

JÓKAI ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

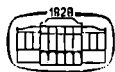
REGÉNYEK

58.

JÓKAI MÓR

A FEKETE VÉR

(1891)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1969

Sajtó alá rendezte
SÁNDOR ISTVÁN

Lektorálta
OLTVÁNYI AMBRUS

Magy. i. r. I. 3.
103,852.

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1969

Printed in Hungary

I. FEJEZET

A FEKETE ASSZONY

Először jelent meg Európában.

Hogyan jött? hogyan támadt? azt nem tudja megmondani senki. Úgy utazott egyik országból a másikba, vidékről vidékre. Ahol egyszer megtöltötte a temetőket, odább ment, nem tért többé vissza.

Erdélyben hívták „csumának”, a tótságon „kiszelának”, a magyarok „epemirigynek”, az orvosok „cholera morbusnak”, az egész világon „fekete asszonynak”.

Próbálták gyógyítani, védekezni ellene. Megtiltották megszerzte a dinnye-, uborka-, gyümölcscevést; a pálinkaivást; a szobák padlójára klórmeszet hintettek, kámfort kötöttek zacskóba, s azt viselték nyakba kötve; füstöltek fenyőmaggal és köménnyel, mosdottak borecetben; ittak citromfű-herbatét. Mind nem használt semmit.

Megkísérték elzárni az útját. A vármegyék felültették a nemességet, a városok fegyverbe öltöztették a polgárőrséget, „kordont” húztak a határokon; a hidakat elállták. Mind nem használt semmit. A fekete asszonynak nem kellett se komp, se repülőhíd: egy lépéssel átugrott Tiszán, Dunán, Szamoson.

A falukon szalmával kitömött bábót hordoztak körül, azt elnevezték csumának; nagy énekszóval kivitték a temetőbe, s ott cihertűzön megégették; — másutt meg levetkőzött leánykákat fogtak eke elé, s azokkal körülszántatták a falut, — az sem használt semmit.

Ahol már egyszer megjelent, ott megtiltották a harangozást, a templomokat bezárták, minden összejövetelt megszüntettek;

akit a fekete asszony lehelete ért, azzal a tudós doktorok vizsmuthport itattak, forró téglákat rakattak az ágyába, dunnák alá takartatták, két embert mellé állítottak botokkal, hogy ha kezét, lábát kidugja a dunna alól, kommansanak rá. Az sem használt semmit.

Hogyan jön? Honnan támad? Senki sem tudta kitalálni. Egyetlen hírlap volt az országban, melyben azt lehetett olvasni, hogy az a titokteljes rém valami apró, szemmel láthatlan férgecskéktől származik, melyekkel telítve van a levegő: azért olyan sárga az ég nappal. De hogy ezeket a „monas”-okat mi viszi előre, holott sohasem fúj a szél, azt senki sem tudta megmondani.

Olyan volt annak a járása, mint egy pusztító hadjárat.

Egyszer aztán az a hír terjedt el a nép között, hogy az urak és a zsidók szövetkeztek a parasztság kiirtására: ezek mérgezik meg a kutakat meg a pálinkát. A bujtogatók több helyen fellázították az alsóbb néposztályokat, s a felbőszült tömegek elkezdték az úri kastélyokat és a kocsmákat ostromolni; urakat és nőket brutális kegyetlenséggel gyilkoltak le vidékszerthe. A megyei nemesség nem bírta elég erővel magát a pórlázadás ellen megvédelmezni; a kormány a katonai rendes haderőt lett kénytelen a zendülés elnyomására kirendelni s az igazságszolgáltatást a katonatisztekre bízni. Néhol elég volt egy százados is; de egyes országrészekben tábornokra volt szükség.

Lenke Lőrincz báró tábornok magyar indigena volt, ki a honosságot valóságos érdemeiért nyerte; derék katona volt; magyarul is beszélt; fiatal korában deli legény lehetett, de még negyvenöt éves korában is hódító alak volt.

Férfias kitűnő tulajdonságai nyerték meg a számára a vidék legszebb asszonyának a szívét, akit nőül is vett. Özvegyasszony volt; előbb gróf Bárdy Ferencné, akitől egy fiúgyermek maradt: Zoltán. Első férje után nagy jövedelmű birtoka maradt, melyet mint gyermekének gyámja kezelt. A tábornok ellenben a tisztí jövedelmén kívül semmivel sem bírt.

Házasságuk második évében történt az, hogy az ordinárius azt a kedves titkot közölte a tábornokkal, miszerint örvendetes családi esemény van közeledőben, ami ajánlhatóvá teszi a bárónénak a falusi magányba kivonulást.

A Bárdynak birtokán szép barokk stílusban épült kastély volt, pompás parktal köryezve, melynek folytatását rengeteg őserdő képezte, tele mindennemű vadakkal; az erdőt egy hegyi folyam szelte át, kanyargó folyással, melyen nagyobb vízállásnál fákat úsztattak le; alacsonyabb víz mellett pedig a zátonyos medrében aranyat mostak a cigányok.

Ebben az esztendőben a tartós szárazság miatt csaknem ki volt száradva a folyam, amiből az aranyosó cigánynak az a dupla haszna lett, hogy a fönnakadt szálfákból, deszkákból ingyen fölépíthette, be is bútorozhatta a gunyhóját a part szélében.

Anna bárónő áldott állapota a beteljesüléséhez közeledett már. Férje, a tábornok, amint a tiszti szolgálata megengedé, sűrűen ellátogatott hozzá a székvárosból. Előre volt gondoskodva minden segítségről. A tudós asszony hetekkel elébb ott lakott állandóul a kastélyban. Az istállóban éjjel-nappal fölnyergelve állt a mokány paripa, hogy ha orvosért kell bevégtetni a városba, s a postagalamb ott volt a kalitkában, mely az örömhírt gyorsan megvigye a tábornoknak.

János volt a neve a hajdúnak (hajdan huszár volt), akire a galamb őrzése volt bízva, a komorna értesítésére ő írta volna meg a postacédulát.

Az utolsó napok alatt azonban a tábornok utasítást kapott a főkormányszéktől, hogy siessen rögtön a rendelkezése alatt levő csapatokkal a szomszéd megyében kitört pórzendülést elfojtani. Nem is volt ideje erről hírt adni a nejének. De tán szándékosan is mulasztá ezt el. Nagy indulatrohamoktól, különösen ijedségtől ily állapotban levő nőt meg kell óvni. A tábornok bizton hitte, hogy pár nap alatt erélyesen föllépve a lázadók ellen, az egész zendülést el fogja nyomni.

Ez be is következett: a lázongó csőcselék az első szurony láttára szétfutott az erdőben; a lázító főcinkosokat kézrekerítették a huszárok. A vármegye kihirdette a statáriumot.

A szétkergetett lázadók azonban annál dühösebbek lettek a tábornokra, s hogy bosszújokat töltsék rajta, nem kellett, egyéb, mint átkelni a hegyháton, s a túlsó völgyben fekvő Bárdy kastélyt megrohanni, ahol a tábornok felesége lakik.

Abban a kastélyban ugyan volt annyi fegyverfogható cselédség, hogy ha azok bátran szembeszállnak a lázangó csőcselékkel, annak a támadását visszaverhetik. Azonkívül a faluban lakó jobbágyásra is lehetett számítani, melynek Anna valóságos jóltevő anyjala volt.

Hanem a rendkívüli események egyszerre megváltoztatták az egész népkedélyt.

Az epemirigy a faluban is megjelent. Reggel még látták az ép, egészséges férfit, amint kiment a mezőre kaszálni, s este már halva hozták haza. Pedig csak egy korty pálinkát ivott, attól lett rosszul. Mintha a szívét szakították volna ki. Az özvegyek kiálltak a tornác-kapuba, s telesikították az utcát, s jajveszéklésükkel átkozták az urakat.

Az ijedelem meg a düh ragadós.

A bősziült félelem elharapózott a kastély cselédsége közé.

Elkezdték suttozni.

A tábornok, éppen úgy, mint sokan mások, orvosok tanácsára valami profilaktikus patikaszert küldött le a városból. Keserű volt az nagyon, volt benne china, ipekakuanha, aloé, ópium összevegyítve. Ezt biztos szernek mondták a járvány ellen. A bárónő gondoskodott róla, hogy abból minden házi-cselédje kapjon egy üvegcsével; s a falubeli jobbágyoknak is osztott belőle.

Az első halálesetnél aztán elkezdték suttozni, a másodiknál már kimondták, a harmadiknál már ordították, hogy az uraság mérgezteti meg a parasztokat.

Éppen vacsoránál ültek a kastélyban.

A bárónő a, társalkodónője, a pópa, a nevelőnő, a tudós asszony, a tisztartó. A János hajdú hordta körül az ételt. A kisfiút, Zoltánt már aludni küldték.

A második étekfogásnál a hajdú valamit sűgött a bárónő fülébe, mire az fölkelt az asztaltól, s nyájasan mondta az asztaltársaságnak, hogy csak folytassák a vacsorálást, neki sürgős elintézendője akadt. Azzal fölkelt, és kiment az étteremből.

— Minden úgy van, ahogy mondtam — szólt a hajdú. — A zendülők követői fölbujtogatták a falubeli jobbágyságot. A vadászokat kinn az erdésztyán már lefegyverezték. A kastélybeli cselédség meg van rémítve, ezek az első puska lövésre elbújnak a pincébe.

— Hát a kocsisok?

— Azokban még volna lélek. De ha mi most hintóval hajtunk végig a falun, ott bennünket föltartóztatnak. A hidat kaszás örök tartják megszállva, s úgy hallom, hogy a gerendákat is fölszedték.

— Mit akarnak a lázadók?

— Mindenek fölött rabolni, dorbézolni. De azonkívül a kolomposaiknak az a szándékuk, hogy a bárónét kézrekerítsék. Akkor aztán azzal fogják fenyegetni a tábornok urat, hogy ha az elfogott cinkostársaikat szabadon nem bocsátja, sőt föl is akasztatja, a feleségén állnak kegyetlen bosszút.

— Merre lehet még menekülnünk?

— Csupán csak az erdő felé. A parkon keresztül szabad az út, s onnan a vadaskert palánkja mellett látatlanul lehet végig-
osonni. A lázadók benn vannak a vadaskertben. Arra nem is gondolnak, hogy mellettük lehet átbújni. Onnan aztán a vízmosáson végighaladva, elérhetni a folyampartot. A víz sekély, átgázolhatunk rajta, s aztán a pásztorok ösvényén föl a hegynek. Reggelre a városba érhetünk.

— Csak kibírjam odáig erővel.

— Óh, a grófnő nagyobb gyalogolásokat is tett már, mikor egyhuzamban fölmentünk a Bucsesre. Siessen fölvenni a köpenyét.

A bárónő hálószobájába sietett a köpenyét magára venni. Mikor a hímzőasztalkája mellett elhaladt, s megpillantá rajta a kész hímzetet (valami nagyon kis embernek való köntös volt az), megszállta a nehéz sejtelem, hirtelen összecsomagolta a fölkapkodott ingecskét, pólyácskát meg a horgolt selyem főkötőcskét, s elrejté a köpenye alá. Azzal visszafutott a tornácba.

— Hát a Zoltán fiam hol van?

— Ő föl van öltözve, s odalenn várja a bárónét a hátulsó ajtónál.

— Van valami fegyverünk?

— Nekem van két pisztolyom, a kis grófnak meg a vadászkarabélyá.

— Az egy gyermek.

— De tud az löni, volt már medvevadászaton is. Siessünk, báróné!

— Értesíteni kellene az asztaltársaságot.

— Az Istenért! Ne nagylelkűsködjék most a báróné! Ha ezek mind velünk együtt futnak, abból olyan lárma lesz, hogy el leszünk árulva. Itt van a pópa, az megvédelmezi őket.

Ezzel a szóval durván, erőszakosan ragadá meg a hű cseléd úrnője karját, s magával hurcolá a hátulsó lépcsőn le a parkra nyíló veranda ajtajáig.

A kis Zoltán gróf ott várt rájuk. A puskája vállára volt vetve, a kezében két hegyászóbotot tartott.

— Itt a botod — suttogá az anyjának. — János elől megy, én hátul, te középen.

Mikor kiléptek a kastély hátulsó ajtaján, előbb óvatosan szétnéztek a széles oszlopok mögül: nem les-e rájuk valaki? — Senki sem vette észre menekülésüket.

Az ég is kedvezett nekik: egészen be volt borulva; a szélzúgásban elveszett a léptek hangja.

Amíg a parkon áthaladtak, a kavicsozott út elég jó kalauz volt. A vadaskerthez érve pedig vezetőül szolgált nekik a

palánk, mely hosszan levonult egész a vízmosásig. Volt gyalog-
ösvény, amit a gyümölcsszedő asszonyok tapostak a palánk
mentén.

Csak a tapasztalt huszárnak, aminő János hajdú volt, jutha-
tott eszébe az a vakmerő terv, hogy a közeledő ellenséggel
szemben, annak az oldala mellett lehet legjobban elmenekülni.

Az erdős hegyháton lehetett látni a föllobogó jeltüzeket,
melyeknek lobogványából sötét emberalakok sziluettjei tűn-
tek elő.

A mély vízmosásnál el kellett hagyni a palánkot s abba alá-
szállni.

Nappal igen regényes ez az út a páfránnyal és szederindával
benőtt kövek között; de éjjel, sötétben ez mind akadály. Az
ember nem lát a lába alá.

Elkezdett villámlani. A pillanatnyi fény csak elvakít, de nem
világít.

A hajdú valamit gondolt ki.

A dörzsgyufa még akkor nem volt kitalálva.

De volt acél és kova.

A János egyre csiholt, s a szikrák megvilágosítottak néhány
lépésnyi tért. Zoltán pedig segített az anyjának fölhágni s le-
szállni, ahol görgeteg kő állta el az utat.

Így haladtak lefelé a vízmosás vágásában.

— Mindjárt ott leszünk, grófnő, a partnál — biztatá úrnőjét a
hajdú. — Ott látom már a „kővé vált barátot”, az a magas
kolonc a vége felé van. S ott már csupa kavics a vízmosás medre,
mintha csinált út volna.

Csakhogy annyi kapaszkodás, ugrálás veszedelmes volt a
hölgyre nézve.

— Nem bírok tovább menni! — lihegé egy kőrisfába ka-
paszkodva. — Megfulladok.

Nyilalló fájdalmak vették elő.

— Ez kellett még! — dörmögé a hajdú. S aztán nem sokat
teketóriázott, hanem átnyalábolta az ingadozó nőt, aki abban

a percben eszméletlenül esett a karjai közé. — No most úrfi, maga vegye a kezébe a tűzszerszámot, s mutassa az utat; mert ha én most elesem, akkor hárman esünk el.

Így haladtak tovább: elől a gyermek, a tűzkővel, acéllal csiholva, nyomában a hajdú az elájult bárónővel.

Elérték végre a kővé vált barátot, s azontúl járható volt a hegyszakadék medre. Apró kavics, kőzsurma volt az alja.

Szerencsére az ég is kitisztult: a zivatar elvonult másfelé. A telehold bevilágított helyel-közzel a szakadékba. — Ennek a vízmosásnak a torkolata közelében van az aranymosó cigány-nak a tanyája. — Talán a záporok rohamai hordták alá ezen az úton a kőzetben rejlő telérből a sáraranyat?

II. FEJEZET

AZ ARANYMOSÓ KUNYHÓJA

A vízmosság mély vágást szakított a hegyoldalban, s ahol a völgyet elérte, széles területen görgeteg kövekkel teríté be a talajt, melyen az egyedüli növényzetet az a nagy kerek levelű, ernyős virágú bazsamint képezte, mely a tömpölyökben szeret lakni.

A hegyi folyam e helyen nagy kanyarulatot tesz, az ellenkező oldalon mélyen benyúlva a bazaltsziklába, míg az innensőn messze benyúló szürke zátonyt képez.

Ennek a zátonynak a szélét körül szokták állani a gázlómadarak: gólyák, gémek, kócsagok, akik ott úri kedvteléssel úzik a halászatot, nem törődve vele, hogy a zátony túlsó oldalán egy félmeztelen ember meregeti lapáttal az iszapot, s töltögeti teknőbe, lúgozza hosszú vályún keresztül. A cigány meg a vadmadarak megszokták már egymást.

Az aranymosó egy arany évi bért fizet az uraságnak; de azt is visszakapja busásan ajándékokban.

A kunyhója ott van a part szélében; felét az áldott természet, felét a jó szerencse adta. Néhanapján a zátonyon megrekedt faderekakbul került ki a szelemenfája, ahhoz vannak kötözve a nádkévék, a paticsra, az egészet befutotta az iszalag meg a szederinda: tele van virággal, s az emberi ipusztériát képviseli a fölfuttatott tők, melynek sárga virágai úgy világítanak, mint a fáklya a zöld sötétség közt. Drága növény! Azok a nagy turbán oldalú kobakok, amik piros pofáikkal a tetőről alámosolyognak, képezik a téli eleségét az egész családnak.

A cigánynak felesége is van.

Akkor bizonyosan porontya is lesz. Fialatok mind a ketten.

A János hajdú jó emberük volt; sokszor hozott nekik egyet-mást a kastélyból. A bárónő pártfogolta őket.

„Haricská”-nak hívták a jó embert.

Furcsa név biz az! De hát „rizkásának” csak nem híhatták; mert az uraknak való csemege, — szegény emberé a haricska. Jó név az a cigánynak! Csak *abbul* is volna mindig elég!

A kis Zoltán gróf is jól ismerte ezeket az embereket; le szokott ide járni kócsagot lőni, s olyankor összetették a lakomájukat: a cigány halat sütött cserepecsikon, a kis gróf meg szalonnát pirított.

Amint a vízmosásból kijutottak, Zoltán előre sietett a gunyhóhoz.

János hajdú lassan tudott haladni az ölében tartott drága teherrel: vigyázni kellett minden lépésre; ki is fáradt, többször kellett pihenőt tartania. — Zoltán segélyül akarta hívni az aranymosót. Két férfi egy hárságyon könnyebben és biztosabban szállíthatná el az eszméletlen bárónőt.

Amint a zátonyhoz érve, a fényes holdvilágnál széttekinte a fiú, megdöbbsenté az a látvány, ami útjában állt.

Máskor a zátony szélét lepték el a gázlók, azok holdvilágnál is szeretnek halászni, most pedig szerteszét feküdtek a földön; némelyik a hátán hevert, s a szárnyaival vergődött, hosszú lábait összehúzza.

Mi lelte ezeket?

Hát a fekete asszonynak a lehelete. Ahol a kolera megjelenik, ott szarka, csóka, vízimadár mind elpusztul. Még aminek szárnya van, az sem tud előle menekülni. A kolera még magasabban repül! Annak a rémfeje a felhőkig fölér!

Zoltán sietett a gunyhóhoz.

Az aranymosó ott feküdt az ajtó előtt keresztben egy gyékényen. Ébren volt, a szemei nyitva voltak. És mégsem tápászkodott föl fektéből, mikor a kis grófja előtte termett; pedig az igen szépen köszöntötte.

— Mit csinálsz itt, Haricska?

— Halódom — mondá a cigány. Olyan volt a hangja, mintha pincebolt alul hangzanék föl.

— Csak nem teszed azt?

— Én nem, de teszi a Devla. Megyek már, útban vagyok.

— Mi lelt?

— A „csuma”. Délben megkapott, éjfélre megölt.

— Mid fáj?

— Most már semmim. Mert már kiadtam a lelkemet. Jaj de rossz volt! Még a születésem óráját is megátkoztam. — Megvakultam, megsiketültem. — Most megint látok, hallok. — Nem fáj semmi, csak nagyon félek. — A szúnyog akkora előttem, mint egy griffimadár. S azt énekli a fülemben: „Nem látod meg többé a hajnali csillagot, Haricska!” Jól hallom.

— Hát a feleséged hol van?

— Odabenn a kunyhóban.

— Hát mért nincs melletted, hogy ápoljon?

— Mert annak meg eltörött a kereke.

Bzt a virágos mondást nem értette meg az úrfi. Parasztok szokták magukat így kifejezni.

Be akart nyitni a kunyhóajtón, hogy a cigányasszonyt kiszólítsa.

De odabenn egyszerre csak kisgyermek nyivákolását hallá, s attól visszariadt.

— Gyermek van odabenn?

— Az ám.

— Hogyan?

— Hát az a gólya hozta, aki ott vergődik a nád között. Azt is megölte a csuma. Még a madarak is megdöglenek, ha a csuma rájuk fúj; varjúk, gémeik, mind lepotyognak az égből. A csivász duhajok azt kiabálják, hogy az uraság rontja meg őket! Hát a repülő madarakat is az uraság rontja meg? — Jaj! A csuma szuflája az. Érzem én azt az ujjam hegyével. Nem hideg, nem forró; nem csikland, nem is fáj; mégis érzem: érzem a szagát, nem füst, nem bűz, mégis érzem; — a nyelvem érzi az

szét: nem édes, nem keserű, hanem halálos. . . . Fogd be a szádat, kis gróf, be ne leheld.

Eközben megérkezett a János hajdú. Úgy sietett, hogy az arcán csurgott a veríték kétfelül.

— Gyorsan! Gyorsan! Nyissa ki az ajtót, úrfi! — kiabált Zoltánra.

— Nézze! Haldoklik a Haricska! — rebege Zoltán.

— Bánom is én most, hogy mi történik a Haricskával! A báróné dolga az első. Tudtam, hogy veszedelem lesz!

Azzal átlépett a haldoklón, s berúgva a kunyhó ajtaját, bevitte magával az ölében tartott úrnőt, akinek a feje hátra volt szegve, ajkai, szemei nyitva; hosszú haja a földet seperte.

Odabenn a cigányasszony „Jézus Mária” sikoltása hangzott. Azután a hajdú halk dödörgése, vegyülve az asszony sápitozásával.

Néhány perc múlva kilépett az ajtón a hajdú.

— Siessünk, úrfi! Siessünk! Míg ránk nem virrad.

— Hát az anyám?

— Anna itt kell maradni, nem jöhet tovább.

— Akkor én is itt maradok az anyámat megvédelmezni.

— Jobban megvédelmezi azt ez a haldokló cigány itt az ajtóban. Ha azt meglátják az üldözők, világá szaladnak ijedtükben.

— Hogyan hagyjam itt az anyámat? egyedül, elájulva?

— Azon az úrfi nem segíthet. A kunyhóban semmi helye most. Nem érti? siessünk! Mentől hamarabb odatalálunk a katonasághoz, annál előbb visszajöhetünk a segítséggel. Előbb itt lehetünk a katonákkal, mint a lázadók.

Ez a magyarázat győzött. Zoltán fogta a puskáját, s követte a hajdút.

A part szélén volt kikötve a Haricska lélekvesztője: egy fűzfaderékből kivált ladik; azon ketten átvádoltak a túlsó partra, s aztán siettek az erdős ösvényen fölfelé a hegynek.

A haldokló cigány dideregve motyogott magában.

— Az elébb semmit se láttam, se hallottam; most meg kettőt is látok, kettőt is hallok. Egy denevér röpköd előttem, s két denevért látok. A kunyhóban két gyermeksírást hallok.

— Hallod-e, Manga?

Öklével bezörgetett az ajtón.

Arra félig kinyílt az ajtó, s egy buglyos fő tekintett ki rajta: barna cigányasszony képe.

— Mi kell, drágám? — suttogá az asszony.

— Hagyd nyitva az ajtót — nyögé fogvacogva a haldokló.

— Nem lehet, mert belátnak.

— Ki látna már be?

— Az ott ni! — szólt az asszony egy fényes csillagra mutatva. — A „Devla szeme”.

— A „Devla szeme”. Hát mit lát meg? Mit csinálsz odabenn?

— A porontyokat fűrösztöm.

— Mi a? Mit mondasz? Az is kettő?

— Egy purdé van — meg egy báró.

— Ne mondd?

A haldokló arc mosolyogni próbált. Olyan furcsa volt ez, hogy nevetni lehetett volna rajta. Milyen tréfák vannak a világon!

— Fiú? — suttogá kérdezve.

— Hát mi volna?

— Hadd lássam.

— Csak várj. Elébb bepótlalom.

— De nem várok ám soká. Visznek!

— Dehogyan nem vársz! Mit adjak, drágaságom?

— Ajh, ha én még egyszer uborkalével jóllakhatnám.

— Hozom, édes. Hogyne adnék, ha kívánod.

Azzal kihozta az egész fazék savanyított uborkát, s letérdelve a haldokló mellé, odavette annak a fejét az ölébe, s a szájához tartva a fazék szélét, megitta az uborkalével.

— Jajh! De jól esett — nyögé a beteg. — Egész emberré lettem tőle. — No már eredj dolgodra.

A cigányasszony betette maga után az ajtót. Mit csinált odabenn hosszú ideig? az az ő dolga. Neki kellett helytállni kettőért. Az a másik folyvást eszméleten kívül volt.

A Haricska azalatt alkudozott a feje fölött röpködő denevérrel.

— Jaj, csak addig ne vigy el, amíg meg nem látom — a *purdét*. Az én kis angyalkámat. Aztán vihetsz már. Olyan könnyű vagyok, mint egy falevél Héj Manga! Manga!

Nem tudott már az ajtón dörömbölni, nem volt se keze, se lába.

Megnyílt az ajtó, a cigányasszony kihajolt rajta. Egy kis újszülött volt a két kezében, pólyába burkolva, főkötőcskével a fején. Mind egyformák azok, cigánypurdé, báróúrfi — az első napján az életnek. Hanem a pólya hímzett patyolat volt s a főkötőcske selyemből.

— Nézz rá! De hozzá ne érij! — Suttogá a nő, a haldokló feje fölé tartva a csecsemőt.

A Haricska arca gyönyörre torzult: szemei ezüsthényben ragyogtak, az ajkai szét voltak nyílvá. Elkezdett imádkozni cigányul:

...Amáró dáde...

Elvitte az ámenig.

Aztán nagyot fohászzkodott.

— Ki viseli majd gondodat, szegény féreg, ha én meghaltam?

Az anya ravaszul mosolygott, s odasúgott neki:

— Nézd, milyen szép selyem főkötője van! Hát ez a gyolcs pólya! hé!

A haldoklónak nagyot villant még egyszer az elméjében. A repülni készülő lélek még szünetet tartott. Azon a mélyből jövő hangon kérdezé:

— Hol vetted azt?

Erre a szóra a cigányasszony mind a két kezével fölemelé a feje fölé a csecsemőt.

— Hohó! A te fiadból úr lesz! Méltóságos, excellenciás úr! Nem lesz ennek semmiben fogyatozása.

A haldokló nagyot vonaglott, a szemei fölfelé forogtak.

— Manga! Te! — hörgé.

— Egy szót se szólj! — dörmögé a nő, tenyerével letakarva a férje száját. — Ha kérdezi odafönn Szent Péter apostol, el ne mondd, amit tudsz.

Az még egyet hörgött, azzal összehúzódott görcsösen, mint egy téli álomra készülő marmota. Az volt a halál.

Az asszony bement a gyermekkel a konyhába; aztán visszajött, lefogta a halott szemeit, mindegyik szemére egy kétgarasost tett nyomtatóul, az állát felkötötte. Azután a görcsösen összehúzódott karjait, lábait kinyújtóztatá. Megmosdatta, lepedőbe betakargatta. A két kezét a mellén összekötötte, egy kis rézkeresztet téve a kettő közé.

Azután visszament a konyhába, mind a két síró gyermeket lecsillapítani. Azok már az első táplálék után kiabáltak.

Más asszony ilyenkor maga is megfekszí az ágyat.

Neki csak egy ágya volt, s azt az úri hölgy foglalta el. Az pedig a halál révén volt. Neki azt is kellett ápolnia.

Szürkülni kezdett már. Manga kiment az erdőre gyógyító crejű füveket keresni, vérelállító fekete nadálytót, tejoszlató bürköt, halálélesztő nárdusgyökeret. Ismerik azokat a cigányasszonyok. Nem felejtett el egy garabót teleszedni málnával, üdítő italul a fölocsúdó betegnek.

Mire visszatért, az úri nőnél az ájulást fölváltotta a delírium. Addig kötözgeté áldott jó füvekkel, amíg elcsillapult, megittatta málnavízzel, elaltatá.

Azután a tűzhelyhez látott; készített magának málélisztból mamaligát. Jóllakott vele. Aki két csecsemőt táplál, annak magának is táplálkoznia kell. Volt egy fazék uborka is. De

ahhoz nem nyúlt. Ezt el fogja vinni magával a Haricska az útra egész fazekastul. Ahogy az őseemberek szokták.

Akkor aztán előjött a fűrészszel és a baltával, s két szál deszkából készített az urának koporsót.

Azzal megint bement a kunyhóba, megszoptatta a két fiúcskát, az úrnőnek megdörzsölgette a karjait, lábszárait, amittől az mélyen elaludt.

Mikor ismét előkerült a kunyhóból, már a nap kezdett kibukkanni a hegyek közül. Az ég állhatatosan sárga volt, mint az egész kolerajárvány alatt.

Eszébe jutott valami.

Két üres kobak tököst keresett elő, amik erős kócmadzaggal voltak összekötve.

Azzal lement a zátonyra, ahol az aranymosó turzások voltak.

A puha nedves porondban meglátszottak az elmenekültek lábnyomai, egész világosan. A kis gróf finom topánkáinak a nyoma; meg a hajdúé. Ennek még a sarkantyúbevágása is ott volt.

A cigányasszony nagy pontossággal lépkedett bele a hajdú lábnyomaiba, s eltaposta azokat a maga mezitlábos ellenjegyeivel.

A partra érve levetette a ruháit, derekára kötötte a két kobakot, s azoknak a segélyével átúszott a túlsó partra. Ott meglelte az elvitt lélekvesztőt, visszaevezett rajta, s ismét kikötötte a szokott helyére.

Ott ismét felöltötte a ruháit, s visszasietett megint, a Zoltán lábnyomait taposta el a saját lépteivel. Nem tudhatta ki senki, hogy ott járt még más is.

S nagyon jó volt ez a furfang.

Alig pihente ki magát a kunyhóban, midőn zűrzavaros lármától kezdett visszhangzani a rengeteg. A zendülők, akik hajnalban megrohanták a kastélyt, s ott nem találták a bárónét és a fiát, minden irányban szétrohantak az üldözésükre. Ide is eljutott egy csapat.

A cigányasszony, amint a lármájukat meghallotta, kijött a kunyhóból. Karján hozta az egyik gyermeket. Azt, amelyik

rongyokba volt bugyolálva. S aztán letérdepelve a holt ember koporsója mellé, elkezdett hangosan sivalkodni.

A zendülők visszatörpantak a láttára. Egy holt ember meg egy sirató asszony!

Addig takarékoskodott a könnyzáporával. Kellott az akkorra, amikor az üldözők megérkeznek. A jajgatásával sem alkalmatlankodott addig az erdőknék. Most aztán nekiereszté. Jajgatott, és tépte a haját.

A zendülők közel sem jöttek hozzá. A csuma tiszteletet tud parancsolni.

A cigányasszony kiabált nekik, hogy segítsenek neki az urát eltemetni. Ő maga nem bírja elvontatni a koporsót. Sírverem van. Az aranyásó gödre.

Dehogyan mentek oda! Bekerített várnál erősebbé tette azt a kunyhót az eléje tett ravatal.

Csak nagy távolból kérdezősködtek tőle az elfutott báróné és a fia meg hajdúja felől. Megátkozta a két szemét, ha látta őket valaha.

A nyomokat sem találták sehol.

S hogy végképpen elriassa őket, utoljára oda akarta nekik adni a porontyát. Vigyék el, ha már az apját elvitte a devla. Erről meg éppen nem akartak hallani. Kilövellődtek a puskáikat. Káromkodtak, fenyegetődztek, s aztán visszamentek az erdőbe.

Azzal a Manga is visszament a kunyhóba, s ringatta a két gyermeket az egyetlen bölcsőben.

Estefelé érkezett meg egy csapat huszár az átelleni hegy felől, átúsztattak a folyamon. Velük volt János huszár meg a kis gróf.

Anna még akkor is hagymázos lázban volt, senkit sem ismert.

Hordágyra tették, s így szállíták gyermekével együtt vissza a kastélyba, ahonnan már akkor a vadász-katonaság kiverte a lázadókat.

A Haricskát segítettek eltemetni: cigány szokás szerint kedves szerszámain, tányérját, kését melléje fektetve.

A Mangát a tábornok háladatosságából felfogadta az újszülötte mellé szoptatós dajkának, s megígérte, hogy az ő purdjáról is gondoskodni fog, mint a magáéért.

A Manga ott maradt az úri kastélyban, s fölváltva a városi palotában, amíg csak a fia annyira fel nem nőtt, hogy maga kereshette a kenyerét, ami cigányfiúnál hat-hét éves korában bekövetkezik.

III. FEJEZET

A „VATERMÖRDER”

Huszonkét esztendő múlt el azóta: íránk 1853-at.

A világ nagyot változott ezalatt; gyermekekből férfiak lettek, fiatalokból öreg emberek, nagy urakból földönfutók, nemesemberekből adófizető polgárok; Magyarországból is lett Kronland, Kreisokra és Bezirkekre fölosztva. A hivatalnokokat „Bezirker” név alatt tisztelték.

Tisztelték, de csak úgy távolból: nemigen tartatott népszerűnek a hivatalviselés magyar hazafira nézve. Leginkább csehek és morvák lettek alkalmazva. Minden németül ment: közigazgatás, bírászkodás és a többi.

Lenke Simon bárót éppen azért golyózták ki a székvárosi kaszinóból, mert elvállalta a szekretáriusi állást a megyefőnök mellett.

De Lenke Simon nem sokat törődött az aura popularissal.

Azt is tudta ő jól, hogy őt senki se hívja Lenke bárónak, hanem mindenki úgy hívja, hogy „Vatermörder”.

S erre a névre igen szépen rászolgált.

Atyja, a derék Lenke Lőrinc tábornok, már tíz éves korában, amikor a szilaj fickóval senki sem bírt már az atyai háznál, beadta őt a bécsújhelyi katonai növeldébe; ott volt tizenhét éves koráig. Már hadnagyként kellett volna kilépnie az intézetből, amidőn kicsapták gyáva magaviselet miatt. Hallatlan eset ez! A Lenke-családnak egy tagja személyes bátorság hiánya miatt megbélyegezve! Valamennyi őse mind derék katona volt!

— Ez a gonosz hír egy kis gyenge szélhűdést hozott a tábormokra. Kénytelen volt miatta quietálni.

Ekkor aztán az ifjú bárót a polgári pályára kalauzolták: kiküldték németországi egyetemre tanulni. Ott tanult is valamit, a rigorózumokon úgy-ahogy átgázolt száraz lábbal, de onnan meg elcsapták, mint „delator”-t. A legalacsonyabb bűnért! Árulkodásért! Ugyan kitől öröklötte ezt a virtust. Ettől a hírtől halálos gutaütés érte a tábormokot.

Ezért nevezi Simon bárót minden ember Vatermördernek.

És ő, mintha öklelőzni akarna a közvéleménnyel, kiszámítottan oly horrendus nagy keményített inggallérokat visel, hogy azoknak a láttára, még aki nem ismeri is, egyszerre azt mondja: „ni, mekkora Vatermörder!”

Tudja jól, hogy őt mindenki kerüli, de maga sem akar szertetreméltó lenni. Még az anyja iránt sem. Pedig ez az egyetlen lény a világon, aki őt szereti. Bizonyos jellemerőt vél tanúsítani, amidőn kitünteti, hogy még az anyja iránt sem ismer kíméletet.

Az özvegy bárónő első férjének palotaszerű házában lakik. Az a ház jog szerint az idősebb fiáé, Bárdy Zoltán grófé. A gróf azonban gyöngédségből átengedte azt az anyjának, s maga csak egy garszonlakást tartott meg külön lépcsőfölgérettel. Soha bérlakó vagy boltos annak a palotának az ablakán ki nem könyökölt. — És Simon báró megtette, azt hogy a Bezirks-Sekretariat bureau-ját ott ütötte föl a grófi házban. Az előljáróság így kívánta, s az ellen nem lehetett kifogást tenni. A kormányzó vaskezű férfiú volt.

A titkár úr hivatalozobájában tüntetőleg keverve van az elegáns bútorzat a selejtessel. Brokát függönyök az ablakokon, préselt bőrszékek velencei márványasztalok mellett, aztán meg festett iratszekrények nyitott fiókokkal, szalmaszékek, mahagóni íróasztal csúnya, nagy ólomkalamárisal meg egy rézfeszülettel, fonott papírkosár, melyből a begyűrt kacatpapír kilóg, ódon, remek majolika kandalló antik órával s mellette

egy kifeszített esernyő, gyöngyházzal kirakott etazset s alatta egy pár kalucsni. A nagy velencei tükör rámájába beleékelve a kézinaptár.

Az óra kilencet mutat; Simon már az íróasztalánál ül, s a hivatalos ügyeket osztályozza.

Lehetne ebből a fejből szép mintát is csinálni, ha azt a természettől göndör haját üstökbe csavarnák, a homlokot kiszabadítva. Olajbarna arcához jól illenék a kunkora bajusz és a körszakáll; ő azonban mintha szándékosan azt keresné, hogy mi rontja az arcának az összhangját, a haját egész a szemöldökig lehúzva viseli, s a bajuszát össze hagyja folyni a pofaszakállalával.

Előtte áll egy egész halmaz irat, a plajbászt a szájában keresztben fogja, s az iratokba tekintve, azoknak a sarkára jegyezget: „Ad referendum. — Ad retardandum. — Ad acta ponendum. — Praeferentissime. — Notabene.” — Áh, áh! Ezen meg pláne stempli sincs! — „Befund!” — Passzionátus hivatalnoknak ez olyan élvezet, mint mikor a vadász szalonkát hall húzni a levegőben. Durr! Leesett.

Eközben belép az ajtón a hajdú, a János. Az a régi. — Ezt is asszentálta a báró irodaszolgának. Szürke már a legénynek a haja is, a bajusza is; de azért tartja magát. Odamegy az íróasztalhoz, s katonásan megállva jelenti:

— Méltóságos báró úr, instálom alásan. . .

— Micsoda parasztság ez! — rivall rá, felförmedve, Simon.
— Egész az orromig jön kend! Mikor tanul már emberséget?
— Menjen vissza! — Elébb kopogtasson az ajtón, s ha én azt mondom „herein!” akkor lépjen be csendesen; egy lépésnyire az ajtótól álljon meg, s ott várjon, amíg kérdem, hogy mit akar?

A hajdú szép csendesen kiment az ajtón, és kopogtatott.

— Herein.

Arra belépett a hajdú, s elkezdé:

— Méltóságos báró úr, instálom. . .

A titkár nem engedi tovább beszélni.

— Arrul az ostoba „instálom” szórul pedig szokják le kend.
— Ha instálni akar, adja be stemplis papiroson. Mondja azt:
„Zu Befehl.” Értette kend?

— Igenis — instálom.

— No hát mit akar bejelenteni?

— Itt van a borbély.

— Már elkésett öt perccel. Magam megborotválkoztam. Ezt lehúszom a konvenciójából. Hanem kendet megborotválhatja.

— Instálom, nem instálok. Én már magam elvégeztem.

— Még azt a bajuszt is le kell borotváltatni..

— Méltóságos báró úr! Ez a bajusz együtt őszült meg velem. Soha vas nem érte.

— No hát most tegye el ereklyetartóba. Az irodaszolgának a Vorschrift szerint bajuszt nem szabad viselni, hanem pofaszakállt. Ha nem tetszik a kondíció, levetheti a libériát, s elmehet. — Megértette? — Hát még ki van az előszobában?

— Méltóságos Kapotnyaki Balambér úr.

— Vezesse be.

A János ajtót tárt a várakozó úr előtt.

Kapotnyaki Balambér úr valódi mintaképe volt az igazi tősgyökeres szittyá nemesnek. Széles vállú, egy darabbul öntött alak. Domború előrészen megfeszül a sűrű gombos Zrínyidolmány, vállán panyókára vetve az ezüstmegfeszült mente; öblös csizmái sarkán ezüstsarkantyú peng, mikor lép; izmos öklében réz buzogányfejű somfabot segít harmadikat lépni. Arca piros az egészség teljétől; de az orra még azon is túltesz hajnalragyogásban; fénylő homlokát lesimított fekete haj takarja, mely nagyon is elárulja paróka voltát; hanem aztán az a mellet verő szakáll, az már igazi.

Barátságos nevetéssel kezdi, (ezzel az arccal nem is lehet egyebet tenni, mint nevetni,) nem várja a kínálást, szétnéz, hogy melyik széknek van legerősebb lába; abba letelepedik, az asztrakán süvegét a térdére teszi.

— Pardon. Grácia! kedves uramöcsém, hogy ilyen korán alkalmatlankodom. De olyan nevezetes titoknak jutottam nyomára, hogy sietnem kellett azt kedves uramöcsémmel közölni. A kaszinóban hallottam.

— Ahonnan engem kigolyóztak.

— Hiszen meghozok én onnan minden hírt kedves uramöcsémnek azon melegében. Már megint az urabátyja, a Zoltán gróf csinált valami subscust. Hogy „nulla dies sine linea” elmúljon. Csak hogy valami borsot törhessen a fensőbbség orra alá.

— Az neki már a természetében van.

Balambér úr közelebb húzta a székét Simonhoz, hogy halkabban mondhassa el a veszedelmes titkot.

— Hát tetszik tudni, kedves uramöcsém, a nagyságos gróf úrnak van a havasok közt egy nagy birtoka (ott méltóztatott születni), tízezer hold, csupa őserdő. S ott a gróf úr már tizenöt esztendő óta nem engedett hajtóvadászatot tartani. Annál fogva ott falkával kell lenni mindenféle vadnak. A Durchlaucht, a kormányzó úr pedig szenvedélyes vadász. Felszólította a gróft, hogy rendeztessen a kedveért hajtóvadászatot a birtokán. Tetszik tudni, a Durchlaucht óhajtása parancsolat. Ha a Durchlaucht azt álmodja, hogy velem beszélt, én kötelességemnek tartom ugyanakkor a Durchlauchtról álmodni. — A gróf készségesen felajánlotta a vadászkastélyát, s elrendelte a tisztartójának, hogy az illusztris társaságot pompás lakomára várja. Innen küldték le a service-t és az ezüstöt. A gróf maga nem vadászik; azt mondja, hogy buddhista: az állatokban emberi lélek lakik. — Denique hát, hogy egyik szót a másikba ne öltsem, a pompás vacsora után kora hajnalban kivonultak a nimródok az erdőbe, s megkezdődött a hajtás. Azonban, ahogy a költő mondja: „De hiába, vad nem tűn ki, És haragban ég az úrfi!” Egész nap nem lóttek össze-vissza egyebet, mint egy vadmacskát. — No jól van! — Másnap a hegy túlsó oldalán hajtottak, akkor pedig lóttek egyesült erővel — egy borzot. — Tovább aztán nem

folytatták a mulatságot, hanem visszatértek, re quasi bene gesta nagy bosszúsan. — Este a kaszinóban találkozott a Durchlaucht a gróffal, s nem titkolá el a sikertelen vadászat fölötti legfensőbb kedvetlenségét. — „Nagyon csodálom, — mondá a gróf; — hiszen én kiadtam a rendeletet az erdőmesternek, hogy egy hétig mindennap próbahajtást tartasson az erdőben.” — Eszerint a gróf a vadászat előtt egy héttel minden vadat elkergetett az erdejéből a túlsó hemisphaeriumra; a Durchlaucht számára nem maradt ott más, csak a borz meg a vadmacska. A Durchlaucht most dühös, mint egy aszkéta, s egészen terrorizálva van a gróf ellen.

— Hát ez a bátyám baja.

— De nekem is bajom — monda Balambér úr, vékonyra fogva a hangját —, mert éppen most ment fel az instanciám.

— Ahán! Bala bácsi folyamodott valami hivatalért?

— Hát mit csináljon a szegény „romlásnak indult, hajdan erős magyar”? Feleséges ember vagyok. A robotot, dézsmát elvesztettük. Élni csak kell. Az én elvem csak az, hogy ne engedjük át a hivatalokat az idegeneknek. Azt mondja a költő: „Hass, alkoss, gyarapíts! S a haza fényre derül”.

— S aztán mihez ért urambátyám?

No már ez olyan gorombaság volt, hogy Balambér urat felállítá a helyéből. Büszkén ütött az asztrakán süveggel a mellére:

— Mindenhez!

— S kész elvállalni akármilyen hivatalt?

— Ami csak rangom és kapacitásomnak megfelel és quadrál. Azt mondja a költő: „Minden pálya dicső, ha belőle hazádra derül fény”.

— De már mégis melyik pályát tartaná magára nézve legdicsőbbnek, urambátyám?

— A katasztert. A földbecslést. Azt mondja a költő: „Ez a föld, melyen annyiszor apáid vére folyt. Ez, melyhez annyi szent nevet egy ezredév csatolt!” Hiba, hogy e szent nevek nem lőnek betelekkönyvezve! Most vége az avitikumnak.

— Hát ért urambátyám a földkóstoláshoz? .

Balambér úr igazán haszontalan szószaporításnak tartotta az ilyen kérdést.

— Kérem. Én az elnökségért folyamodtam.

— Igazság! Hisz az elnöknek nem kell hozzá érteni.

— Azért jöttem, kedves uramöcsémnek a jóakarátát biztosítani magamnak. Tekintse, hogy ágrul-végről atyafiak vagyunk.

— De urambátyám a forradalmi kormánytól is sok megbízatást elvállalt.

— Elvállaltam; de semmit sem hajtottam végre. Ez a folyamodásomban is benn van az érdemeim felsorolása között.

— De hisz én nem tehetek semmit. Én nem vagyok a helytartóságnál.

— Jobban tudom én ennek a sorját, kedves öcsémuram. A Durchlaucht leküldi a folyamodást információ végett a megyefőnökhöz. a megyefőnök maga nem ismer senkit, átadja véleményadás végett a szekretáriusának. Minden kedves uramöcsémnek a véleményadásán fordul meg.

— A legjobbat fogom véleményezni.

— Eszerint számíthatok kedves uramöcsémre?

Balambér úr odaszorítá a mellét takaró szakallához Simon kezét.

— Azonban egyre figyelmeztetem urambátyámat. — Ez a nagy szakáll akadályozni fogja ám a földkóstolásban.

— Hiszen ha csak ez a szakáll van útban! Azt simpliciter levágjuk, és áldozatul hozzuk a közügyeknek. Ahogy a költő mondja: „Oh te nagy szakáll! Rajtad nagy szerencse és nagy átok áll; Kitéplek és szemétre doblak, ha muszáj!” Így mondatja azt Toldi Miklóssal Vörösmarty Mihály. — Ajánlom magam kegyes gráciájába.

Azzal eltávozott a jeles hazafi nagy sarkantyúpengés és buzogánykopogás közt.

— S ezért kellett nekem egy hosszú vadászmesét végighall-

gatnom! — dörmögé bosszúsan a titkár, visszaülve a hivatalos irataihoz.

Az antik óra szép haranghangjával két negyedét ütött kilenc után. Ez figyelmezteté valamire.

— Fél tízre? Vajon otthon van-e „még”? Vagy otthon van-e „már”?

Az íróasztal kisebb fiókját kihúzva, levélpapírt és borítékot vett elő. Mind a kettő rózsaszínű volt. Levelet írt. Ilyen papírra aligha írnak hivatalos információt.

Annyira el volt merülve a levélírásban, hogy nem vette észre, hogy a szoba oldalajtaja felnyílik, s azon egy hölgyalak lép be.

Az édesanya volt. A saját szobáiból jött ide.

Szép matróna arc, ezüstfehér haja elül régi divatú csigafürtökbe fodorítva; azok fölött fekete csipkefőkötő. Öltözete egyszerű, babos kék ruha, csipkés köténnyel.

Olyan csendesén jött, hogy Simon csak akkor vette észre a jelenlétét, mikor megszólalt.

— Kedves fiam!

Simon zavarodottan ugrott fel, s a borítékba zárt rózsaszín levélkét hirtelen a hivatalos iratok közé keverte el, s durván kiáltá:

— De grófnő! Bejelentetlenül!

— Én? Édes fiam!

— Itt, ebben a szobában én nem vagyok a grófnőnek fia, hanem megyefőnöki titkár. Rám országos titkok vannak bízva, amiket az anyámnak sem szabad meglesni. — Megmondtam már határozottan a grófnőnek, minden órában szívesen látom, amikor más látogató nincs nálam; de elébb izenjen be az irodaszolga által.

— A szolga eltávozott.

— Hová? Én nem küldtem.

— A világba. Azt mondta, hogy te bocsátottad el. A livrécéjét levetette, és itt hagyta.

— Akkor vason hozatom vissza! Hogy mert odábbállni elbocsátó-levél nélkül?

— Én adtam neki elbocsátó-levelet.

— Az én irodaszolgámnak?

— Huszonöt évig volt az én hűséges cselédem. Ő joggal kívánhatta, s én joggal adhattam ki azt a szolgának.

Simon mérgesen dobbantott.

— Most nincsenek jogok, csak rendeletek! — Aztán mégiscsak türtőztette magát. — No de a grófnővel nem perelhetek.

— Most csak az a baj, hogy amíg más szolgát fogadok, nincs, aki az ügyfeleket bejelentse.

— Hát hisz azt végzem én éppen a szolga helyett. Bejelenteni jövök hozzád egy ügyes-bajos felet. A Manga kíván színed elé jutni.

— Az a vén cigányasszony? Hát mégsem égették meg? Talán hatósági engedély kell neki szabad kártyavetésre?

— Ne haragudjál erre az asszonyra, édes fiam. Ő neked hűséges dajkád volt.

— Elég hiba volt cigány dajkát fogadni mellém.

— Nem az én hibám volt. Tudod, fiam, midőn másodszor férjhez mentem atyádhoz, Lenke tábornokhoz. . .

— Bizony okosabb választást tehettél volna.

— Ő igen derék ember volt.

— De szegény ördög.

— S a mi népünket nagyon szerette.

— Hát 'sz én is szeretem a mi népünket; de csak hidegre téve.

— A kolerajárvány alatt, a népzendülés idején. . .

— Tudom jól az egész históriát! Hallottam már elégszer. Az anyámat üldözőbe vették; menekült az erdőbe, s én ott születtem egy aranyosó cigánynak a kunyhójában. Rendkívüli eset, de én nem dicsekszem vele.

— Én az életemet köszönhetem annak a szegény cigányasszonynak. Ő téged is igen hűségesen ápolt. Te, mint kisgyermek, igen rossz voltál.

— Mint nagy gyermek még rosszabb.
— S ő eltúrte a te kínzásaidat.
— Szegény mártír! — Hát mivel tartozom érte?
— Nem magáért jött kéni, hanem a fiáért, a tejttestvéredért.
— Tehát tejttestvérem is van? Egy cigánylegény! Igazán előkelő atyafiság. Hát annak mi kell? Kiszabadítsam a katonaságból?

— Nem vihetik el katonának, mert egyik lábára biccent. Az is a te emléked. Mikor gyermekek voltatok, te letaszítottad őt a lépcsőről, s akkor eltörte a lábát.

— Hát még keresztfiam is? S ugyan mi kell neki tőlem?

— Nagyon kevés. Csak a hivatalos pecséted és aláírásod az útlevelekre.

— Hát ehhez kell annyi protekció? Milyen nagy teketória!

— Ő maga is itt van.

— Nincs rá szükségem. Tudom könyv nélkül a személyleírását. Ismertetőjél: a bal pofáján egy harapás helye. Az is az én fogam nyoma. No hát mindjárt megkapja a pakszust.

(Héj, okos idők voltak ám azok! Útlevél nélkül a szomszéd faluba sem lehetett utazni.)*

— De a felesége is vele akar utazni. Az is itt van.

Erre a szóra egyszerre átváltozott Simon arca. A két szájszöglete szatír mosolyra húzódott fölfelé. a szempillái összevgyorultak. Valóságos faun arc lett belőle.

— Ah! A Citera is itt van? A Citerácska! Hát mért nem ezen kezdted mindjárt? Ereszd be őket. Ennivaló kis cigánymenyecske! Igazi csokoládé bonbon!

Ezt már nem hallgatta a bárónő,** kiment, s nemsokára visszatért az instans felekkel.

*Ma is őrzöm azt a saját útleveletemet, melyben a kiállító rendőrhivatalnok a bediktált polgári állásomat „Schriftsteller” ezzel a szóval jegyzé be: „Schäfställer” (juhaklos). Komáromig utazhattam vele.

** Hol „bárónő”, hol „grófnő”. Megszólítva mindig azon rangfokot adják a családanévnek, amely őt születésénél fogva megilleti; de

Hárman voltak: Manga, az anyjuk, Pali, a fiú és Citera, az asszony. Ebben a sorrendben lépegetének is be a szobába. Az ifjasszonynak leghátul a helye.

Manga már tizenkét év óta nem látta Simont. Amióta azt a bécsújhelyi akadémiába elvitték. Csak annyit tudott felőle, hogy most hivatalos úr.

S a cigánynak senki előtt sincs respektusa: egyedül a hivatalnok az, akit nagyra tart. Gróf, báró, földesúr neki mindegy, de a szolgabíró maga a császár, a vicispán maga a „kis Isten”. Hát még a „szekretárius”! Ennek a címnek valami olyan szentesítés hatása van.

A huszonkét év bizony nagyon megviselte a Mangát. Egész vénasszony lett belőle. Pedig legalább hat évvel fiatalabb volt a bárónénál. S míg az most is délceg amazoni alak, redőtlen, telt piros arccal, sima homlokkal, ragyogó szemekkel, a cigánynő arca csupa redő, a homloka is az, s mikor mosolyog, még több ránc támad az arcán. Ezeket mind a szükség támasztotta, ahogy a sor következett: van ott hízelkedés ránc, rimánkodás ránc. Most éppen tele van örömedőkkel, a szeme is könnybe lábad. — Tizenkét év múltán ismét láthatja Simont. Úrnak láthatja: előkelő úrnak, aki már a méltóságos tituláig felvitte, bársony hálókabát van rajta, selyemzsinorral átkötve. Manga odamegy hozzá meggörbedve, és kezét csókol neki, s a tenyerével végigsimítja a bársony kabát ujját, hízelkedő, lepcsés hangon üdvözölve:

— Csókolom az aranyos kezedet, kegyelmes, méltóságos szekrementárius uram! A mennybéli Zebaóth Isten tegye azt a te ragyogó orcádat olyan gömbölyűvé, mint a párizsalma!

Simon mérgesen tolt el magától a hízelkedő asszonyt, letörülve zsebkendőjével a csókja nyomát a kezéről.

írva a férje rangja szerint címezik. És így címezve „báróné,” szólítva „grófnő”.

J. M.

— Eredj! Ne nyalj engem! Nem vagyok én mézesbáb!

A tejtéstvérével még régebben nem találkozott a báró. A cigányfiút már hatéves korában elvitte a híres Barkó Pista, a székvárosi banda primása magához; már gyerekkorában nagy tehetsége volt a zenéhez; később a báróné bőkezűségéből Budapestre jutott. Ott tanulta ki alaposan a zeneművészetet. Már tizennégy éves korában hangversenyekben lépett fel. Akik hallották, azt mondták, hogy hét országra szóló művész lesz egykor belőle.

Az kellett volna neki csak, hogy külföldre kimenjen, s ott tökéletesítse magát.

Hanem aztán csak itt ragadt. Megházasodott fiatalon, elvette a nevelőapjának a leányát, Citerát.

Barkó Pali arca valódi fizionómiai talány volt, vonásaiban és egész kifejezésében egy barna Krisztus-fő; olyan búskomoly mint akinck a homlokára van írva, hogy ő szenvedni, tűrni született. Szép metszésű ajkai körülfoltyva göndör bajusszal és két ágra váló szakállal, finom, hajlott orra, sűrű, egyenes szemöldei, nagy, dióbarna, mély tűzű szemei s kétfelül leomló, acélfényű, langos haja. Termete karcsú volt, de izmos, csak jártában lehetett észrevenni valami kevés biccentést, de az is egész előkelő negédet kölcsönzött neki. Nem volt benne semmi affektancia.

A felesége ellenben tökéletes cigányszépség volt, indus karcsúságú bajadértermettel, keze, lába finom, vékony, arca tojásdad, bronzal zománczott olajbarna, mély inkarnát pírral, mely szerelemgödröcskéket vesz körül, a haja pedig az az aranyosbarna, aminő az ázsiai oroszlánnak a sörénye. Abból különben csak a huncutkája látszik, a többit takarja a piros selyemkendő, s hozzá kökénysötét kék szemek, amiket a hosszú, fekete pillák félig eltakarnak. Egész tekintetében, minden mozdulatában az eltanulhatatlan cigányos dévajtság.

A szekretárius úr akarta mutatni az uraságát. Cigány volt az ügyes-bajos. Megtöltötte a csibukját, s rágyújtott a kandallónál, s aztán pőfékelve ült le az íróasztalához.

— Nohát, Barkó Palya! Mi dologban jársz itt?

— Kérem alázattal méltóságos szekretárius urat, utazni akarok külföldre.

— Külföldre? Ohó! Ez gyanús dolog! Az emigrációhoz talán?

— Nem, méltóságos úr. Muzsikálni megyek.

— Értem. Itthon nem szabad a Rákóczit húzni, ugye?

Olyan helyre igyekezel, ahol szabad lesz.

— Alig hinném. Oroszországba vagyok meghíva, Szentpétervárra. Maga Konstantin nagyherceg hítt meg, akinek már itt jártában többször muzsikáltam.

— Hohó fráter! Ekkorát még egy cigánynak sem szabad hazudni.

Barkó Pali e goromba szóra nagy nyugodtan húzta elő zsebéből iratait.

— Itt van az igazságom. Bécsből küldték. A külügyminisztérium által kiállított útlevél az orosz nagykövet által láttamozva. Ugyanazon nagykövet által hitelesített másolata a nagyherceg megbízásának. Ez pedig itt az orosz impresszárió szerződése három havi időnyre.

Simon báró végignézte az iratokat fejcsóválva.

— Hm! S ez a mese mind igaz! Mire nem viszi egy cigány egy hegedűvel! — De hát akkor minek jössz hozzánk, ha már megkaptad Bécsből az útleveled?

— Mert a feleségem is velem akar jönni, s annak a nevét és személyleírását itt kell beleírni az útlevelembe, ahol született.

— Ah! A kis Citerácska is vele akar menni az urával? Ugyan hová gondolsz, te Palkó? Asszonyt vinni olyan hosszú útra! Hagyd itthon! Ne búsulj, majd gondját viseljük.

Ez a szó a menyecskének is feloldotta a nyelvét.

— De köszönöm alásan a gondviselést. Már csak úgy illik az, hogy amerre az uram jár, én is arra járjak. Mindig azt hallottam, hogy ha a férj meg a feleség különválva élnek, az egyiket elkapja az ördög.

— Még énelőttem senki sem tett panaszt az ördög ellen.
— Nem ám, mert tudja, hogy egyik varjú nem vájja ki a másik szemét.

— Ejh, de hegyes nyelvecskéd van, Citerácska.
— Hát amilyen a mosdó, olyan a törülköző.
— No hát állj ide eléem, hadd írjam be a személyleírásodat az urad útlevelebe. Vedd le a kendődet a fejedről, hadd látom a hajad.

Citerának le kellett venni a piros kendőt a fejéről.
Simon nem állhatta meg, hogy meg ne simogassa a haját.

— No no! Meg ne tépássa.
Simon beírta az útleveélbe: „haja rőtbarna, sűrű, göndör, eköl huncutkákba csavarva”.

— Nyisd fel szemedet, és nézz rám.
„Szemei sötétkékek, nagyok, tüzesek, szemöldökei vékonyak, félhold alakúak. Aŕca tojásdad, arcszíne aranyosbarna, piros zománccal.”

Itt egy ütést kapott a kezére.
— Azért nem szükség azt megcsípni.
Simon tovább folytatta az oculátát.
„Szája korallpiros, fogsora ép, fehér.”
— Mutasd a kezedet!
„Kezei finomak, keskenyek.”

— Nem kell azért úgy megszorongatni.
Még tovább is írt.

„Termete karcsú. Két arasszal átérhető.”
— No azt ne írja bele! Ne írja bele!
— Miért?

Az asszony még pirosabb lett e szóra.

— Hát csak azért, hogy no . . .
„Lábai?”

Ekkor meg aztán egyszerre leguggolt, hogy a viganója el-rejtse a lábait.

— Ahhoz meg már senkinek semmi köze.

A szekretárius úr nagyot nevetett. Szép asszonyok előtt félre kell tenni a hivatalos méltóságot.

(„Óh milyen áldott jó ember! Milyen nyájas hozzánk!” — rebege Manga a bárónéhoz fordulva.)

— No ez megvan — mondá Simon. — De hát ezért nekem fizetség jár.

— Hát mit fizetünk?

— Egy csókot.

— Akár kettőt — mondá nevetve a menyecske.

Simon azután szaván akarta fogni, de Citera kisiklott az ölelése alól, s a napát tolta előre.

— Anyámasszonynál áll a kasszám. Anyuskám, a méltóság úrnak két csók jár az útlevéért.

A vénasszony arca gyönyörteljes mosolyra derült, azt hitte, igazán úgy van.

— Eredj, banya, a pokolba! — szólt Simon mérgesen. — Megállj, te kis boszorkány! Elteszem az adósságodat. Majd lesz ennek nagy kamatja.

Pali közbelépett.

— Félre, asszonyok! Én tudom, mi a taksa.

S azzal leszámílt három ezüst huszast a méltóságos úrnak az asztalára. — Ennyi dukál egy útlevéért. Urasan viselte magát.

Simon mégiccsak fenn akarta tartani a szupremáciáját.

— No hát Barkó Palya, kezekben a passzus. Mehetsz vele Muszkaországba. — Hanem aztán becsületesen viseld magadat, azt mondom! Ne garázdálkodjál! Bele ne keveredjél valami rossz társaságba, mert Szibériába kerülsz!

— Azon leszek hogy, becsületet valljak.

— Úgy vigyázz, hogy vason ne jőjj vissza.

— Köszönöm a kegyes figyelmeztetést.

— Most várjatok még. Nem lehet még elszaladni. — Előbb be kell vezetnem dolgokat a protokollumba.

Azzal az álló íróasztalhoz ment, mely festetlen fenyőfából

volt, az alsó rekeszei nagy könyvekkel megrakva; a támlányán hevert egy rubrikás könyv kitárva.

Pali azt hitte, hogy utána kell mennie.

Simon ráförmedt:

— Ne hágj a sarkamra! Maradj ott, ahol állsz. Nem vályogvető ez, se nem taposómalom.

A cigány hátrahúzódott, a titkár úgy tett, mintha írna.

Azalatt halkán hátraszólt:

„Manga!”

A cigánynő örvendezve sietett hozzá:

— Parancsolj, te drága uraság!

Simon elővette azt a rózsaszínű levélkét, s odasúgott a nőnek:

— Ezt a levelet dugd a kendőd alá, s aztán vidd el a színházba, add át annak, akinek szól. A bárónénak ne szólj felőle semmit.

A cigánynő átvette a levelet, s elrejté azt a keblébe.

— Be van írva a számatok, most már mehetek — mondá Simon, átadva az útlevelet a zenésznek.

Pali átvette az írást, s azzal odalépett a bárónéhoz.

— Köszönöm a kegyes közbenjárását, grófnő, Isten áldja meg érte.

S tiszteletteljesen kezét csókolta az úrnőnek.

Anna pedig rátette a kezét a fiú fejére. (Nevelt gyermeke volt.)

— Isten vezéreljen az utadon, jó Pali.

Manga szemei kidülledve bámultak e jelenetre.

Egészen elképedt. Mintha valamit nézne, amit rajta kívül senki sem lát. Magában motyogott: „Hát már ennek a fiúnak ki súgta azt meg, hogy annak az asszonynak megcsókolja a kezét? Hát annak az asszonynak ki mondta, hogy a fejére tegye a kezét és megáldja? — Látott volna valamit a „Devla szeme” odafenn?”

— Menjünk, édesanyám! — hangzott Pali lágy, melankólikus szava.

Manga felrezzent, mint akit álmából riasztottak fel. Vissza-
fordult, Simon bárót találta a háta mögött.

— „Édes fiam!” — rebegé.

— Be vagy te pálinkázva? vén majom! — rivallt rá a méltó-
ságos úr.

Ekkor tért észére az asszony.

— Bocsánat! Elkáprázott a szemem.

Amint a cigánycsalád eltávozott, Simon bárónak az arca
ismét visszanyerte előbbi apatikus kifejezését.

Tudta éreztetni mindenkivel, hogy őneki hatalmában áll
kellemetlennek lenni; különösen az anyjával.

— Nos? Hát elég tejtestvérileg bántam a védenceddel?
— mondá a bárónénak. — Kegyenced no! Mikor kis kölykek
voltunk is, azt becézted jobban.

— Megköszönöm a készségedet.

— És ezzel vége az audienciának?

— Még nincs, fiam. Mikor beléptem a szobádba, éppen egy
levélkét borítékoztál be. A rózsaszínű papír sejteti a levél
tartalmát.

— Ejh, de éles tekinteted van. Kitaláltad.

— S abból, hogy te véletlen belépésem fölött olyan nagy
indulatba jöttél, azt is kitaláltam, hogy az a levél kinek van
írva.

— Kitalálhattad. Arankának.

— Te szerelmes vagy e nőbe?

— Azt nem tudom; hanem nőül fogom venni.

— Az én beleegyezésem nélkül?

Simon báró cinikus flegmával ült le a karszékébe az anya
előtt, akit állni hagyott, s elkezdte a körmeit csinosítani; aztán
meg a két zsebébe mélyeszté kezeit, s csak úgy beszélt ki a
vatermörderei közül.

— Kedves mamán! Ha te Bárdy grófné volnál, és én fiad,
egy Bárdy gróf, akkor a te áldásod vagy átkod súlyt vetne a
latban. De te most özvegy Lenke báróné vagy, s Lenke Simon-

ra nézve anyai beleegyezésed vagy tiltakozásod pusztán akadémiai diskusszió.

A báróné megtörten beszélt fiához.

— Sohasem voltam terhedre szemrehányásaimmal. Néma türelem volt irányodban egész életem. Se neked, se másnak nem mondtam el soha, hogyha valami fáj, pedig te énnekem arra bőséges okot adtál. — Azért én nem szüntelek meg téged szeretni. — Fiam! Édes fiam! — Nem állhatom meg, hogy meg ne ragadjam a kezedet, mikor az örvény szélén látlak járni. — Tudod te, hogy ki az a nő?

Erre dölyfösen ugrott fel a székből Simon.

— Grófnő! megtiltom önnek és bárkinek is a világon, hogy azt a nőt elöttem ócsárolja.

A grófnő szelíd lemondással beszélt.

— Egy szót sem fogok felőle szólni. — Dé aunit mondom teneked, fiam, hogy amely órában te azt a nőt mint feleségedet e házba behozod, én abban az órában elhagyom ezt a házat, s visszavonulok falusi magányomba.

— Azt pedig nagyon okosan fogod tenni. — Ott igen jó lesz laknod. — Itt a székvárosban te csak galibát csinálsz. — Amit a férfiak meg nem tehetnek, azt a szerepet mostan elvállaltátok ti asszonyok. Ha azok nem demonstrálhatnak, ti demonstráltok.

— Hogyan?

— Hát ez az öltözet, melyet viselsz, ez a kékre festett „honi” kartonruha nem demonstráció-e? A calicot a magyar mágnásnők rendes divatja? — Ti ezzel a nemzeti velleitásokat ébresztgetitek.

— Hát az bűn? A saját nemzetünk iránti vonzalom?

— Hóbort! — Hát az a mindenféle nagy hangzású nőgyűlet, mely szép szín alatt összejöveteleket tart, gyűlésezik, szpícsel, határozatokat hoz, pénzt gyűjt és osztogat, hiveket toborz, — mindannak nem te vagy-e a fő-fő megindítója, vezetője?

— Hát a betegek ápolása, a kisdedek megóvása, és a nyomor enyhítése . . .

— Hóbort! S nagyon jól fogsz tenni magaddal s velem, ha abbahagyod.

Simon báró olyan önérettel beszélt, mintha ő egymaga verte volna le az egész forradalmat.

Anna mélyen el volt keseredve.

— Akkor, édes fiam, úgy elválnak az utaink egymástól, hogy soha össze nem találkozunk többé. — Tégy, amit akarsz.

— Az én átkom nem fog téged érni soha. — Hanem az az áldás, amit az oltár előtt adnak rád, amikor le fogsz térdepelni kéz kézben azzal a nővel: — az lesz a te átkod. — Isten irgalma legyen veled.

Anna megfordult, s csendesen távozott a szobája felé. Még egyszer megállt az ajtóban, és visszafordult. Összekulcsolta a kezeit. Az igaz fájdalom hangján kiálta föl:

— Fiam! Édes fiam! Esdeklek hozzád.

— Hajthatlan vagyok — rikácsolá az, karjait összefonva a mellén, s úgy állt ebben a törhetlen jellemű sztereotip pozitívában, míg a báróné be nem tette maga után az ajtót. — Vasból vagyok!

IV. FEJEZET

A MEGYEFŐNÖK

Hanem aztán egyszerre megszűnt vasból lenni, amint a középső ajtó megnyílt. Pedig csak egy öt láb magas emberke lépett a szobába.

Az volt a megyefőnök.

Lebegut Ottokár három év óta volt már e nevezetes Bezirknek a főnöke. Abban különbözött a többitől, hogy szeretett alkalmazkodni az itteni lakossághoz és szokásokhoz. A magyar nyelvet is elsajátítá, s azt minden alkalommal használta; hibás kiejtéssel, de helyes syntaxissal.

Kedélyes, kicsi emberke volt. Gömbölyű arca piros ábrázata, hirtelenszőke haja hegyes üstökbe csavarintva, kurta kis bajusza, mely nem ért a száj szögletéig, s ahhoz kifliforma pofaszakáll incselkedett az arca közepén. Tisztességes, hosszú, tubákszín kabátot viselt, s annak a gomblyukában veres érdemrend-szalagot.

— Jó reggelt! jó reggelt! — mondá beköszöntve.

E varázshangra a törhetlen vasember egyszerre kétrét görnyedt.

— Ah, méltóságos megyefőnök úr! Milyen kiváló szerencse! Ezer bocsánat, hogy ilyen negligzésben talál. Azonnal, azonnal!

S nagy sietve kapkodva veté le a bársony hálókabátot, s rántá fel a fekete szalonrokkot: nem mulasztva el folyvást hajlongni, bókolni.

A megyefőnök úr pedig azzal volt elfoglalva, hogy erősen szítt egy szivart, mely nem akart a hatóságnak engedelmeskedni.

— Kialudt, kialudt. Szívhatom, szívhatom. Nem szelel, nem szelel.

A megyefőnök úrnak az a szokása volt, hogy a szavakat gyakran megduplázva ejté, ami különben nem kellemetlen. Az operában gyakran halljuk ezt. Ő maga természetesen nem vette ezt észre.

Simon báró készséggel futott a gyufatartóhoz, s sietett tüzet gyújtani, s azzal a főnök úr szivarát működésbe hozni.

De biz az tovább is megmaradt a passzív ellentállásnál.

— Átkozott szivar! — Úgy hívják hogy dragaderos, dragaderos. Eleinte azt hittem, hogy spanyol szó, spanyol szó, mikor aztán magyarul megtanultam, megtanultam, akkor megtudtam, hogy magyarul van; azt teszi, hogy „drága, de rossz; — drága, de rossz!”

— Szolgálhatok? Talán ez jobb lesz? — kínálkozék Simon báró, az íróasztala kis fiókjából elővéve egy világos, pettyes szivart. Mindjárt gyufával is szolgált.

Lebegut Ottokár úr elvette az ajándék szivart, a magáét kioltá s a zsebébe tette, aztán kerekre nyílt szemekkel megnézte a kapottat, meggyújtotta, egyet húzott belőle, a füstöt kifújta, azután a tenyerével az arca felé visszaterelte, ajkait gömbölyűre csücsöríté, s egy ravasz oldalpillantást vetve Simon báró felé, fejcsóválva mondá:

— Ej, ej, ej, ej, ej, ej! Csempészett szivar? Csempészett szivar?

— Konfiskált szivar — igazítá helyre a balvéleményt Simon.

— Nagyon jó, nagyon jó, Ezután minden reggel idejövök kollaudálni, kollaudálni.

— Legyen szerencsém, legyen szerencsém.

Már Simon báró is duplázta a szót. Lehet, hogy ragad önkénytelen ez a beszédmodor, de az is feltehető, hogy csupa kedvkeresésből tette.

A főnök úrnak nagyon derült kedve volt. Valami adoma fúrta az oldalát, amihez embert keresett.

— Nagyon nevetnem kell, nevetnem kell ezeken az idegeneken, idegeneken, akik még nem tudnak a nép nyelvén, a nép nyelvén. Az a cseh járásbíró,* a Mikuláj, a minap egy kriminalításban inkvirál, inkvirál. Kérdezi a delinkvenstől, delinkvenstől, ki volt még ott rajta kívül? Azt mondja, nem volt ott más, csak a komondor, csak a komondor. Azt mondja erre a Mikuláj, a Mikuláj: „Komondor lépjen be! Komondor lépjen be!” Hahaha! Azt hitte a Mikuláj: valami „komondőr”.

Simon báró is erőltette a nevetést. Ostobaság volt. De ha a főnök úr anekdotázik, akkor muszáj nevetni.

— Igazán nevetni való! nevetni való.

A főnök úr nagyot nézett rá, s elkomolyodott. Gondolta magában, de furcsa szokása van ennek a szekretáriusnak: minden szót kétszer mond el, kétszer mond el.

Rátért a tárgyra.

— Hát ezúttal a feleségem küldött, a feleségem küldött, a báró úrhoz. Még nem tetszett vele beszélni. Nem is lehet, nem is lehet. Áldott teremtés, áldott teremtés. Süket és néma, süket és néma. — Hanem igen jól tudja készíteni a Nudlpflanzlt, a Nudlpflanzlt. S ez az én Leibspeisom, az én Leibspeisom.

— Én is imádom.

— Ma az lesz ebédre. És ebéd után a feleségemmel Lange-puffpartie.

— Az nekem passzióm.

Igazán jó fiú ez a bárócska!

— Szabad referálnom a beadványokról?

— Ráérünk, ráérünk! — monda a főnök. — Nem kell sietni! Ez a regula. Inkább még én is hoztam egy írást, amivel tudom, hogy meg fogom örvendeztetni kedves barátocskám.

„Kedves barátocskám!” — monda magában Simon báró.

— Ez bizonyosan előléptetésem.

* Ő magát nem tartotta idegennek, hanem a csehet igen.

— Óh kérem! Mindig hálásan emlékezem pártfogó kegyességére a méltóságos úrnak.

A megyefőnök kigombolta a kabátját, s előhúzott a zsebéből egy paksamétát.

— Kellemetlen história! Nagyon kellemetlen. A báró úr bátyja, gróf Bárdy Zoltán, valami nagyon kompromittáló levelet írt külföldre, külföldre, kompromittáló levelet. A titkos megbízottja, akire a levelet bízta, átadta azt nekünk. Itt van az akta: a species facti. — Ennek az alapján énnekem gróf Bárdy Zoltánt rögtön el kellene fogatni, elfogatni, haditörvényszék elé állíttatni. — Tízévi sáncofogság, sáncofogság és birtokvesztés lenne jutalma, lenne jutalma. — Én azonban tekintve, a rokonságot: a báró úr testvére, testvére, mondok, ne csináljunk belőle lármát, belőle lármát. Mai világban sok a delátor, sok a delátor. Csúnya egy fajzat! Simítsuk el a dolgot, simítsuk el a dolgot. Fogja, barátocskám, ezt az írást. Vegye elő négy szem között az urabátyját. Vigyázzon magára, meg ne üsse a lábát, üsse a lábát! — Az egész levelet aztán dobja a tűzbe, dobja a tűzbe. Nem kell protokollumba vezetni. — Szeretem a békességet. Igazság helyett kegyelmet, kegyelmet. Ez az én elvem, az elvem.

Simon báró fanyar képet csinált az egész dologhoz. Jobb szerette volna, ha a főnök az ő előléptetési dekrétumát húzta volna elő a zsebéből. Beletekintett az átadott írásba, s átfutott rajta.

— Fölöttébb lekötelez méltóságod ezzel a nagy gráciájával. Bátyámuram igazán nagy bajba keverhette volna magát ezzel a levéllel. Az amerikai dollárjegyekről van benne szó. Flagrans perduellió! Én azonban, mint afféle subalternus hivatalnok, nem tehetem azt a saját hajlandóságombul, hogy egy ilyen kezembe akadt ügyiratot — csupa testvéri szeretetből — a rendes útvjáról félretérítsek; hanem ha méltóságod kegyeskedik ide az akta szögletére ráírni ezzel a kék plajbással, hogy „supprimatur”. Legalább ha megmutatom a gróf úrnak, majd az is abbahagyja az élcelődést az új hivatalnokokra.

— Hagyja el! Akik élcelnek, jó emberek, jó emberek. Voltam én már olyanok között is, akik szembe hízelkednek, hátul leszurkálnak, hátul leszurkálnak.

S azzal egész jóhiszeműleg ráírta az ügyirat hátára a maga ismeretes hátradűlő írásjegyeivel a hivatalos „supprimatur”-t (Elfojtandó).

Emellett teljes tudatával bírva annak a jó szolgálatnak, amit e diszkrét eljárásával tett a báró családja grófi ágának, még egyszer igénybe vette azt a szivarrejtő fiókot egy pettyezetett havanna erejéig.

Régi közmondás, hogy „apró ajándékok tartják fenn a jó barátságot”.

V. FEJEZET

BÁRDY ZOLTÁN

Megint nyílt a középső ajtó, s bejelentetlenül lépett be valaki.

(Ilyen baj az, ha az irodaszolga ex abrupto mondja fel a szolgálatot.)

A belépő azonban, amint észrevette a megyefőnököt, vissza akart húzódni.

— Ezer bocsánat! Nem tudtam, hogy a megyefőnök úr itt van. Senki sincs az előszobában.

— Csak az én kalucsniaim. Tessék bejönni. — kiálta eléje a főnök. — Nincs semmi titkos dolgunk, titkos dolgunk. Lupus in fabula, lupus in fabula. Éppen gróf Bárdy úrról beszéltünk.

Bárdy Zoltán gróf mostohatestvére volt Lenke Simon bárónak.

Két ellentétesebb alakot alig lehetne képzelni.

Zoltán atléta termete, mely közel egyöles lehetett, teljes összhangban volt szelíd, férfias arcával. Határozott, egyforma jellemre valló vonásai voltak, nyugodt tekintete, sötétszőke haja és szakála. Az egész arcnak nagy hasonlatossága volt az anyjához. Európai öltözetet viselt, minden különlegesség nélkül. Dacára annak, hogy olyan kuruc hírben állt, nem volt sem veres nyakravalója, sem halálfej melltűje.

— Rólam méltóztattak beszélni? — kérdé csodálkozva. — Hogyan ért ez a szerencse?

Lebegut Ottokár megkínálta a grófot a szivartárcájával.

— Szabad szolgálnom egy szivarral, egy szivarral?

— Köszönöm. Én nem szivarozom.

— No hát erről beszéltünk, erről beszéltünk. Hogy a gróf

úr, amióta a trafikát behozták, a trafikát behozták, nem dohányzik többet. Én bámulom Mucius Scaevolát, Mucius Scaevolát; de jobban bámulom azt a magyart, ki a tirannizmus bosszújára lemond a dohányzásról, lemond a dohányzásról.

— Hát már én ilyen vagyok.

— Magukra hagyom önöket uraim, uraim.

Azzal felszedte az esernyőjét, kalapját a megyefőnök, és távozni készült. Látszott az arcán, hogy szeretne is kezet nyújtani a grófnak, de fél is tőle. Ez karakán fickó! Mindenki tudja róla, hogy mikor Bécsben találkozott egy ünnepélyen a mindenható miniszterrel, ki hajdan ügyvédje volt, azzal szólítja meg: „nun lieber Doktor (!), was haben Sie neues vor?”

Zoltán gróf azonban észrevette a tétovázást, s őszinte nyájassággal nyújtá a távozni készülő elé a kezét.

Amit aztán Lebegut egész elérzékenyülten fogadott, mind a két kézzel megszorongatva, s háromszor is megrázva.

— Gróf úr! Gróf úr! — Csak annyit mondok, csak annyit mondok . . .

Azzal kiment az ajtón, az előszobában kiabálva:

— János! Johann! A kalucsniaim.

De biz ott se János, se Johann nem jött elő, magának kellett felhúzni a sárellenző telekes-bocskorait.

— Jónapot, öcsém — monda Zoltán, egy karszékbe leereszkedve.

Simon nem hagyhatta észrevétel nélkül, hogy „de nagyon megszorongattad a kezét a megyefőnöknek”.

— Ez egy becsületes *idegen* hivatalnok, aki a kötelességét teljesíti.

— Az „idegen” szó nekem volt aposztrófálva?

— Semmi vonatkozás nem volt benne. — Én most tehozzád egy igen kényes és bizalmas ügyben jövök, s mint testvér testvérhez akarok veled beszélni.

Simon féloldalt sandított Zoltánra.

— Azt előre is kijelentem, hogy ha Arankáról akarsz beszél-

ni, én veszem a kalapomat, s itt hagylak egyedül a szobámban.

— Egy szót sem fogok szólani a „te” Arankádról. Hanem elmondom neked a saját életem tragikomédiáját, amiben senki sem lesz nevetségessé, csak én magam. Hogy megtudjam róla a véleményedet. Ezt megengeded, ugye? Te olyan higgadt, komoly férfiú vagy, hogy bölcs ítéletet mondhatsz az én hebeguryságom fölött.

— Hallgatok rá.

— Mikor én olyan idős voltam, mint te most, én is halálilig szerelmes voltam. Úgy látszik, hogy mind a ketten „aus dem Geschlechte Azra” vagyunk, akik meghalnak, ha szeretnek. (Lásd Heine). Ideálszépség volt, márványból kifaragva sem láttam soha mását.

— Hát márványnak is láttad?

— De eleven márványnak! — És amellet szellemes, csupa bűbáj, szikrázó elmésség, ha rájött a kedve, szilaj volt, mint egy menád; ha meg a mélaság szállta meg, túlelmedett a földön, s magával vitt. Azt csinált belőlem, amit akart. Szentföldre vándorló zarándokot vagy Fra Diavolót. S úgy tapasztaltam, hogy ő is szenvedélyesen szeret engem.

— Nem tetted próbára?

— Dehogynem. Mind fényesen kiállta. Ez tartott két évig. Paradicsomi élet volt. Ki is vettem a jussomat a gyönyörből ezalatt az egész életre; úgy, hogy utóbbra semmi sem maradt. — Te akkoriban külföldi egyetemen voltál, minderről nem tudsz semmit. Mi örök hűséget esküdtünk egymásnak, s én megfogadtam az imádottamnak, hogy amint nagykorúvá leszek, azonnal nőül fogom venni. Addig is elláttam minden kényelemmel és pompával, s amiatt csináltam annyi adósságot, hogy a mama nyilvános tiltakozást bocsátott közre a megzabolázásom végett.

— Anyánk haragudott e viszonyért?

— No de mennyire! Fenyegetőzött, hogy elhagyja a házat,

ha akarata ellenére idehozom a mátkámat. Meg is átkozott, ha jól tudom.

— Veled is így bánt?

— Természetesen. Csakhogy én rászolgáltam, mert én korhely, garázda, tékozló fiú voltam, nem ilyen józan, szorgalmas, munkás ifjú, mint te. — Hát persze ezek a mamák azt szeretnék, ha az ember valami szűk mellű, vérszegény, klostromban nevelt bábót hozna nekik a házhoz, aki fölött szuverén jogait gyakorolhatnak! Haha!

Simonnak egészen ínye szerint volt ez a beszéd! Ő is tódított rajta nevetve.

— És akinek legalább háromezer hold várandósága van s hét őse apa-anyai ágon. Haha!

— Hanem én hát ebben a tárgyban nem hagytam a fejemmel beszélni; megmondtam magyarárn a grófnőnek, hogy ha nem tetszik neki a nő, akit feleségül veszek, visszavonulhat a falusi kastélyába, s ott uralkodhatik minden élők fölött.

— No ugye? — kapott rajta Simon.

— Az volt hozzá a végszavam, hogy „hajthatatlan vagyok”!

Simonnak tágult a keble. Vannak közös családi tulajdonságok. „Erély a mamával szemben.”

— Mielőtt azonban a nagykorúságomat elértem volna, kiűtött az országban az a szerencsétlen mozgalom, melybe aztán magam is belekeveredtem.

— Nem tudtál külföldre menni?

— Nem tudom én azt megmondani, mi volt? Valami szent düh, valami járvány, ami az embert meglepte. Felcsaptam huszárnak. Tetszett az a nyalka egyenruha, aztán meg a könnyelmű tábori élet, a veszéllyel járó izgalom, kalandos csatározások, strapáciák utáni dinomdánom. Egynéhány derék ütközetben is részt vettem. Tudod, ez a legélvezetesebb neme a sportnak. Félig medvevadászat, félig akadályverseny, amellet párbaj en masse.

— Egyikhez sincs kedvem.

— Mikor aztán vége volt a hajcihőnek, akkor besoroztak a császári seregbe, elvittek Lombardiába, megismertem a szép Olaszországot, ingyen, a császár kenyerén.

— Hát a mátkád?

— No hisz arról akarok beszélni. Ezalatt folyvást levelezésben álltam az én jegyesemmel. Leveleink áradoznak a szerelemtől s annak minden édes fájdalmaitól. — Mikor aztán megkaptam az obsitomat, vágattam a szenvedély tüzes szekere haza a mi városunkba. Itt azután nagy bámulatomra értesültem róla, hogy az én ideálom réges-régen, rögtön a harc bevégezése után, az új rend beálltával, — a legbensőbb baráti viszonyba lépett azzal az emberrel, akit én a világon legjobban gyűlölök, s aki oly magasan áll fölöttem, hogy megtorlást nem vehetek rajta. — S ez a szíren ez egész idő alatt folyvást írta hozzám a szenvedélytől lángoló leveleket, sőt a miniatűr arcképét is megküldte, a legeszményibb jelmezben. A levelei mind itt vannak ebben a tárcában, az arcképe a tárcza borítékán. — Most adj nekem tanácsot, öcsém, mit tegyek én ezzel a nővel?

Ezzel odanyújtá a zsebéből kivett tárcát Simonnak.

Ilyen lehet a viperacsípés hatása, mint mikor Simon azt az arcképet meglátta.

— Ez Aranka!

— Én nem mondtam ki a nevét — szólt a gróf hidegvérrel.

— Miért adtad ezt a tárcát a kezembe?

— A tárcza le van pecsételve. Egészen rád van hagyva, hogy fölbontsd-e vagy fölbontatlanul hagyd? — Ha akarsz, megismered a tartalmát, ha nem akarsz, tárcástul, arcképestül a tűzbe dobod.

— Ez szép kelepce volt tőled!

— Őszintén megmondtam, hogy én csak a saját tragikomédiámról fogok beszélni, — ha akarsz, okulsz rajta, ha nem akarsz nem okulsz.

Simon végigjárt a szobában, s aztán karjait összefonva a mellén, odaállt a bátyja elé.

— Mondd meg, miért akarjátok ti, a grófnővel együtt, minden kigondolható furfanggal útját állni az én házasságomnak Arankával?

— Megmondom, öcsém. Nem foglalom el holmi erkölcs-prédikátori pulpust. Én a szerelemben nem ismerem a különbséget az erény és a bűn között. Mi férfiak annyiszor elbukunk ebben, hogy semmi jogunk sincs a nők fölött törvényszéket ülni. — A szívnek mindig igazsága van.

— Hát akkor mi bajod velem?

— De ennek a hölgynek nincs szíve. — Ennek minden ízében hideg, kiszámító ész lakik. Nincs szenvedélye; csak tervei vannak. Téged azért választott ki jövődöbelijének, hogy elfogadható állást szerezzen magának a világban. — Ezt az állást azután ő majd — más összeköttetéseinél fogva — folyvást magasabbra fogja emelni. — Téged tolni fog egyik rangfokról a másikra, csak azért, hogy önmagát emelje fölfelé.

Simon báró most már egészen visszanyerte nyugodtságát.

— Hát amit most elmondtál, ez az én programom. Rémképet akartál élelem festeni, s eltaláltad az én prospektusomat. — Apám után szegény vagyok, anyám az első férje utáni özvegyi jogon élvezi a birtokát, amíg él. — Nekem az eszem után kell megélnem. — Katona nem lehetek, mert ahhoz hiányzik a személyes bátorság nálam. Ideges vagyok. Vagy nem tudom, mi lelt? Nincs a véremlben a vitézkesés. — Állami szolgálatba kell állnom. — Ez most gyűlöletes dolog. — A patrióták nem akarnak állami hivatalba lépni. — És így előttem egy üres pálya nyílik meg, melyen kevés a vetélytárs, s ahol azzal a szerény tehetséggel és tanulmánnyal is mehetek előre, ami nekem jutott. — De én gyorsan akarok előrehaladni. — Nem kérdezem, kinek a keze az, aki emelkedni segít? — Ha asszonykéz, annál jobb. Akármerre nézek, azt látom, hogy a patriótáskodás, az ábrándkergetés minden nemesi családot tönkretesz. — Próbáljuk meg az ellenkező utat, hátha a hűség, a szolgálatkészség jobban célhoz vezet? — Anyám azért ellenzi Arankával köten-

dő házasságomat, mert a hölgy szegény; — te felvilágosítottál róla, hogy Arankának „hozománya” van!

Zoltán felállt, és megfogta Simonnak a kezét.

— Még egy szót, öcsém. — Ez lesz az utolsó. — Nem beszéllek semmi nőről többet. — Mi mostohatestvérek vagyunk. — Csak anyánk ugyanaz. — A te atyád derék tábornok volt, de vagyontalan. — Az én apám szép ősi birtokot hagyott rám. — Van kényelmes kastélyom jól felszerelt birtokkal. — Ennek a jövedelme mind a kettőnket úri módon eltart. — Jöjj oda velem. — Hagyjuk itt a várost. — Menjünk gazdálkodni. — Én megosztom veled a jövedelmemet. Házasodni sohasem fogok, elég tanulmányom volt eddig a nők világából. Ha meghalok, egész vagyonom terád száll. Azt mondád: gyorsan akarsz emelkedni. No hát én egyszerre úrrá emellek. Azt mondád: nem kérned, kinek a keze segít előre? elfogadod. No hát itt a testvéred keze! Elfogadod?

Simon indulatosan rántotta ki a kezét Zoltán kezéből. Kolerikus, félnevető hangon beszélt.

— Más szóval: én hagyjak itt most minden munkát, rangot, hivatást? Menjek ki az erdőre *bús magyarnak*? — Kergessek nyulat, őzet? — Neveljek agarat, kopót? — Tanítsak csikót hámba, nyereg alá? — Szaladjak az oláh fáták katrincái után? — Tagadjam el, hogy írni-olvasni tudok; mindenre mondjam azt, hogy „niksz tájts!” — Üssem a filkót a vad cimborákkal napestig robotban, s szídjam a németet, mikor nem hallja? — Igyam le magam a pajtások kedvéért félholtra, s mikor józan vagyok, építsem a fellegvárakat a jég hátára, s várjam a külföldi messiást, aki a régi szabadságot ezüsttálcán, megsülve, elének hozza? — Addig is énekeljem a szózatot, meg a „dárum madárum” nótát? — Mondjak toasztokat, amik a félvilágnak hadat izennek? S azzal fussak a berekbe, ha egy zsandár sisakját megpillantom? — Hisz ettől én megőrülök!

Zoltán lecsüggeszté a fejét, de még nem adta fel a sakkjátszmát.

— Hát sok igazat mondtál, bruder, a magad szempontjából.
— Te arról nem tehetsz, hogy hazáról, nemzetről nincsen fogalmad. — Külföldön nevelkedtél gyermekkorod óta. A mi fájdalmainkat nem érzed, s én azokat beléd nem olthatom.
— Magas ambícióid vannak, — legyenek. — Munkád, eszed után akarsz megélni. — Helyeslem. — De akkor térj át a helyes útra. Te iskolai tanulmányaidat nem fejezted be. — Diplomád sincs. — Eredj hát vissza az egyetemre, s szerezd meg a doktori kalapot. — A „doktor” cím különb az excellenciásnál. — Légy jogtudós. — Ne maradj itt ebben a kis szűk hazában. — Települj le Bécsben. — Lesz híred, állásod, jövedelmed. Amíg kell, pénztáram nyitva áll előtted. — Ha ágens fogsz lenni, megszerzem számodra valamennyi ismerősöm megbízását. Vagy válassz bármi életpályát: légy orvos, mérnök, építész. — Légy uzorás! — Csak ne légy a mi *üldözőnk*! — Ne légy a mi elnyomóink kezében vak eszköz! — Ha az idegen sújt bennünket a korbáccsal, egyszer fáj, elfelejtjük; de ha a vérünkbeli való vér kezében van a korbács, annak az ütése éget, és el nem múlik soha! — Hadd vegyem ki ezt a kezedből, öcsém.

Meleg hangon mondott meleg szavak voltak! De hát az amfibiumoknak az a sajátságuk, hogy ha szerelmeskednek is, ha dühbe jönnek is, azért a vérük csak hideg marad. (Talán ez a *fekete vér?*)

Simon a tökür elé állt a haját helyreigazítani. Azután eszébe jutott, hogy a zsebórája nincs felhúzva, azt felhúzta. Csak azután reflektált a mondottakra.

— Kedves Zoltán! Nem tudom, hogy a nagylelkűségedet bámuljam-e inkább vagy a könnyűvérűségedet? Képesnek hiszlek rá, hogy ami szót most olyan könnyen odavetettél, azt meg is fogod tartani. Ámde én óvatosabb vagyok a szavam lekötésében. Igaz, hogy te most egyike vagy az első nagybirtokosoknak a koronaországban; de egy meggondolatlan lépés egy óra alatt megfoszthat minden birtokodtól, s téged fogollyá s engem földönfutóvá tehet.

Zoltán megütközve tekintte az öccsére.

— Mit gondolsz, öcsém? Nem értelek.

Simon erre határozott mozdulattal lépett Zoltán elé, s vállára tette a kezét.

— Te most is összeesküvésen töröd a fejed!

— Én? Badarság! Mért esküdnénk össze mi magyarok? Hiszen mind egyetértünk!

— Tagadni szokás azt; de mi jól vagyunk értesülve. Itt egy messzeágazó összeesküvés van.

— Akkor az olyan finomul van szöve, hogy én egy szálát sem látom.

— Nem állsz levelezésben az emigrációval?

— Soha! egy betűt sem írtam senkinek.

— Mered ezt *nekem* mondani?

— Nemesi szavamra!

Simon egy lépést tett az íróasztala felé, hogy fölvegye azt az iratot, amit Lebegut rábízott, s Zoltánnak a szeme elé tartsa.

— Hanem aztán feleúton mást gondolt, abbahagyta.

(Akkor a többi is ámtítás volt, amit beszélt, ha ezt eltagadja.)

Megnézte az óráját. S azzal hivatalos lagymatagsággal mondá:

— Gróf úr! Úgy hiszem, ez az ügy be van fejezve. Engem hivatalos teendőim szólítanak. — Volt szerencsém!

Azzal leült az íróasztalához.

Bárdy Zoltán is vette a kalapját, s távozott.

— Üdv önnel, uram. — S azzal fölcsapta a kalapját még a szobában.

... Az ajtóban csaknem összeütődött egy sietve belépő hölgygel, aki előtt aztán sietve lekapta megint a föltett kalapját.

... Aranka volt az.

VI. FEJEZET

ARANKA

Zoltán háromszor meghajtotta magát a hölgy előtt, amíg az ajtón kilépett, a hölgy büszke fejbólintással fogadta az üdvözlést. Egy szót sem szóltak egymáshoz köszöntés fejében. A hölgy egy helyben állt addig, amíg Zoltán be nem tette maga után az ajtót. Akkor sebesen előrejött Simonhoz, akinek éppen csak annyi ideje maradt az alatt, amíg Aranka dacosan a szeme közé nézett Zoltánnak, hogy azt a tárcát az ügyiratok közé elrejtse.

— Ez az ember énrólam beszélt! — liheg a hölgy indulatosan.

Már maga a megjelenése mutatta, hogy ez valami soronkívüli hölgy. Az egész hölgyvilág krinolinban járt, utcákon, társaságokban csupa mozgó léggömböket lehetett látni, csak Aranka nem vette fel azt soha. Volt vakmerősége dacolni a rút divattal. Ő testhez tapadó öltönyt viselt, utcán mindig fehérret, a fejdísz is fehér volt, fátyolával az álla alatt keresztülkötve, s ehhez a fehér klasszikus öltözethez az arca oly feltűnő ellentétet képezett. Barna, sötét, mint a beduin nőké, nagy mély tűzű, epedő szemekkel, fekete egyenes szemöldökkel, vékony ajkakkal. Ha a szobában leveté a fátyolát, a fejét vállig levágott szénfekete haj repkedte körül, olyan volt, mint egy Rafael-angyal.

S mennyi kifejezés volt ebben a színtelen arcban! Még akkor is, ha a szemeit lehunyta. Ezt gyakran szokta tenni. Ha az ajkait összeszorítja s a szemeit lehunyta, azzal kínozni tudott.

Simont megzavarta ezzel a kérdéssel. Válasz helyett csak azt tudta hebegni: „Aranka!”

— Ne tagadd! Az ő arcából láttam, hogy beszélt, s a tiédből olvastam, hogy te azt meghallgattad.

— De visszautasítám.

— Elmondta, hogy egykor az ő szeretője voltam, most pedig a halálos ellenségeé vagyok, a koronaország despotájáé.

— Ravasz furtanggal csalt bele, hogy meghallgassam.

— Most hát én kényszerítelek, hogy hallgass meg engem. Hallgasd meg az én védelmemet, s légy ítélőbírád.

— Nem! Aranka!

— De igen. Én ismerem a vádat. S ha egy nő vádolva van, az már el van ítélve. A társadalom kegyetlen törvényszék. Az apagyilkos számára van védelem, a nő számára nincs. Akit a véisztörvényszék elítél, még apellálhat, még remélhet kegyelmet, várhatja, hogy fogsága majd letelik, s akkor szabad lesz; de a nő, akit a társadalom elítélt, nem várhat kegyelmet, az életfogytig el van ítélve, annak csak egy apellátája van, ahhoz az emberhez, akit szeret. — Tehát hallgass ki.

Simon megfogta Aranka kezét, s le akarta ültetni a pamlagra.

— Nem. A vádlott állva beszél. Te ülj le az asztalodhoz. Lám a feszület is ott van már.

Simon elfanyalodva ült le, nem az asztalához, hanem a pamlagra. Az egész következő jelenethez nem volt semmi kedve. Tudta ő jól, hogy „kit” vesz el. Alapjában szkeptikus volt, csupán a kíváncsiság ösztönzé, hogy vajon mit tud egy merész nő fantáziája elővarázsolni, mikor a *látzatot* meg akarja menteni.

Aranka drámai pózba helyezte magát, két leeresztett kezét összetéve. Akárcsak Norma az utolsó szcénában: „Most tehát ismerj meg engem”!

— Nevem Arnóti Zsófia. Az Aranka nevet a bérmlásban kaptam. Huszonöt éves vagyok, római katolikus, hajadon. — Atyám regens chori volt, vagyontalan. — Anyámat korán elvesztettem. — Gyermekkoromban tanítottak varrni, híméz-

ni; pénzért dolgoztam. — Szép hangom volt, atyám zene-
mester, megtanított énekelni. — A templomban énekeltem
nagy ünnepek alkalmával a legnehezebb oratóriumokat. —
Tizenhat éves voltam, mikor legelőször találkoztam Bárdy
Zoltán gróffal. — Ő akkor kezdett el a világban szerepelni.
— Szomorú volt a találkozás, atyám temetésén. — A gróf volt
az egyház patrónusa. — A legelső találkozásnál felajánlotta,
hogy menjek az özvegy bárónéhoz társalkodónőnek; én el-
fogadtam. — A báróné igen kegyesen bánt velem, úgy tekin-
tett ő és a rokonsága, mint családtagot. — Az egész háztartás
rám lett bízva. — Gondolhatod, hogy ahol egy fiatal férfi és egy
ifjú leány vannak együtt egy háznál, mennyi ártatlannak tet-
sző bizalmaskodás történik meg ottan. — Egyszer a báróné
észrevette, hogy ő irányomban nemcsak anya, hanem annál
több: anyós. — Heves jelenetek következtek az anya és fiú
között, amiknek a következése az lett, hogy nekem el kellett
hagynom a házat. — A gróf azonban esküvel fogadta, hogy
nőül fog venni, mielőtt nagykorúságát eléri. — Odáig azon-
ban még évek voltak hátra. — Nekem addig is valami állás
kellett a világban. — A gróf rávett, hogy menjek a színházhoz,
amíg nőül vehet. Rövid időn a közönség kegyence lettem
Külföldre is híttak, s ha a fényes ajánlatok valamelyikét el-
fogadtam volna (a leveleket megláthatod nálam), most világ-
hírű művész nő lehetnék; nekem is ritka nagyterjedelmű alt-
hangom van, mint Alboninak volt. — A gróf nem bocsátott
el. — Körülvett pompával, úri kényelemmel. — Ellenben a
báróné minden eszközt elővett (elismerem, hogy tisztességes
eszközöket), hogy innen eltávolítson. Saját költségén ide-
hozatta a külföldi impresszáriókat, hogy hallgassák meg az
éneket: rá akart venni, hogy bécsi vagy párizsi énekmester-
hez menjek tanulni. — Nem fogadtam el, hű maradtam a gróf-
nak adott ígéretemhez. Ekkor kiűtött az a szerencsétlen bel-
háború, melybe a gróf is belekeveredett, s melynek az lett a
vége, hogy az egész ország megbukott, minden társadalmi

rend fölfordult, s mely az én vőlegényemet is elszakítá tőlem.
— Így mondta el a gróf előtted?

— Így mondta

Még eddig igazat beszélt a nő.

— Fél évig hírt sem hallottam a grófról. Elhiszem, hogy az nem az ő hibája volt. Az egész társadalom szét volt robbantva. Egy ismerős alak nem maradt a székvárosban. — Én, ki éveken át kényelemhez, úri életmódhoz voltam szoktatva, ott álltam a legszomorúbb ínség országútján. — Egy szép leány, aki éhezik.

— De hiszen megmaradt a művészeted.

— Éppen ez volt a sorsomnak a lidércfénye, — vagy talán vezércsillaga. — Kérdezhetnéd, hogy miért nem mentem hát külföldre, ahová oly nagyon hívtak? — Azért, mert forradalmak idejében a külföldi művészeti vállalkozók is mind megbuktak — és aztán, mert még mindig bíztam a vőlegényem adott szavában. S vártam, hogy visszajön. — Addig is itt akartam maradni és dacolni a cifra nyomorúsággal. — A fegyverzaj elcsöndesülte után összeverődött megint innen-onnan egy színész-trupp; ledobták a honvédruhát, leborotválták az arcukat, s ismét beálltak komédiásnak. — De ám az új rend mellett a komédiázáshoz felsőbb engedély is kell. S kinek legyen elég erős szíve a koronaország félelmetes deszpotájának a színe elé járulni, akinek kegyetlen híre megelőzte az érkezését? — Senki sem mert eléje kerülni a koncesszió kérvényével. — Engem bízattak föl, hogy tegyem meg. — S én fölkerestem a hatalmas nagy urat. — És találtam a döllyfős zsarnok helyett egy udvarias gentlemant, aki a kérésemet nyugodtan végighallgatta; rögtön aláírta az engedély-okmányt, maga elvezetett az irodájába, ahol azt hitelesítették; aztán az előszoba ajtajáig kikísért, s azzal bocsátott el, hogy bármikor legyen valami teljesíthető kívánságom, mindenkor szívesen fogja azt pártolni. — Hát — nem mutatsz még ajtót előttem?

Válasz helyett Simon megfogta Aranka kezét, s gyöngéden odavonta a leányt maga mellé a pamlagra.

— Kérlek. Mondjad tovább.

— Én diadallal tértem vissza a színész-trupphoz a kivívott koncesszával a kezemben. — S ezzel a diadallal lett megalapítva a rossz hírem. — Ettől fogva akárkinek volt valami baja, kívánsága, az mind engem kért fel közbenjárónak a hatalmas férfiúnál. — Hány embernek nyitottam meg a börtöne ajtaját! — Hány embert szabadítottam meg a bujdosásból! — Hány gyászoló háznak adtam vissza a családapát! — Hány elbukott embert segítettem új életpályához! — Hány nemzeti intézetnek eszközöltem ki a szabad fejlődhetést! — Hány nyomorultnak adattam vissza elkobzott vagyonát! — És mindannyian, akikkel jót tettem, siettek elhíresztelni felőlem, hogy „Könnyű neki, mert a zsarnoknak a kedvese!” — Ezt hallotta felőlem a gróf, mikor Olaszországból visszaérkezett. — De hogy ehhez a visszatéréshez én nyitottam neki utat, azt nem tudta meg soha. — Ha ekkor odajött volna hozzám vádolni, szemrehányást tenni, akkor neki mondtam volna: hallgass ki, s aztán ments fel, vagy ölj meg! — De ő felém se jött. A kósza hírre elítélt, megvetett, kikerült. — Mindent elmondtam, most törd ketté a pálcát fölöttem, ha bűnösnek találsz.

Simon e szóknál fölkelt Aranka mellől, az íróasztalához lépett, s előhúzza az ügyiratok közé dugott arcképes tárcát, odanyújtá azt Arankának.

— Itt a válaszom. — Zoltán bátya itt hagyta nálam ezt a tárcát, lepecsételve, melyben annak a hölgynek a hozzá írt levelei vannak, akinek a történetét előttem a név említése nélkül, mondta volt el, s én csak ez arcképről, mely a tárca borítékán látható, tudtam meg, ki az? — Rám hagyta, hogy bontsam fel a tárcát, s olvassam el a tartalmát, vagy dobjam a tűzbe olvasatlanul.

— Még ez a kegyetlenség is! — kiálta fel indulatosan Aranka. (De barna arca még ekkor sem lett pirossá.)

— Én az egészet felbontatlanul átadom neked.
Azok a nagy szemek milyet villámlottak.

— Ezt még meghálálhatom! — rebegé, elvéve a párcát. A fenyegető arckifejezés meghazudtolta a szót.

Simon megszorítá Aranka kezét.

— Ma tudattam a grófnővel nősülési elhatározásomat. A levelet is látta, melyben kezedet megkérem.

— Én is tettem valamit, hogy azt előmozdítsam. Én is hoztam a számodra egy meglepetést.

Azzal kivett a kebléből egy iratot, s azt Simonnak nyújtá.

Simonnak örömmel hajnalodó tekintete elárulá az irat tartalmát.

— Kineveztetésem irodafőnökké!

Ezért gyöngéden átölelé Arankát: „őrangyalom vagy!”

Aranka még fokozta a jótett becsét a helyzet fölfedezésével.

— Pedig bizony mondom, hogy mostanában nagyon rossz kedélyhangulatban van a főúr! — Bátyádnak az az igazán kurucos tréfája azzal a hajtóvadászat-rendezéssel minden jóindulatát ellenkezőre fordította. Egy ilyen büszke főnemes, aki megszokta, hogy hozzá hízelegve vagy reszketve közelítsen mindenki, egy olyan emberre akad, aki vele dacol, s még hogyan dacol? úgy, hogy őt nevetségessé teszi. Te! Azt még egy színpadi zsarnok sem szíveli el, hogy kinevessék!

— Hátha még azt a levelét látná a zseniális grófnak, amit az imént adott át nekem a jámbor megyefőnök, hogy semmisítem meg; akkor bátyámuram busásan visszakaphatná a tromfot a hajtóvadászatért.

— Levelét? — kapott a szón Aranka.

Simon megbánta, hogy szólt.

— De mit beszélék én most hivatalos allotriákról? Mikor te itt vagy, enyim vagy, szeretsz! — Azzal maga mellé vont a Arankát a kerevetre, s megfogta a két kezét a leánynak. S azután a fehér fátyolt feljebb húzta a fejről, hogy jobban gyönyörködhessek az arcában. — Most már irodafőnök vagyok, most már beszélhetünk arról, hogy menyegzőnket mikor tartunk meg?”

Aranka kibontakozott a gyöngéd ölelésből, s fölkelt a pamagról.

— Még nem, kedvesem. Még „csak” irodafőnök vagy. Kétezer forint fizetéssel. Ez még háztartásra nem elég. Ha én hozzád nőül megyek, a színháznál többé nem maradhatok. Másunnan pedig jövedelmem nincs. Ha udvari színháznál volnék, akkor lehetnék hivatalnok neje, az már „állás”, de ez egy vándortrupp, mely nyáron faluzni megy. Azt pedig, hogy vendégszerepelni járjak, ismerve a világ nyelvét, talán te sem engednéd meg. — Azért még várnod kell egy kis ideig. — Ne nyugtalankodjál, nem sokáig. — Pártfogónktól hallottam, hogy a kerületi főnököt rövid időn fölhívják Bécsbe, osztályfőnöknek a minisztériumhoz.

Örömhír volt ez Simonnak!

— Akkor nagy előléptetés lesz! Lebegutot kinevezik kerületi főnöknek, én pedig elfoglalhatom az ő helyét; a megyei főnökséget.

Aranka szűkebbre húzta a fátyolt az arca körül, hogy csak a szem és a száj látszott ki belőle. A többi minden fehér rajta, csak ez a léleklakta folt sötét.

— Hátha még jobban is lehetne? — suttogá. — Azt mondtad, a megyefőnök a grófnak egy levelét adta át neked megsemmisítés végett, ami ha illetékes kézbe kerülne, a grófnak nehéz megtorlást okozhatna a famózus hajtóvadászatért. — Hadd lássam azt a levelet.

Simon fölvette az íróasztalról az egész ügyiratot, s átadta Arának.

A hölgy figyelemmel olvasott, s kívül-belül megvizsgálta az összehajtott fölzetet.

— Hm! A megyefőnök azt jegyezte föl ez iratra, hogy „Supprimatur”. — Ha ez egy felsőbb hatalom kezébe kerülne, a gróf beleütné a fejét a felhőbe, a megyefőnök kapna egy nagy hivatalos orrot, s maradna megyefőnöknek az előléptetésekor, — te pedig az ő fején keresztül ugranál át a kerületi főnökség-

be! Add ezt az iratot énnekem, ahelyett, hogy a tűzbe dobnád: — én téged kerületi főnökké teszek. (Súgva tevő hozzá:) És ennek a palotának az urává. . .

Simon letérdelt a Nefitim leánya elé, térdeit átölelve.

— Istennőm vagy!

— Legyen eszed — súgá a hölgy. — Még nem vagy itthon. Állj fel, és írd meg a köszönő feliratot a Durchlauchthoz. Ma nem fogad el senkit. De a leveledet várja.

Ez rendes dolog. Simon azonnal az íróasztalához ült, s új tollat tett a tollszárába, hogy egész kalligráfiával írhasson a magas pártfogójának. Természetesnek tartotta, hogy a hálálkodó levelet is ugyanazon posta vigye meg, aki a kinevezési iratot idehozta.

Az alatt Arankának módjában volt a szobában szerteszét fürkészeni. — Leányoknak multság az, egy férfiszobát felkutatni.

Az álló íróasztalhoz is odament, ahol a kitért protokollum feküdt a támlányon. Abba is belepillantott.

A legutolsó szám volt a Barkó Pál külföldre szóló útlevelének bejegyzése.

Arankának az egész arca egyszerre átváltozott. Harag, elszörnyedés torzította el a vonásait. Ideges reszketegség állta el a természetét.

— Megbocsáss! — lihegé. — Csak írd tovább, nem várhatom meg a leveledet. — Tíz óra! A próbára kell sietnem. A viszontlátásig!

S azzal nem várva, hogy Simon kikísérje, elshant a szobából, s aztán futott a színház felé, ahogy szoktak színésznők futni az utcán, akik elkéstek a próbárul.

— Siessen, kisasszony, a próba elkezdődött, rögtön a jelenése jön — kiálta eléje az igazgató a színpalak sikátorában.

— Ma nem énekelhetek. El vagyok rekedve.

— Ne tréfáljon, kisasszony.

— Lehetetlen. Nem hallja? Egy csepp hangom sincs.

Csak úgy suttogva hápogott.

— Megűt a guta! Minden páholyjegy, minden zártszék elkelt.

— Adják mással a darabot.

— Mit? a Prófétát? Hát énekelheti Fidest a sopranistáné?

— Adják hát Ernánit.

— De a Durchlaucht express a Prófétát kívánta mai napra. Magas rangú vendégei vannak Bécsből.

— Várjanak holnapig. Akkorra majd kirekedek.

— Holnap drámai nap van. Holnapután pedig itt hagy bennünket a karmester, megy Muszkaországba.

— Annál rosszabb ránézve! Jöjjön a színházi orvos, vizsgáljon meg.

Azzal berohant az öltözőbe, ott hagyta a direktort, engedve neki találgatni, hogy kire nézve rosszabb az: a direktorra? a Durchlauchtra? vagy a karmesterre?

— Meg vagyunk löve! — rikácsolt a direktor a rendező elé.

— Capriciosa berekedt, nem énekel. Küldjön a doktorért.

A rendező tapasztalt férfiú volt és flegmatikus temperamentum.

— Nem doktor kell ennek, hanem valami más.

Azzal odament a sűgőlyuk födeléhez, s hangtölcsért csinálva a rekvizitum-jegyzékből, odatelefonozott a karmesternek.

— Gyere fel egy szóra, Palkó barátom.

Barkó Pali volt a színház karmestere.

— Ugyan kérlek — sűgá a fülébe, mikor Pali előkerült —, eredd be a primadonnához, s csinálj vele valami csodakúrát, hogy ne legyen ma rekedt.

Aranka az öltözőben azt cselekedte, hogy levelet írt.

Mikor Pali belépett hozzá, mérgesen összetépte a levelet.

— Nagysád be van rekedve?

— Úgy! Csak nagyságolj! Mért nem kezded mindjárt a „fenséges”-en? — förmedt rá egészséges, teli hangon a művész nő.

— Örömmel hallom, hogy a kisasszony hangja nem veszett el.

— Nem a hangom veszett el, hanem a lelkem.

— Majd megkeressük.

— Keresheted azt! Te vesztetted el!

— Drága nagysád.

(Aranka tegezte Palit, ez pedig nagyságolta a hölgyet. Ez így szokás — a cigányoknál.)

— Te utazni készülsz Muszkaországba?

— Hisz ezt leghamarább megmondtam a kisasszonynak.

— Igen. Nekem mondtad meg legelőször, hogy meghívást kaptál Szentpétervárra. S én ugyanakkor közöltem veled az én titkomat, amit még kívüled senki sem tud, hogy én is kaptam szintén Szentpétervárról igen kedvező ajánlatot. Milyen örömmel, milyen lelkesedéssel beszéltünk akkor arról, hogy egyszerre megnyílik előttünk a nagyvilág. Nem koldulni fogunk ezután, hanem hódítani.

— Nagysád lelkesedett, de én nem. Rosszul emlékezik rá.

— No hát a saját eksztázisomban azt hittem, hogy te is örülsz! Hisz ebből a te mozdulatlan pofádból nem lehet kiolvasni semmit.

— De világosan *beszéltem*. Magam miatt is aggódom; bár én sokáig és alaposan kitanultam a zenét; nagysádra nézve azonban egyenesen megmondtam, hogy ha a nagyvilágban akar hódítani, elébb menjen fel Bécsbe, s legalább egy esztendeig tanuljon egy jó ének mestertől.

— Ejh! Én tudok annyit, mint Alboni tudott! A hangom, a megjelenésem biztosítja a diadalt.

— Akkor mehet nagysád Szentpétervárra.

— Mehet — nagysád — Szentpétervárra — ismétlé dacosan Aranka, utánozva Pali méla szólejtését. — Ezt bolond nélkül is tudom. — De mi másról beszéltünk akkor!

— Nagysád beszélt, én pedig hallgattam.

— Hallgattad, de nem mondtál ellent! Közös dicsőségről,

megosztott koszorúkról beszéltünk, művészi versenyről, mely neveinket egymás fölé helyezi: együtt átérzett isteni mámorról, mely erősebb szakramentum az oltár előtti eskünél! Beszéltünk arról, hogy lelkeinket a legerősebb láncok, a művészdíadal koszorúi kötik majd össze! — És most egyszerre elutazol.

— Én csak azt teszem, amiről beszéltünk. Elfogadtam a szerződést, s most sietek annak eleget tenni. Hát nagysád válaszolt valamit az orosz direktornak?

Aranka bosszúsan tépte le a kesztyűt a kezéről, hogy az oldalzsebéből kikeressen egy összehajtott levélkét; rózsaszín volt a papír.

— Elmondok neked mindent. Válaszúton állok. Rád bízom, hogy válassz, melyikre lépjek? Olvasd e levelet.

Pali olvasta a levelet, s visszaadta azt.

— Lenke Simon báró nőül kéri nagysádat.

— Nos! Mit szólsz?

— Én szaladnék Szentpétervárra.

— Veled? Együtt ketten?

Pali vállat vont.

— Az útlevelnyérés soká tart; azt Bécsben kell láttamozni, s én sietek.

— Beíráthatsz a magad útlevelébe, mint útitársnődet.

Mint a tigris az áldozatát, úgy tartá Aranka a szemei ígézetével megfogva a művészt.

— Oda már van valaki beírva.

— Kicsoda?

— A feleségem.

— A Citera? Hát örült vagy te? Egy ostoba fabábot cepelni magaddal, aki egy szót sem tud más nyelven, csak magyarul, s azon is csak hülyeségeket mond! A feleségedet viszed magaddal külföldi művészutra, hogy legyen egy fájós oldalad, amit mindenik sérthet? Gúny, nevetség tárgya akarsz lenni idegen országban? Hiszen itt sem mered emberek közé vinni a társadat, mert az arcod ég miatta.

— Úrnőm! Én keleti faj vagyok, mely nem beszél az asszonyáról soha.

Aranka megkapta hevesen a művész kezét, s forró leheletével égette az arcát, midőn fülébe súgott:

— Hagyd itthon a nődet, s én veled megyek Oroszországba.

Barkó Pál arra fölemelte a fejét, s komoly, határozott hangon szólt:

— Mármost azt a tanácsot adom önnek, kisasszony, hogy fogadja el a báró úr ajánlatát: — ma pedig énekelje el szépen Fidest, hogy a Durchlaucht meg ne haragudjon. — Én kezdem a nyitányt.

Aranka elállta az útját, nem bocsátá ki az ajtón.

— Maradj még egy szóra. Azt mondtam, hogy válaszüton állok. — Még nem mondtam el mindent. — Bennem kétféle ördög lakik: egy jó meg egy rossz. — Démon mind a kettő.

— Az egyik örült, lángoló szellem; aki csak a jelennek él, csak a gyönyört keresi, feláldozza magát: nem törődik isteni és emberi törvényekkel, csak a szenvedélyes vér parancsolatával.

— Ez a jó! — A másik egy hideg, kiszámító démon, aki nem osztozik senki örömeiben, csak a fájdalomnak örül. — Amelyiknek odavetsz, azé leszek.

— Sokkal csekélyebb teremtésnek érzem magamat ezen a világon, mint hogy én valakinek a sorsára befolyással lehessenek.

— Sokszor a csekélynek látszó emberekre vannak bízva nehéz küldetések. Ez a te mostani siettetett elutazásod valami politikai mozgalommal van összeköttetésben.

— Nevetnem kellene rajta, ha oly végtelen nagy tisztelettel nem volnék a kisasszony iránt.

— Ne gyilkolj a tiszteleteddel! — Szólj! Szereted-e Bárdy Zoltán grófot?

— Hogy szeretem-e? Senkit a kerek világon úgy nem szeretek. Csak egy apát ismertem: az ő volt. Csak ő nem érezte velem soha alacsony származásomat. Azért az emberért meg tudnék halni.

— No hát annak az embernek az élete most a te kezében van.

— Az enyimbem?

— Ha én úgy akarom. Még most én tartom kezemben. Én, aki őt gyűlölöm. Akit megrontott, megalázott, összetört. Most a fejére téve tartom a lábamat. — Ha te most azt mondod: „eh! hagyjuk a gyűlöletet az okos embereknek! Mi legyünk könnyelmű bolondok! Öntsük ki a méregpohárt, s raboljuk el az istenektől azt, ami édes, ami meg van tiltva!” — hát akkor én összetépem ezt a papírt, amit itt tartok a kezemben, s elszórom a fejünk fölé, legyenek belőle lepkék.

— Mi van abban az iratban?

— Látod, mennyi bizalmam van hozzád? Ha ezt a titkot közlöm veled, magam is ámulást követek el. Mégis megmondom. Orozva loptam el ezt az iratot a báró asztaláról. Ebben Zoltán grófnak egy levele van az emigráció főnökéhez, melyből kitéjük a részvétele az összeesküvésben, melynek célja az országnak általános fellázítása.

— Nem hiszem, hogy ezt a levelet a gróf írta volna.

— Nem hiszed?

— Nem. Mert ismerem a jellemét. Nyíltszívű, őszinte lelkű, aki ha ellenségére talál, azt szemben támadja meg, nem a háta mögött. Aki karddal vitézni tudott, annak a keze orgyilokhoz nem nyúl soha.

— De ha ez a levél illetékes kézbe talál kerülni, akkor a grófort elfogják, haditörvényszék elé állítják.

— Majd szabadon eresztik, ha ki fog derülni az ártatlansága.

— És ha az ellenkező derül ki? Ha utoléri a nemezis, melyet maga idézett föl vakmerően és hitszegően? — Igenis hitszegően, mert már egyszer amnesztia útján szabadult meg a büntetés alól, és akkor nemesi szavára fogadta meg, hogy többé semmi összeesküvésbe bele nem ártja magát. És most „ezt” az adott szavát is megszegi.

— Nem tudom elhinni.

— Láthatod, hogy milyen rabnővé teszem magamat, testem, lelkem a hatalmadba adom. Ha Bárdy Zoltánt elfogják, te tudni fogod, hogy ki adta őt föl, ujjal mutathatsz rá, s akit ma a közönség lelkesedése a csillagokig emel, holnap a közmegevetés a sárba fog tiporni. Kényurammá, istenemmé tettelek! Mondd hogy ne tegyem! — Vigy magaddal, hogy ne tehessem. — Mondd ki azt a szót, aminek az árában széttépem a Bárdy levelet. — Elkárhoztathatsz vagy üdvözíthetsz.

— Zsófia!

— No hogy valahára nevemen szólítasz! Azon a néven, amelyen gyermekkoromban híttak, mikor a szentmise alatt én énekeltem a kórusban az Ave Máriát, s te zenéltél hozzá. Milyen jó fiú voltál akkor, s én milyen rossz leány! Mennyit kínoztalak! S te hogy engedted magadat kínozni!

— Komolyan beszéljünk. Vagy írta valóban Zoltán gróf a levelet, melyből az összeesküvésben való részvéte kitűnik, akkor meg is fogja tenni azt, amit írt. Akkor elfogják fegyverrel a kezében. Vagy nem írta, s akkor föl fogják menteni. Vigye ön vissza azt a levelet oda, ahonnan elhozta, nehogy még a *vőlegényét* is bajba keverje.

— Hát a „vőlegényemet”? — Azt akarod, hogy fogadjam el Lenke báró kezét? A tejtestvéredét. Aztán legyen férjéhez méltó asszony. — Te is maradsz feleségéhez méltó férj. Jól van. — Végeztünk! — Eredj, mondd meg az igazgatónak, hogy már kirekedtem. — Egy adag arzenikumcukor a szokott módon énekképpé tett. — Eléneklek az este Fidest. — Kiteszek magamért. — Úgy fogok játszani, mint még soha.

Barkó Pali szépen kezét csókolt a primadonnának.

— Még egy szót! — Te még ma bizonyosan meg fogod látogatni Zoltán grófot, hogy elutazásod előtt búcsút végy tőle. Mondd el neki, amit tőlem megtudtál, — hogy az elfogadás veszedelme fenyegeti. — Még most menekülhet. — Reggelre túl lehet a határon: Havasalföldön. — De csak attól a rossz gondolattól őrizze meg őt a védszentje, hogy a mai estén

eljöjjön a páholyába. — Mert ha én őt ott ma meglátom, akkor elfelejtem, hogy nő, hogy ember vagyok! Szörnyeteg leszek! Eredj! Időt adok rá, hogy megszabadítsd.

A zenész férfiúi büszkeséggel emelte fel a fejét.

— Arnóti kisasszony! Én öntől utasítást nem kérek. Búcsúzni már voltam Zoltán grófnál, s hírt hordani nem szokásom. — Nem is tenném a jelen esetben, mert ha Bárdy gróf futni talál, akkor ezáltal tanúbizonyságot szolgáltat a vádlóinak a bűnrészességében. Ő itt lesz az este a páholyában, s ha ön szépen fog énekelni, tapsolni fog önnek lelkesen.

Azzal otthagya a művésznőt.

— — — — —
Az esteli előadás fényesen sikerült. A színház tele volt válogatott közönséggel. Taps, kihívás, koszorú töméntelen sok.

A parterre-en már el volt terjedve a híre, hogy ez alighanem utolsó föllépte az isteni Arankának.

Némelyek azt beszélték, hogy rendkívül fényes föltételek mellett van szerződve a szentpétervári operához. — Mások ellenben azt suttogták, hogy Barkó Pali társágában indul világkörütra, mint Lagrange. — A legjobban értesültek azonban kitalálták, hogy egy nagyon előkelő mágna kedvéért válik meg az Olympustól, aki őt címere viselőjévé teszi.

Ma énekli a hatyúdalát.

Zoltán is jelen volt a páholyában. Két idegen vendége volt; azoknak engedte át az első két ülést, maga a háttérben foglalt helyet.

A koronázási jelenetnél azonban előrekerült, s kiült a középső helyre.

Éppen akkor volt Fidesnek az átkozódási jelenete.

Észrevette Zoltánt a páholyban.

A templomban énekelték a „Domine salvum fac regem” zsolozsmáját. Fides közbeéneklte: „És légy örökre átkozott!”

De azt mindenkinek észre kellett venni, hogy a kinyújtott

karja az átokverő szétnyílt kezével egyenesen Zoltán felé van irányozva.

A közönség suttogott.

Arankát az a suttogás még jobban felingerlé. Remekül játszott. Nem játék volt az már!

E felvonás után rengett a színház a tapstól; Aranka neve hangzott fergetegként.

Amint előjött a függöny mögül, s meglátta Zoltánt, teljes buzgósággal tapsolni, féktelen düh szállta meg testét, lelkét. Fejét dacosan hátravetve, ökölre szorított kezekkel maga volt a bosszúállás istennője. Egész lénye azt mondta: „hogy mersz te énnekem tapsolni.”

Tizenkétszer kihívták a lámpák elé . . .

. . . Ezen az éjszakán, éjfél után két órakor elfogták Bárdy Zoltán grófot, s vasra verve vitték Gyulafehérvárra.

ESTÉLY A KEGYELMES ÚRNÁL

Tíz hónap múlt el azóta, s ez idő alatt nagy változások történtek.

Lenke Simon báróbul „kegyelmes úr” lett. Előkelő születése, atyjának érdemei már előzetesen is ajánlották. (A magyar mágnásokban nemigen lehetett a kormánynak válogatni, mert nem jöttek hivatalt keresni.) Nagy előnyére vált az is, hogy külföldi egyetemeken tanulva, kellő ismereteket szerzett az európai jellegű közigazgatásról, az ócska magyar törvényeket, a feledésnek átadott közjogot pedig egyáltalában nem ismerte. — Nem tudni is érdem! — Ekként immúnis volt mindenféle nemzetiségi velleitásoktól. De legnagyobb érdemül számíttatott be neki az a minden személyes tekinteteket félretevő lojalitás, amellyel a veszedelmes összeesküvést még csírájában elfojtani serénykedett. — A rosszakarói (s kinek nincsenek rosszakarói?) alattomban azt suttogták felőle, hogy az egész örült szerencséjét annak köszönheti, hogy a koronaország kormányzójának nagy befolyású pártfogoltját nőül vette.

Rövid tíz hónap alatt megyefőnöki titokőrzőből kerületi főnökké lett: Lipót-rendet kapott, kegyelmes titulust és még valami mást.

Zoltán grófot elítélték tízesztendei várfogságra, el is vitték Josefstadtbá. Azon időkben az ítéleteket nem szokták közzétenni. Az elítéltek felolvasták, de minden indokolás nélkül. Megapellálhatta — *intra dominium*.

A birtokait is elkobozták: provisorie azonban Lenke Simon báró kezelése alatt hagyták. Ezután szerzendő érdemei határoz-

zák majd meg, hogy ugyanezen javak véglegesen az ő birto-
kaul adományoztassanak-e.

S ilyen érdemeket ő nagy buzgalommal igyekezik szerezni.

Fél is tőle minden ember!

S ez fölöttébb szükséges egy kerületi főnökre nézve. Félelem
az az enyv, mely az államokat összeragasztja. (Az idealisták
ugyan azt állítják, hogy a népek szeretete még erősebb ragasz-
ték, de hát ki kér azoktól tanácsot?)

Tehát Aranka volt az úrnő a Bárdy-palotában. A termek, az
előszobák, a konyhák, az istálló és kocsiszín mind az ő rendel-
kezése alatt állt. Nagy fényűzést folytatott. Hogy miből telik
ez a pazarlás? Arról megint sokféle mendemondát lehetett
hallani. Mert a Bárdy Zoltán-féle birtokot a fiskus lefog-
lalta, s annak a jövedelméből az özvegy grófnénak kötele-
zett részt levonva, a többit az aerarium tartotta meg. Hanem
hát egy magas állású hivatalnoknak nem mesterség az arany-
csinálás.

Csak egyet nem lehetett megvásárolni pénzen: a tiszteletet.
Amilyen látogatott volt elébb a Bárdy-palota, olyan csendes
lett a nagy változás után. Egy úrhölgy sem lépte át a küszöbét
többé, akik nemrég gyűléseket tartani odajártak. Pedig Lenke
tábornokné még ott lakott. — Nem hagyta el a házat, midőn
Simon fia odahozta a nejét, ahogy fenyegetőzött. Nagyon erős
oka volt ott maradni. Hanem egészen visszavonultan élt, még
az ablakait sem látta senki nyitva.

A kegyelmes úrnak pedig felsőbb helyről utasításul lett adva,
hogy igyekezzék a tekintélyét társadalmi úton is megszilárdí-
tani. Estélyeket kell adni, melyeknek leírását a hírlapok közöl-
jék. A kegyelmes asszonynak, mint ci-devant művésznőnek
kell azt tudni, hogyan csinálják a concert spirituel-eket?

A meghívók szétküldettek a város minden előkelőségéhez.

Ez volt az első próba.

Kik jönnek el?

S ezt előre nemigen lehetett tudni; mert van egy kiváló

magyar virtus, a meghívókra nem adni választ. — A jelen esetnél ez talán több is volt, mint ősi szokás.

Aranka ideges volt egész délután. A frizernének és a komornának nagy szenvedései voltak vele. Felvette már a krinolint s az ahhoz tartozó vállfűzőt; a színésznői kosztümöt félre kellett dobni. A szabadon repkedő arkangyalfürtöket is à la Eugénie frizurába kellett kényszeríteni.

A férje még a hivatalban volt, a kormányzó távollétében még azt is kellett helyettesítenie.

Ezt az unalmas időközt, ami a teljes toalett és az első vendég érkezése között van, azzal tölté el Aranka, hogy Mangával kártyát vettetett magának.

A vén cigánynő mindennapos volt a háznál. Ki tudná az okát, miért. A kegyelmes úr ki nem állhatta. — Talán azért.

A jósnő magyarázza a kirakott kártyák horoszkópját.

— Nagy szerencse áll a házhoz. — Hanem a gyászos asszony megakadályozza. — A titkos kívánság még ma beteljesül. Egy titkos bujdosóru! jó hír érkezik.

Aranka kedvetlen volt.

— Szedd össze a kártyáidat, Manga. Már a kártyáknak sem hiszek. Ha te az én gondolataimat nem tudod elolvasni, akkor a kártyáidból sem találsz ki semmit. Beszélj nekem a — fiadról. — Elfogadta a meghívást a mai estélyemre? — Külön levelet is írtam neki.

— Elfogadta, — de csak az én nagy rimánkodásomra. — A mágnás urak mindenképpen le akarták venni a lábáról, hogy ne jöjjön ma ide a mulatságba. Ötszáz forintot ígértek neki, ha ma a kaszinóba megy muzsikálni; de az a kis levél mégis erősebb volt, lenyomta az ötszáz forintot meg a mágnás urak barátságát. — Hja, az én fiam úgy hozzá van már szokva a nagyurakhoz, mint a kovács a szikrákhoz. — Muszkaországban szóba sem állt hercegen alul. — Még aki a kótáját forgatta is, gróf volt. — Hát még mikor Angliusországba átment! — Tengeren járt! — Ott is volt három hónapig. — Még a

királyné előtt is muzsikált. — A walesi hercegnek egy hétig volt a vendége. — S ahogy az itteni bandáját is maga után vitette, a sok mylordok haza sem akarták eresztetni többet. — Mind pertu lettek a Palival. — Mikor a búcsúlakomát adták a tiszteletére, valamennyi királyfi mind ott volt, veres ruhában. — Aztán a cigányokat odaültették maguk közé, — egy király egy cigány, egy király, egy cigány! Úgy mulattak. — Hát még aztán Franciaországban! Ott volt csak az igazi parádé! A császárné minden nótáját megújráztatta. A császár pedig sajátkezüleg tűzte a mellére a csillagos ordót.

— Hát érdemrendet is kapott?

— Jaj de mennyit! Mikor azokat felrakja, úgy néz ki velük, mint egy generális.

— Hát pénzt szerzett-e sokat?

— Vékával mérték ott az ezüstöt, iccével az aranyat! — Hanem hát neki is feszíteni kellett. — A sok borralalók, meg az ekvipázsok. Aztán meg a banda. — Azt minden városban ki kellett neki váltani a kuhiból. Azért mégis csak hozott haza szépen. — Amit megtakarított, abból vett egy házacskát, kertecskével. Most ott lakik a maga uraságában.

— Hát a felesége?

Manga bizalmasan súgva mondá:

— Hjjaj! Annak már van kettő. — Ikrek az angyalkáim!
— Olyan feketék, mint a fekete rigó. — Már meg is vannak keresztelve. — Péter és Pál.

— Én meghívtam az asszonyt is az estélyre.

— Azt meg is hívhatta kegyelmes asszonyom, mert az előkelő famíliából való. A nagyapja vajda volt, az apja meg prímás. — Az tanította a Palit is hegedülni kisgyerek korában. — Jó nevelést kapott ám a Citera! Az apácákhoz járatták: megtanult írni, olvasni és harisnyát kötni. — De azért alig hiszem, hogy eljöjjön, mert otthon van dolga a gyerekekkel. — Hiszen érti már, tudja már a kegyelmes asszony.

— Értem, de nem tudom — szólt Aranka, nagyot sóhajtvá.

— Jaj, ha énnekem megengedné a kegyelmes asszony, hogy én is hallgathassam, mikor a Pali muzsikál! — Talán mint kiegészítő fraj felszolgálhatnék? Körülhordanám a teát, meg a cukkerpakkert. Nem töröm ám össze a csészéket. — Jaj de drágalátos szép porcelán edények! — Mindeniken rajta van a méltóságos gróf úrnak a címere. — Ismerem én azt jól. — Errül a fehér hattyúru. — Most ez a sok szép porcelán mind a báró úré lett? ugye? — Meg ez a sok ezüst is mind? — Ej de nagy szerencse! — Ugye a gróf úr nem jön többet vissza? örökre ott tartják a tömlöcben? — De jó, hogy van egy derék öccse, akire rámaradt ez a sok drága szerdék! — Ugyebár ez a palota is a kegyelmes úré lett? — Meg az a nagy, úri birtok? — De jó, hogy azt a nagy ribilliót fölfedezte! Megvan érte a jutalma.

Nagyon kellemetlen volt ez a fecsegése az ős vadembernek Arankára nézve.

— Ne fecsegj annyit össze, Manga. — Nem bánom, itt lehetsz, mikor a Pali muzsikál, s körülhordozhatod a teát, de a vendégeket ne tegezd. Aztán a férjemet kikerüld: tudod, hogy ki nem állhat.

— Pedig ha tudná a kegyelmes úr, hogy én őtet milyen nagyon szeretem!

A vén asszonynak könnybe lábadtak a szemei.

Míg a kegyelmes asszony a nagy állótükör elé ment a toalettjét körültekinteni, azalatt a vénasszony összcserdte a kártyáit, magában motyogva:

— No ti szép dolgokat mondatok el nekem. Ehun van ni! A báróné a muzsikusba szerelmes, a báró meg a cigány menyecskébe. Jó szerencse, hogy ezek ketten olyan nagyon szeretik egymást; mert különben még a Devla „helyrerontana” valamit.

Azzal nagy „kezet-lábat csókolás” mellett kiment a cselédek ajtaján.

Amint a beszélgetés megszűnt az elfogadó-teremben, az oldalajtón belépett az özvegy báróné.

Teljes gyászban volt: mint akinek halottja van.

— Kedves *leányom* — szólt szelíd, nyájas hangon Arankához.

— Nos? Mamán!

— Nem engedhetnéd el nekem, hogy részt vegyek a mai **estélyeden?**

— Nem, mamán. Azt magad is fölfoghatod. Mikor a kerületi főnök az első elfogadási estélyre megnyitja a termeit, akkor azokban a kerületi főnök anyjának, Lenke bárónénak láthatónak kell lenni.

Anna nagyot sóhajtott.

— Ma van szegény fiamnak a születésnapja. Lehetetlen rá nem gondolnom. — S ha rá gondolok, lehetetlen derült arcot mutatnom a világnak.

— Bárdy Zoltánról éppen kedvező hírt mondhatok mamának. — Közbenjárásomra meg lett neki engedve, hogy börtönében könyveket és írószereket használhasson.

— Ez nagy vigasztalás lesz rá nézve. — Köszönöm, hogy olyan jóindulattal vagy hozzá. — De hát „az”, amire kértelek.

— Nem tudom. Mire?

Annának az ajkán nem tudott kijönni az a szó.

— Az, amit úgy esedeztem, hogy legyen neki elengedve a fogságában. — Óh, nem bírom kimondani azt a szót! A szívem elszorul bele. . .

— Ah! Tudom. — A „lánc”? Ezt már nem lehet itt helyben elintézni; mert ez a legfőbb fórumhoz tartozik, hogy az ítéletben kimondott sáncfogság átváltoztassék börtönfogságra. — Ez kissé hosszadalmas eljárást igényel. — A férjem vette a kezébe a dolgot, s elhiheted, hogy eléggé a szívéen hordja a bátyja ügyét. Hanem az ilyesmit sürgetni nem lehet. El kell találni a kedvező pillanatot az irányadó köröknél, s ezt csak a beavatottak értik. — Légy nyugodt. — Éh rajta leszek, hogy könnyítsek Bárdy Zoltánnak a sorsán. S mihelyt a férjem megjön, rögtön szólok vele.

Éppen jött már.

Teljes szalonöltözetben jött, fekete frakk, fehér kraváti, arasznyi inggallérok. — Hanem a kalapja a fején volt.

Nem is üdvözölte a hölgyeket; csak amikor Aranka gúnyos hanglegjtéssel jó estét kívánt neki, akkor vette le a kalapját; akkor aztán odavágta az asztalhoz. Az ajkai szederjések voltak a dühtől.

— Megint egy paskvill! — S nem tudok rájönni, hogy hol nyomtatják? — Ha a kalapom leteszem valahol, mire föl akarom tenni, már benne van. — Ha a felöltőm zsebébe nyúlok, ott találok. — Ha kilépek a hivatalszobámból, oda van ragasztva az ajtómrá. — Olyan vagyok, mint a hajtásba került medve. Csak kaphatnék valakit, akit összetépjek!

S minthogy olyan valakit nem kaphatott, hát csak magát a paskvillt tépte össze.

— Uram! — figyelmezteté Aranka.

— Tessék?

— Ne csináljon szemetet a szalonban.

Simon szót fogadott, s a papírrongyokat a kandallóba dobta. Szépen égtek.

— Van még más követelése?

— A grófnőnek van egy előterjesztése a kertületi főnök úrhoz.

— Tudom! Tudom jól! A régi nóta Bárdy Zoltán miatt. Legyen nyugodt a grófnő. — A fia jó helyen van. — Kap jó élelmezést, ruházatot. — Van külön zárkája, sétálhat naponkint, esztergályozhat, minden szükségessel el van látva. — Hiszen még csak tíz hónapot töltött el odabenn.

Anna szomorúan mondá:

— De mikor az énekem egy örökkévalóságnak tetszik!

— Én mindent megteszek érte; de hát a grófnő is tegyen valamit. Nem várok valami pozitív dolgot, csak negatívot. — Ne rontsa a fiának az ügyét.

— Mivel rontom én?

— Mivel? Hát ezzel az öltözettel. — Mért van kiadva most a jelszó a honleányok között, hogy mindenki gyászruhát viseljen? Azt akarjátok, hogy úgy tegyünk veletek, mint a varsói asszonyokkal, ahol csak a rendőrileg számozott hölgyeknek van megengedve fekete ruhát viselni? — Én nagyon kérem a grófnőt, hogy a mai estélyünkön kegyeskedjék távolléte által a közfigyelmet magára vonni.

— Ahogy parancsolod, fiam.

Anna kész volt a visszavonulásra.

Csakhogy ebbe Arankának is beleszólása volt.

— Kérek, mamán, maradj. — Én azt kívánom, hogy a grófnő itt legyen a termeinkben az estély alatt.

Simon ingerült volt.

— Hogy mint egy vándorló sírszobor terjessze a hidegséget a báli társaságban! — Egy eleven párticédula, fekete szegélylyel!

Aranka nem engedett.

— A grófnő jelenléte a mai estélyünkön ránk nézve a renomé kérdése.

Simon a közönséges jellemek durva modorával beszélt az anyjáról.

— Hisz úgyis tudja az egész világ, hogy csak azért maradt velünk a grófnő, hogy az elítélt fiának az ügyét nap nap után zaklathassa.

Aranka megsokallta e szívtelenséget. *Talán* még őt bántotta.

— Kérem, ne rontsa el a mai napomat.

Az özvegy báróné pedig olyan alázatos volt; az a borzasztó csapás megtörte. Kérlelni kezdte az összekocant házastársakat.

— Édes gyermekeim. Kérek! Énmiattam a családi béke meg ne zavarodjék közöttetek. — A leányom azt kívánja, hogy jelen legyek a társaságban; a fiam neheztel a gyászöltönyöm miatt. Rajtam a sor az engedésben. Tehát majd öltönyt váltok, és visszatérek olyan toalettben, mely nem zavarja meg a fényes társaságot.

— Azt okosan teszi, grófnő, — monda Simon.

Ezzel Anna báróné visszavonult a szobájába.

Amint ketten egyedül maradtak, Simon odafordult Arankához, mint egy rögtönítélő bíró, olyan mord tekintettel.

— Asszonyom! nekem hírül hozták, hogy ön tegnap egyedül sétált végig az allén, s ott egy kis cigányleánynak egy levelet nyomott a kezébe.

Aranka gúnyosan nevetett.

— Ah! Ön féltékeny? — Ez nevezetes. — Vajon mi célja lehet vele?

— Nekem Argus-szemeim és Dionysios-füleim vannak! Ön valami intrikát sző!

— Ugyan kérem, nem gyanúsítana még azzal is, hogy a paskvillokat én csempésem önnek a kabátzsebébe?

— Nem járnék hamis nyomon.

Aranka megrántá férjének a karját, halkán dörmögve:

— Vendégeink érkeznek. Tegye ön fel az érdemrendjét.

Simon kivette a mellényzsebéből az aranyláncre akasztott miniatűr érdemrendet, s a frakkja gomblyukába illeszté.

Érkeztek a meghívott vendégek. A komornyik ajtót tárva, udvari szokás szerint jelenté hangosan az érkezők neveit.

„Öméltósága Lebegut Ottokár megyei főnök úr és neje.”

Lebegut úr karján vezette a nejét, Fruzina asszonyt. Kellemetes, pirospozsgás arcú asszonyka volt, valamivel kisebb termetű, mint a férje, szokottnál is magasabb fejdísszel és rendkívüli átméretű krinolinban.

— Mi vagyunk az elsők, mindig az elsők! — monda Lebegut úr. — Ez nekem szokásom, régi szokásom. Valakinek csak kell elsőnek lenni.

Azzal bemutatatta a hitvesét Arankának.

— A feleségem néma, egészen néma, de azért beszél az mindig, de mindig.

S a két hölgy azonnal hozzálátott a társalgáshoz, néma jelekkel. Fruzina asszony értesíté Arankát, hogy neki ugyan a foga

fájt, de inkább kihúzatta, csakhogy eljölessen az estélyre; — szereti látni a muzsikát, ámbár nem hall belőle semmit; ellenben táncolni nagyon szeret, mindent: waltzert, hopszot, galoppot.

Aranka viszont ugyanolyan pantomimikával (ez neki hajdani mestersége vala) viszonzá a vendégének, hogy itt nem lesz tánc: ezek a férfiak unalmas emberek; csak inni tudnak meg a kártyát ütni; egyébre nem valók.

Lebegut úr kedélyes elégteliséggel monda Simonnak:

— A mi asszonyságaink milyen hamar megértik egymást, megértik egymást.

— Anélkül, hogy kétszer mondanának egy szót.

Most már nem ragadt Simonra a szó-duplázás. Ő volt a feljebbvaló.

A komornyik új érkezőket jelent be.

„Őnagysága Mikuláj Márton járásbíró úr és neje.”

Tisztességes úriemberek voltak, az úr nagyon rövid derekú frakkban s igen hosszú mellényben, az asszonyság piros selyemruhában.

Fruzina asszony magyarázta jelekkel Arankának, hogy ez az az ember, aki a bűnösöket elfogja, megkötözi, kivallatja, elítéli és becsukatja.

Ismét föltárult a szárnyajtó, hangzott a bejelentés:

„Teljes című Kummer, Sorge és Társa, táborigerens és feleségével.”

Csinos pikáns asszonyka volt, a férfi simára nyalt gavallér. Hogy ő-e a Kummer, a Sorge vagy a Társa? azt nem lehetett tudni. De az mindegy, egy konzorciumot képeznek, s per procura signálhatnak egymás helyett.

Újabb érkezők neve kitörülte őket az emlékezet táblájáról:

„Tens Kalácsi fiskális úr és gróf Ingoványi kancalista ifjúr.”

Ezek itt házaspárszámba mentek, minthogy közös házastársuk volt.

Kalácsi fiskális azoknak a tucatembereknek a kategóriájába

tartozott, akiket háromfertály kilenckor meglátunk, s egy fertály tízre már elfelejtünk; ellenben gróf Ingoványi tökéletes úr volt, félszemébe szorított monoklival.

Fruzina asszony az utóbb bemutatott jellemzésére egy nagyon sajtászerű mozdulatot tett, a két tenyerét kifelé fordítva s a homlokára téve felfelé fordított ujjakkal.

Aranka tétovázó tekintettel nézett Lebegut úrra.

— Ezt a pantomimiát nem értem.

Lebegut úr aztán előállt a magyarázattal.

— Azt mondja vele a feleségem, hogy ez az úr egy gróf, akinck kilencágú korona díszíti a címerét.

Vagy úgy!

Ismét nyílt az ajtó, új bejelentés jött.

„Tens Kikutat Jonathán, adóvégrehajtó úr és neje.”

No ezeket leírni sem érdemes.

Fruzina asszony mutatá Arankának, hogy az az ember, aki a többieknek a kezéről lehúzza a kesztyűt s a lábáról a csizmát

Most jött aztán az igazi.

„Méltóságos Vaskobaki Kapotnyaki Balambér, kataszterbizottsági elnök úr és neje.”

Balambér urat már láttuk. Az életpárja méltó fegyvertársa. Ugyanaz a kerekbe hízott példánya a hazai ínséges időknek.

Balambér úr ide is díszmagyarban jött, panyókára vetett mentével és sarkantyús csizmával. A felesége kalotaszegi varrotast viselt.

Hanem a feje a tisztelt hazafinak teljesen hasonlít egy jégverem tetejére felfutott tökhöz: az állától a homlokáig sima.

Még maga Simon báró is elmosolyodik a láttára.

— De! Édes urambátyám! mit csinált magával? Hiszen én csak azt mondtam, hogy azt a nagy szakállát vetesse le, de nem, hogy az egész fejét olyan simára borotváltassa le, mint egy biliárdgolyó!

Balambér úr tudta a regulát.

— Instálom! Május elsejéig szoktam viselni a parókát; akkor de regula leteszem, s októberig föl nem teszem. Ahogy méltóztatott intimálni, hogy a szakállam levétessem, nem illik a kataszteri praesességhez; egyúttal a parókát is letettem, és most egészen *fráj* vagyok.

— De legalább a bajuszt meghagyhatta volna; mert így paskvillt írnak ellenem az ön karikatúrája miatt.

— Holnap rögtön bajuszt viselek, kérem alássan.

Simon mosolyogni igyekezett, de amellet a fogait csikorogatta. Duzzogva dörmögé a feleségéhez:

— Mondhatom, hogy illusztris társaság! Száz meghívót küldtünk szét, s mintha egyszerre az epidémia ütött volna ki a városban, annyian jelenték magukat betegnek; a legtöbb nem is felelt. Aki eljött, mind az én alantosom vagy aki a protekciómat keresi. Még az újságírókat sem látom itt, akinek a lapját én tartom a víz színe fölött. S maga a főszemély, a muzsikus, akinek a többit kellene mulattatni, hogy várat magára! No, azt se hittem volna, hogy valaha itt, ebben a teremben a Barkó Pali legyen a fehér elefánt, akinek a tiszteletére én fölteszem az ordómat.

Ollósi úr azonban megérkezett. Az újságíró. Ezt nem jelenté be a komornyik. Hivatását fölfogni képes reporter mindig talál hátulsó ajtót, amelyen bejusson a terembe. Odafurakodott a kegyelmes úr mellé, s megsúgá neki: „ő már jön!”

„Ó!” Ki az az „ő”? Hát ki volna más, mint a világhírű művész. — Miből lesz a pestis!

— S ön előreszaladt kengyelfutónak?

De már nyílt a szárnyajtó, a komornyik jelenté hangosan:

„Barkó Pál művész úr!”

S a várva várt belépett. — Livrée-s-inas hozta a hegedűjét tokban.

Elegáns alak volt, frakkban, tázslis mellényben, hímzett ingplasztronnal, feszes trikót pantalló, csatos cipők, chapeau

bas (olvasd: „sapopa”) egészíté ki jelmezét, balfelől a gomblyukában láncra fűzött érdemrendek kicsiben. Aki nem ismerte, azt hihette, valami herceg.

A háziúr elé lépve, meghajtotta magát.

— Egyes meghívására megjelentem.

Amire az büszke fejbólintással felelt:

— Üdvözlöm önt.

De az egyik kezét a mellényébe dugva, a másikat a frakkja szárnya alá rejtve tartá, s őrizkedett valami kéznyújtáshoz hasonló mozdulatot elkövetni.

Pali Aranka előtt is meghajtá magát, aki már liberálisabb volt, mert a kesztyűs kezének a kisujját nyújtá eléje.

Azután a társaság többi tagjainak mutatá be a háziasszony a celebrált művészt kölcsönösen.

Simon panaszhangon mondá Lebegut úrnak:

— Azt is megérte hát már a világ, hogy egy cigánnyal per „ön” beszélnek.

— No még sohasem láttam cigányt frakkban — jegyzé meg Lebegut úr. — De mennyi ordója van neki!

Simon fitymálva veté oda:

— Azok csak olyan Hausordenek, aminőkkel a külfejedelmek az inasokat szokták megajándékozni.

De Lebegut úrnak ez sehogy sem ment a fejébe. Maga körül gyűjté fegyvertársait, a járásbíró, a katasztert, a liferánst, az adóvégrehajtót, s azoknak a keblébe önté ki szíve keservét.

— Ez mégis szörnyűség, hogy amíg mink egy kis ordócskát ki tudunk magunknak böjtölni, hány stemplit kell az embernek megnyalni, hány névalírást felkörmölni, hány földet megkóstolni, hány tolvajt kivallatni, hány prófuntot kisütni, hány rekrutát megvizitálni? s ez az ugrifüles muzsikuszámra hozza az ordókat; pedig semmit sem csinált egyebet, mint muzsikált.

— Pedig muzsikálni mink is tudunk, ugyebár fetterkém? — mondá erre Mikuláj úr, a járásbíró.

Mely tréfás malíciára Lebegut úr jóakaró nehezteléssel mondá, mutatoujját szája elé téve:

— Ssss! Csitt! Szót se arról. Az aranjuzei szép napoknak vége.

A rossznyelvű hír ugyanis azt regélte Lebegut úrról, hogy egyszer, valamikor kintornázással szolgálta a közügyet. De ez rágalom! Az klarinét volt. S az is nagyon régen volt. (Aztán az akasztott ember házában nem kell kötélről beszélni! A háziasszony is énekesnő volt — hajdan.)

— No nézd ezt a gonosztevőt! Hogy itthon találja magát!
— mondá Simon Lebegut úrhoz fordulva.

— Gonosztevőt? — kérdezé az, nagyra meresztve a szemeit, nem tudta, a „sok” közül melyiket érti.

— Hát énelőttem minden poéta, művész, színész — ki-hallgatás nélkül gonosztevő. Ez is az.

— Csak egy mentő körülmény van a számára: a szép asszony.

— S ez a fickó éppen azt hagyta otthon. (Ez volt a gonosz-tett a kegyelmes úr előtt.)

Lebegut úr nagyon behúzta az összeszorított ajkát, hogy ki ne mondják, amit az Arankára sandító szemei beszélnek: „Én ezt a *másik* szép asszonyt értettem.”

Simon meg is interpellálta emiatt Palit.

— Ön nem hozta el magával a szép nejét.

— Bocsánatot kell miatta kérnem. Ő a gyermekeivel van elfoglalva.

— Külföldön magával hordta ön a társaságba. Sokat olvastunk a lapokban az „indian beauty”-ről. Itt is szívesen lett volna látva.

— Köszönöm a nagy kegyet. — Más országban magammal vihetem a nőmet; ott megszokták az egzotikus idegen arc-színt, nálunk az föltűnik. Aztán külföldön az én asszonyom néma; de itthon megjön a szava, s az ő naiv beszédje kirí a művelt társaság hangjából.

(Ebben a cigányban egy diplomata veszett el! — mondá magában a kegyelmes úr.)

Barkó Pali a háziasszony első fölkerésére elővette a hegedűjét, s minden művészi mórrikálás (fakszli) nélkül eljátszotta egyikét Beethoven legnehezebb műveinek.

Általános taps fogadta a játékát.

Csupa műértő közönség volt jelen (Balambér kivételével), s mindenki el volt ragadtatva a precíz művészi előadás által.

— Különösen a piánói voltak remekek! — magyarázá Lebegut úr (szakértő) a társaságnak.

Fruzina asszony is el volt ragadtatva. Ő a szemével hallgatta a játékot, s nagy volt az élvezete.

Az első darab után még egy másodikat is játszott Pali. Valami Schubert-félét.

Akkor aztán a hölgytársaság lefoglalta magának a művészt.

Aranka csupa elektromosság volt, mikor Palihoz beszélt.

— Önből egész mítoszi alakot csinált a hír. Európai körútja valóságos diadalút volt. Mért nem engedi az itthoni közönségnek is, hogy művészetében gyönyörködhessék? Mért nem ad nyilvános hangversenyt?

— Annak igen egyszerű az oka, kegyelmes asszonyom. Ami a külföldön nagy hatást tesz, az itthon megszokott dolog. Hegedűművészt százszorta jobbakat hallottak nálamnál a külföld nagy városaiban. Ahol egy Ole Bull, egy Vieuxtemps remekelt, ott egy olyan hegedűjátészó, mint én, csak kontárkodik. — De ami a külföldi közönséget részemre hajtá, az volt bennem éppen a cigány. — Beethovent, Paganinit akárhányan jobban tudják előadni, mint én. Hanem aztán, mikor a hazai dalokra kerül a sor, mikor nekiereszthetem a nyirettyűmet, ahogy az Isten tudnom adta; mikor elfelejtem azt, hogy művész vagyok, csak azt tudom, hogy cigány vagyok: nem látom többé a fényes közönséget, csak az erdők bokrait magam előtt; nem hallom a kísérezőzenét, nem a tetszés moráját, csak

a vadludak kiáltását, a nád zizegését magam körül: akkor vagyok igazán a magamé. — Ez volt az, amiért a külföldön úgy szerettek.

— „Idehaza ez mind megszokott mulatság” — veté oda a zenész.

— Sőt valljuk meg, hogy *megtiltott* mulatság — mondá Aranka.

Ez nehéz mondás volt, oly nehéz, hogy a reporter tárcájába jegyzé.

A vendégkoszorúban már nemcsak hivatalnokok voltak, lassankint olyan elemek is összegyűltek, amik politikával nem foglalkoznak: becsületes katonatisztek, független polgárok, akik *magukban* eleget zúgolódtak a kegyelmes úr rendszabályai miatt. Kicsinykedés a rendszere. Beavatkozik a nemzeti viseletekbe, szokásokba, dalokba, azokat üldözi makacsul.

S az a szó, amit Aranka kimondott, ennek a kisszerű zsarnokoskodásnak az elítélése volt.

De azért senki sem merete efölötti tetszését elárulni, mert hátha a kegyelmes asszony csak agent provocateur?

Csak a művész kapott rajta. Az ilyen művész örökké gyermek marad, s a gyermekek a legbátrabb szókimondók.

— Tehát kegyelmes asszonyom maga tudja legjobban, hogy miért nem lehet nekem „itthon” hangversenyt adnom. Úgy vagyok, mint a Babilonba vitt zsidók: „Hegedűnket függesztettük fűzfákra.”

— Majd másképp lesz az rövid időn! — mondá Aranka, úgy, hogy a körülállók mind hallhatták.

Ez meg éppen orákulumszerű volt.

Keleten kitört a háború, egyfelől az oroszok, másfelől a törökök, angolok, franciák között. Az esélyek Ausztriát is fenyegették. Lehetett várni valami üdvös fordulatot.

A muzsikusnak természetesen nem itt járt az esze. Ő csak a maga művészetével volt elfoglalva.

Aranka azt kérdezé tőle, hogy nem fog-e egyet azokból a

hazai darabokból is eljátszani, amikkel a külföldi közönség tetszését megnyerte?

— Nem tudom. — Ah, az egészen más! Nem vagyok képes azt a csodaérzést visszaidézni magamba, mely a külföldön megszállt, mikor játszani kezdtem. — Mikor magam előtt láttam egy ismeretlen, idegen közönséget, elsősorban ugyanazon fényes katonai egyenruhák viselőit, akik mint diadalmas ellenség vonultak végig a hazámon, a szívem elfogódott; alig tudtam játszani. A bekövetkező tapsról észrevettem, hogy az csak csinált tetszésnyilvánítás. A műértő közönség hideg maradt. Legjobban érti azt a művész maga. — Hanem aztán mikor a nemzeti dallamokra került a sor, mikor rázendítettem a Bihari „Kesergőjét”, a fia fölötti rekviemét s aztán azokat a pusztai dalokat, amiknek kesergő melódiáiban egy nemzetnek sok százados szenvedése beszél, amikben megelevenülnek azok a szóval ki nem fejezhető ábrándozások: akkor egyszerre átváltozott a közönség ábrázata. Az ellenséges arcok rokonszenves mosolyra derültek. Az idegenkedés felhője alól egyszerre kitört a testvériség sugára. Hisz a magyar népdal panaszhangja úgy összetalál az orosz népzene mélabús dallamával. Az egész közönség egyszerre fölmelegedett. A fényes egyenruhák, a gyémántos hölgyalakok odanyomultak közelembe.

Most már csakugyan az egész társaság odacsoportosult a művész körül. Rendkívüli eset az, hogy egy cigány szónoklatot tartson. Nincs természetében az ékesen szólás. S az arca is egészen átváltozott. Elhagyta az a cigány egykedvűség. Megjelent rajta a lélek. A szót kísérte a kifejezés. Olyannak látta őt e percben Aranka, amilyennek óhajtotta egykor látni: átmelegülve indulattal, szenvedélytől. Mikor arra kérte, hogy vigye el magával, s tartsa meg a maga bolondjának!

Pali nem vette észre, hogy az „urak” is hallgatnak rá. Simon különösen figyelmére méltatá a rajongót. Ő csak mondta tovább. Bolond fiú! Ahelyett, hogy hegedült volna, amiért idehítták, deklamált, ami nem szabad (egy jól rendezett társa-

dalomban). Kivált cigánymak! Hogy egy cigány, úri társaság előtt, fennhangon beszéljen a maga élményeiről, ez olyan bizarr gondolat, amit nem volna tanácsos színpadon bemutatni, mert kifütyülnék érte a cigányt is, meg a szerzőt is.

Hát hiszen még megkaphatják azt itt is.

A tetszésmorajtól elkapatva folytatá a muzsikus:

— Én pedig, mintha csak annak az egy szál betyárnak muzsikálnék ott a csárdában, aki közbedudolja a szomorú nóta még szomorúbb versét, úgy folytattam egyik népdalt a másik után. A hegedű sírt a kezemben, s akik hallgatták, azoknak a szeme is megtelt könnyel. — Olyan pillantások voltak ezek, amikben lehetővé lesz, hogy két ellenséges nemzet egymás keblére borul, s testvérnek ismeri föl egymást. Ilyenkor a diadal mámore állta el minden idegeimet. — Nagyobbnak éreztem magamat a hadverő vitézeknél. — Nem az én győzelmem, nem az én érdemem volt az, hanem ezeké a daloké, ha egy ily pillanatban a tündérszép hölgyek a nyakamba borultak, és megöleltek. — Én csak a hegedűm húrjaiban éltem. Az én nótáimat csókolták azok meg, nem az én orcámat.

A hallgatóság tapsolt.

És akkor az a hallatlan eset történt, hogy a házi asszony (az excellenciás asszony!) odalépett a művészhez elragadtatva, átölelte annak a fejét, és megcsókolta az ajkát.

A férfisereg tapsolt.

A példa ragadós, kivált ha örültség van benne. A többi hölgyek is sorba csókolták a művészt; még Fruzina asszony is.

— De már ez több az elégnél — fakadt ki Simon báró.

— Az én feleségem is megcsókolta, is megcsókolta! az exaltáció nagy, — táció nagy! — mitigálta az esetet Lebegut úr.

— De én kikérem magamnak az ilyen exaltációkat.

S azzal odament Arankához, majd föltaszítva a komornyikot, aki ezüsttálcán hordott körül limonádét és barbarászt a vendégek között:

— Ez nagy önfeledkezés volt öntül, báróné! — sűgá hevesen Aranka fülébe Simon.

— Micsoda?

— Megcsókolni a cigányzenészt.

— Ez csak múzsacsók volt.

— Az egész társaság előtt.

— Éppen az adja neki a magasabb ihletet.

— Eh! Ihlet ide, ihlet oda! ön engem a saját házamnál nevetéséssé tesz!

— Jobb lenne, ha a házán kívül tenném azzá?

— Nincs szó semmi szentimentális kitörésekről — mondá Simon, visszavonulva inggalérja sáncába. — Nekem egyik cigány csak olyan, mint a másik. — Elhúzatom vele a magam nótáját, kifizetem, s odább mehet. — De nyilvános karakteremben nem hagyom magam kompromittálni. Az én házamnál se művész, se cigány holmi zenére tett pronounciamentókat nem fog elhegedülni, amikben egy nemzet sok százados fájdalmai vannak elsiratva.

— Ha ez az ön háza, akkor csakugyan ön parancsol itt.

— Azt majd meg fogom mutatni!

Ezalatt a vendégek egy része körülfogta Palit az unszolásával, hogy bocsássa közre egyikét azoknak a csodatevő, szép daloknak: a Bihari „Kesergőjét” vagy az „Alföldi halászlegényt”.

A cigánynak azonban, bár a politikához semmi érzéke nincsen, de van valami helyes ösztöne, mint a macskának. Pali azt a mentséget találta ki, hogy a magyar népdalhoz okvetlenül kell valami kíséret, azokat egy szál hegedű nem adhatja méltó módon elé.

Vesztére ott volt a reporter. Amint Ollósi úr meghallá, hogy zenekíséret kell, nem várt utasítást, vágatott le a szomszéd kávéházba, ott nyekgette a Vagabundenpolkát a Csicsa a pasasérok mulattatására. Egy kontrást meg egy klarinétost kisajátított közülök; útközben kapott egy szóló cimbalmost is,

s azokat elkalauzolta a főúri palotába. A díszterem előtti szobában el is helyezkedének.

Ezalatt Lebegut is szakértő eszmecserébe bocsátkozott Pali-val az igazi straduárió ismertetőjelei fölött, amilyennek állítja Pali a maga hegedűjét, amit Lebegut úr erélyesen kétségbe vont. Majd összekaptak rajta.

Simon szétválasztotta őket, s azután a fortepiánóhoz szorítja a zeneművészt.

— Kedves művész úr. Bátor vagyok önt figyelmeztetni, mint házigazda, hogy itt, ebben a teremben, az úgynevezett „nemzeti melódiát” elzengedeztetni nem összeegyeztethető az én hivatalos állásommal.

— Excellenciád szava nekem parancsolat — monda Pali, s azzal nyugodtan visszatette a hegedűjét a tokjába.

Aranka észrevette ezt, talán mások is. Odasietett hozzájuk.

— Uram! ne sokírozza ön az egész társaságot! — súgá a férjének.

— Akkor a társaság fog sokírozni engem.

— Mindenki kíván egy nemzeti dalt hallani.

— Akkor húzzon nekik egy battutét.*

Férj és feleség között az ingerültség a kritikus pontig hágott, amidőn az oldalajtó felnyílt, s egyszerre csak beronhant rajta az özvegy báróné, mégpedig oly heves, szeleburdi módon, mely se ismert jelleméhez, se tiszteletreméltó életkorához éppen nem illett.

Odafutott egyenesen a fia és menyé közé. Egész díszbe volt öltözve, lilaszín selyemruhában, structollakkal a fején.

Tele torokkal kiáltott:

— Ah! A fiam! A fiam!

Mindenki meg volt lepetve, mind a megjelenés módja, mind a szokatlan kiáltások által, de legjobban a háziúr.

* Oláh táncnóta.

— Nos! Mi az? Grófnő! Micsoda szcena ez megint? Így kell ajtóstul berohanni a terembe?

Anna elragadtatással, gyöngédséggel rebegé:

— Istenatyám! Ah, a fiam!

Simon báró azt hitte, hogy róla beszél.

— No hát mi baja van „velem” maman? Ön is beleavatkozik ebbe az ízetlenkedésbe? Pártolja a menyé kapricait?

Simon báró azt hitte, hogy még mindig a nemzeti nótákról van szó.

Anna grófné a fejét rázta erre.

— Ah nem! Mit tudom én? — A fiam érkezett meg! — Most láttam őt az ablakon át, amint a kocsiból leszállt.

— Micsoda fia? — kérdé elbámulva Simon.

Anna hevesen mondá:

— Hiszen csak . . . (Akkor vette észre magát.) Ő az! — Ő. — A Zoltán fiam!..

Simon bárónak szeme-szája elmeredt.

— Bárdy Zoltán? Hisz az lehetetlen.

— De hallom jönni már. Ismerem a lépéseit. Itt jön.

Azzal az ajtóhoz futott, taszigálva mindenkit maga elől, akit útjában talált.

A társaság is mind odafigyelt már.

S a feltárt ajtóban csakugyan a Bárdy Zoltán alakja jelent meg, ugyanabban a drappszín kurta kabátban, melynek hat zsebje volt elől, aminőben őt megszokták látni. Csak a szakálla meg a bajusza volt kurtára nyírva, egyebe mind megvolt.

Amint az ajtóban összetalálkozott az anyjával, hevesen összeölelkeztek, egymást úgy átkarolták, mintha soha el nem akarnák eresztetni. Érteni se lehetett, hogy mit beszélnek egymáshoz.

Zoltán mögött pedig ott állt egy ismeretes alak, a János hajdú, akit innen a kegyelmes úr elkergetett. Most is csak olyan keményre volt kifenve a szürke bajusza, mint előbb; egy kis útiböröndöt tartott a kezében.

— Hát ez kiszabadult? — kérdezé Lebegut úr Simon bárótul.

— Az ördögök keveredtek ebbe a játékba — dörögte Simon.

Anna két keze közé fogta a fia arcát.

— Szabad vagy?

— Látod, hogy szabad vagyok.

— Nem üldöznek?

— Hiszen nem szökve jöttem. Itt az útilevelem.

— Hadd lássam az arcod. Nem vagy sápadt a börtönlégtől.

— Dehogyan vagyok. Sohasem volt olyan jó dolgom, mint ott a várban.

— Hát nem voltál sötét börtönbe zárva?

— Szabadon jártam-keltem az egész várban. Alig győztem a vizitézést a tiszt uraknál. Üres óráimban a térparancsnokkal piketiroztam.

— S én azt hittem, hogy te éhez, nyomorogsz.

— Arról meg szó sem lehet. Hisz egy államfogolyt harminc forintja jár egy óra. De én azt sem tudtam mire elkölteni a nagy vendégszeretet miatt; az ordonáncomnak adtam. De hiszen mindezt megírtam én neked. Minden héten írtam egy hosszú levelt.

— Sohasem kaptam egyet is.

— Valami autogramgyűjtő tán megtartogatta útközben. Zoltán kegyes hazugságokkal tartotta az anyját.

Hanem az anyát nem olyan könnyű rászedni.

Egyszer csak rátalált valamire, amíg a fiának a kezét simogatta.

— Hát ez itt! Ez itt nem a bilincstörés helye? A lánc nyoma. Milyen az anyának a szeme!

Zoltán felkacagott.

— Hahaha? Lánc? Bilincs? Hát ki beszélt erről? Volt eszemben ilyenekkel muzsikálni! — Egy kis horzsolás az egész. Az úton feldűltem a szekérral. Ezzel a kis bőrfeltöréssel menekültem.

— De te láncra voltál elítélve.

— Az csak frázis! Hivatalos formáság! — De apropó „lánc!”

Kérlek Jánosom! (Látod, az öreg is velem volt az egész idő alatt.) Hozd ide azt az útibőröndöt.

A János előre jött a kezibőrönddel.

Zoltán hirtelen odasúgott neki:

— Egy szót se arról, ami velem történt! Anyám meg ne tudja! — Aztán fennhangon mondta! — Nyisd fel azt a bőröndöt.

Amíg a János azzal bajlódott, Zoltán meggpillantá Palit a sokaság között. A többit is látta; de ez tetszett meg neki legjobban. Megfogta a kezét, megölelte.

— Ah! Te is megérkeztél, kedves Palim? Olvastam a nagy diadalutadról. Minden járásodat tudom a hírlapokból. — Hát a kis feleséged? Az én kis *komámasszonyom*? Csodálkozol ugye, hogy így nevezem. Mindenről jól értesültem. A tisztartóm tudósított, hogy két fiad született, s én rendelkeztem, hogy írjanak be keresztapának. Holnap meglátogatom a keresztfiaimat. Saját házában lakol, ugye? Azt is tudom.

A János ezalatt felcsatolta a szíjakat, kinyitotta a bőröndöt Zoltán két csinos bőrtokocskát vett ki belőle.

— No most, kérek, Jánosom, zárd be megint, aztán vidd át a hálószobámba. Készítsd el a fekhelyemet: korán aludni megyek. Tudod? Csak a tábori ágyamat kell rendbe hoznod, a medvebőr takaróval. Én azon tudok csak jól aludni.

János elment a bőrönddel.

A vendégek hűledezve néztek egymás szeme közé.

Lebegut úr naiv malíciával mondá Mikuláj úrnak.

— Hogy parancsolgat ez itt, mintha csak a saját házában volna.

Simon báró ingerülten rágta a körmeit.

Mi lesz ebből? Két házigazda van ennél a háznál? Melyik lesz az igazi?

Zoltán felnyitotta az egyik tokocskát, s kivett belőle egy elefántcsontból láncformára faragott kősöntyűt.

— Nézd, kedves jó anyám. Fogságom ideje alatt megtanul-

tam faragni. Még ez a nyereségem is volt. Neked készítettem ezt, — a távollét emlékéül.

Annának könnyek ragyogtak a szemeiben.

— Óh édes jó fiam! Ez lesz nekem az olvasóm. Ezen imádkozom, amíg csak élek.

Azzal a másik tokot nyitotta fel Zoltán, s abból is egy olyanforma rabmunka kőszötyűt vett elő:

— Ezt a másik kőszötyűláncot pedig az én kedves sógorasszonyom számára készítém. Kedves Aranka! Légy kegyes ezt elfogadni tőlem, és viselni, s emlékezzél meg rólam annyiszor, ahányszor én terólad, amíg ezt kifaragtam.

S amíg a csontláncot Aranka kézcsuklójára felcsatolta, folyvást a szemébe nézett a nőnek, s ebben a nézésben volt elmondva a vád és az ítélet.

Aranka remegve engedé a csontkarperecet felcsatoltatni. Egyszínű arca még halaványabb lett, szemei kísértetlátó félelemmel néztek Zoltán szemeibe.

— Viselni fogom — rebegé halkan.

Csak egy szemrehányó szó, egy haragos szemvillanás kellett volna Zoltán részéről, hogy a hölgy fölsikoltson, és elfusson a teremből; de a gróf egyszerre szerepet változtatott. Aranka mellett állt Lebegut úr, ahhoz fordult joviólis kedéllyel.

— Ah, drága jó megyefőnök úr! mennyire örvendek, hogy őnt itt láthatom. — S kezet nyújtott neki.

A módos emberke nagy örömmel ragadta meg Zoltán kezét, s magasra emelkedett a sarkairól.

— De én még jobban örvendek, biz Isten örvendek, hogy őnt „itten” láthatom, itten láthatom. Másodszor is mondom, hogy örvendek. A feleségem magánkívül van örömében.

Fruzina asszony nevetett! Annyira ekstaziálva volt.

Anna grófnő meglepetve nézte e jelenetet, melynek minden mozzanata titkokat árult el az „édesanya” fürkésző szemei előtt.

Az a rémület Aranka arcán, amidőn Zoltán a „drága” aján-

dékot kezére csatolta, a remegés, a holdkóros szemek. Háta mögött állt a férje, Simon báró, akinek vastag vonásokkal volt az arcára festve a vádlott bűnézete; nem mert előrelépni, hogy a testvérét üdvözölje, csak a hosszú bajuszát húzogatta a szájába. — És Zoltán sem nézett rá. Hanem ahelyett a megyefőnökkel szorított kezét. Ennek a kis emberkének milyen öröme volt, s ez örömeiben még a felesége is osztozott. Az asszony nevetett. Ez pedig csak önkénytelen jöhetett neki, mert őtet suttozva nem lehet utasítani.

Anna előtt egy titok lobbant föl egyszerre, egész megőrzítő világosságában. Nem a megyefőnök volt az, aki Zoltánt feladta az elfogott levél miatt, ahogy ővele eddig elhitették, hanem Aranka maga.

Az özvegy báróné ajkai megnyíltak, kezét fölemelte, hogy Arankára mutasson vele; közel volt hozzá, hogy felsivalljon:

— Te voltál az árulkodó!

S akkor neki fog rohanni ennek az asszonynak, és rongyokra tépi, s a hajánál fogva hurcolja ki a teremből!

Zoltán észrevette a hatást, s szépen eléje került a katasztrófának.

Manga egy tálca cukorsüteménnyel kínálta meg.

— Jaj, édes Manga, nem árestáns gyomrának való ez! Nincs egy kis törökbúza pogácsátok?

— A szakács gulyáshúst csinált a cselédeknek.

— Az lesz nekem jó, meg egy kis puliszka kászu túróval.

Azzal az anyja elé állt.

— Óh te drága kedvesem, te tudtad énnekem olyan fölségesen készíteni azt a mennyei cledelt, a kászutúrós málépuliszkát. Micsoda tökéletessé tennéd velem az én boldogságomat a mai napon.

Ezzel le volt fegyverezve minden harag. A tragikai hősnő, a háziasszony szerepének említésére elfelejté azt a másikat. A fiának a kívánsága valami jó anyafőzte után elfelejteté vele a gyanút, a haragot, az őrjöngő dühöt. Egyszerre földerült az arca.

Hollóssy Kornélia énekesnő
(A regényben említett operák ünnepelt hősnője; Aranka egyik mintája)

II.

Schódelné Klein Róza operaénekeső
(Róla mintázza Jókai a regénybeli Aranka egyes vonásait)

— Igen! Igen! *Hiszen én vagyok itt a háziasszony!* Lesz minden jó, édes fiam! Sietek! Gyorsan meglesz. Mármost majd én traktálom meg a vendégeket!

Micsoda diadal volt ebben a szóban!

Majd most tudja meg az úri társaság, hogy mi a különbség háziasszony és háziasszony között. Amott limonádék, kráflik; emitt magyaros vacsora.

Nem is frázisokból áll ám az anyai szeretet. A kedvenc ételeket kitalálni és jól elkészíteni, ez a hajdani jó anyák gyöngédsége.

Még egyszer megölelte a fiát.

. — Hiszen ma születésed napja van.!

S azzal elsietett, odakinn lehetett sírni.

Zoltán pedig aztán szerkl't tartott (magyarul „kör”), akár egy potentát, a maga szalonjában. Sorba vette a vendégeket. Mindenkihez volt valami lekötelező szava.

Csak Simont nem látta meg.

— Kedves Mikuláj úr! Még nem voltam olyan szerencsés, hogy önagságának bemutatott volna. Nagyon örvendek! Méltóztatik a színházba járni? Csak operákba? Tetszett lenni sok bálban a farsangon? Hogy már nem táncol? Az képtelenség! No a legközelebbi pikniken nekem ajándékozzon egy francia négyest.

Majd Balambér urat vette elő.

— Ejh Bala bácsi. Alig ismerek rá, úgy megfiatalodott. Ej, ej! Gyanús dolog. A szakállát levenni. Nem félti őt, nagyságos asszonyom? Nagy hamis az én Bala bátyám. Szeret félre-kacsingatni.

Balambér úrnak pedig semmi sem tetszett olyan nagyon, mint ha azzal gyanúsították, hogy „nagy hamis!”

Még az újságíró is megszólította, sőt mind a két kezét megfogta, úgy interpellált hozzá.

— Kedves barátom, édes Ollósi úr. Ugyebár nem fogja az esetemet kiírni az újságba? Fogadja ön meg — anyjának a csontjaira.

— Kérem, az anyám még él.

— Annál inkább. — Nem fog ön regényt írni az esetemről.
„Tíz hónap a jوسفstadti kaszamatákban.” Megígéri?

— Megígérem; de nem hiszem, hogy meggarthassam.

Aranka ezalatt visszaerőszakolta elvesztett nyugalalmát. Hal-
kan dörögé Simonhoz.:

— Ez az egész egy rossz álom! Kinek a keze van ebben?

Aztán, hogy Zoltán ismét a közelébe jutott, ő kezdett vele
beszélgetést.

— Gróf úr. Minő szerencsés fordulat az, hogy ön most itt
van. Nem vártuk, hogy olyan gyors sikere legyen az általunk
legfelsőbb helyen beadott kegyelmi kérvénynek.

— Nem kegyelem útján szabadultam ki, kedves ángyom.
— Nagyon egyszerű ennek a magyarázatja. A felsőbb bíróság-
nál rájöttek, hogy az egész ellenem támasztott feladás hamis
volt. Az énekelem tulajdonított levél otromba hamisítás, egy
sikkasztásaiért elbocsátott sáfáromnak a koholmánya, aki ezt
be is vallotta.

Aránaknak eszébe jutott, amit Pali mondott neki erről a
levélről. A cigánynak milyen finom érzése van!

— Tőlem aztán szépen bocsánatot kértek a tíz hónapi
letartóztatásért, én pedig szépen megköszöntem nekik, hogy
tíz hónapig eltartottak az állam költségén. — Ezalatt legalább
voltam *valami*. — És mostan megint leszálltam a magas paripá-
ról: hazajöttem, s vagyok megint „Senki Pál”.

— Óh, mi nagy aggodalommal voltunk eltelve az ön sorsa
miatt — monda Aranka, visszanyerve nagy hirtelen színját-
szói tudományát.

— Tapasztaltam, kedves sógorasszony. — Az enyhítések-
ben, miket velem éreztettek, akikre neveltetésem bízva volt,
felismertem a te jóltevő kezedet. Különösen nagy hála-ra vagyok
lekötelezve irántad, hogy távollétem alatt, szegény gyászba-
borult anyám helyett, a háziasszony tisztét viselted.

Minő gyilkos irónia.

Aranka az ajkába harapott. Ebben a szóban a *felmondás* is meg volt adva. Mátul fogva megint Anna báróné a ház asszonya. Az úr Zoltán.

Hát a kegyelmes úr? meg a neje? Mi itten már most? Vendég? Zsellér? — Vagy megtúrt atyafiság?

Az egész társaság összesugdosott. Mindenki kényelmetlenül érezte magát.

Zoltán vette észre, hogy a társaság ugrásra áll készen. Sietett elejét venni a feszélyezett állapotnak. Olyan hangosan, hogy mindenki meghallhatta, mondá Arankának:

— Különösen nagyra veszem azt a gyöngéd figyelmedet, kedves sógorasszony, hogy hazaérkezésemnek a megünneplésére ilyen díszes társaságot gyűjtöttél össze!

S nagyobb nyomatékul a karja alá vonta Aranka kezét, s úgy fordult a társaság felé.

Ez a tüntetés tetszett a vendégtársaságnak, — annál kevésbbé a deplasztált kegyelmes úrnak, akit Zoltán még mindig nem akart észrevenni. Az csak magában dült-fült.

Igazán tréfásnak találta mindenki ezt a helyzetet.

A jelenlevők mindegyike tudta a kulisszák mögött történeteket. Hogyne? Provinciális székvárosban úgy kiszivárog a titok, mint a kényeső a szarvasbőrön át.

Aranka egykor Zoltán menyasszonya volt, — azután a kormányzó pártfogoltja, — majd a féltestvér felesége, — azt is tudta, aki akarta, hogy Zoltán felségárulási perének ki volt a megindítója? És most a fölmentése és kiszabadulása után karöltve sétál — a saját termében a rab az árulkodóval, hajdani kedvesével.

S minden szavával finom, illő mérget szagoltat vele.

— Te tudad ugye bár, hogy ma megérkezem? Hogyne? *Legelső* kútforrásból értesülhettél róla. Holnap első dolgom lesz a *Durchlauchtnál* tiszteletemet tenni, s megköszönni a kegyes közbenjárását. *Itthon van-e?*

Aranka szeretett volna egy késdőfessel felelni erre a kérdésre.

— Nem tudom. A férjem fogja tudni. Kérdezze tőle.

Zoltán pedig ahelyett, hogy az egyenes utasításra hederített volna azt, ragadta meg, hogy „hát mi nem tegezzük egymást?”

— *Azóta* még nem találkoztunk — hebegé Aranka.

— „*Azóta!*” De hát milyen dátumról számítjuk ezt a hedzsi-rát! — Most vagyunk a *fructidor* hónapjában. Utoljára találkoztunk a *brumaire*-ben. Ugye hát? Leydeni János koronázása alkal-mával! Milyen híven tapsoltam én akkor „Fides”-nek! Emléke-zetes egy este volt!

Aranka közel volt hozzá, hogy elájuljon.

Zoltán a társasághoz szólt.

— Kérem, tisztelt hölgyeim és uraim! Folytassák a mulatsá-got, ahol én megérkezésemmel félbeszakítottam. Tessék zenél-ni, táncolni, zálogosdit játszani. Én magam is mulatni akarok ma. — Duplán születésnapom van. — Annak megisszuk ma az áldomását. — Az én szeretteim között, akik olyan várva vár-tak. — Ah! itt a whasztal felterítve. Ez az én kedvenc játé-kom. — Mindjárt összeállítunk egy játszó társaságot. — Szabad egyiknek kérnem a kegyelmes asszonyt? (Már nem tegezte).
Úgy *tudom*, hogy nagyon jól játsza a whistet.

Ez megint egy méregcsepp. Csak a háziasszony nem ülhet le kártyázni. — Aranka már játszhatik whistet.

Némán inte fejével, hogy beleegyeznek.

— Harmadiknak a megyefőnök urat kérném — mondá Zoltán.

Lebegut úr odatoppant egyszerre.

— Ezer örömmel, ezer örömmel! De csak fél krajcárban, fél krajcárban.

— Hát negyediknek? — Zoltán szétnézett a társaságban, ki volna itt kártyafogható ember?

— Tán a kegyelmes úr? — monda Lebegut. — A gróf úr öccseura?

— Ah, az öcsém nem ért hozzá. Úgy játszik, mint a bot. Jőjj ide, Pálom! Egészítsd ki a partit.

No még csak az kellene, hogy Palit odaültesse a whistasztalhoz, vizávinak Arankával. Az elébb ki akarta dobni a — másik háziúr.

A művésznek több esze volt, nem állt rá:

— Én nagyon gyöngén játszom a whistet.

— Az a legnagyobb érdem a whist-játéknál, ha az ember elismeri magáról, hogy rossz játékos. Csak te foglald helyet.

Ez már Simonnak mégis csak sok volt.

Kínos zavarodás és elfojtott düh kifejezésével arcán kerülgette Zoltánt, mozdulatai elárulták ideges trémáját. Most már egészen odafurakodott mellé, hogy okvetlenül találkoznia kellett Zoltán tekintetével.

Barkó Pali csúnya kelepcebén érezte magát; lehetett látni, nem az arcán, hanem a felhúzogott vállain. A cigánynak a két válla szokta elmondani, hogy szeret valamit nagyon, egy kicsit, félig, — vagy „kell az ördögnek.”

A Manga teát hordott körül csészéekben. Odasomfordált Pali mögé, s a fülébe súgott cigányul:

— Iszkiri more! Eredj haza a feleségedhez! Nem jó itt neked!

Lebegut úrnak valami mentő ötlete támadt, amivel kettévágni remélte ezt a furcsa, bonyolult helyzetet. Elemelt egy teáscsészét a Manga tálcájáról, s az egész társaságnak szóló hangon ilyen felköszöntésre buzdítá fel magát:

— A gróf úr szerencsés hazaérkezére!

Ez a toaszt általános viszonzásra talált.

— Nem, uraim! — kiálta Zoltán. — Toasztot borral szoktunk köszönteni.

Arra, mintha csak éppen most venné észre Simon bárót, vagy mintha folyvást megszokta volna, hogy együtt van vele, szép nyájasan, atyafiságos bizodalom hangján szólta oda neki:

— Ugyan édes *öcsém*, Simon, légy olyan jó, eredj az írószobámba, vedd elő az asztalfiókombul a belső pincémnek a kulcsát. Tudod, hol áll? S hozass fel a Jánossal a mi kedves

vendégeinknek abbul a 34-iki rózsamálíbul vagy húsz palackkal. . .

Hiszen nem volt abban semmi gorombaság. Bátyja szólt az öccséhez, az idősebb testvér, aki birtokosa a háznak, a jószágoknak, az ifjabbhoz, akit nem illet meg semmi, de akivel szívesen megosztja mindenét. Ha Simonban csak egy csepp lett volna az ősmagyar kedélyből, legfeljebb azt a tájszólamot vágta volna vissza Zoltánnak, hogy „magad, uram, ha szolgád nincs!” De idegen volt annak teste-lelke. — A sértett ámbíció fortyant fel benne. Hátravetette a fejét dölyfösen, s recsegő hangon szólt oda:

— Uram? Én a kerületi főnök vagyok!

Lehet, hogy ezt még Zoltán nem tudta. Talán észre sem vette azt a gomblyukba akasztott rendjelt? Idején volt őt figyelmeztetni rá, hogy a villámok légkörében jár. Akit ő most borért küld, az egy excellenciás úr!

Erre Zoltán a legártatlanabb nyájasággal mondá:

— Nem tesz semmit, azért te is ihatol abból a rózsamálíbul.

Mintha ő volna az, aki testvéri szívének kifogyhatlan jóságából — megkegyelmez eltévelyedett öccsének.

S a vendégsereg nemhogy elszörnyedt volna e megsértése fölött a hivatalos rangtekintélynek, sőt itt-amott egy kis kárörvendő kuncogás volt hallható. — Ha a hivatalfőnök tyúkszemére gázolnak, az mindig csiklandó hatást idéz elő az alárendelteknel.

Simon e szóra mérgesen fordult meg, s a könyökével kiüté a háta mögött settenkedő Manga kezéből a teástálcát. A findzsák mind a földre potyogtak, némelyiknek le is törött a füle.

— Ostoba lúd! — kiálta Simon Mangára, mintha az volna ennek a balesetnek az oka.

Manga sietett felszedni a lehullott csészéket a tálcára, s igazi cigány filozófiával okoskodott magában:

— Ne haragudjál már! Hisz a gróf porcelánja törött már össze; nem a tied!

Aranka odasietett a férjéhez. Itt ma már nem jön össze a whistparti!

Zoltán is fordított egyet a dolgon. Palihoz intézte a szavát.

— No hát, édes Palikám, ha már kártyást nem tudsz játszani, játsszad azt, amit jól tudsz. Húzd el nekem az én kedvenc nótámat: „Megvirrad még valaha.”

— Ha a háziúr parancsolja — szólt engedelmesen a művész, s azonnal hátravonult, az előszobában consignálva ácsorgó cigányokat értesíteni a történendők felől, s nemsokára fölzendült a gyönyörű szép, őskori magyar dal zenéje, amelynek szövegét mindenki utánadanolja magában, aki hallja: „Megvirrad még valaha! *Nem lesz mindig éjszaka A magyarnak.*”

De már ezt az inzultust nem állta ki a kegyelmes úr.

— Menjünk innen — mondá a nejeének. — Ez az ő háza.

És a kegyelmes úr a kegyelmes asszonnyal együtt éjnek éjszakáján átköltözött az eddig lakott palotából a vendéglőbe, anélkül, hogy valaki marasztalta volna.

A vendégei pedig mind ott maradtak. S amint a városban elterjedt a híre, hogy Bárdy Zoltán gróf hazaérkezett, s ő tartja most a születésnapját, egyszerre vége volt az epidémiának, akik meghívást kaptak, s azután leköszöntek a mai estélyről, hirtelen toalettet csináltak, nem fájt már se kezük, se lábuk, siettek a társaságot kiegészíteni.

Éjfél tájon Anna bárónő feltálaltatta a pompás vacsorát. A lakoma után pedig táncre kerekedett a fiatalság, s tartott a vigasság kivilágos kivirradtig. Lebegut úrnak olyan kedve kerekedett, hogy egyre danolta, akármit húztak is, a maga nótáját: „Csak úgy iszik bújában, Kifordított bundában”.

És Lenke Simon ott hallgatta a vendéglői szállása ablakából a szünetet nem tartó zenedöngést, mely a Bárdy-palotából áthallatszott hozzá.

Pedig a policáj-órát is rég meghaladták már, mégis muzsikáltak! S minden tánczene után újra fölhangzott, hogy: „Megvirrad még valaha, *Nem lesz mindig éjszaka A magyarnak.*”

Szerette volna a nyakát törni — a magyarnak is, a cigánynak is, a grófnak is, — akiért húzzák, akivel húzzatják és aki húztatja.

De nem tehetett ellenük semmit. Hisz az ő saját meghívott vendégei voltak ott együtt. Egész éjjel gördültek a hintók. — Most már mennek! — Maga a rendőrkapitány is ott táncolta a csárdást.

VIII. FEJEZET

A MÉREG-VETÉS

Lenke Simon, mikor első furiájában rögtön elhagyta a Bárdy palotát (eddig hivatalos lakását), a feleségén kívül egyébre sem gondolt. Se komornyiknak, se kapusnak nem szólt semmit, hogy késő éjszaka hová megy: csak rohant, mint a felvert vadkan. Jó szerencse, hogy a szemfüles újságíró észrevette a meteorhullást, s utána szaladt. Utolérte az utcán. Annak aztán elmondá, hogy a vendéglőben fog hálni, s egyúttal utasítást adott neki, hogy majd ha vége lesz a dinomdánomnak, jöjjön föl hozzá, és referáljon róla, hogy mit látott és hallott.

Ollósi úr titkos besúgója volt Simon bárónak.

Egész a hotelig elkísérte a menekülőket; ott ő lármázta föl a szolgáló személyzetet, két szobát nyitattott a számukra: a szobalányt avizálta, hogy a kegyelmes asszony számára készítsen hársfaherbatét és hideg borogatást, mert erős migrénje van, a pincérrel pedig szamovárt és egy palack rumot vitetett föl a kegyelmes úrnak, aki az éjjel fönn fog maradni, sok írni-valója lesz. — Minden akként lett végrehajtva.

Azzal Ollósi úr nyargalt a nyomdába, megírta a reggeli lap számára a nevezetes újdonságot, cicero *durchschossen* cikknek. Aztán hirtelen versbe szedte az egész tréfás esetet: fölséges paskvill került ki belőle. A metronpázs cimborája volt; az szedte ki: reggelre ki lesz nyomva és szétosztva.

Hát ugyan ki is írná a gúnyverseket a kegyelmes úrra más, mint a saját lábzsurnalisztája. A jó spion előre is, hátra is csúszik, mint a kurta kígyó, akiről azt hiszik emiatt, hogy két feje van.

Aranka lefeküdt az egyik szobában; rosszul volt! Simon pedig leült az asztal mellé egyedül; megparancsolva a pincérnek hogy résen legyen, amikor csengetni fog neki.

Hozzáfogott, hogy tudósítást írjon — a kormányzóknak, a helytartóknak és a minisztereknek.

Egy betű sem jött ki a tollából. El volt a feje butulva. Azt sem tudta, hol kezdje el?

Előtte lobogott a meggyújtott rum a teás csészében. Annak a zöldeskék lobogványa kísértetes világítást adott az arcának. Olyan volt, mint egy galvanizált halott.

Forrott a lelkében a mérég! Agyában egyik torzpopfájú szörny a másikat kergette.

Mekkora csalódás! Bizonyosra vette már, hogy az elítélt Bárdy Zoltán birtokait neki fogják adományozni, s most azt egyszerre szabadon bocsátják, mint ártatlant. Ki *kontárkodik* odafenn?

A hazatérő előbb előkelő göggel fitymálja, majd kihívó módon megsérti őt, a hatalmas főnököt, s az inzultusra a jelenlevő vendégek nemhogy a megbántott főnökért megtorlást vennének, ha egyébbel nem, hát azzal, hogy vele együtt ott hagynák a kivilágított termeket: nem! mind ott maradnak, a hazatértek gratulálnak, megisszák a rózsamálját, s táncolnak a nótáira.

Minő bosszút álljon rajtuk?

Föl-fölugrott, s nagy léptekkel járta végig a szobát.

Még az is bántotta, hogy a mai ünnepély kedvéért új csizmát húzott föl, s az kegyetlenül szorította a tyúkszemait. Becsengette a pincért. Hozatott magának papucsot, a csizmát lehúzatta a lábáról, s kiadatta a háziszolgának, hogy reggelre fényesítse ki.

Papucsban aztán könnyebb volt a föl s alá járkálás.

Kiken álljon bosszút? És mi módon?

Nagy hajlama volt a kegyetlenkedésre.

Az ő agyában született meg az a praktikus eszme, hogy a zsandároknak *tagliát* kell adni az elfogottakért, az azokra kimért

büntetés kvalitása szerint. Egy éven alul ítélt bűnös két forint, azon fölül három forint, és aztán minden további év három forint. Ha olyat kerít kézre a zsandár, akit halálra ítélnék: azért hatvan forint!

Volt is fényes eredménye e dicső ötletnek. Az első három hónap alatt, hogy ezt életbe léptették, háromszáznegyvenegyszer kilencszázkilencven elfogatást eszközölt a csendőri intézmény a birodalom területén. Volt ugyan polyva is közte, ami kihullt a rostán, de mag is csak maradt.

Héj, ha azt az egész társaságot, amely most a Bárdy palotában tivornyázik, „par kompanyi” mind *hatvan forintosokká* lehetne tenni.

Ha Lebegutra gondolt, akkor arra haragudott jobban. Ha pedig a muzsikus jutott eszébe, arra agyarkodott. Általában üdözte a cigányokat. A csendőröknek ki volt adva a rendelet, hogy ahol cigányt találnak útközben, szekéren, sátor alatt, verjék vasra, csukják be, koplaltassák meg, s mikor szabadon eresztik, verjenek rá egy sort emlékezetnek okáért. A muzsikuscigányt pedig dugják be a dolgozóházba; tanuljon varrni, legyen a cigányból szabó!

S még deklamálni mer az ilyen cigány egy előkelő társaságban. S elcsavarja az asszonyok fejét, hogy egymásután sorba csókolják!

Mért nincs nekünk is Szibériánk!

Lehetett már éjjél után három óra, mikor Ollósi úr előkerült a dáridóból. — Hajmeresztő dolgokat beszélt.

A vacsorának még most sincs vége. Még mindig az asztalnál ülnek. Most adták fel a tizedik fogás ételt: a levelensültet.

Levelensültet! Ilyent csak nagy urak asztalán látott, aki látott, egyszer életében.

S micsoda ivást követnek el! Lebegut úr magyar nótákat dalol, a két mutatóujját feltartva magasra, mint egy kínai pagódlí.

Lebegut dalol.

Mégpedig a cigány elé dalol. Úgy, hogy az a fülébe húzza a nótáját.

De hisz ez még álomnak is képtelenség!

— Hát a zsandárfőnök?

— Ott van! Nem hiányzik. Megjelent a nagy muzsikálásra. Aztán őt is leültették az asztalhoz. Éppen most köszöntötte fel Anna bárónét, mint a Gracchusok anyját.

Simon kacagott dühében, s a papucsockat lekapkodva a lábáról, a plafondhoz hajigálta.

— Bertalan-éjt a gazoknak! Sziciliai vecsernyét! No majd a seprűjét én töltögetem ki nekik.

Aztán egyszerre átcsapott az ellenkező hangulatba. Hidegvért affektált, s csak úgy magában mormogá a német szójárást: „Geduld bringt Rosen — Geduld bringt Rosen”.

Azzal elbocsátá Ollósi urat. Azt mondta, hogy aludni akar.

Megivott a teához egy palack rumot. Amint levetette magát az ágyra: rögtön elnyomta a tompa kábulat.

Reggel lüktető fejfájásra ébredt fel. Olyan volt a szája íze, mintha gubicsot evett, s timsót ivott volna.

Öltözni kezdett, behozatta a csizmáit. Az egyik sehogy sem akart felmenni, valami volt beledugva — egy papiros.

Kihúzta, szétnyitotta. Ott volt a legújabb, frissensült paskvill a múlt esteli tréfás eseményekről.

„Gyorsaság nem boszorkányság”. Azt szokták mondani.

Valakinek, aki az estélyen jelen volt, arról szatírás verset írni alexandrinusokban, azt kiszedni, kinyomatni, s reggelre őexcellenciája legfényesebb csizmájába bedugatni! Ehhez mégiscsak kell egy kis boscói tudomány.

Az első meglepetésre nagyot ugrott Simon báró dühében, s ki akart szaladni az ajtón, hogy rögtönítélő bíróságot tartson az összes vendéglői cselédség fölött, hanem aztán csak meg gondolta mégis, hogy így félcsizmával, félharisnyával a lábán nem volna valami impozáns megjelenés a folyosón, s az alatt, amíg egészen felöltözött, visszanyerte az önmaga fölötti

egyeduralmat. — Dobbal nem fogják a verebet. — Jobb lesz lármát nem ütni, hanem lesben maradni. — Az árulóknak itt kell a közelben lappangani.

Kopogtattak az ajtón. Belépett Ollósi.

Simon báró olyan közönyös arcot csinált, mint aki semmit sem tud a paskvillről.

De nem várt arra Ollósi, hogy a báró így vagy amúgy kezdje a beszédet. Szaladástól lihegve sietett elmondani:

— Kegyelmes úr! A Durchlaucht az éjjel megérkezett.

Ez sikeres oldaltámadás volt. Ezzel a gúnyirat háttérbe lett taszítva. Simon bárónak várva várt hír volt ez.

— Megérkezett?

— Az inasától tudom. Le sem feküdt. Rögton küldte az inasát excellenciádhoz egy levéllel, az a Bárdy palotában kereste, ott nem tudta senki felvilágosítani, hogy hová méltóztatott az éjjel a főhadiszállását áthelyezni. Én pedig nem mondtam meg neki.

— Azt okosan tette, Ollósi. Nem szükség kikiabálni, hogy itt töltöttem az éjszakát.

— Hát. . . ez az orr! — mondá Ollósi, mutatoujja hegyével megpecegetve a szagműszerét.

— Hát ha olyan nagyon jó szagoló orgánuma van önnek, édes Ollósi, nem tudná kitalálni az illatáról, hogy hol termett ezen az éjszakán ez a szép mákvirág?

Azzal odanyújtá neki a gúnyversezetet, fürkésző oldaltekintettel pislogva felé, míg azt elolvassa.

Ollósi úr hüledezése strófáról strófára növekedett. Mikor végét érte, a lojális elszörnyedés hangján rebegé:

— Ez már infámia!

Simon báró a közönyöst játszotta.

— A tartalom engem legkevésbé bosszant. Elég elmésen van írva. De azt szeretném tudni, hogy lehetett ezt estétől reggelig megírni, kinyomatni, és az én lábtyűmbe becsempészni. Önnek jó orra van. No hát mit szimatol?

— Kegyelmes uram. . . — szólt vonakodva Ollósi —, én-
nekem van szimatom, de nem merem nyilvánítani.

— Csak bátran.

— Meghallják.

— Kicsoda?

Ollosi nem felelt, csak a hüvelykujjával mutatott a háta
mögötti ajtóra.

— Ah! — Ön azt hiszi, hogy a feleségem?

Ollósi úr sűgva mondá:

— Mikor művészno volt, minden játszótársára írt paskvillo-
kat. Geniális dolgok voltak.

— De hisz velem jött. Itt van a mellékszobában. Egész éjjel
migrénje volt.

— Mikor az asszonyoknak migrénjük van, olyankor szeret-
nek leginkább szatirikus verseket írni. Ez csillapító kúra nekik.

— De hogyan juthatott volna ki innen az írás?

— Megsúghatom. Mikor első ízben idejöttem, láttam, hogy
egy ablak hirtelen felnyílik, és aztán becsapódik. A járdán egy
sötét alak felkapott valamit a földről, s amint engem meglátott,
elszaladt.

— De hol nyomtatták ki? Hisz a mi nyomdánk ellenőrzés
alatt áll éjjel-nappal.

— Méltóztassék rá emlékezni, hogy a meggyefőnök úr irodá-
jában van egy kéziszajtó, amin az utasításokat és kurrenseket
szokták nyomtatni.

— Ön azt gondolná, hogy Lebegut bele van avatva?

— Ah! Nem ő maga, hanem valamelyik alárendeltje.

— Jó. Figyeljen tovább is, de ne közölje a tapasztalatait
senkivel.

A furfangos tollforgató jól ismerte Simon báró gyengéit.
Féltékeny a feleségére. Képesnek hiszi, hogy az bosszantja őt
ezekkel a gúnyversekkel. A gróf hazakerült. S hajdan igen erős
viszony volt kettőjük között, a régi érzés feltámadhatott.
— De még inkább gyanakodhatott Lebegut áskálódásaira.—

Ezt az embert ő szorította hátra a hivatalos előmenetelében. Ez természetes ellenség volt.

Ilyenformán Ollósi úr szépen hamis nyomra vezette a kegyelmes protektorát. S egyúttal egymásra uszította a két riválist. Hát a szegény tollvitéznek ez a sportja. Egyik emberrel a másikra vadásztatni. Mikor azok egymásba beleharapnak: az neki pokoli gyönyörűség.

„Panem et circenses.”

Azok adják neki a *panem*; ő meg azoknak a *circensest*.

Aranka még mélyen aludt a féloldali fejfájás után, amidőn Simon báró elment a Durchlauchtnál tiszteletét tenni.

Vártak reá. A legbelső kihallgató szobába vezették.

Simon báró nagy emfázissal adta elő a példátlan botrány történetét, mely Zoltán gróf megérkeztétől az ő eltávoztáig és még azután is végbement, különösen kiemelte azt a minden diszciplínát halomra döntő, perfid és frivol magaviseletet, amit Lebegut és a többi hivatalnokok (inclusive rendőrfőnök) ez alkalommal tanúsítottak.

Az ilyen dolgokban a Durchlaucht máskor nemigen szokta érteni a tréfát.

Ezúttal azonban, Simon báró nagy megütközésére, egészen hidegen hagyta a vehemens előterjesztés.

— De leginkább az a Lebegut!

— Hm, hm, — dűnnyögött a teljhatalmas úr. — Ez a *bonhomme* nem hiába kapott már annyi hivatalos orrot, de ugyan átkozottul jó szaglása van.

(Már ennek is jó szaglása van?)

— Gondolja csak, édes báró, ez a pámsábel ember egészen korrekt cselekedett, mielőtt az utasítást megkapta volna. Odafele egészen megfordították az eddigi rendszert. A hivatalnokoknak utasításul van adva, hogy igyekezzenek a társasággal magukat amalgamálni, járjanak el a mulatságokba, táncoljanak, igyanak és muzsikáltassák magukat, úgy, ahogy e tájon szokás.

— Hogyan? Hát engedni fogunk a magyarok kívánságainak?

— Arról szó sincs. De meg akarjuk tudni, hogy mit építenek. Be akarunk látni a fellegrárok architektúrájába. Gondolja ön csak, most jöttek rá odafenn, hogy nem az a 341.990 ember csinálja az országfelforgatást, akiket a mi zsandárjaink összefogdostak, hanem az a százhuszonhat ember, akit most odafenn „*Umsturcpartáj*”-nak neveznek.

— Hát nem tudják azokat is a többiek közé felfűzni?

— Nem lehet. Csupa herceg, gróf, báró, márkai és nagykereskedő, élükön az esztergomi hercegprímással, a kalocsai érsekkel és több püspökkel. Csupa kifogáson fölül álló nagybirtokos urak. Hajdan ó-konzervatívoknak nevezték őket, nagyrészt az udvarnál megöregedett mágások. Ma ezek a legnépszerűbb emberek Magyarországon. Az emigránsoktól nem fél senki. Hanem mikor ezeket említik, csak úgy reszket a fehér pantalló a miniszterek inán. Most is azt találták ki, hogy ezt a „bagázst” kontrakarírozni kell.

— Ugyan miként?

— El kell a kezükről licitálni a népszerűséget.

— Nekünk? A hivatalnok ármádiának?

— Igen. Magyar ruhába fogtok bújni. Kaptok kucsmát kakastolltarajjal, aranyzsinóros dolmányt, szűk magyar nadrágot és sarkantyús csizmát. Görbe kard egészíti ki az öltözetet.

— Lebegut Ottokár magyar nadrágban! Azokkal a lőcs-lábaival.

— Vannak egyes szabók, akik a hiányzó lábikrákat pótolni tudják.

— A Göncöl szekereig fog felhangzani a hahota, ami ezt a grand maszkaradot követni fogja.

— Annál jobb. Akik nevetnek, azok jó emberek. — És azután a kaszinókba, dalárdákba rendes tagokul beléptek, színházba, koncertbe eljártok, a feleségeitek a jótékony nőegyletben buzgón közreműködnek, a bálokban táncolnak, ahogy a lélegzetük bírja. A cigányzenét különösen szolgálatba veszitek.

Simon báró összecsapta a kezait.

— És mindezt előre megérezte Lebegut Ottokár és az ő kollégái!

— Ahogy a kutyák, macskák előre megérik a földindulást. Lásza kedves báró, önnek sem kellett volna elszaladni a Bárdy házból, mikor az igazi gazda megérkezett, hanem a nyakába borulni, összecsókolni és á-tú-pri ott maradni vele együtt, ha már az intercalare alatt elfoglalta rezidenciájául a bátyja házát.

— Soha! Az után az affront után, amit rajtam elkövetett. Meggyalázni nem engedem magamat még az anyám fiának sem!

— Azt már helyeslem.

— Engem az az ember nevetségessé tett a hivatalnokaim előtt.

— Az igaz. Borért küldeni a kerületi főnököt!

— Én ezért megtorlást követelek.

— Nagyon helyes. Ha megtisztel azzal a báró úr, hogy én szerezzek önnek elégtételt. . .

— Lenne olyan kegyes a Durchlaucht?

— Kétségkívül. Rangbeli emberek ilyesmire kötelezve vannak egymás iránt. Mármost az én kezemben van a dolog. A gróf úrral én végzek. Ne beszéljünk erről ma többet. — Van önnek már új szállása?

— Azt nem lehet ilyen kis városban olyan hirtelen találni.

— Vegye át az én szállásomat. Ez úgylis üresen marad. Simon báró nagyot bámult.

— Üresen marad? — hebegé.

— Igen. Én holnap délután költözöm a csehországi birto-komba.

— És nem jön hozzánk többé vissza?

— Soha! — Mert én szeretem a komédiát nagyon, — de csak nézni, — játszani benne semmi kedvem. A revoár, kedves báró! Aztán ne felejtse el a tisztelt nejét beiratni a jótékony nő-

egyletbe, mint alapító tagot. A szükséges költségekre keze ügyében lesz egy megfelelő diszpozíciósfond.

Végül még az utolsó kézzsoritásnál azt ígérte a magas úr Simon bárónak, hogy pontban tizenkét órakor meg fogja látogatni, nem a hivatalos helyiségében, hanem a szállásán, a vendéglőben: tarkózkodják otthon.

A FÉNYES ELÉGTÉTEL

Simon báró sietett vissza a vendéglőbe.

Csak útközben jutott eszébe, hogy arrul az impertinens paskvillrul el is felejtett panaszt tenni a Durchlauchtnál.

Erről aztán eszébe jutott a felesége.

Nem ment ki a fejből az a szeg, amit Ollósi belevert.

Az asszony szereti a pikáns élvezeteket, s mi lehetne pikánssabb mulatság, mint a magas állású férjet gúnyversekkel feldühíteni, s aztán gyönyörködni benne, hogy szaladgál az előre-hátra, a szerzót keresve, hasonlatosan ahhoz a játékhoz, amidőn egy még be nem avatott embernek meg kell találni a tollsípót, amit a háta mögött megfújnak, azt pedig sehol sem kaphatja meg, mert a hátára van tűzve cérnaszálra.

A vendéglőbe érkezve, alig tudott belépni a saját szobájába a sok bőröndtül.

Aranka elhozatta a Bárdy palotából az összes gardróbját, s minden cók-mók ott volt szétrakva székekre, pamlagokra.

Természetes, a tegnapi kivágott derekú bálruhában csak nem járhatott nappal.

Pedig nincs rettenesebb jelenség a világon, mint egy asszony, mikor gardróbbot pakol. Hát még „ilyen” körülmények között. Rosszabb ez a hajótörésnél.

Simon ügyesen került meg a veszedelmes pozíciót.

— Van már szállásunk, kedvesem. Pompás, nagyszerű. — Ezen kezdé. — Ne pakolj itt ki, egyenesen odaköltözhetünk már holnap.

Arankának be volt kötve a feje tarka selyemkendővel, de csak hátul, elől szabadon repkedtek a szétzilált hajfürtjei. Olyan volt, mint egy gyönyörűség szép Medúza.

— Ugyan miféle szállás lehet az? — kérdezte bosszús fitymálással.

— Nyolc szoba és szalon, erkéllyel a piacra, istállóval, kocsi-színnel. Teljesen bebútorozva, damaszt garnitúra, tapéták, brokát függönyök.

— Hisz az a kormányzó lakása!

— Ráismertél? Holnap odaköltözünk át.

— Megőrült ön? — rikácsolt Aranka tíz körmét saskeselyű módra a fejéhez kapva. (Most már tökéletes Medúza-fej volt.)

— Hát nem tudja ön, hogy mennyi infámis pletykát csináltak énfelőlem emiatt? S most cakumpakk költözzünk oda?

Simon a két zsebébe dugta a kezét, s cinikus mosollyal nézett Arankára: „Hát zsenírozzák magát ezek a pletykák?”

— De nem mondta ki. — Mást is tudott. — Úgy játszott a felesége kedélyén, mint a fuvolán. — Kevés embernek van megadva az a talentum, hogy az asszonya kedélyét hangszernek merje használni.

— Légy nyugodt, kedvesem, a Durchlaucht még ma este kiköltözik a szállásáról.

— A mi kedvünkért?

— Nem biz az. Hanem azért, mert meghasonlott a minisztériummal, s itt hagyja az állását, s hazamegy az uradalmába.

— Végképpen elmegy innen? — rebege Aranka, hüledező arecal.

Aha! Most már más hangokat kezd adni a favola!

— Gondold csak, a kormány új kísérletet kezd meg a politikájában, ami az eddigi rendszertől homlokegyenest eltér, s mégis ugyanazon célhoz akar vezetni. A hivatalnokok mind magyar ruhát kapnak. Képzeld Lebegut urat Balambér kosztümjében! Kakastollas kucsma, görbe kard, zöld zsinoros nadrág, sarkantyús csizma.

A fuvolával sikerült kacajhangot adatni, Aranka kénytelen volt elnevetni magát annál a gondolatnál, hogy a jámbor emberke ezentúl Tuhutumnak lesz fölteremtettéve. Kolosszális tréfa volt, akárkinék a fejében született!

— Mi pedig ezentúl minden nyilvános mulatságban részt veszünk, bállokba járunk. Te mint alapító tag fogsz belépni a jótékony nőegyletbe, s még úgy fordulhat, hogy megválasztanak elnöknőnek.

Ez ismét új hatást keltett. Aranka ambíciója lett egyszerre felhizlalva.

— Szónoklatot fogsz tartani, és adod a honleányt.

Ez! Ez volt az ő utópiája.

— Azért a hengegésért pedig, amit Zoltán gróf mindkettőnkkel elkövetett, majd fog bátyámuram olyan visszatorlást kapni, hogy megemlegeti. A Durchlaucht megígérte, hogy fényes légtételt fog nekünk szerezni.

A szép asszony arcán most a haragos dölyf indulatja vette át az uralmat. A kendőt letépte a fejről. A fejét megrázta, dús haja úgy repkedett, mint a szilaj paripa sörénye. „Ezt el is vártam!” — dörmögé a fogai közül.

— Délben meg fog bennünket látogatni a Durchlaucht.

— Itten?

— Hát hol? Pur prándr konzsé. Holnap utazik.

Ez megint új trillát adott. Aranka egyszerre elfelejtett haragot, fejfájást. Csupa elevenség lett. Ez a szó: „látogató jön” — minden hadállást megváltoztat. Rögtön csengetett a szobaleánynak, s miután az késedelmeskedék, ráfanyalodott, hogy maga kezdje el a haját rendbehozni, leült a tükör elé. Egészen meg volt szelídítve. Simonnak megengedé, hogy apró szolgálatokat tegyen a toalettje körül. Nem is volt már szükség a szobaleányra. — Beszélni akart a férjével.

— Miféle megtorlást adhat nekünk Bárdy ellen a herceg?

— Hát neki sokféle eszköz áll a rendelkezésére. Én sejttem, hogy mit fog tenni, mert egyszer már említette, s bátyámuram-

nak ez lesz a legkeservesebb. Internálni fogják őt Csaszlauba. Kétségtelen!

— Ah! Egy csehországi kisvárosba! De hát lehet az?

— Ha lehetett egy magyar regényíró Budweisba internálni, miért ne lehetne egy magyar mágnást is. A regényíró nem vétett semmit, csakhogy éppen nem tetszett az ábrázata a rendőrfőnököknek.

— No ez nem csak nekünk volna fényes elégtétel, de igen ügyes sakkhúzás.

— Emlékezetébe fogom hozni a Durchlauchtnek, ha elfelejtette volna.

— Te ne hozd elő. Majd elmondom én neki.

Aranka egészen visszanyerte azt a hangulatát, amiben a valódi belső világába engedett látni. Itt volt a kedvező alkalom egy véletlen ku-dö-Zsárnák-kal* elesésre bírni az „ellenséget”.

— Simon csak előhúzza a zsebéből azt a bizonyos paskvillt, s odatette Aranka tükörsztalára.

— Egy kis mulatságot is hoztam magának. Tessék, kedveském. Olvassa el. „Estély a kegyelmes úrnál.” Al freskó! Nagyon elmés!

Aranka éppen akkor tűzte fel a kontyát a fejére, hímzett ponygolájának a bő ujjai gyönyörű fényes karjairól egész a hónaljáig csúsztak alá. Mikor meglátta a nyomtatott verset, elnevette magát. És nevetés közben odanézett Simon szemébe. (Ejh, de pokoli szép volt, mikor így egyszerre nevetett is, fürkésztet is.)

— Mit olvasnék rajta? Hisz én magam írtam.

Simon báró csak elámult.

Aranka pedig tovább nevetett.

— Hát ön még nem jött rá, hogy ezeket a gúnyverseket én magam írom? Azt akarom, hogy mérgeződjék egy kicsit, különben elhízik, s olyan lesz, mint Balambér bácsi.

* Coup de Jarnac-nak nevezik azt a vágást, mikor a bajvívó az ellenfelének a lábászárát vágja meg, ahogy Jarnac lovag cselekedett.

Simon báró már most igazán nem tudta, hogy ki írja hát ezeket a paskvillokat. Mert hogy ezek a szépséges piros ajkak nem arra a célra lettek formálva, hogy valaha igazat mondjanak, azt tapasztalatból tudható.

Sokkal több inkvizítori szellem volt benne, mint hogy az ilyen nevető arc vallomását készpénznek vegye. Az igazi „ludas” tagad! A vétekben tudós gonosztevőnek a vád hallására egyszerre megnyúlik az arca, a szemeit fölfelé forgatja, szent pofákat vág, és könnyeket csorgat. — Másfelé kell nyomozni!

Simon báró aztán megemlékezett a várt magas látogatásról. Rögtön hívatta az oteljét,* tudatta vele a krónikába való eseményt, hogy a Durchlaucht ma délben a vendéglőt meg fogja tisztelni magas látogatásával. A pincérek frakkot, fehér kravátlit öltsenek, a vendéglős maga plén parád a lépcsőházban álljon, a lépcsőkanyarulatoknál tujákkal és tarkalevelű kecskerágóval rakják meg a szögleteket, ami csak szőnyeg van, mind függesszék ki az ablakokba. Az asztalra egy nagy georgina bukétát hozzanak s egy palack zöld sartrózt** szervál-janak föl, ez az „ő” kedvenc likőrje.

Pontban a déli hanragszóra begördült a kapu alá a nagyúr landauere.

Rangjához illő ceremóniával lett fogadva.

Legelőször is a kegyelmes asszonynál tette búcsúlátogatását.

Simon báró egyedül hagyta őket, ő a saját szobájában várakozott.

A Durchlauchtnak titkos utasításai lehettek az asszonysághoz, akire nevezetes szerep bízott jövendőre, s ezzel együtt jár a titkos pénzalapnak a megjelölése is, mely a reprezentacionális költségeket fedezze. Erről még a kerületi főnököknek sem szükség tudni.

Arankának nem volt szükség azt a kényes kérdést előhozni a főúr előtt. (Zoltán gróf ügyét.) Ő maga említette fel. Teljes elégtétel fog adatni, úgy, ahogy azt Simon báró maga kívánta.

*Hotelier.

**Chartreuse.

Azzal végződött a búcsúzás; a nagy úr áttette látogatása színhelyét Simon báróhoz.

Amint egyedül voltak, mindjárt az első pohár sartröz után belépett a fényes úr in médiász resz.

— Minden rendben van. Magam voltam Bárdy Zoltán grófnál!

— Durchlaucht maga ment a grófhhoz? — kérdé elbámulva Simon báró.

— Természetesen. Ilyen afér* esetében nem hívhatom oda a grófot magamhoz. A gróf elismerte a megbántás szándékoságát, s nem habozott azonnal elfogadni az elégtételadást. Holnap reggel hét órakor fognak önök a katonai lovagköröndben verekedni.

— Verekedni? — hebegé Simon báró, s egyszerre fél fejfel kisebb lett: a térdei megroskadtak alatta.

— Igen. Kardra. — Én a kardot választottam. — A pisztoly-párbajt azért nem ajánlom, mert ha egyik önök közül a másikat le találná durrantani, majd csinálnának ebből a londoni lapok megint nagy cettermordjót; ha pedig mind a ketten a levegőbe lőnének, akkor meg a berlini Kladderadatsch figurázná ki a spiegelfekterájt. A kardpárbajnál azonban okvetlenül kell valami eredménynek lenni.

Ez mind helyes nézet, — úgy általánosságban, de Simon bárónak esze ágában sem volt ehhez a neméhez folyamodni a megtorlásnak. Ő valami officiális retorzióra gondolt.

A magas úr azonban tetőtől talpig katona volt és gavallér, aki hozzá volt szokva, hogy a vérontást egészséges dietetikai rendszabálynak tartsa, és el nem képzelhette, hogy lehessen ember a világon, aki csiklandozást érez, ha a kard hegyével járnak a teste körül. — Lenke Simon pedig éppen az az ember volt. A katonai nevelőintézetből is azért száműzték, mert nem tudta megszokni a hadakozást.

*Affaire.

Reményi Ede hegedűművész
(A regénybeli Barkó Pál egyik élő mintája)

id. Rácz Pál cigányprimás
(Tőle kölcsönzi Jókai Barkó Pál cigányos vonásait)

Talán volt is erről tudomása a magas úrnak, s eljárása nem volt ment minden malíciától.

Még egy más nevezetes körülmény is közreműködhetett. — Bécsben megsokallták azt, hogy a „gentry” fiatalok a társas életben mindenféle legénykedéssel infesztálják az új korszak férfiai; ennek csatányosan véget kellett vetni. À la Horatiusok és Curiatiusok. A tiszti kaszinó in korpore provokálta a mágnási kaszinót án-blok. Sorshúzás útján választatott mind a két részről három-három viador, s azok karddal vívtak meg pur-lonnör dü-drapó.*

És akkor is megesett, hogy az egymással összezapó pár az életben legjobb barátja, sőt rokona volt egymásnak.

Hát Lenke Simonnak is helyet kellett már egyszer állnia a zászló becsületéért. Állásának tekintélye, a presztízs követelte, hogy személyes bátorságának eklatáns bizonyítványával tündököljön.

Aztán el sem lehetett tagadni az affrontot, mert az a fatális paskvill már közkézen forgott.

Simon bárónak azonban mégis nagyon vásott a foga ettől az almától.

Inkább megalkudott volna a haragjával.

— Ő nekem testvérem — sóhajtá föl farizeusi fancsali képpel.

Ezzel feküdt aztán csak le tökéletesen a magas úr előtt. Ismét sietett őt félreérteni. Magasztalni kezdte.

—Ez önnek éppen a legnagyobb érdeme! Hogy amidőn kötelességét kell teljesíteni, nem kérdi, hogy testvér vagy jóbarát áll-e előtte? Lesújt rá! — A kormányrendszerhez való hűség erősebb a vér hajlamainál. — Ennek köszönheti ön gyors emelkedését. — Midőn kezében volt a veszélyes összeesküvés fonala, nem kérdezte ön, hogy testvér-e az, akinek nyakán a hurok összehúzódik? Összehúzta! Derék tett volt. Az az ön

* Nevezetes, hogy a három magyar nemes ifjú közül, akire a sors esett, kettőből magyar miniszterelnök lett az újabb korszakban.

bátyjának életébe kerülhetett volna! De önnek drágább volt a rendszer, mint a testvér feje. Az ilyen emberek termettek a kormányzásra.

Minden dícsérő szó olyan volt Simonnak, mint a skorpió-csípés! Ugye, akkor nem dobbant meg a szíve arra a szóra, hogy „testvér”, mikor az ő kezében volt a pallos, annak a kezén a bilincs, hanem most igyekszik nemesen dobogni, mikor a bátyja kezében is acél lesz, ki azzal nagyon jól tud bánni.

— Mit fog mondani anyánk!

Ahá! Anyánk? most már az is eszünkbe jut!

— Nem tudhat meg semmit. Már elutazott a falusi kastélyba, ahol tíz hónap óta nem volt.

Simonnak borzongás futott végig a hátán a tíz hónap említésére.

A magas úr vette észre, hogy kivel van dolga. Biztatásra fogta a beszédet.

— Hiszen bagatell az ilyen kis ránkontr. Nem megy ám élet-halálra, se harcképtelenségig. Már megegyeztünk a gróf szekundánsával. Első vérre megy a párbaj. — Kivétezik a fejevágás, nyak- és hasvágás meg a szúrás. A vívók fejükre vastag nemez kalapot kapnak, nyakuk, altestük befásliztatik, a jobb kezük csuklója selyem kendővel átköttetik, nem lehet egyebet vágni, mint mellet, kart vagy arcot. — De hát mit magyarázom én ezt önnek, aki heidelbergi diák volt. Azok egy „dummer Junge” miatt is kiállnak a menszurába, s büszkéek a pofáikon rajzolt sebhelyekre. Önnek is nagyon jól fog állani egy „smissz” a bal pofájára. Ez is egy ajánlólevél lesz a magasabb körök előtt.

Még csak ez a biztatás kellett Simonnak! Egy smissz a bal pofájára! Mikor még azt sem szerette, ha borotválkozás közben megvágta a borbély. S mikor egyszer a tollkéssel belevágott a kezébe, elájult bele.

De már ebből a fatális állapotból nem lehetett kiszabadulni.

Ha valaki úgy a lelkébe nézhetett volna, aligha nem találta

volna azt a gondolatot benne, hogy jó volna innen végképpen megszökni. Itt hagyni hivatalt, feleséget, palotát, elfutni világá s odaszegődni a sátorozó cigányokhoz. Azoknak nem muszáj duellálni, ha valaki megsérti őket.

Ámde a magas úr ettől az órától kezdve ki nem bocsátá a keze közül boldogtalan áldozatát. Vitte magával hol hivatalbul, hol barátságbul. Egyszer a kurrens ügyekről kellett magát informáltatnia, s az ittmaradónak az aktákat átadni, rezignálni, kollaudálni, komputizálni, skontrálni, rekapitulálni. Aztán meg magánál tartotta a búcsúlakomára, melyet a tisztikar számára rendezet t a magas úr, ott neki is muszáj volt mulatni. Toasztokat mondani. A bortól aztán megjött a bátorsága, kivált a pezsgőtől. A pezsgő után következett a puncs, a puncs után a feketekávé, aztán meg a konyák,* úgyhogy mire megvirradt, csak úgy kóválygott a feje körül a világ.

Akkor aztán lefektették, s aludt, mint egy darab fa. De nem sokáig alhatott, mert fél hétkor már fölcibálták, hogy keljen föl, itt az idő a ve rekedésre.

Shogy sem a karta megérteni. Nagy nehezen mégis lelket vertek bele, s elvitték a katonai lovagló-iskoláig.

Ott levetkőztették szabályszerűleg, s megcsinálták vele a párbaj-toalettet.

Panaszkodott, hogy fázik.

Hanem aztán mikor meglátta a kardokat, akkor meg egyszerre elkezdett izzadni.

Odanyomtak egyet a markába a kardok közül. (No csak bátran! — sугá a fülébe a magas úr, ki párbajsegédkezett mellette.)

Szemben állt vele Bárdy Zoltán, azzal a szelíd mosollyal az arcán, amivel egy erős ember szokott lenézni egy hányiveti gyerekre.

* „Cognac” — és nem lovak.

A jelt megadták az összecsapásra.

Simon báró a félelem vakmerőségével kezdett el csapkodni a kardjával Zoltán felé. Az meg csak kommandírozta.

— Ne a kardomat ütögesd, Simi, hanem ide vágj a vállamra. — Lépj közelebb: úgy nem érsz el.

Az lett belőle, hogy Simon kiejtette a kezéből a kardot.

Zoltán fölvette a kardot, s visszaadta neki.

— Látod izzad, a tenyered. Kend meg jobban azzal a kolofoniummal. Aztán a szemem közé nézz, s kinyújtsd a karodat, mikor vágsz.

Ahogy a vívómester oktatja a tanítványát.

Akkor aztán Simon is összeszedte magát. Előbb megivott egy pohár vizet. Azután ismét hozzáfogott a nagy munkához. Akkorákat vágott Zoltán felé, hogy ha az föl nem fogta a vágást, a kard hegye a padlóban állt meg. Világosan észrevehették a segédek Zoltánnak azt a szándékát, hogy meg akarja vágatni magát Simonnal. „Szegény fiúnak egész életére lesz dicsekedni valója, hogy a legjobb vívót megvághatta.”

Végre csakugyan siker koronázta az igyekezetét.

Akkorát vágott Zoltánnak a fedetlenül hagyott karjára, hogy a kardja ketté törött bele. Természetesen a lapjával vágott. Hanem azért a tört kard szilánkja mégis szakított akkora repedést a fölhámon, hogy a becsület helyreállítására elégséges vér kiömölhessen rajta.

Mikor a kard ketté törött Simon kezében, akkor egyszerre halálsápadt lett az ember; megijedt, hogy most a sebzett ellenfél kétfelé fogja hasítani. A két párbajsegéd azonban egyszerre keresztbe tette a kardját a vívók között, s kimondá, hogy „elég”.

Zoltán leereszté a karját, amelyről csurgott alá a vér.

És ekkor az a fakó arc elkezdett őrült módra vigyorogni. Vért látott folyni, — s nem a saját vérét, hanem a testvéreét. Sokáig úgy állt ottan, azzal a torz mosollyal az arcán.

Elkábítá az a meglepetés, hogy ő most egy hőstettet követett

el, először életében, maga sem tudja hogyan. Kevés kellett volna hozzá, hogy elkezdjen kacagni gyermekes örömeiben.

Az orvos rögtön ott termelt Zoltán sebeit megvizsgálni. Konstatálta, hogy semmi ütér sincs elvágva.

A segédek kimondták, hogy a párbaj be van fejezve, a föltételek szigorúan megtartottak, a lovagiasság szabályai szerint a becsületnek elég van téve. S azzal ki-ki a maga ügyfelét fölszólítja, hogy mármost nyújtsanak egymásnak békejobbot.

Zoltánnak még kötözték a karját, midőn Simonnak a kezét nyújtá.

— Szervusz, bruder. Derekasán viselted magadat. Mátul fogva büszke vagyok rád.

Komolyan mondta. Az, hogy a testvére politikai jellemét mindenki elvetőleg ítéli meg, nem fájt a szívének; hanem hogy gyávának is tartották, azt restellte nagyon. Hogy ezt az egy foltot mégis lemosta magáruul. A testvérnek a vére kellett hozzá. De hát maradt még ennek elég, úgyis nagyon sok volt.

Milyen nagyra fogják ezt neki venni Bécsben! Még majd elviszik innen! Adná a mindenható!

Még azt is megtette Zoltán az öccse kedvéért, hogy három napig kendőbe akasztva hordta a karját, s egész tüntetéssel járt így az utcán.

Simon báró pedig komolyan vette a diadalát.

A ketté tört kardot hazavitte diadalemlékkül, s azzal a szóval lépett be a nejehez:

— Megbosszultam a gyalázatunkat! Adtam neki egy olyan vágást, hogy a kardom ketté törött bele.

Aranka alig ismert a férjére. Hisz ez egy Ritter ohne Furcht und Tadel!

JÓTÉKONY MŰVÉSZET

Ha valami megérdemelné a statisztikus fáradságát, az bizonyára azoknak az adatoknak az összeállítása volna, egy hosszú tetszhalott korszak alatt, amelyekkel a művészvilág hozzájárult a nemzeti intézmények életben tartásához. Kár az utókornak azokat elfeledni!

Művésznők és művészek énekelték, deklamálták, muzsikálták össze az emlékszobrokat, fogadalmi kápolnákat, kisdéd-óvókat, ők voltak a jótékonyág letéteményesei.

Azt már nem lehetett megtiltani a világi hatalomnak, hogy aki tud hozzá, énekeljen, szavaljon, muzsikáljon, se a közönséget visszatartani attól, hogy az ilyen élvezetért a pénzét oda-hordja. Mikor aztán tele volt a kassza, akkor a művész azt mondta, én pedig ezt átadom a megnevezett közintézetnek.

A művészek voltak a legbökezűbb mecénások abban a korban.

Azonban Lenke Simon még ezt is meg tudta akadályozni. Azért volt hatalom a kezében, hogy annak a súlyát éreztesse az alattvalókkal. Szépen kiérdemelte egy lustrum alatt a Gessler nevet.

A felesége ellenben a legbuzgóbb választmányi tagja volt a jótékony nőegyletnek.

Ezek a nőegyletek is nevezetes tényezők voltak a szomorú időkben. A csodatevő sors, mikor elvette a férfiaktól a teremtő erőt, a nőket ruházta föl vele. Szobrot kellene a magyar női jótékonyág emlékére emelni, mert ez egy győztes hadjáratlal fölért.

S aki az asszonyok ellen küzd, az az istenek ellen küzd.

Eszerint a szerepek igen jól voltak fölosztva. Simon volt az üldöző, Aranka az oltalmazó. Akinek a férjjel galibája volt, az a nőnél keresett oltalmat. És többnyire talált is. — Aranka ily módon a védszent, az őrangyal hírébe került. Az ő befolyása ellensúlyozta az államférfi rigolyáit.

Vajon midőn egyedül voltak, minő párbeszéd folyt közöttük? Folytatták-e az ellenkezést négyszemközött is, vagy pedig egymás szemébe nevettek: „ezt a színdarabot jól játszottuk!” Talán még más beszélni valójuk is lehetett.

Aranka oly buzgónak, oly odaadónak mutatta magát a hölgyek előtt, hogy azoknak teljes bizalmát megnyerte. Anna báróné már megszerette a menyét, elfeledett minden keserűséget, gyalázatot, gyanút, hitt a megtérésben. S az asszonyi szív (asszonyok előtt) nyitva áll. Ha volt titok az országban, úgy azt Aranka révén Simonnak legelső kútforrásból meg kellett tudni.

De hiszen nem volt az titok többé, hogy valami történik ebben az országban. Kell ahhoz kalendárium, hogy az ember észrevegye a tavaszt? — A virágok előbújtak a földből, az történt. A napsugár csalja őket elő.

Egyszer csak azt lehetett látni, hogy az emberek nem búslakodnak, nem panaszkodnak többé, jókedvük van, új ruhát csináltat magának minden ember, mintha általános ünnep volna. Úton-útfélen dalolnak és muzsikálnak.

Aranka eszes asszony volt. Ő előre látta a nagy változást, s most már csak arra törekedett, hogy Simont megtarthassa a hatalom polcán a jövőndő fordulat esetére is. Amit a férfi elrontott gőgös erőszakoskodásával, azt ő iparkodott furfangosan helyrehozni.

A politikánál azonban van egy erősebb elementum is.

Mind a férjnek, mind a nőnek volt egy azonos örjögése.

Az a démon, akiről Aranka beszélt. „Bennem kétféle ördög lakik, egy lángoló és egy jegesztő szellem.”

Ez volt Simon lelkében is. A szenvedélyeért képes lett volna elvesztegetni a hivatalos állását, tekintélyét.

S a nőnek és a férfinak ugyanegy akadály állt útjában, két becsületes léleknek a törhetlen hűsége egymáshoz.

A cigány meg a cigányasszony oly híven szerette egymást, mint — két nemes vadállat.

A medve nem hagyja el a feleségét, s a medvenőstény a hímét soha. Azért mondja róluk a lengyel közmondás — „nye dve” (soha ketten)!

Citera lehetett már huszonegy éves. Csak úgy sugárzott róla a vad indus búfáj. A női társaság befogadta, hisz a férje jóltevőjük volt, minden alkalommal lehetett őt látni a születésre, vagyonra büszke úrhölgyek között.

És Simon egészen utána volt bolondulva.

S ugyanez a szenvedély emészté Arankát; ő meg a művészt lángolt.

A régi görög klasszikus korban Vénuszra fogták volna, hogy isteni szeszélyből oltott két szívbe ily dühöt.

És mind a kettő ismerte a társának ezt a szívfájdalmát. Különség csak az volt közöttük, hogy amíg Simont a sértett büszkeség féltékennyé tette (de nem *szerelemféltővé*), addig Aranka azon fondorkodott, hogy Citerát elbuktassa. Ha a nő bukik, a férj meg fogja utálni; s a bosszútól a hűtlenségig már csinált út vezet.

Simon még arra sem adott engedélyt Barkó Palinak, hogy a székvárosban hangversenyt adjon, hasztalan volt minden közbenjárás. Azt vetette ellene, hogy politikai demonstrációkra fog okot szolgáltatni. Pedig az engedély ki volt már állítva, hanem az árát akarta érte elébb megkapni. — Azt az árt Citerának kellett volna megfizetni.

Egyszer aztán Lenke Simont fölhívták Budára a helytartósághoz. Fontos tanácskozmányok folytak. 1860 októberét írtuk.

Aranka kapott az alkalmon, s a készen tartott engedélyt kiadatta a férjé titkárával a Barkó Pali hangversenyére.

A jótékony nőegylet egy házat építtetett a kisedővő számára, annak a javára volt szánva a hangverseny jövedelme.

Pompásan volt akkor organizálva a láthatatlan kormány. Egy nap alatt el volt helyezve minden színházi jegy, a program szétszotva, másnapra kitűzve az előadás. A visszatérő kerületi főnök már csak a bevégzett tényre fog találni, s vissza csak nem muzsikáltathatja, ami már egyszer le van hegedülve.

Egy órával az előadás kezdete előtt már együtt volt az egész hölgyválasztmány a színház foyer-jában, ahova az ismerősök is betekintettek, akik be voltak avatva a mai est titkába. A mai est folyamán az úrhölgyek a művésznak egy pompás ezüstkoszorút fognak hálájuk fejében átnyújtani. Ezt a koszorút szabad volt megtekinteni a barátságos elemeknek.

Ott volt Anna báróné, Aranka báróné és Citera is. Manga is ott lappangott valahol a függönyök mellett. Egyedül schová sem eresztette Citerát.

Anna báróné megnyitá az értekezletet.

— Tisztelt tagtársak! A mai hangverseny eredményeül jelenthetem, hogy ezzel teljesen egybegyűlt az összeg, melyen a kisedővő házat felépítettük.

(Mesébe való dolog volna az ilyesmi más országban, itt igaz történet.)

Citera nem állhatta meg, hogy közbe ne szóljon.:

— És ezt mind az én uram hegedülte össze.

— Valóban az ő érdeme ez.

— Nem az ő dicséretére mondtam, hanem a magyar közönségnek a magasztalására. Hogy egy szegény vándorló muzsikusnak a hegedűszavára megindult adakozni. S ha én zsémbeltem vele, hogy mért törí magát olyan nagyon, mind azzal vigasztalt, hogy nekünk lesz majd arra a „dédóra” legtöbb szükségünk

— Az igaz, hogy már öten tépásszák egymás haját odahaza.

A hölgyek csendesen megmosolyogták ezt az ömlengést; de Anna komolyan vette.

— Ez a hangverseny lesz a hazai hangversenyeinek a koro-

nája. Már tegnap minden jegy el volt adva. — Hát még ha a programot fogják olvasni. — De mi is ki fogjuk fejezni a hálánkat a művész iránt, ki jótékony célunkat sikerre vezette. Elhatároztuk, hogy a mai hangverseny közben egy ezüstkoszorút fogunk a művésznek átnyújtani: — és íme aranykoszorú lett belőle.

Azzal fölnyitá a bársony tokot, mely a fehér színpadi asztalon feküdt.

A hölgyek mind megváltak lepetve: ah! ah! — hangzott minden ajkon. De legjobban elbámult a pénztárnoknő.

— Hogy lehet ez? Énnálam csak ezüstkoszorúra való összeg volt.

— Úgy lehet, hogy egy úrhölgy az egész aláírt összeget megkészserezte.

— Ki az? Ki az! — kérdé egypár kíváncsi fej.

— Nem tudatta a nevét. Az összeget zárt levélben küldte el, aláírás nélkül.

Sokan arra gondoltak, hogy az a névtelen adakozó maga Anna báróné volt.

— Most az emlék átadásával kell megbíznunk egyletünk tagjai közül valakit.

— Az elnöknőt! — hangzott minden oldalról.

— Én nem tehetem azt; mert ha több ember előtt kell beszélnem, rögtön előfog a szívdobogás, s beszéd helyett csak zokogni tudok. Métóztassanak valakit ajánlani.

Citera megint hebehurgya módon beleszeleskedett. — Nem volt szegénykének kellő nevelése; sohasem tudta megszokni, hogy mi illik egy úri társaságban.

— Hát ki lenne arra méltóbb, mint az, aki az ezüstkoszorút arannyá varázsolta át: a kegyelmes asszony.

Arankára mutatott.

A báróné hidegen kérdezé:

— Honnan tudja ezt kegyed?

Citera azzal a ravasz cigány mosolygással mondá:

— Hogy én ne tudnék ilyesmit?

A hölgyek mosolyogva csóválták a fejeiket.

— Jó! — mondá Aranka, levetve a tartózkodást. — Hát én elvállalom a koszorú átadását. Én megszoktam a színpadot, s nem fakadok sírva, ha deklamálni kell.

Új ismerősök érkeztek.

Jött Lebegut úr (aranyos magyar egyenruhában) Fruzina asszonnyal, akinek a fején debreceni tornyos főkötő volt; Balambér úr, aki ismét bajuszt viselt és fekete parókát, élete párjával; majd legázolta a sarkantyúja sleppjét valamennyinek; Ollósi úr, aki egy óriási babékoszorút cipelt, négyrőfös nemzetiszín szalaggal, amire a művész neve s a dedikáció volt nyomtatva aranyos lapidár betűkkel.

— Korán is jöttünk, korán is jöttünk — mondá Lebegut úr. — Ez nekem szokásom, szokásom. Mindig első vagyok a színházban. Addig is megnézzük az ezüstkoszorút! Ah, aranykoszorú!

Ollósi úr azt tartá, hogy ha már koszorút akarnak nézni, ne azt a csekélységet nézzék; hanem azt, amit ő tart két kézzel felemelve.

Fruzina asszony azt kérdezé jelekkel, hogy vajon azon a koszorún keresztül fog-e ugrani a művész, ahogy a cirkuszban szokták a kunsztrájterek.

— Vajon mennyit érhet ez a koszorú? — kérdé Balambér úrtól a felesége.

— Tíz katasztrális hold, prima klasszis a Mezőségen — felelt szakértően a kataszterelnök, s aztán sietett üdvözölni a kegyelmes és méltóságos asszonyokat, bemutatva a sokat ígérő tenyereit. „No hiszen lesz itt ma taps, hogy rezegni fog bele a ház!”

Ollósi úr eközben Citerát vette körül: egy darab hosszú papiroost, amit hírlapírói műszóval „kutyanyelvnek” nevezünk, mutogatott neki.

— Én már megírtam előre a referádát a mai koncertről, olvassa el, nagysám.

— Nem tudom én ezt olvasni.

(Nem mintha nem tudott volna írást olvasni Citera, hanem az Ollósi úr szarkalábjait nem tudta olvasni.)

— Nem kaphatnám meg a művész úrnak a banketten mondandó tóosztját a lap számára előre? — Nem kegyeskednék nekem nagysád, a koszorút készítettő hölgyeknek a neveit fel-diktálni? — Hol készült, kérem, az aranykoszorú? Ki fogja átadni?

S eközben a nyert válaszokat gyorsírói jegyekkel hirtelen a jegyzőkönyvébe firkantá, melyet nagyobb kényelem okáért Balambér úr széles hátára helyezett el.

— No nézd! — morgolódik a kataszter; — ez az én hátamat használja pultnak! De csak élelmes is az ilyen újságíró. — No aztán engemet is beleírjon, hogy itt voltam.

Ezalatt megérkezett Bárdy Zoltán és a művész.

Azon évnek a divatja szerint voltak öltözve.

Zoltán granátszín atillát viselt antik gombokkal, fehér kalotaszegi varrottas mellényt, vadgalamszín magyar nadrágot, hosszúszerű kordován csizmát nagy, pengős acélsarkantyúval.

Pali pedig fekete bársony atillát hordott, granát gombokkal, meggyzsin magyar nadrágot, rojtos nyakraválót, a csizmája fénymázos volt, gombos ezüstsarkantyúval.

Mind a ketten Anna bárónét siettek elébb üdvözölni.

Zoltán az anyjánál maradt, s halkán mondá:

— Idáig eljutottunk az akadály-hangversenyben.

— Remélem, hogy nem lesz több akadály előttünk.

— Nem tudom. A kerületi főnököt láttam mellettünk el-gördülni gyorskocsival.

Pali pedig Arankát üdvözlé. A delnő egész kezét szorított vele. Az arca ragyogott a jókedvtől.

— Ma ki fogja ön vívni az olympi győztes nevét.

— A jó szándékon nem múlik nálam.

— Egy kis meglepetés fog önre vární. A hölgyek emlékének átadásával én lettem megbízva.

— Ez oly nagy szerencse rám nézve, hogy szinte megdöbbsent.

— Ah, a művésznek éreznie kell a hatalmát. Ahol más csak imádkozik, a művész hódít. Egy más világ lakója az. Én is laktam egykor e szép világban; s örökké visszasóhajtok bele. És sokszor úgy jön, mintha futnom kéne, erővel visszatörnöm elhagyott mennyországomba. — Olyan ez rajtam, mint a holdkór. — És amikor rám jönnek azok az isteni álmok, ha olyankor volna egy kéz, amely megragadna, el tudnám hagyni ezt az egész meggyűlölt világot, s belerohanni abba a felséges tűzbe, melyben a fénix megég és újjászületik.

A művész nem felelt semmit ezekre a bombasztokra, pedig ő is tudott volna hasonlókat mondani. Csakhogy ő ismerte ezeknek az értelmét jól.

— Ön ma az én kedvenc dalomat fogja eljátszani — mondá Aranka. — Azt mondják, hogy azt egy király írta a királynéjához.

(A „Repülj fecském ablakára”. Rákóczinak tulajdonítják a versét.)

— Most pedig egy rabszolga fogja eljátszani — felelt rá Pali.

— A rabnőjéhez?

— A királynéjához.

— Ha kegyosztásban állna a királynéság, tudnék az lenni. A díszlakoma után — előre megsúgták — a fényes társaság föl fog engem szólítani, hogy énekeljek egy dalt. — Én vonakodni fogok. — De hogyha ön is szól egy szót, akkor engedek a közóhajtásnak. — Olyan régen nem énekeltem, talán nem is tudok már? — Melyik dalt szereti ön jobban? Rozina magáandalát vagy Arditi „Csók-keringőjét”? — Ugye a Csók-keringőt? Ah, minő báj van abban!

S halkan eldúolta a kezdő verset.

„Sulle — sulle labbre.” — Csitt! Ez meglepetés fog lenni.

Pali arcán valami keserű, iróniás mosoly látszott.

— Én is hoztam egy meglepetést a kegyelmes asszonynak. A kegyelmes úr hazaérkezett.

Aranka oly dühbe jött e szóra, hogy egészen elfeledkezett magáról.

— A férjem? Az lehetetlen. Hisz annak most Budán kell lenni a tanácskozmányban.

— Pedig hazajött, mégpedig külön gyorskocsival.

(Akkor még nem volt abban az egész tartományban vasút.)

— Tán csalódott ön?

— De láttam őt a kocsival a palotájába behajtatni.

— Ilyen infernális ötlet csakis tőle telhetik ki. Értesítse ön erről az elnöknőt.

Pali meghajtotta magát, s Anna bárónéhoz ment.

Aranka reszketett a haragtól.

„Simon megjött? Gyorskocsival! Nem is a saját hintóját rendelte a debreceni vasúthoz mint rendesen. — Ez az ember vesztit érzi! — Mi hozza őt most ide? — Neki most Budán kellene lenni, ahová sietve fölrendelé a helytartó. — Lét és nemlét kérdése forog fenn rá nézve. — Bécsből kormányválságot jeleznek. S ő most eszeveszetten hazafut. — Éppen a mai napon! Ah, kedves úr. Ez az én napom! — Megbolondult ez félig? No hát legyen egész bolond.”

Arankának egy démoni ötlete támadt. Fölkereste Citerát, akivel mindig igen nyájasan szokott bánni. Kényeztette, mint egy gyermeket. Olyan mézesmázosan beszélt hozzá.

— Kérlek, kedveském, tégy a kedvemért egy szívességet. Most súgták meg, hogy lakoma után föl fognak szólítani, hogy énekeljek el egy dalt a társaságnak. — Légy szíves, itt a boudoirrom szőnyegajtájának a kulcsa, ott állnak az étagère-en a hangjegyeim. — Ülj a hintómba, eredj föl és keresd ki az Arditi Csók-keringőjének a hangjegyét. — Az inas kísérjen föl. — Ugye megteszed, kedveském?

Citera két gömbölyű válla egyet táncolt erre a szóra, elmosolyodott rá.

— *Minthogy a kegyelmes úr nincs otthon, megteszem.*

Jobb lett volna Palinak, ha Aranka helyett a feleségének

mondta volna el, hogy látta Simon bárót hazajönni. Citera még nem tudta azt.

Aranka lekapcsolá a karperecéről a kis aranyozott alumínium kulcsot, mely a boudoirja szőnyegajtájához szolgált, s átadta Citerának. Az gyorsan elietett, hogy az előadás kezdetére visszajöhessen.

Aranka az óráját nézte.

„Hogy állunk az idővel? — Ha a báró most jött meg az útról, előbb át kell öltöznie. Úti gúnyában színházba nem mehet. Nagyon hiú a szépségére, különösen a hajfürteire. Abba belelik félóra. Az alatt a jó szerencse helyébe toppan. Meghallja, hogy a boudoirban jár valaki. A szobája szomszédos vele. Citerát találja ott egyedül. A többi aztán a rosszak dolga.”

Aranka olyan diadalérzéssel igazgatá a tükörből a ruhája fodrait, mint aki teljesen el van készülve arra a kettős válságra, amit földézett.

Ott az egyik fog leesni, itt a másik — a közös égből.

Csak egy dologban számította el magát.

Arra nem gondolt, hogy a megsértett férfinak nincsen hiúsága. Aki dühbe jött, nem megy a tükörhöz nyakraválót újrakötni.

Amint Simon a lakására megérkezett, nem talált az egész háznál mást, mint a kapust. Minden cseléd a színháznál volt, ki a bakon, ki a kakasülön: titkár, írnok a parteren. A kapusnál volt minden kulcs. Az nyitogatta fel előtte az ajtókat.

Dúlva-fúlva járta végig a szobákat; csapkodta az ajtókat maga után. A felesége hálósobájában megkapta az asztalon a mai hangverseny programját. Mikor elolvasta, toporzékolt dühében. Aztán tovább kutatott. Egy fiókban meglelte Anna bárónénak a levelét, melyben megköszöni Arankának azt a nagylelkű adományát a Barkó Pali aranykoszorújára.

És Simon a sok jó tulajdonságai hegyébe még fősvény is volt. Aranykoszorút! A cigánynak!

A kapus alázatosan kérdezte, hogy ne melegíttessen-e a kegyelmes úr számára a feleségével vizet a borotválkozáshoz?

— Kisztihand! Jó leszek én ilyen borostás pofával is.

Még csak más kabátot sem vett magára. Megtartotta azt a szürke dzsekket a zöld hajtókával.

Ha tudta volna, hogy micsoda szerencsét szalaszt most el!

Még csak bérkocsit sem hozatott, gyalog ment el a színházba, nem is a főutcán, hanem amerre közelebb, egy sikátoron át.

Így aztán elkerülte a hintáját, amelyben Citera sietett az ő palotájába Csók-keringőt keresni.

Egyszer csak betoppan a foyér-ba, mint egy bomba, az összegyűlt díszruhás társaság közé.

Aranka volt az első, aki meglátta.

Elébb megrettent, de aztán egyszerre mosolyogni kezdett.

— Ah! Ön is megérkezett? Ez igazán kedves!

Simon pedig fuldokolva a sietségtől és indulattól, liheg:

— Micsoda komédia ez itt?

— Hát komédia-házban komédia szokott lenni.

— De azt nem mi játszuk, hanem nézzük, s ha tetszik, megtapsoljuk, ha nem tetszik, kifütyüljük.

— Hát ön tapsoló vagy fütyülő szándékkal jött ide?

— Még az utóbbinál is rosszabbal. Hogy megakadályozzam ezt a demonstrációt.

— Miféle demonstrációt?

— Ezt a mai úgynevezett hangversenyt. Ki adta meg erre az engedélyt?

— Ön maga. Ott volt az aláírt engedély a titkárnál, aki különben is föl van hatalmazva, hogy közmulatságokra engedélyt adhasson.

— S önök felhasználták távollétemet, hogy egy ilyen tüntetést a közmulatságok kategóriájába becsempésszenek!

— Nem találok ki ennek a mondatnak az értelmét.

— Minden nyilvános előadásra nyújtott engedély ahhoz a feltételhez van kötve, hogy a rendezők benyújtsák a programot a cenzúrának, három nappal az előadás előtt.

— Azt megtették. A cenzor helybenhagyva adta vissza a programot.

— Holnap el lesz csapva a cenzor. Hájfejű. Port hágy hinteni a szemébe egy ilyen programmal!

— Mit talál ön ebben?

— Mit? Tessék idenézni! (Simon kivette a zsebéből a neje asztalán lelt színlapot.) Először is jön a Svihrovai nóta. — Tudja ön, mi az? Ez nem más, mint a „Bercsényi indulója”, amely mellett a kurucok az országból kivonultak.

— Én nem ismerem Bercsényit, s sohasem láttam kurucokat.

— Hát ez a másik? A „Bihari kesergője?” — Hisz ez a valóságos Bihar vármegyei protestáció!

— Zenére téve? Csodálatos!

— Aztán jön a „Repülj fecském”. Erről meg köztudomású, hogy a szövegét Rákóczi Ferenc írta a feleségéhez.

— Hát bántott azzal valakit, hogy a feleségéhez verset írt?

— Itt van aztán a végén Berlioz transzpozíciója egy magyar indulóra, teljes zenekar-kísérettel. Tudja ön, mi az a Berlioz-féle transzpozíció? — Az a Rákóczi-induló!

— A főpróbán hallottam, s mondhatom, hogy valami gyönyörű zene.

— De hisz az örült gondolat: azt képzelem, hogy ezt egy rendezett állam kormánya el fogja tűrni!

— Hát olyan gyöngé lábbon áll az önök rendszere, hogy azt egy hegedűvonó is földöntheti?

— Nem a hegedűszó, hanem akik attól megbolondulnak! Az egész ország föl van keveredve. S nem alulról jön a felfordulás, hanem fölülről. A mágnások és mágnásnék indítják a galibát. A konzervatív főurak izgatják a könnyen fellobbanó tömeget. — Pesten ők maguk játszanak komédiát, írókkal, színészekkel összefogva. — Humánus cégért tűznek ki: „Szűkölködő horvát testvéreink javára!” — Mintha a kormány nem gondoskodnék a maga horvátjairól! — Színpadi képletekben testesülnek meg a protestációk. Az ócska kardok szerepel-

nek az élő-képletekben, s láttukra tombol a közönség. — Ha nyomtatva nem mondhatják el a panaszukat, elsírják zenében, s a tömeg megérti őket. Muszka hercegasszonyok deklamálják magyarul, hogy „Ha férfi vagy, légy férfi!” s a magas rangú komédiások szekeréből kifogja a lovakat a csöcselék, s úgy vontatja az utcán végig ujjongva. — S ön azt hiszi, hogy én el fogom ezt túrni, ameddig az én kezem elér?

Ez mind magas pátozzsal volt elmondva, annál komikusabb volt a hatás. Ennyi ártatlan mulatság, mint hatalmi megtorlásra méltó zendülés!

Aranka nagyot kacagott rá.

— Uram! Ez oly szép volt, hogy ha ön ezt a színpadon elmondaná, nagy tapsot aratna vele. — De minek vesztegeti ezt a nemes pátoszt énrám? — Ez különben is nem tartozik az ön szerepköréhez. Az ön szakmájához tartoznak a rutinált bonvivánok, a sarzsált karakterrollék, maradjon azoknál. — Beszéljünk egész biza-masan. — Hisz egy test, egy lélek vagyunk. — Ön nagyon haragszik. — Azt látom, és elhiszem. — De hogy ehhez a magas politikának valami köze volna, azt nem látom, s ha látnám, sem hinném, ugyan ki fog ágyúzni — verebekre?

— Nem kell kicsinyleni az ellenséget.

— *Ennek* az ellenségnek a lépvevő is elég. — Az egész magyar faj olyan, hogy az ujja körül csavarhatja, aki szépen bánik vele, — hanem ha törni akarja valaki, akkor visszapattan és megüt! — De hát mi közöm nekem ehhez? — Én asszony vagyok, politikához nem értek. Hanem aztán az asszonyi tudományhoz: — ahhoz értek.

— No hát halljam, mihez értesz?

Simon tegezni kezdte a feleségét. Ez csalfaságot árult el.

Aranka bizalmasan ölté a kezét a férje karjába, s úgy beszélt hozzá, mintha családias nyájaskodás folyna közöttük.

— Nekem nincsenek Argus-szemeim és Dionysius-füleim, hanem van spiritusz familiáriszom, amely nekem mindent

megsűg. — Te magad is lekötötted a szavadat már, hogy megfogod engedni az európai hírnevű művésznek, ki itthon is a legnépszerűbb alak, hogy egyszer a lakóvárosában is bemutassa a művészetét — jótékony célra.

— Kinek kötöttem le a szavamot?

— Ez igen kedves, szeretetreméltó teremtésnek; a művész nevének.

— De csak föltételesen.

— Hát persze, hogy föltételesen.

— Föltéve, hogy a programja a cenzúrán . . .

Aranka nem hagyta végigmondani.

— Dehogy program, dehogy cenzúra! Nem azon fordul meg a dolog. — Hanem azon, hogy az instálós szép asszony minden alkalommal magával vitte az anyósát is, mikor a magas úrhoz ment könyörögni. — No hiszen! Ezek az anyósok! Ezek aztán az igazi Argusok és Dionysiusok!

Simon csak a bajuszát rágcsálta zavarában.

— Te azt súgtad a szép kérvényezőnek, hogy hajlandó volna megadni az engedélyt a művésznek, ha a koncesszióért ő maga jönne el — egyedül. — No — nem a művész — egyedül, hanem a felesége.

— Eh! Mendemonda!

Aranka nem bocsátá el még Simon karját. Tovább suttogott a fülébe.

— Akkor aztán vehet föl a művész a programjába, amit tetszik. Akár azt a trombitafinálét, amivel Jozsué Jerikó falait tönkremuzsikálta, nincs vele veszélyeztetve az európai ekvilibrum.

— Te túlzasz!

— És mindezen a számításon keresztül húzott végig az a malapropó véletlen, hogy a szép „Cithére” éppen akkor jött el a koncesszióért esedezni — az anyósa nélkül, amikor te Budára utaztál. — Hát mit tudhatta ő azt, hogy téged Budára hívtak! — Helyetted pedig engemet talált. — Én természetesen a te

szekretáriusod által megadtam neki, amit kért, nála volt, s ő lefizette érte a kötelezett díjat, három huszast ezüstben. — Azt ott találod elszámolva. — Innen van most az a nagy fölháborodás! — Hogy az ország nyugalma veszélyben! — Az állami rend megingatva! — Ugyan nem szégyenled magad?

— Azt én kérdezem tőled. — Nagyon ügyes vagy, azt elismerem. Amikor tartasz a megtámadástól, te megelőződ azt, s magad támadsz. — Csakhogy engem fölkészülten talál a taktikád. — *Nekem — férfinak — semmi sem tilos.* — A férfibecsület kvalifikációjából ez a szó „szerelmeskedés” ki van felejtve. — De a nőnél még a tréfa is bűn! — Hiszed, hogy nem jutott tudomásomra, hogy te voltál, aki a cigányművész ezüstkoszorúját — te, a nagy alkimista! — arannyá változtattad?

— Harpagont játsszuk?

— És most ugyanezen aranykoszorút te készülsz neki nyílt színpadon, mint a hölgyek jutalmát, átadni.

(Ezt már röptében hallotta meg Ollósitól, míg a lépcsőn följött.)

Aranka nevetve mondá:

— Don Sylvát játsszuk?

Simon kidülesztette a mellét, s nagyon impozáns figurát csinált.

— Én tudni fogom, hogyan kell férji jogaimnak érvényt szerezni!

Aranka most már egész hideg nyugalommal fordult feléje.

— Uram! Mikor ön engem nőül akart venni, én önnek elmondtam őszintén, ki voltam? ki vagyok? ki leszek? — El nem titkoltam ön előtt semmit. — És ön mégis nőül vett engem. — Pedig mindent „tudott”. — És most, midőn nem „tud” semmit, csak gyanakodik, most akarja ön előttem a féltékenyt „játszani?”

Ez a szó egészen cinikussá tette Simont.

— Ejh, asszonyom! Vannak szarvak, melyeket az ember a nemesi koronája ágaihoz ragaszthat, de hogy én egy kóbor

minsztrel, egy csavargó trubadúr tolltarajával engedjem a homlokomat dekoráltatni, arra nem vagyok elég jó!

— S ki mondta önnek, hogy annak a trubadúrnak előttem szerencséje volt?

— Ha nem volt, az nem az ön erénye, hanem annak az ostobasága.

Erre aztán kihúzta a kezét Aranka a férje karjából.

— Amilyen vagy magad, úgy ítélsz másról. Tedd, amit akarsz!

S azzal hátat fordított Simonnak.

— Azt is fogom.

Azzal Simon odaiépett az egybegyűlt úri társaság közé, parancsoló orrhangon kérdezve:

— Ki ennek a koncertnek a rendezője?

Egyszerre ott termett Ollósi.

— Mindjárt előhívom, kérem alásan.

Azzal fúrta magát a tömeg közé.

Anna báróné szelíd, nyájas tekintettel lépett „fia” elé.

— Lásd, milyen szép eredményt értünk el! A mai hangverseny bevételével a kisedővodánk otthona meg van alapítva.

Simon szatírás dolyffel válaszolá:

— Mármost alapítsatok majd egy „nagy gyermekeket” megőrző óvodát, nevetlen árva patrióták számára. Arra van sűrgetős szükség ebben az országban.

Ollósi úr visszatért Zoltán gróffal Simon báróhoz.

Zoltán egész nyugalommal kérdezé:

— Mit parancsolsz *velem?* kegyelmes uram?

— Te vagy a rendező? — Nem veled akarok beszélni, hanem a muzsikussal.

Ollósi úrnak fölnyíltak a szemei: „Ahá! Ez is a Phaedrus vadásza! Nem kereste az oroszlánt, hanem csak a nyomát”.

— Mindjárt ideküldöm, — mondá Zoltán, s elment Palit keresni.

Simon előtt ott tiblábolt Ollósi.

— Édes Ollósi úr — mondá neki rettenetes szelídséggel.
— Most még egy dologra kérem. — Kegyeskedjék a kedve-
mért rögtön levegővé változni.

Ollósi úr sietett a felsőbb óhajtásnak eleget tenni; de azért bizonyosan ott tartotta a fülét. Hej, mert az ilyen reporternek, ha maga eltűnik is, de a füle meg a szeme ott marad.

Egy perc múlva előállt Pali.

— Parancsolatjára állok, kegyelmes uram.

Simon báró eléje tartotta színlapot.

— Ki állította ezt a játéksort össze?

— Én.

— Mikor adta ön be a cenzornak?

— Három nap előtt.

— Mellékelve volt a dalok szövege?

— Be voltak nyújtva mind a költemények, mind a hang-
jegyek.

— Akkor az a cenzor örült volt, aki ezeket megengedte!
Én megtiltom önnek e zeneművek előadását.

— Kegyelmes uram. Én ugyanezeket a császárvárosban,
Bécsben is előadtam, a legmagasabb uraságok jelenlété-
ben.

— Bécsben tehetete ön. — Hiszen szivarozni is szabad min-
denütt; de a lőporos toronyban mégsem.

— De hiszen itt, ebben a városban is eljátszom én ugyan-
ezeket a darabokat nyilvános helyeken akárhányszor.

A kegyelmes urat egészen kihozta sodrából az, hogy a cigány-
nak igaza mer lenni! Ővele szemben! Mértéktelen dühbe jött
egyszerre.

— Velem ne feleselj, cigány! — Ha cigány vagy, légy
cigány! Eredj korcsmába, kávéházba: húzd, amit a vendég
parancsol! — Azután fogd a tányért, s szedd össze az adako-
zást a borozóasztaloknál! — De ha ezekkel a rendjelekkel
akarsz föllépni egy théatre paré közönsége előtt, belépti díjak

mellett: akkor tartsd meg a becsületet. Ezt a programot nem játszod el.

S azzal a színlapot kettészakítva, odadobta a művész lába elé.

— Beszélni fogok a rendező urakkal — mondá Pali.

— De ne az asszonyok szoknyái mögé sáncold el magad!
— küldé utána a dölyfös sértegetést Simon.

— Férfiakkal fogok beszélni — szólt az visszafordulva.

Ezzel a művész elvegyült a társaság közé.

Simon báró egyre tüzelte magát, magában pattogva.

— Csak kitör a cigánytermészet a cudarból! Azért, mert egy tejen nőttünk föl, még szembe mer velem állni, és visszavagdal. Megállj! Majd tartok én neked ovációt! Majd azt a koszorút tedd el, amit én kötök a számodra.

A Manga onnan nézte egy szögletből.

— Jaj de csúnya vagy, mikor így haragszol! Csak a feleséged ne látna ilyenkor. — Csak ne viczorogtatnád úgy a fogaidat.

— Bizony úgy felejt az Isten!

Ollósi úrnak föl-fölbukkant a feje félig egy ferreszkaszni mögül. Magában sóhajtozott: „Hajh milyen érdekes cikk lenne ebből, ha a cenzúra ki nem törölné! — De paskvilltárgynak se kutya!”

Eközben egy postakihordó rontott be a foyer-ba, nagy táskával a nyakában, s egypár vendég lábainak letaposásával odafurakodott a kegyelmes úr elé, katonásan szalutálva.

— Kegyelmes uram. Expressz dépêche.

Azzal kinyitva a nagy táskát, kihúzta belőle a lajstromos könyvet, meg egy hivatalos pecséttel lezárt, nagy, kék borítékú paksamétát. Tintásüveg és toll is volt birtokában. Azt mind egyszerre odakínálta Simon bárónak.

Az pedig most éppen nagyon kifordított kedvében volt. A postásnak is meg kellett érezni a haragját.

— Az ördögökbe is! Még a színház is nyakamra hozzátok a dépêche-eket! Vidd oda a levelem a megyefőnök úrnak, írja alá helyettem az átvételt. Most nekem más hivatalom van.

A postás odament Lebegut úrhoz. Annak a számaára is volt egészen hasonló alakú levele. Odaadta a kezébe a tintába mártott tollat.

Lebegut úr átvette mind a két levelet, s beírta a könyvbe a nevét. Azzal a postás odább ment.

Senki sem sejtette, hogy itt e néhány perc alatt egy darab világtörténet ment végbe.

Lebegut hűségesen prezentálta Simonnak az átvett sürgönyt.
— Dignetur excellentissime!

Simon mérgesen elkapta a levelet, s föltöretlenül az oldalzsebébe gyúrta.

— Majd elolvasom otthon.

Lebegut úr visszament a feleségéhez, s egy falilámpa alá állva, fölívágtá szépen a tollkással a neki szóló levél pecsétjét, s elkezdte azt olvasni.

Mentül tovább olvasta, annál hosszabb lett az ábrázatja, a szája gömbölyűre nyílt, s a két szeme kidülledt. Azután Fruzina asszony felé fordult, s elkezdte neki a némajelekkel magyarázni a levél tartalmát. Ők már megértették egymást.

Az a kacskaringós gallér azt jelentette, hogy „miniszter”, a feje fölött ívben ívben átemelt kéz azt, hogy „megbukott”, a két kézzel csinált szélmalom azt, hogy „minden fölfordult”, a két tenyérnek lapátszerű elfelé legyintése azt, hogy „minket innen eleblábalatnak”.

Fruzina asszony némajelei az ijedséget tolmácsolták: mi lesz belőlünk? Ismét visszamegyünk kintornázni, furulyázni?

Lebegut úr aztán megnyugtató jelbeszéd útján. Azt nem tesszük, fizetik a teljes penziókat, ezentúl összetesszük a kezünket, s a lábunkat lógázzuk.

Ezzel aztán Fruzina asszony teljesen meg volt nyugtatva.

Senki sem ügyelt rájuk, minden ember figyelme oda volt ragadva Simon báróhoz. Mit fog az most mívelni?

Csak Ollósi úr figyelte meg a Lebegut-pár mimikai eszmecseréjét, s kezdte azt magának érthető nyelvre lefordítani,

Bárdy Zoltán közeledett Simon felé és még egypár-előkelő úr.

Lenke Simon három lépést hátrált előlük.

— Kérem! Önökkel semmi dolgom. Önökkel szóba sem állok. Nem vagyok semmi értekezésre bírható.

Aranka odalépett a férjéhez. Azt is elutasítá.

— Báróné! Önnek a színházban csak a páholyban van helye. Ön a színpadon nem komédiázik többet.

Ekkor Anna báróné járult a fia elé.

— Édes fiam! Tekintsd a hölgyeket. Az ország legtisztelőtreméltóbb alakjait látod magad előtt. Minden szem kérlelve fordul feléd.

— Grófnő! Én nem játszom el Coriolant! Én ezekért a rám néző szép szemekért nem kockáztatom az állásomat. — Hagyjon engem a grófnő békével! — Én önnek a világon semmivel sem tartozom, mint ezzel a szilaj vérrel, mely ereimben tombol. Ami vagyok, azzá magam teremtem magamat. Az önök jótékony *hóbortjai* miatt nem hagyom magam porrá töretni.

Zoltán eléje toppant, felindult hangon szólva hozzá:

— Uram, ne sérse ön meg a hölgyeket!

— Én csak az anyámnak beszéltem.

— És az én anyámnak!

E nehéz jelenet félbeszakadt Pali közbeléptével.

Minden arc föl volt hevülve az indulattól, csak az övé volt olyan, aminő mindig szokott lenni, mozdulatlan, nyugodt. Odalépett egészen közel Simonhoz. Szemébe nézett, amit az nem tudott eltűrni.

S méghozzá az az előkelő modor, amivel a cigány beszélt a hatalmas főúrhoz!

— Kegyelmes úr! Ahogy méltóztatott megparancsolni, úgy teszek. Holnaptul fogva nem vagyok más a lakóvárosomban, mint egy cigányprímás. Játsszom a korcsmában, a kávéházban, a sétányon; húzom azt, amit a vendégek parancsolnak, s járok tányérozni az asztalok körül. De ma! Este hét órátul

tízíg — énnekem csak az én uram, a tisztelt közönség parancsol. Annak fogok ma játszani. És azt fogom játszani, amit nyomtatásban kiadtam. Tessék azután velem a kegyelmes úrnak azt tenni, ami hatalmában áll.

Azzal megfordult a sarkán, s átment a foyer-ból a színpadra.*

Simon arca a dühtől úgy fénylett, mintha öntött rézből volna a homloka, és izzadt bele. A hangja elfulladt.

— Még ilyen vakmerőséget nem látott a világ! Hogy neked csak a te urad, a közönség parancsol? Te cigány! — Majd megmutatom én hát neked, hogy ezt a te fenséges uradat, a tisztelt közönséget is kiveretem ebből a házból!

Az egész társaság elszörnyedt erre a szóra.

* Lesznek, akik a poétai fantázia képtelenségei közé fogják számítani azt aényt, hogy egy világhírű művész hazajöjjen cigányprímásnak a szülőföldre. — Hát ennek a szülőföld iránt ragaszkodásnak egy megható példájául följegyzem a mi hírhedett I. Rác Palinknak az élettörténetét. Ez is honvéd volt 1849-ben. Kimenekült a külföldre. Olaszországban nagy föltűnést gerjesztett a hegedűjátékával. Virtuóz volt. Városról városra hordták; ünnepeletrék. Egy előkelő hölgy, olasz grófnő, beléseretett, megajándékozta a kezével. Házasságuk egy fiúval és egy leánykával lett megáldva. Egyszer aztán a művésznak nem hagyott békét a szíve, hogy ő hazajön a hazájába. A neje híven követte a gyermekeivel együtt. Itthon a magyar hazában azonban az olasz grófi család sarja nagyhamar rájött, hogy a hírhedett művészt itt senki sem tekinti másnak, mint híres cigányprímásnak. Ez sértette a büszkeségét. Visszakívánkozott ősei palotájába. S minthogy a cigány művész a maga szalmafüdelű házáat nem akarta azzal elcserélni, elváltak, szépen egyetértve, törvényes úton. Rác Pali maga kikísérte az elvált feleséget a vasútra, a két kisgyermekével, akiket a grófnő szintén magának tartott meg. S mikor már a vonat indult: az apa még egy búcsúcsókot adott a vagonablakból kihajló kisfiának, s eközben a fiú ott maradt az apa ölelő karjai között. A vonat tovarobogott az anyával és a leányával. — Rác Pali azután újból megnősült: *lett huszonkét fia!* Mind valamennyit fölnevelte úriembereknek. De a hegedűjét és a zsenijét II-ik Rác Pali örökölte; az olasz grófné fia. — Ilyenek a magyar cigányok.

Zoltán gróf eléje állt a hatalmaskodónak.

— Azt kísértse ön meg, uram! S aztán legyen felelős azért, ami akkor történni fog.

Simon már benne volt az erőszakoskodásban, nem lehetett meghátrálnia.

— Én felszólítom önöket, hogy vegyék vissza a pénztárnál a belépti díjait, s oszoljanak haza! Ha nem engednek önök a felszólításomnak, én a hatalom eszközeihez fogok nyúlni. S azt a szemtelen lázadót az asszonyok szoknyái mögül elhurcoltatom!

— Ön nyomorult! — kiálta rá Zoltán. — Meg meri támadni a hölgyeket.

A sértő szó megrázta a dühöngőt.

— Ön engem nyomorultnak mer nevezni? — Köszönje, hogy testvérek vagyunk.

— Voltunk már egyszer testvérek, karddal a kézben szemközt. — Hivassa ön a poroszlóit. Verekedni fogunk! Meglátjuk, lesz-e önnek bátorsága az én testemen keresztülgázolni? Mert egemet talál legelől.

Több férfi, köztük ősz szakkálú daliák, odasietett Zoltán mellé. Nemszólt senki, de tenni kész volt.

És ekkor egy olyan oldalról, ahonnan senki sem várta, támadt Zoltán szavaira erőteljes visszhang.

Mikuláj úr ököltre szorított keze és fölemelt kalapja emelkedett ki a többiek feje fölül. Ő kiáltott föl a maga idegen akcentusával.

— Igazság megvan gróf úrnak! Mink ánrét megfizettünk. Akarjuk hallani muzsikát. — Kikergetni publikumot theatrumból? Nem oda Buda! — Nem vagyunk Muszkaországban, excellenciás uram!

A feleség csitította.

— Nem bánom, csapjanak el! Inkább kapálom krumplit!

Elbámult mindenki. Még a Morvából ideszármazott idegen hivatalnok is föltámadt a saját vérükből való zsarnok ellen.

Ez mindenkinek fölnyitotta a száját. Kiabáltak már mindent összevissza.

Csak Balambér úr nem kiabált semmit. Nagyon halkan súgta a nejének:

— Gyerünk mi, innen Zsenám, mert itt baj lesz! — Elosontában belebotlott Ollósiba, s igen szépen kérte: „Engem ne írjon a referádába, nem voltam itten”.

Simon báró fölcsapta a kalapját a fejére. Arankának megfogta a karját.

— Menjünk! Nem beszélünk többet, hanem cselekszünk.

Anna báróné odarohant hozzá, s letérdelt eléje.

— Simon! Ne felejsd el, hogy az én fiam vagy! Az Istenre kérek!

— Én nem ismerek semmi rokoni köteléket, csak hivatalbeli köteleiséget.

Ez gyilkodóférs volt az anya szívének. A báróné kebléhez szorítá a két kezét.

— Óh Isten! Küldj rám rögtöni halált! — Hogy ne érem meg ennek az órának a végét. — Hisz annyian meg tudnak halni egy perc alatt a fájdalomtul, s ennél a fájdalomnál nem volt nagyobb soha. Ölj meg Isten! Mert különben én magam ölöm meg magamat! — Óh, mert azért bűnhődni kell, hogy ezt az embert én hoztam a világra!

A tántorgó úrhölgynek Manga sietett támogatására. A cigányasszony nem félt. Neki nem volt semmi veszteni valója. A bőre is elég durva, nem fél a korbáctól.

— Türtőztesd a fájdalmadat, nagyasszonyom. (Elég hangosan beszélt, hogy a körülállók meghallhatták.) Nem téged ölj meg az Isten azért, hogy ezt a szörnyet a világra hoztad, hanem engem. — Én szültem ezt az Istent ostorát! — Én tettem azt az átkozott csalást, hogy azon az Istenharagja éjszakán elcseréltem a két újszülöttet. — Az ott a te fiad, az a jámbor, az a dicső, a művész. — Ez pedig, ez a gyehennaember: ez az én fiam! — Azt hittem, jót teszek veled, mikor belopom őt az úri palotába.

— Azt hittem, ha a farkaskölyket oroszlán fészkébe teszik, oroszlán lesz belőle. — S lett belőle farkas, aki mindnyájunkat összemar.

Aranka fölsikoltott.

— Minő meggyalázás!

Simon hidegvért színlelt.

— Megyefőnök úr! Fogassa el ezt a szemtelen cigányasszonyt, s korbácsoltassa ki a városból!

E szóra dühösen ugrott eléje a cigánynő. A szemeit elfutotta a vér, az ajkai tajtékzottak:

— Engem korbácsoltatsz te meg? Anyádat? Átkozott! A cigányasszony anyátkát akarod kipróbálni magadon? Te fölfuvakodott pöfeteg! — Egyet fújok rád, s össze fogsz zsugorodni, mint a gilvagomba!

Simon fölcmelte az öklét, hogy leüsse ezt az asszonyt.

Zoltán megkapta a kezét.

— Egy nőt akar ön megütni? Egy örültet! Nemesember ön?

Simon észére tért e szótól. Jó segítség volt Zoltántól rá nézve a cigánynőt örültnek mondani.

— Megyefőnök úr! Vitesse ön ez örült nőt a kórházba, a megfigyelő osztályba. Helyezzék el a tébolydába, államköltségen.

Lebegut úr azonban nagy lelkinyugalommal állt ott, két kezét a gyomra fölött összetéve, s egyik hüvelykujját a másik körül malmoztatva, s kategórikus hangon mondá:

— Azt én bizonyára nem cselekszem, bizonyára nem cselekszem.

Simon elképedt e hallatlan refraktáriusságra.

— Hogyan? Ön nem engedelmeskedik az én parancsolatomnak?

— Pro primo, pro primo én már általánosságban nem engedelmeskedem senkinek, senkinek; mert én ez órában megkaptam a kegyes fölmentetésemet, fölmentetésemet a hivatalomtól rögtön és azonnal, rögtön és azonnal. — Pro secundo, pro

secundo pedig ön sem parancsol itt már senkinek, senkinek. Mert ha érdemesnek tartotta volna fölbontani azt a hivatalos paksamétát, paksamétát, ön is megtudta volna, hogy az ideje letelt, ideje letelt. — Önt is elszólítják innen, cum honore, cum honore. Minisztérium leköszönt, leköszönt. Új emberek jönnek utánunk, jönnek utánunk. S már most, ha tetszik a báró úrnak, báró úrnak, utazhatunk par kompanyi, par kompanyi — Cszazlauig, Cszazlauig.

Mindezt szokott humoros flegmával mondá el a derék emberke.

Simon hasonlított a hipnotizált médiumhoz, ki a delejező parancsára azt teszi, amit az mond neki; kivette az oldalszébéből az odadugott levelet, fölszakítá, kibontotta, elolvasá.

A levélben ez állt:

„A legkegyelmesebb októberi diploma következtében a magyarországi municipiumok helyreállítatván, uraságod a fölöslegessé vált kerületi főnökség alul fölmentetik, nyugdíj iránti igényei fennhagyatván.” Alárva — a magyar kancellár.

Megrendülve kapott a fejéhez.

„Eldobtak! Mint egy divatból kiment kabátot! Akik bálványt csináltak belőlem, cseréppé törtek. — Voltam és nem vagyok. — Ma még reszketett tőlem minden ember, s holnap én reszketek mindenkitől. — A talpamat csókolták, s holnap hozzám fogják törülni a sáros talpukat. — Ha el vagyok temetve már, mért nem tudok meghalni?”

Talán csak gondolatában, talán Arankához mondta. Talán hangosan talán, csak lelkében felelt rá neki Aranka: „Mért futottál ide? Mért nem maradtál Budán?”

Valami moraj zúgott körülötte, a fölszabadult elnyomottak első szabad föllélegzése, a káröröm és az elégtétel suttogó szava. Érzé, hogy tenger ez, melybe ő elsüllyed. — Egyet vetett magán, s ismét a felszínén volt. — Fölemelte a fejét dacosan.

— Jó! — Tehát ha nem vagyok se kerületi főnök, se a gróf

testvére, akkor kérhetek tőle elégtételt azért a sértésért, amit szemembe vágott.

Meg akart halni.

— Szolgálatjára állok uram. Nevezze meg a segédjét.

Simon széttéktintett. Van-e még itt valaki, akit félig-meddig hívének tarthat?

— Én gróf Ingoványi urat kérem föl.

— Én pedig Kalászi ügyvéd urat.

A két megnevezett félrevonult egy szögletbe, egymással halkán értekezve.

Aranka fölsóhajtott, némi árnyékával az elégtűtségnek. „Végre egy férfias cselekedet! Csak meg ne bánja holnap reggelig.”

Anna báróné síró arcát eltakarta.

— Óh, milyen szomorú nap ez!

Ingoványi és Kalászi urak előjöttek a zugból, s a feleikhez lépve, valamit súgtak azoknak a fülébe.

Simon és Zoltán szóltanul intének helyeslést.

Az úgy a szokott útjára volt terelve.

A cigányasszony nem türtőztethette a diadalérzetét. Oda-szólt a bukott nagyságnak:

— Összeszugarodtál már, mint a gilvagomba! Utolért cigányasszony anyádnak az átka gyorsan, ugye? — S még te fegyverbe mered szólítani ezt az igazlelkű embert? Áldott legyen az a fegyver, mely azt a te fekete véredet kiontja!

Simon összeborzadt. Babonás volt. Ez a varázslónő egy ráfújásával hüllővé változtatja, akire megharagszik. Az lett ő már. Mesebeli tündérhercegből utált varangy, a tündérherceggé is a cigányasszony tette, a hüllővé is az tette.

A kihívás és a vele járó körülmények nyilvánosan történtek meg. Kínos feszültség uralta az egész társaságot. S e nyomasztó hangulat közepett egyszerre csak belebben nagy lihegve, kipirult orcával a társaság közé Citera, kezében a hangjeggyel.

Még csak sejtelve sem volt arról, ami itt történt azalatt,

amíg ő odajárt. Azzal a madárszerűen csengő hangjával szóló Arankához, akit legelébb meglátott:

— Itt van az Arditi csók-keringője. Könnyen rátaláltam. Ott volt kitarva a zongora támlányán.

Általános volt a hatás.

Aranka megrettenve utasítá el magától a hangjegyet. El volt árulva, hogy ő itt e társaságnak énekelni készült. S még a Csók-keringőt! Kinek a kedvéért?

Simon szikrázó szemekkel nézett a neje szemébe.

Manga vad dühvel emelte a két kezét a feje fölé.

Anna báróné összekulcsolt kezekkel borult Zoltán vállára.

Az egész társaság fel volt förmedve.

S ez elszörnyedt arcok közepett ott állt nevető, hűséges, gömbölyű, piros arccal a kis barna menyecske; a keble lihegett a nagy sietéstől.

Mikor aztán körültekintett, s meglátta az arcokon a különféle nehéz indulatok kifejezéseit: elmúlt az arcáról a mosolygás, szemei rémlátásra nyíltak föl, s midőn megpillantá Simont Aranka mellett, akkor egyszerre, mint a villámlobbanásnál, látta meg a veszélyt, amelybe küldve volt, s iszonyattal dobta oda a hangjegyet Aranka lábához, s aztán Manga keblére vetette magát, arcát elrejtve annak a kendőjébe.

Simon durván kapta meg Aranka kezét. Sietve tűntek el mindketten a társaságból.

E tragikus momentumban belépett a világ legprózaibb embere, a színpadi rendező.

— Hölgyeim és uraim! Méltóztassanak a páholyaikat elfoglalni. A művész úr sürgeti az előadás megkezdését.

Barkó Pali akkor eltávozott, amikor az ultimátumát elmondá. Semmit sem tudott az azóta történekről.

Az urak pedig gondoskodtak róla, hogy az előadás végeig senki hozzá ne férhessen a művészhez, aki elmesélhetné neki a nevezetes fordulatokat. Hisz akkor nem tudna játszani többet. Hermetice elzárták a külvilágtól két óráig. A felesé-

gét sem ereszték hozzá. Ollósit pedig bezárták egy öltözőbe.

— Hát mármost az aranykoszorúval mi fog történni? — kérdezé az alelnök.

A rendező arra is tudott felelni.

— A művész azt kívánja, hogy olvasszassák be, s az árát vegyenek a kisdetek számára téli ruhácskákat.

Kezdhetik a nyitányt.

Barkó Pali úgy játszott ezen az estén, ahogy még sohasem hallották hegedülni.

Hogy az előadás alatt a színház össze nem szakadt a taps és diadalordítástól: az azt bizonyítja, hogy igen szilárdul van megépítve.

XI. FEJEZET

A RÁKFORDÍTÓ NAP

Más időben talán nagyobb izgalmat keltett volna az a botrány, amit a cigányasszony goromba kifakadása Simon ellen okozott.

A legtöbb ember előtt azonban Manga nem fedezett föl titkot. Régóta suttogták az úton-útfélen, hogy Simont és Palit kicserélte a bölcsőben a cigánydajka. Simon maga is hallotta azt, s ezért volt az a véghetetlen gyűlölete a cigányok ellen. Ezért üldözte őket. Demonstrált vele. A Mangát képes lett volna egy mosolygó ránézésért máglyára vettetni. Fokozta az indulatoskodó hangulatát, hogy minden ember szeméből azt a gondolatot olvasta ki: „azért te mégiscsak cigány vagy!” Dühös volt Palira azért, hogy az urak úgy szeretik, s különösen, hogy Anna báróné és Zoltán gróf minden alkalmat észrevesznek, amelyben gyöngédségüket tanúsíthatják iránta. Az elcsérélt fiút, testvért becézgetik benne. Nem hihette, hogy az a hízelgés csak a művésznek szól.

Anna báróné maga is hallott erről a mondáról, s nagy lelki nyugalmára szolgált, hogy Palit, a cigányfiút, gyermekkora óta úgy szerette, mint saját gyermekét; mikor a házatól elvitték, akkor is gondoskodott róla. Öröme telt benne, hogy ez a fiú hogy vívott ki magának hírt, nevet! Hát még az a boldog családi kép! Az a kis ház, kerttel körülvéve, ott a sétány végén, ahol a muzsikus családja lakik! Talán ezért vont a Anna báróné Citerát a családi körébe. Titokban ajándékokat küldözött nekik. Mikor Manga fennszóval elkiáltá: „Az a te fiad! Az a derék, becsületes!” egy vádló dobbanással sem háborítá a szíve. Mindig úgy érzett iránta.

Az idegeneket pedig, akik a lappangó mondáról nem tudtak, megnyugtató Zoltánnak az a mondása, hogy a cigány-asszony örült.

Kellett is ahhoz jó nagy adag örültség, hogy egy cigányasszony a hatalmaskodó kényúrnak, akiről még akkor mindenki rettegett, a szemébe mondja: „te az én fiam vagy!”

Csak egy ember nem tudott erről semmit: — Pali.

Az egész közönség annyira szerette a művészt, hogy mindenki félt elárulni előtte, hogy ő nem a cigány ivadéka. Félték, hogy akkor leteszi a hegedűt, s nem muzsikál többet.

Csak neki lesz ez kínos meglepetés, ha megtudja.

Azonban ezt az egész mendemondát eltakarta egyszerre az országra szóló nagy katasztrófa: megbukott a kormány, vele együtt az egész rendszer, valamennyi eszközével; visszatér a régi, szép szabadság! Ki beszélne itt többé cigányasszony elcserélt purdéről. Váratlanul, de nem hivatlanul beköszöntött a nagy sorsfordulat.

Mint ahogy a vidatánc láza ragad ránézésből, úgy terjedt el egyszerre az izgalom a színházi közönségben, egyik ember arcáról a másikéra szállt a lelkesedés, a rég nem érzett öröm. Új élet lesz! Szabadság lesz! A nemzet ismét nemzetté lesz! Itt hagynak bennünket mind, akiket gyűlöltünk; visszatérnek, akiket szerettünk! Ezt megértette minden ember.

Mikor a művész hegedűje nem szólt, olyan zaj volt a színházban, hogy pániknak lehetett volna nevezni; az átellenes páholyokból beszéltek át egymáshoz az urak, nevettek, habotáztak, mindenki magyarázta egymásnak a történeteket, egy-egy újon érkező referálta a legközelebbi tíz percnél az eseményeit, tíz perc már egy stádiumot képezett.

... Lenke Simonék palotájában nyakra-főre pakolnak, a nehéz bagázsát még az éjjel előreküldik Nagyváradra.

... A kaszinó illuminálta az ablakait, utána az egész utca, a piac fényárban úszik.

... Lenke Simon a katonai parancsnokhoz kocsizott zárt hintóban az éjszakai kihágások meggátlása végett ...

... A fiatalság macskazenét szándékozott adni Lenke Simonnak; hanem aztán higgadt hazafiaknak sikerült a lelkesedést más irányba terelni. Fáklyászenét fognak adni a kaszinónak ...

... A katonai parancsnok azt válaszolta Lenke Simonnak, hogy őneki utasítása van a katonai erőt beavatkozásra nem alkalmazni; miatta énekelhetnek, muzsikálhatnak az utcán, amennyit és ahogyan akarnak ...

... A fiatalság elhatározta, hogy a parancsnoknak is fáklyászenét fog adni ...

... Lenke Simonék kiköltöztek a palotából a vendéglőbe, ugyanazokba a szobákba, amiket már egyszer meglaktak ...

... Újabb hír érkezett Bécsből! Ki vannak nevezve a főispánok. Gróf Bárdy Zoltán lett a megyénk főispánja ...

Csak úgy rengett a színház az éljenzéstől, mikor Zoltánt meglátták a páholyban.

És amellettt nagylelkű is volt a közönség. Lebegut urat mindenki kézzszorításokkal traktálta. Most emlékeztek rá vissza, hogy mennyi jót tett a maga hatáskörében; segített, akin lehetett, enyhítette a szigorú rendszabályokat; sajnálták, hogy megválnak a várostul! Mikuláj urat pedig éppen vállra emelve hordozták körül azért a derék felszólalásáért: „Nem vagyunk Muszkaországban. Kegyelmes úr! Inkább megyek kapálni!” Nem oda Buda! Itt marad! Megválasztjuk a restauráción törvényszéki ülnöknek!

Csak Palinak nem volt semmi tudomása arról, ami a külső világban történik, őrizték, mint egy zárdanövendéket, hogy semmit meg ne tudjon a nagy országváltozásból. Az tönkretette volna a művészetét. Ő folyvást azt hitte, hogy ezt a lázas paraxizmust a közönségben az ő hegedűjátéka idézi elő. Igaz, hogy remekül játszott, megérdemelte a felmorajló tetszésvihart. Az is érdemül volt beszámítható neki, hogy az arany-

koszorút visszautasítá. Hogy fognak a kisgyermekek örülni a karácsonyi ajándékoknak! — Hajh, de most a nagy embereknek volt a karácsonyja: a Messiás születésnapja, tele a karácsonyfájuk minden játékszereivel a reménységnek.

A szokatlan lelkesedést odamagyarázta a művész, hogy a közönség demonstrál a zsarnok ellen. Az megtiltotta neki a nemzeti dalok eljátszását, s ő a tilalom dacára adja azokat most elő.

Egészen megerősíté ebben a hitében az a jelenet, ami a hangverseny utolsó részlete után következett.

Az egész közönség, mintha összebeszél volna, egyszerre fölállt a székeiről, s elkezdé az egész tömeg együtt a „Szózatot” énekelni: „Hazádnak rendületlenül légy híve, oh magyar!”

A jerikói trombitahang volt az! Ezek az énekhangok döntötték le azokat a bástyákat, amikről az alkotóik azt hitték, hogy örök időkre vannak építve.

Csak akkor, amidőn az utolsó taps elhangzásával Pali fáradtan visszatért az öltözőbe, jött oda hozzá Zoltán.

— Most már jöhet vasra veretni a kegyelmes úr! — monda Pali.

— Nem veret már senkit vasra a kegyelmes úr, mert az kegyetlenül megbukott. A minisztérium leköszönt, az egész rendszernek vége. — A mai szent nappal egy új világ kezdődik. A te hegedűd volt az ébresztő!

A művészt aztán átvette a rendező bizottság, tartottak neki üdvözlő beszédet. A hölgyek is csoportostul jöttek hozzá hálaalkodni, de azok közt hiába kereste Anna grófnőt. Hát Citera hová lett? Hogy Aranka nincs köztük, azt már értette.

Még Manga sem settenkedik sehol, ahogy szokása tartja.

Hogy mit tett Manga, azt még nem mondta meg neki senki.

Valami titkos egyetértés volt a közönségben, hogy azt Palinak sohase árulják el.

S talán nem is volna lehetetlen egy ilyen nagyszabású tioktartás, ha — újságíró nem volna a világban.

Hasztalan volt Ollósi urat bezárni egy öltözőszobába, ki tudott az menni az ablakon, s azzal nyargalt a nyomdába megírni a mai nap eseményeit s azok közt a végzetes gyermekcseré történetét.

A hangverseny után következett a művész tiszteletére adott díszlakoma, amit félbeszakított a fiatalság által rendezett fáklyászene. Az első áldomást Bárdy Zoltán mondta a „legelső magyar emberre”, amit frenetikus éljenrivallás követt. A második toaszt szólott a leendő főispánnak. Iszonyú pohár csengés. — Csak a harmadik fölköszöntés jutott a művészhöz. Ha egy és más közbe nem jő, az övé lett volna az első toaszt. — Hölgyek nem voltak a lakomán.

Fatális dolog volt, hogy aki Palit felköszönté, kétszer is belezavarodott a mondókájába, sőt egyszer éppen „méltóság”-nak címezte a — cigányt, amin Pali nagyot nevetett, de senki más nem nevetett, csak a fejét csóválta egynémely ember.

Mikor aztán a vad toasztok elkezdődtek, megcompareált a társaságban Ollósi úr is.

Ilyen a hivatását felfogni tudó publicista.

Már hozta két kefelevonatban, azon nedvesen a holnap szám első oldalát: vezércikk! kezdő vers! antrifilé! tárca! telegram! kommuniké! on di! egyveleg! — Ciceróval, kompakttal, verzállal, elzevirrel, borgisszal, nonpareille-jel szedve! ujjmutató kezekkel ellátva, koszorúk közé ráházva. Mintarémke a zsurnalisztikai művészetnek.

— Tessék olvasni! Itt van!

Az egyik példányt átadta Zoltánnak, a másikat Palinak. Zoltán gyorsabb hírlapolvasó volt, mint Pali. Egyszerre rátalált a „gyermekcseré” című cikke. Összehajtotta az egész kefelevonatot, s azzal megfogva Ollósi úrnak a gallérját, odavonta őt az ablakfüggöny mögé, s ezt a nyájasságot súgá a fülébe:

— Hallja kedves barátom, Ollósi úr. Én az újságírókat in genere, önt pedig specialiter rettenetesképpen való módon tisztetem és becsülöm, hanem ha az a gyermekcseréről szóló cikk önnek a lapjában holnap megjelenik, akkor én önnek minden teketória nélkül kitöröm a nyakát.

Ollósi úrnak ez elég volt.

Arra Zoltán visszasietett az asztalhoz, azzal a szándékkal, hogy kikapja Pali kezéből a kefelevonatot, mielőtt ez azt a végzetes közleményt megkapta volna. Az ilyen muzsikus azt gondolja, hogy az újság is kóta, amit elejétől végig le kell muzsikálni. S ez a cikk a tárcában volt, a vonalon alul.

De már Palit nem találta a helyén. Az eltűnt valamerre. Hová lett? Senki sem tudta.

Egy pincér mondott felőle annyit, hogy amint olvasott, egyszer csak felugrott a székéről, azt mondva: „meg vagyok ölve!” Azzal kitántorgott a teremből. — Azt hitték, hogy megártott neki a pezsgő, s hagyták menni.

Senki sem tudott többet mondani Zoltánnak Barkó Pali felől. Mindenki arról beszélt, hogy mikor lesz összehíva az országgyűlés.

Még ma éjjel a poéták, muzsikusok elsőrendű csillagai voltak a magyar égnek; holnap reggel senki sem fogja őket meglátni többé.

A MŰVÉSZ GUNYHÓJA

Abban a sürgés-forgásban, amidőn a rendező felhívására a kiváltságos közönség elhagyta a színpadi társalgót, hogy a nézőtéren elfoglalja a helyét, senkinek sem tűnt fel, hogy a vén cigányasszony megkapta a fiatalnak a kezét, s azt súgva neki, „most jössz velem!” vitte magával Citerát.

Citera egy tetten kapott bűnös lehangoltságával engedte magát az anyósa által vezetett.

Mikor az utcára lérték, azt kérdezé tőle:

— Hová viszesz?

— Haza! — felet röviden Manga. S a karját szorosán odaölté a menyé karjába.

A belváros hosszú utcáin kellett végig haladniok, azután egy külváros szemetes sikátorain, ahol már kóbor kuvaszok ugatták meg az elkésett járókelőket. Innen is kivergődve, a nagy sétány fasorai alá jutottak. Azt is szóltanul végighaladták. A sétány végében állt a kis ház, mely a muzsikus otthona volt. Alacsony, zsindelyes épület, egy kis kirúgó eresszel, hátul gyümölcsöskert. Körül palánk, melyen áthajlott a piros bogyókkal tarkálló lícium.

Az ajtón nem kellett kopogni, furfangos tolózára volt, amit kívülről ki lehetett nyitni. A házajtónak a kulcsa meg fel volt téve az eszterhéj alá. Odabenn a szobában már sötétség volt.

Volt ugyan egy pcsztonka, kinek az lett volna a hivatala, hogy a gyerekekre vigyázzon, de az már ilyenkor olyan mélyen aludt, hogy felőle nemcsak az egész házat, hanem őt magát is el lehetett volna lopni.

No de hát ki jár a cigány házába lopni.

A gyerekek is mind jól aludtak, kettesével egy ágyban, az ötödik a bölcsőben. Ez már egyéves, el is volt választva.

— Most vedd le azokat a cifra ruhákat — mondá a menyének Manga. — Rakd el szépen az almáriomba. Sok víz lefoly addig a Szamoson, amíg azokat még egyszer fölveszed.

Citera szót fogadott, s előjött ismét a hétköznaplójában.

— No most rakj tüzet — mondá Manga. — Tanuld meg, hogyan kell. Forgácsot raksz keresztbe, aztán a kénygyertyát meggyújtod a paráznál, s elébb feléleszted a mécseset. Tudod, hogy kell a mécseset megcsinálni? Mikor az uradnak tokányt készítesz, a faggyút mind leszeded a húsról, s egy bögrébe félrerakod. Ebből raksz a mécsesre. Azután apró venyigét raksz a vaskutyára,* arra hasogatott fűzfát, akkor alágyújtasz. Ha nem akar jól égni, hajtsd a kötényeddel. — Azután megcsinálod a rántottlevest. — A kicsike nemsókára fölébred, annak levest kell adni. Amíg lánggal ég a tűz, addig nem tartod rá a serpenyőt, mert meg talál benne gyulladni a zsír. Azután is vigyázz rá, hogy bele ne csapjon a láng, mert kozmát kap tőle a leves. Mikor a zsír már süstörögni kezd, akkor egy egész főzőkanálnyi lisztet öntesz közé, azt sebesen elhabarod, hogy hozzá ne égjen a serpenyőhöz. Mikor a szagáról megérzed, hogy már jól megpörköldött, akkor a forró vizesfazékból hozzáöntesz annyit, amennyi szükséges. Ügyelsz rá, hogy ki ne fusson. — Azután egy csipet köménymagot dobsz bele, meg egy gondolatra való vereshagymát. — Akkor csendesén habarod a serpenyőt. — Utoljára apránkint eregeted bele a törött sót; a főzőkanállal egyre kóstolgotod, hogy nagyon el ne legyen sózva. — Mielőtt a gyerekek odaadnád, annyira ki hagyod hűlni, hogy a száját meg ne égesse.

Citera minden utasítást híven követett.

* Régimódi vasállvány a tűzhelyen.

— Hát biz édes menyemasszony, ezt most már meg kell szoknod. Eddig a napad csinált mindent. Én főztem, takarítottam, gyerekekre ügyeltem, te azalatt parádéztál, nagyságos asszonyok társaságában kisdédóvókat rendeztél, s a magad porontyaira nem volt semmi gondod. Ennek most már vége. — Itt van a te kisdédóvód!

Citerának egy szava sem volt ez ellen. Megrakta a tüzet, megfőzte a rántottlevest; a felébredt gyereket megetette, újra lefekteté, s szépen elringatta.

— Ezt már neked, édes leányom, meg kell szoknod, mert engemet nem látsz többet a házadnál.

Citera e szóra keserves sírásra fakadt.

— Hát mit vétettem én, hogy így haragszol rám?

— Te is vétettél nagyot, mert ott jártál, ahol nem kellett volna. Nem a lelkedre kötöttem, hogy ahhoz a házhoz magadban, nálam nélkül, még imádkozni se menj?

— Hiszen az asszony küldött, olyan szépen kért rá.

— Hogy a kórság húzza félre azt a szépen kérő száját! Meg akart rontani vele.

— Hiszen nem tudta, hogy a férje hazaérkezett.

— Tudta jól. Éppen azért küldött oda téged, azt hitte, akkor otthon marad az ura, s neki könnyű doga lesz azzal a másikkal. Cserélni akart. Mint egy cigány! Igazi cigánycsere! Asszonyt asszonyért, férjet férjért. Csak a mindenható Isten őrzött, hogy — most itthon lehetsz a házadnál. Te itthon lehetsz, de én elmegyek. Én vagyok a bűnös! Én vétettem nagyot.

— Mivel?

— Mivel? A nyelvemmel. Ezzel az ostoba darab hússal, amit minden asszonymál ki kellene gyerekkorában fúrni, azután karikát húzni rajta keresztül. Én rontottam meg a Barkó Palit! De úgy megrontottam, hogy semmi íralással helyre nem gyógyítom soha. Kikiabáltam egy titkot, amit senki sem tudott, azon a látó csillagon kívül az égen, ami az

ajtón bepiláncolt. Kikiabáltam, úgy, hogy száz ember hallotta. Csak ő nem hallotta. De majd meghallja, ha az egész világ beszéli. — És akkor hazajön, és megöl bennünket.

— Megöl bennünket? Hát mit vétettünk mi neki, akiket úgy szeret?

— Azt, hogy loptátok azt az ő szerelmét. Tolvaj vagy te is! tolvaj még az a bölcsőben alvó porontyod is. Elloptátok tőle a szívét. Elloptátok az egész életét. Elloptátok a cifra aranyos ruháját, a kardját, az aransarkantyúját, a grádicsos palotáját, helyébe loptátok az ínséget, a nyomorúságot, meg ezt a gunyhót. — S én voltam az orgazdátok.

Citera erre elkezdett féktelenül nevetni.

— Csak te ne vess, bolond! Azt hiszed, én most gúnárost játszom veletek — „nem eszik kend libahúst!”* — de majd mindjárt itthon terem. S akkor azon kezdi, hogy legelőbb is tégedet megfojt, azután sorba megfojtja a gyermekeket. Engem utoljára hagy, hogy a többiek halálát végignézzem, akkor öl meg.

Citera ismét elrémült.

— Én Istenem! Hát miért! miért?

— Azért, mert úgy érdemeltük. — De én nem várom ám be itten. Nincs elég vastag pofám, hogy a szeme elé merjek kerülni. Elbujdosom. Soha a híremet se halljátok többet. Vagy ha meghalljátok, csak azt halljátok, hogy valahol a Szamos kivetett a patra. — Ha addig élték. Oh mennybeli Jehova, de bolondot tettem, de bolondot tettem.

Az öreg cigánynő kiszaladt a házból, hasztalan kiabált utána Citera, úgy futott, mintha üznék a folyampart felé. Ott eltűnt a sűrű fehér levelű nyárfabokrok között.

Citera aztán leült a háza küszöbére, onnan bámult ki a világba. Az égen járó holdvilágra; meg arra az érthetetlen nagy

* Gyermekjáték. A legnagyobb a gúnár, abba kapaszkodnak a kisebbek, az védi valamennyit a róka ellen.

világosságra, ami a város fölött derengett, hogy az égen a báránnyelűk mind pirosak lettek tőle. (Az volt a kivilágítás.) Valami szakadatlan moraj zúgott fel a városból, emelve zenehangoktól. Arról sem tudta kitalálni, mi az?

A KETTŐS ÁRNYÉK

Barkó Pali úgy elfutott a tiszteletére adott lakomáról, hogy még a hegedűjét is otffelejtette.

Futott, mintha kergetné valaki, mintha attól félne, hogy elfojják, visszaviszik. Valami névtelen rémület űzte.

Csak akkor kezdett magához térni, mikor a város utolsó házait is elhagyta, kijutott a folyampartra.

Itt azután, mikor lábai alatt ropogott a kavics, az az ismerős kavics, melyben annyiszor szedett békateknőt gyerekkorában: elkezdett magával tanácsot tartani.

Mit kiabált ki felőle az a cigányasszony?

Hogy ő nem annak a fia, hanem a bárónéé. Nem cigány, hanem nemesúr.

Ha nem cigány, akkor nem is muzsikus. Semmi jussa hozzá, hogy a világban alá s fel tekeregjen, hegedűvel. Akkor a cigányasszony sem az ő felesége? Hát a purdék? A cigány-purdék!

Álom volt az élete, s most egyszerre fölébresztették belőle.

De hát nincs arra hatalma az embernek, hogy azt mondja: nekem nem kell a ti valóságos világotok! én tovább akarom álmodni a magam álmát. Nekem az tetszik!

Mi lesz most belőle?

Az egész világ nevetve fog ujjal mutatni rá. Mint cigányt megbecsülték, mint nemesembert szánni fogják. Nem lesz számára hely a kerek világon sehol.

Ráült egy vén fűzfaderékra, mely a vízbe dült a partról. Onnan nézte a locsogó hullámot. Milyen egyszerű megoldása

volna a találós mesének, fejtetőre a vízbe rohanni, s nem jönni többé elő.

A csalit másik oldalán, a partkanyarulatnál éppen így bámult a mély vízbe az a másik, aki a bajt okozta: Manga.

Palinak eszébe jutottak a gyermekei.

Ejhaj! Minden bolondság a világon! Dicsőség! Hatalom! Gazdagság! Asszonyi kegy! Füst és pára! — Csak azok a szép gyerekek: az az igazság!

Megint csak kilépett arra a kavicslepte vízjárásra, s mérte végig hosszú léptekkel a partot.

A keleti égen már kezdett pirkadni a hajnal, a nyugoti oldalon még vitatta a befolyását a fogytán levő hold.

E kettős világításban a parton járkálónak is kettős volt az árnyéka; erre a hajnalfény, amarra a hold vetette árnyék.

Ilyen kettős árnyék követi őt minden lépten-nyomon.

A part mentében levő csalit egész őszi képet vett már föl. A bükkfák hullatták sárga leveleiket. Az aljban virított a dércsípte cserjének a lombozata. Vörösgyűrű, szömörce, borbolya a veres és lilaszín minden árnyalatában pompázott. Közte a kísértetiesen fehér törpenyár lombozata. Madárfütty nem hangzott már, csak a prücskők cirpeltek szerteszéjjel.

Ehhez az idilli prücsökzenéhez olyan kiáltó ellentétet képezett a városból felhangzó Rákóczi-induló elmosódott akkordja. A tegnapi éj benyúlik a mai hajnalba.

Pali ebből sem értett semmit. Hisz ő nem volt politikus.

Nekivágott a sűrűnek, ahol nem fog semmi zajt hallani.

Egyszer aztán csak arra riadt fel, hogy a sűrű rekettyés közül egy szembejövő alak toppan eléje.

Manga volt.

A cigányasszony megállt, mikor Palit meglátta. Ez pedig indulatos heveséggel csörtetett feléje. A két ökle fel volt emelve ...

— Mi tettél, asszony? — rivallt rá rekedt hangon.

— Megforgattam a szívében a kést — suttagá Manga.

— Az én szívembe verted azt a kést! Hát érdemeltem ezt tetőled „én”? Nem voltam én teneked jó fiad, hogy most megtagadsz? Nem voltál te nekem mindig jó anyám? Koplaltál, hogy engem jól tarthass, rongyoskodtál, hogy engem felruházz! Ha beteg voltam, öledben tartád a fejem! Ha rossz voltam, te akkor is szeretted. Soha egy feddő szóval nem illettél. Templomba hordtál, imádkozni tanítál. A becsület regulájához szoktattál. Soha egy anya oly hű rabszolgája nem volt a gyermekének, mint te énnekem. S most azt mondd, keressek más anyát, nem vagyok, nem voltam soha a fiad. Hát akkor ki vagyok? — Nem voltam én tegnapi boldog ember? Volt kis gunyhóm, de tele örömmel, szeretettel. S te most engem a gunyhómból kizavarsz? Azt mondd, menjek palotával cserélni. Hát az én cigányasszonyom? A kis kölykeim? Az mind nem enyim. Álmodtam: vége van! És a hegedűm? Az sem az enyim! Törjem össze. (E szónál Pali megragadta Manga vállait.) Valld meg, hogy hazudtál. Nem igaz, nem igaz, nem igaz. — Mert ha úgy van, ahogy mondd, én inkább megölmöm a feleségem és a porontyaim, téged pedig velem együtt ebbe a folyóba öllek, mint hogy másnak adjalak.

A vén cigánynő arca örömtül ragyogott.

— Jaj de szép vagy, mikor így haragszol. Hát csak szeretsz te minket, akik téged úgy szeretünk? No ne forgasd hát úgy a két szemed. Cigányság volt a dolog, semmi más. Hát cigányasszonytul mi is telne ki más, mint cigányság. Csak azt a kevély embert akartam megszégyeníteni. Ráfújtam, s összezsugorodott. No ne nézz rám olyan nagyon, no! Mert megijesztesz. Hisz nem akartam én, hogy neked fájjon! Bizony Isten, nem akartam. Dehogy adnálak oda senki grófjának! Még ha a török császár kérne, annak se adnálak. Az én fiam vagy! Tudod, hogy neked sohasem hazudtam. No ne nézz úgy rám. Csókold meg az orcámat.

— Hát fiad vagyok? Cigány fiad? — monda Pali gyaná-

kodó arccal. — Majd megtudom: igazat mondasz-e? Most idehozom a két fiamat, velem együtt muzsikálnak a járólőknek rézkrajcárért, igaz cigány módra. Ha azt megengeded, akkor elhiszem, hogy énhozzám igaz vagy.

Manga elfogta Pali kezét.

— Ugy, úgy Hozd ide a két rajkót. Tanulják meg, mi a cigánydicsőség. Te bolond! Hiszen ha ránézesz arra a két fekete-rigóra, arról is meg kell tudnod, hogy te vagy a fekete vérfű, nem az a másik.

Pali keblére ölelte Mangát. — Édes jó szülőm.

— De megállj! Megállj! Egy nagy bolondot mégiscsak csináltam! Mikor azt mondtam, hogy az a hatalmas úr az én fiam: akkor az ellene fordult az igazlelkű grófnak. „No ha nem vagyok testvére, akkor megvívhatok vele.” Ide fognak jönni, azt is tudom. De ne félj. Megrontom ezt a szándékot. Nem lesz abból a párbajból mégsem semmi. Látod ezt a hét szem babot a kezemben. Ahány, annyiféle színű. Ha én ezt a hét szem babot feldobom, mikor leesik, kereszt lesz belőle.

Manga feldobta a babszemeket a légbe.

— Látod, hogy kereszt lett. Ezeket most beletaposom a földbe. Megvan a babona. Ez a viaskodás el van rontva. Nem fognak azok egymásra löni, keresztet csináltam középük. No most gyere, menjünk a te kis házikódba, a te otthonodba. Ne félj, tied marad! Aztán ne haragudj az édes szülődre. Tudod, cigányasszonynak vériben van a cigánykodás. Hát tehetek én róla, hogy cigány vagyok?

Minden helyre volt hozva már. Cigányasszony helyre-cigánykodta, amit elhibázott. S a cigánynak az a jó szokása, hogy mindent elhisz — a maga fajtájának. „Bolondság, tréfa volt az egész!”

A nap kiemelkedett a láthatárról, a holdárnyéknak vége lett egyszerre. Bánta is már, hogy mi zaj morajlik fel onnan a városbul. Az ő háza táján kukurítanak a kakasok. Ez az ő virradatja.

Citera még ott ült a ház küszöbén, az őszi lomb fényes sötéttségébe bámulva, amidőn egyszer csak felriadt a tárgally recsegésére.

A csalitból Manga és Pali jöttek elő, egymást átölelve.

A HÉT SZEM PASZULY

A sétány elején volt egy tejgazdaság, kedvenc látogató helye a városi közönségnek.

Korán reggel ide szoktak kijárni kúrából, akiknek tejet vagy savót tanácsolt az életrendjük. A savót, zsendicét azon forrójában fogyaszták, ahogy hajnalba elkészült.

Terjedelmes park volt a gazdaság mellett, kanyargó utakkal, azoknak a mentén voltak felállítva asztalkák lecövekelt padokkal, amik mellé a vendégek letelepedhettek. Ki-ki maga hozta el a zsendicés bögrét s a karaj kenyeret magának, pincér nem szolgált fel. Háboríthatlanul szürcsölhette mindenki a forró italkáját. Egy sátor alatt árultak sósperecet, a másik alatt mézeskalácsot. Vannak, akiknek orvosi rendeletből mézeskalácsot kell aprítani az aludtej közé.

Szép, derült októberi reggel volt, az ökörnyál úszott a légben, s hosszú fátyolfonalakban akadozott fel a fákon, a pázsit mintha be lett volna szőve finom pókhálóval, melyen ragyogott a harmat, itt-ott fehér zúzvara is: az első dér. — A fákon veres mókusok futkároztak, hajjgálózva a bükkmakkal, a húrosrigó ropogtatta a gyalogfenyő magjait, a házimacska talpait kímélve járt a kavicsos úton s a fűszálakat kóstolgatta. A mezőről hangzott a fiát hívogató tehén bőgése s a vezérbika kolompolása. Emberhang nem zavarta a csendet.

A legelső látogató egy férfi és egy nő volt. A nő sötétszínű útiköntösben, állon keresztül kötött selyemkalappal; a férfi vastag szövetű, kurta dzsekkben, félmagas cilinderrel a fején, amit úgy híttak, hogy „cvájfler” (tűnődő).

Alig ismer rájuk az ember.

Ők volnának ezek? A kegyelmes úr és a kegyelmes asszony! Hajh, az az egy nap tíz esztendőt vénített rajtuk!

Idejöttek korán reggel. Talán azért, hogy kizsémbelhessék magukat. „Otthon” már nincs. A palotában nem mertek éjszakára maradni. Féltek a néptüntetéstől. A vendéglőben pedig minden szó áthallatszik a szomszédba. — Talán egyéb ok is volt, amiért egyikük idejőjön.

Leültek egy útféli asztalkához, két átelleni lócára, de nem szemközt, hanem úgy, hogy az egyik hátat fordított a másiknak, s mikor a másik megfordult, akkor az egyik fordult háttal.

— Itt van az ön vasfejségének következése — kezdé Aranka. — Százszor, nem egyszer figyelmeztettem önt rá, hogy igyekezzék az állását mind fölfelé, mind aláfelé meg-erősíteni. Önnek meg kellett volna nyernie a népnek a szívét.

— Hát van a népnek szíve? Árulják azt a piacon?

— Megnyerhette volna apró kedvezésekkel, amik a kormánynak semmibe sem kerülnek. — Ahelyett ön mindent elkövetett, hogy szükségtelen, kicsinyes hatalmaskodásokkal minden osztályt elidegenítsen magától. Háborgatta a közönséget a mulatságában, kihívólag lépett fel a nemzeti érzülete ellenében. Beleszólt a ruházati viseletébe, hadjáratot viselt a kalapok, a tollak, a szalagok ellen.

Simon egy fűszálat vett a fogai közé, azt rágta apróra.

Aranka győzte a szemrehányást.

— Ahelyett, hogy féltek volna öntől, kinevették, hallhatta az ablakából a gúnydalokat, amiket az utcán önről énekeltek.

— Nem azt mondá ön, hogy ön szerzi e gúnydalokat?

— Ezt az „egy” szavamat elhitte ön. Nem vette észre benne az iróniát. Hisz azokat az ön legjobban fizetett intímusa írta, s az ön saját nyomdáján sokszorosította.

Simon kiköpte a megrágott fűszálat a szájából. Keserű volt!

— Az előkelőbb köröket nem hogy megnyerni igyekezett volna, de elidegenítette magától. — Én igyekeztem az előkelő hölgyek társaságát keresni, ön pedig üldözte azoknak a törekvéseit. Aki az ön hivatalszobájába belépett, onnan csak könnyes szemekkel s haraggírral az arcán jött vissza. S aki az asszonyok ellen kezd háborút, az meg van verve.

— Aki szövetkezik velük, még jobban.

— A polgárságot zsarolta ön. Általános volt a vélemény, hogy önhöz csak vesztegetés útján lehet közelíteni.

Ez kegyetlen csípés volt.

— Van-e még valami a bűnlajstromomon? — förmedt fel Simon. — Még azt is szememre veti? Hiszen ha a jövedelmeimet iparkodtam szaporítani, ennek a főoka az ön örült parzlása volt.

— Szeretem, hogy főokának nevezte; mert mellékokai is lehettek. Nekem megtiltotta ön, hogy még valaha a színpadon megjelenjek, bár csak egy hangversenyben közreműködni is; de saját magát nem tiltotta ki onnan. S ott is a legalantasabb szférákban találta jól magát, kardaloknok és apró balerinák között. Azokkal tudott egész éjeket végigtivornyázni.

— Ne kívánja, hogy visszaadjam ezt a vágást.

— Ön fel sem tudta fogni állásának feladatait. Mikor a kormányának referált a kerületéről, mindig azt írta meg, ami kellemetes, de nem igaz. Soha egy valóságnak megfelelő jelentést a maga helyén és idején nem kockáztatott.

— Hát ezt hol vette?

— Alattvaló hivatalnoktársai irányában durva, kíméletlen, kötekedő volt.

— Ezt ön mind Fruzina asszony néma jeleiből tudja?

— Elzárta ön magát mindenkitől, csak azt fogadta szívesen, aki denunciált, egész rendszert csinált a kémkedésből.

— S ki tanított engemet erre?

— Bizony nem én. Én azt hittem, hogy önnek nemes ambíciói lesznek; hogy fokrul fokra emelkedni fog honfitársai becsülésében, s engemet is magával együtt fog abba a légkörbe emelni, amely után epedtem, mint a bányalégben fuldokló a szabad ég után, s ahelyett magával húzott le az ingoványba. Én egy nagy nevet akartam kapni, s kaptam helyette egy nagy bélyeget! Most látja ön, hogy hová jutott. Azon a napon, amelyen ön elhagyja ezt a várost, fel lesz lobogózza minden ház, s a templomokban Te Deum laudamust énekelnek. Ön pedig kerülni fogja saját nemzetét.

— Gyűlölöm ezt az egész fajzatot!

Léptek hangja zavarta meg a szívélyes társalgást, a tekervényes úton nem lehetett messziről meglátni, hogy ki jön, a borókabokrok miatt. A sétány túlsó vége felől jöttek többen hangos beszélgetés között.

Csak amikor kibukkantak a sűrű bokrok mögül, akkor ismertek rájuk a kegyelmes úrék. A cigány muzsikus meg az ő pereputtya.

No ezekért nem érdemes helyet változtatni.

Pali jött, aztán meg Citera a két ikerfiúval.

Pali levetette a tegnapi nagy szerephez viselt bársonyatillát, most már a hétköznapi dolmánya volt rajta. „Viktória” dolmányának hitták azt, világoskék posztóbul, veres kihajtóval, három sor apró ólompitykével, hozzá még rajthuzli rézgombokkal. A hóna alatt hozta a hegedűt, de nem ám azt a straduariót, az most is ott van még tokba zárva a színháznál, — ez csak afféle Schunda-hegedű.

A Citera is egész cigányasszonynak van öltözve, bekötözött fejjel, mellén átkötött kendővel, rojtos katrincával. A két fiút ő vezeti kézen fogva. Azok olyan egyformák, mint két mókus, még a viseletük is ugyanaz. Nem rongyosak, ahogy cigánygyerek szokott lenni, az öreganyjuk gondoskodott róluk.

Azoknak is hegedű van a kezükben. Igazi felnőtt hegedű, nem afféle kölyökhagedű. Komoly muzsikások ezek.

Pali most már egész cigányosan adja a bicegő lépést, semmi úrias mozdulat nem jár vele. Demonstrál, hogy ő nem más, csak cigány.

Pletykálhat már az az újságíró, amit akar! Nem az a bolond, aki megírja, hanem aki elhiszi.

Nem messze a kegyelmes úrék asztalától van egy másik asztal lócával. Az a nekik való hely, mert ott két út keresztezi egymást. Amellé letelepednek.

— No gyerekek, itt ütünk ma tanyát, — szól Pali az ifjú nemzedékhez. — Itt jó hely lesz. Mindjárt jönnek az uraágok friss zsendicét inni. Az éjjel sok bort ittak, arra sok savót kell nekik fogyasztani. Stimmoltatok?

A gyerekek megpengették a hegedűiket.

— No aztán rajkók, ne kíméljétek a gyantát a hegedűvonótul, ami nótákat megtanultatok már, elővegyétek. Aztán felnyisátok a szemeteket! Ha ezüstgombos úr jön, annak húzzátok a Luiza-csárdást, ha magas kalapú jön, annak ceppelpokkát. — Hát bizony dolgozni kell, aki becsületesen meg akar élni. Én is így kezdtem, mint ti. Mikor ötesztendő voltam, már itt muzsikáltam a promenádon. — Aztán mindennap tanulni kell, mikor otthon vagytok. — Aki művész akar lenni annak nincs pihenése soha. Annak még álmodni sem szabad másról, csak a hegedűről. No hát az új nótát betanultátok-e már, amit a Pontyugrás hozott a Tisza mellől? Hadd hallom. Próbáljátok el; még most senki sincs a promenádon.

Simon és Aranka neki „senki” volt.

Erre a Petykó meg a Palkó módosan odaállt az apjuk elé, a nagy hegedűt, aminek a nyakát alig érte el az apró kis ujjával, az álla alá szorítva.

Pali maga kísérte őket a hegedűjén.

Citera pedig odaguggolt eléjük, hogy az arca egyenlően

nézzen a gyermek arcával, s halk, csengő hangon dúdolta
eléjük az új tiszamenti nótát:

„Cigányasszony sátora,
Kigyulladt a hátulja;
Beleégett a vajdája,
A vajdának a lyánya.
Ihajja, hajja!”

Ennivaló két kölyök volt! Milyen gyönyörűen elhúzták az
új nótát.

— No most magatokban játsszátok el — monda Pali.

A két rajkó újra elhedegülte a dalt, a vers folytatását dú-
dolta az anyjuk:

„Én a vajdát nem bánom,
De a lányát sajnálom.
Piros bársony topánkája
Jól illett a lábára.
Ihajja, hajja!”

— De már most az anyátok nótifikálása nélkül húzzátok
el egyszer.

A gyerekek azt is megtették.

Simon az átelleni asztaltól bosszúsan kiáltott rájuk:

— Elhagyjátok ám már azt a cincogást!

A Palkó gyerek igazi suhanc volt, odanézett rá félvállról.

— *De nagy úr az úr, nem adna egy krajcárt?**

Hanem a Petykó, az félénk katona volt, azt kérde az atyjától:

— Apaka! Ki az a mérgecs uraság?

Pali odasandított Simon felé féloldalt fordított fejjel, aköz-
ben hegedűjét stimmolva; s aztán vállat vont:

— Nem ismerem. Valami *pasasir*.

Egyszerre elvonta a figyelmet a „pasasir”-ről két most
érkező vendég közeledése. Egy jótermetű úri ember, kar-
niolgombos bundában, közeledett errefelé köpcös élete pár-

* Gyerekek közt szokásos szójárás.

jával, aki a zsendicés bögréket meg egy marék sósperecet hozott magával, s kereste az asztalt, ahová letelepedjék.

A két rajkó szaladt eléjük, s futtában elkezdé a Luiza-csárdást.

Az úri ember megállt, úgy gyönyörködött bennük, az asszonyság pedig megajándékozta a Palkót egy sóspereccel.

Aközben Aranka folytatta, halkított hangon, a maga gardina-prédikációit:

— És milyen vadember módra hagyta ön magát a katasztrófa által meglepetni! Hisz abban az előkelő állásban, amelyet ön elfoglalt, önnek már előre kellett volna tudnia azt az országos rendszerváltozást, ami készülöben van. Bizonyosan azért hívták önt fel Budára, hogy ezt a nagy fordulatot közöljék önnel. S ön ahelyett, hogy ott állt volna őrsön a helytartóság tanácstermében, otthagy mindent: fut haza a székhelyére hangversenyt elrontani! — Örültségi roham volt ez? — Nem tudom minek nevezni. — Tán féltékenység? veres posztót látott vadállati düh. Engem féltett ön? — Attól a sánta cigánytól ott?

— Eh, bolond beszéd.

— Csak bolond tettek az elbeszélése. Ahelyett, hogy ön az országos válság alatt ott tartaná magát a központban, szélmalomharcot kezd a nemzeti nóták ellen, keresztülbukik egy hegedűhúron, s utánaküldeti magának az elbocsátó levelét!

Erre a vádra nem volt mit felelni.

Megint új sétálók jöttek. Ez egy cylinderkalapos úr volt, tárítoppos viseletű hölgygel. Ezek már civilizált nemzetbeliek voltak; mert a férj hozta a feleség után az aludtjejes ibrikeket.

A két cigánygyerek rázendítette nekik a „Vagabundenpolkát”.

A cifrán öltözött asszonyság megajándékozta a Palkót egy mézeskaláccsal. Aztán odább mentek.

A két gyerek futott az apjához nagy diadallal, az első keresményét bemutatni.

— Apaka! Apaka! Én egy sósperect kaptam.

— Apaka! Nekem egy mézesbábot adtak.

Azzal mind a kettő felmászott az apja térdére.

— A felét neked adom, apaka! jó sósperec.

— Én meg a mézeskalács felét. Egyél, apaka!

S tömte volna mindegyik a kis kezével az apja szájába a neki szánt falatot.

Pali alig győzte magát védelmezni ellenük.

— Hagyjatok nekem békét! Nem kell nekem se sósperec, se mézeskalács! Külön sem szeretem, hát még együtt? Vigyédtek az anyátoknak.

A két rajkó aztán átkuporodott a Citera ölébe, s azzal igyekeztek a falatjaikat megosztani, aki aztán méltányosabb volt. Úgy tett, mintha sohasem evett volna jobbat. Hát csak jó is az a maga kereste kenyér.

Simon irigy keserűséggel nézett a muzsikus-családra: „Milyen boldog az a csavargó pereputty!”

Az idő már hét óra felé járt, s újabb vendégek még nem érkeztek. Még az a két pár is elpárolgott.

— Ma nem kell senkinek zsendice! — dörmögé Citera. — Éppen a Palkó meg a Petykó prémiéjén!

— Értem én már! Ezt kapunk ma ni! — mondá Pali, a hüvelykujja körmét a fogán elpattintva. — Hiszen ma minden ember a kávéházba siet újságot olvasni. A savóra nem kerül ma publikum. Jobb lesz, ha összeszedjük a szerszámokat.

— Várjunk még egy pirinyót!

Aranka is türelmetlen volt.

— Mire várunk még? Miért nem hagytuk el rögtön ezt a várost? Még az éjjel? Akarunk még egy ünnepélyes elbúcsúzást tartani a hivatalnoki kartól? Csinálunk búcsúviziteket a jó barátainknál? — Megvárjuk, míg rohadt almával hajjigálnak meg bennünket?

Simon halkan dörögve mondá:

— Azt ön nagyon jól tudja, hogy mi tart itt? — A mai rákontr.

Aranka fitymálva csetentett a nyelvével.

— Rákontr! Komédiajáték! A közönség elámítására jó. — Négy ember összejön az erdőben. Hoznak magukkal doktort is, párosával. A szekundánsok megkísérlik a kibékítést. — A felek nem fogadják el. — Akkor előveszik a pisztolyokat. A két legrosszabb mordályt, amit a fegyverkovács senkinek el nem tudott adni. Azokról is letörik a célzólegyet. Aztán megtöltik jó erősen, hogy felrugjon az égbe, mikor elszül. — Azzal felállítják a két ellenfelet harminc lépésnyi távolban, állig begombolják a kabátjaikat, s az inggallérjaikat begyűrik. Aztán egy, kettő, három. Lőnek! Két nagy lyukat, a levegőbe. Azzal hazamennek mind a ketten eldicsekedni a feleségeiknek, hogy ők ma a drága becsületükért az életüket kockára tették. — Engem nem lehet az ilyen színdarabbal megríkatni.

Ez a heccelő gúny bizony nem illett egy hitvestárshoz.

Simon háttal fordulva a feleségéhez, válaszolt neki a sértő ingerkedésre:

— Ezúttal nem úgy van az eset. — A párba j föltételei: háromszori golyóváltás, vontcsövű pisztolyokkal, tíz lépés a barrière.

Aranka még ettől sem ijedt meg.

— No ha ilyen súlyosak a feltételek, akkor bizonyosan megkapta már a rendőrség a feljelentést, hogy jókor közbeléphessen a párba j megakadályozására.

Ez már kegyetlenség volt. Ennyire még egy hitvesnek sincs joga éreztetni a szívtelenséget. Különösen amidőn a gyanúsítás igaztalan.

Simonnak a vére az agyának tódult, egyszerre vérszínű lett előtte a világ. Dühösen ugrott fel a helyéről, őrzöngő tekintet vetve maga körül, s azzal odarohant Palihoz, megragadva

annak a két vállát. S odaordított a szeme közé, egy tébolyodott lihegő haragjával:

— Ember! Add vissza nekem az én cigányputrimat! — Add vissza nekem az én cigányasszony feleségemet! — Add ide nekem az én cigányurdéimat! — Add vissza nekem az én hegedűmet, amiket elloptál tőlem, te bitorló!

Citera elámulva nézett a dühöngőre. A félénk Petykó rémülten bújt az anyja katrincája mögé, míg a bátor Palkó egy nagy kavicsot kapott a markába, készen a Góliátot, aki az apját megtámadja, fejbeparittyázni.

Pali tűrte nyugodtan a cibálást.

Az őrzöngő főúr pedig folytatá a keserű kifakadást.

— Aztán eredj oda át! Ott van a helyed! — Vedd át a rangomat, a címemet, az ordóimat. — Legyen a tied a cifra palotám, az equipage-om! — És legyen a tied a világszép asszonyom! — Nézd, hogy mosolyog rád! — Cseréljünk vissza!

Cseréljünk vissza!

Most már Citera is értett mindent.

Simon egészen ki volt fáradva a dühöngéstől.

Barkó Pali pedig egész hidegvérrel válaszolt neki:

— Nem én, édes úr! — S ha te ezt a fényes holdvilágot ezüstté változtatnád, s úgy kínálnád nekem, mégsem adnám oda érte az én cigányasszony feleségemet. S ha valamennyi sugár a napból kiömlik, mind aranyat csinálnál belőle, mégsem adnám oda az én rajkóimat. S ha valamennyi csillag van az égen, mind gyémánttá változtatnád, s ide hoznád nekem, mégsem adnám érte az én hegedűmet! Cigánynak nőttem fel, cigány maradok. Nem cserélek véled.

E pillanatban tűnt fel a keresztúton Bárdy Zoltán alakja. Errefelé tartott.

Amint őt meglátta Simon, abbahagyta a cigánnyal való ortályoskodást, s leforrázott dühvel ment vissza a helyére.

— Megőrült ön? — dörmögé fülébe Aranka.

Zoltán pedig egyenesen Paliék felé tartott. Ugyanabban az öltözetben volt még, amit az ünnepélyen viselt. Haza sem ment onnan. Egyenesen idejött a vigalomból. A többiek még mulatnak.

— Jó reggelt, Palikám! — kiáltá már messziről a gróf a muzsikusnak.

Pali a gyerekeket tanítá móresre:

— Csókoljatok kezet szépen, rajkók, a keresztátinak!

Azok olyan szépen szót fogadtak, hogy amint megkaphatták a keresztáti kezeit, belecimpajkoztak, s egy perc alatt fölkapaszkodtak a nyakába.

— Hát ez a kézcsókolás? Ti vadmacskák!

Zoltán mind a két fiút a karjára vette, s úgy jött velük Paliékhoz.

— Hát a kis keresztfiaimat is kihoztad? Tán már hegedülnek is? Hát melyik a Petykó, melyik a Palkó?

Azzal letette őket, egymásnak háttal fordítva. Egészen egyforma kicsinyek voltak.

— Sohasem tudom én, — mondá Pali. — Olyan egyforma feketerigó mind a kettő. Én csak azt tudom, hogy ez a primás, ez a kontrás.

Azzal a jobb tenyerét az egyik, a balt a másik gyerek fejére tette.

— Az sem igaz ám, apaka! — kiálta fel a bátrabb. — Mert én vagyok a primás.

— Ahun van ni. Már megint eltévesztettem.

A Citera bölcsebb akart lenni.

— No majd én megmagyarázom egész akkurátusan. Amelyik az anyját szereti jobban, az a Petykó.

Erre a szóra egyszerre mind a kettő az anyja ölébe rohant, ölelték, csókolták.

— Amelyik meg az apját szereti jobban, az a Palkó.

Erre megint egy perc alatt mind a kettő az apja nyakán csüngött.

— No most már elég világos a dolog — mondá Žoltán.
Pali hamiskodó, ravasz mosollyal dörmögé:

— Legalább, ha egyszer majd katonának akarják őket
vinni, nem találják ki, hogy melyik a „köteles”.

— Majd kiváltjuk őket.

(Abban a korszakban az a bölcs kormányelv uralkodott,
hogy aki letesz egy summa pénzt, a kukoricába dobhatja a
puskát; védelmezze a hazát, akinek nincs pénze.)

A két gyerek előre le akarta szolgálni a kegyes biztatást,
pengette a hegedűjét.

— Hát muzsikusoknak neveled őket, Palikám?

— No már ennek a két elsőnek csak az apja mesterségét
kell eltanulnia: hogy ha egyszer temetni visznek, legyen aki
végigmuzsikál a cinteremig. — Hanem a harmadik már pap
lesz. — A negyedikből fiskális lesz. — Most is nagy selma
már! — Az ötödiket ispánnak szántam. — A hatodikból
rektor lesz.

Citera szégyenpironkodva súgott az urának:

— Ugyan te Palya!

Még hatodik nem volt ám!

— A hetediket kereskedőnek szántam.

Citera arccal és kézzel mutatá, hogy az urának elment
az esze.

— A nyolcadikból lesz katonatiszt, — de furvézer.

Citera elszörnyedve csapta össze a két kezét.

— A kilencedikből lesz hajóskapitány.

Most már jól oldalba taszítá az asszony a férjét.

— A tizedikből lesz vasúti.

Citera megragadta Pali gallérját, s rákiáltott:

— Nem hagyod abba már?

De az csak folytatta rendén:

— A tizenegyedik lesz inzsellér.

Citera a tenyerével ütötte Palinak a hátát, mérgelődve.

— Óh te bolond! Te nagy bolond!

Az tűrte az édes ütlegeket.

— A tizenkettedik lesz kirurgus.

Most már Citera az egyik kezével Palinak a hajába markolt, a másik tenyerével meg letapasztotta a száját.

— Elment neked a sütnivalód?

Pali sunyi módon tűrte a cibálást, s a száját betapasztó tenyerén keresztül magyarázá:

— Hiszen még csak a tizenkettediknél vagyok. Hol van még a huszonötödik? — Akkor lesz az ezüstkodalmunk.

Erre aztán az asszonyka egész komoly arccal tett az urának szemrehányást.

— Hát nem te dorgáltál meg engem „egyszer”, hogy nem illik úri személyek előtt gyerekekről beszélni, kivált akik még nem is születtek?

Pali felhúzta a vállát, szétmereszté a tenyereit.

— Hja! Akkor „tisztelet” művész hazánkfia voltam; most pedig vagyok: „hallod-e, te cigány!”

— — — — —
... Annak az „egyszer”-nek a története pedig az volt, hogy nem sok időre Bárdy Zoltán börtönből kiszabadulása után, a kormányzó fényes estélyt adott a palotájában, s arra Barkó Pali is meg volt híva feleségstül.

Ez alkalommal is sok megjegyzést lehetett hallani a művész mellét díszítő érdemjelekre, de még többet a szép cigány-asszony gyémántjaira és igazgyöngyeire. Azok már lehetnek igazi dekorációk — a férjre nézve.

Itt hozzájutott Simon báró, hogy a szép indus nőnek — a maga modora szerint — udvarolhasson.

— Kegyedből egész búbajos péri lett odakinn, szép Citera!

— Kérem, külföldön a nevemet úgy ejtették ki, hogy „Cythère”.

— Úgy még szebb. Egy istennő neve, aki szerelem dolgában a többi asszonyoknak mintaképül szolgált. Ez a szép igazgyöngy nyakék beszélhetne az Olympról leszállt Marsról.

— Kérem: ezt nekem az uram vette Párizsban. Éppen úgy a gyémánt fülbevalókat.

— A jó világ pedig azt suttogja, hogy ez Morny herceg ajándéka.

Citera elérté a célzást, de nem vette sértésnek, nagyot nevetett rajta.

— Hahaha! Hisz akkor én éppen *Rómában voltam*.

Az úrhölgyek, akik ezt hallották, szemérmesen takarták el az arcukat a legyezőkkel. A férfiak nevettek.

Citera pedig még csak zavarba sem jött.

— Hát igaz! — Elmentünk az útra ketteskén, s hazajöttünk negyedmagunkkal. Hát mi van ezen nevetnivaló?

Barkó Pali restelkedve inté meg a feleségét.

— Ugyan ne beszélj erről a tárgyról ilyen úri társaságban! Nem látod, hogy a hölgyek eltakarják az arcaikat?

— Hát az, hogy én az uramnak hűséges asszonya voltam, hogy ő ajándékozott nekem két gyémánt függőt, én meg neki két gyémánt fiút — erről nem lehet beszélni? Ez szégyen?

— Ez szégyen.

— Hanem az, hogy egy hercegnek az udvarlását elfogadják, s annak az ajándékait mutogatják, arról lehet beszélni? Az dicsőség?

— Az dicsőség.

Azzal folytatta Simon az udvarlását.

— De hát megfordítva, hogy áll a számadás? Minden hír-lap tele volt Barkó Pál diadalaival. A szép hölgyek rajongtak érte, virágcsokrok közé temették. Nem bántotta a féltékeny-ség a szép Cythère-t?

— Óh, egy művésznek a felesége nem érezheti a féltékeny-séget. Mikor azt látja, hogy az urát a világ legszebb hölgyei ki-tüntetik, még jobban ugrál a szíve. Mikor azt gondolja, hogy akit az egész világ szeret, az mégiscsak engemet szeret igazán.

— De hátha egyszer rájönne a szép asszony, hogy a művész-nek a fejt egy másik szép asszony maga felé csavarta.

— Óh, bizony azért nem mennék a bíróhoz, se a paphoz. Hanem majd helyretenném én művész uramnak a fejét rövideden.

S mutatta a tenyerével, hogy milyen módon.

— Isteni naivság! — sóhajtja fel Simon, megfogva Citera kezét. — De hisz az ilyen kedves kacsóktól megpofoztatni nem fenytés, sőt élvezet.

S azzal megcsókolá Citerának a kezét. Mindenki szemeláttára.

Ez volt a revánzs azért a másik csókért.

Erre a kis intermezzóra célzott Citera, mikor Palinak szemére lobbantá azt a kényes tárgyról való tréfálózást.

Amire Pali, ha diákul tudott volna, azt válaszolhatá, hogy „Quod non licet Jovi: — licet bovi.”

Zoltán megszorítá Pali kezét, s elkomolyult arccal monda neki:

— Úgy legyen, ahogy elgondoltad, édes vérem. Neked jutott az osztályból a jobbik rész. Ha minden magyar úgy igyekeznék, mint te, ugyan erős lenne ez a nemzet. — Lám énutánam nem marad se kicsiny, se nagy, aki végigmuzsikáljon az utcán, mikor temetni visznek.

— Messze van az még!

— Lehet, hogy a küszöbén állok!

A kelő napnak háttal fordulva, két férfialak silhouette-je tűnt fel az útkanyarulatnál.

Ezek nem hoztak zsendicés bögréket a kezükben. Az egyiknél volt egy kézbeli útításka.

Láttukra Simon felugrott a helyéről.

— Itt jönnek a szekundánsaink.

S azzal odaveté Arankának.

— Láthatod, hogy a párbaj nincs feljelentve.

— Térden állva kérek bocsánatot.

Kalászi és Ingoványi urak jöttek.

Zoltán gróf is észrevette közeledésüket.

— Isten veled, édes Pálom — mondá a művésznek, s kétszer megcsókolta az orcáját. Citerával kezét szorított.

Pali elérzékenyülten rebegé:

— Megcsókolt! Lehet, hogy utoljára.

Ő már hallotta Mangától, hogy miért jönnek ezek itt most össze.

A két úr azonban, amint meglátta, hogy Lenke Simonnak a felesége is itt van, úgy tett, mintha semmi köze sem volna hozzá, rövid kalapemelő üdvözlés után elsétált a két fél között az úton, s beszélgetett a korán beállt őszi időkről.

Néhány perc múlva ismét visszatértek, s látva azt, hogy Aranka még most is ott ül a padon, gyors léptekkel siettek Zoltánhoz. Nem titkolóztak többé, hogy hivatalos dolguk van itten.

Ők megtették lovagias kötelességüket, időhaladékot adtak a hölgy eltávolítására; ha az el lett mulasztva, nem felelősek érte.

— Jó reggelt, uraim! — monda Zoltán.

— Jó reggelt — viszonzák azok.

Kalászi az óráját nézte.

— Pontosán jövünk.

— Vonuljunk innen félre, uraim, — monda Zoltán, Arankára nézve.

Ingoványi vállat vont.

— Mi ezt a helyet rendeltük találkozóul. Ha a báró a feleségét is magával hozta, annál rosszabb rá nézve. Egyébiránt nincs a dologban semmi titok. A holnapi reggeli lap már hozni fogja az egészet. — A becsületbíróság verdiktjét kell közölnünk a felekkel, mely szó szerint így hangzik: „Miótán báró Lenke Simon egy, a múlt évben nejét megsértő nyilvános nyilatkozatért elmulasztá lovagias elégtételt venni a sértő félén: annál fogva a becsületbíróság báró Lenke Simont párbaj-

képtelennek nyilvánítja, akinek a kihívott gróf Bárdy Zoltán lovagias elégtételt adni nem tartozik”.

— Megkapjuk ezt írásban is? — kérdé Zoltán.

— Igen — mondá Ingoványi, s átadta a két cédulát Zoltánnak és Simonnak. — S ezzel mi az ügyet részünkről befejezettek nyilvánítjuk.

Zoltán kezébe vette a cédulát és elolvasta.

Simon a magát odaveté Aranka elé.

Aranka fájdalom és düh kifejezésével arcán hebegé:

— Hát ezt kellett nekünk még bevárunk? Kellott nekünk még ez a végső meggyalázás?

Simon erőltette a szörnyűködést hipokritai szemforgatással.

— Ez méltatlanság! Ez politikai bosszú.

Aranka kitörő indulattal szólt:

— Ilyenkor én, ha férfi volnék, egy kést ragadnék, s úgy rohannám meg az ellenfeletem.

Zoltán összegyűrte a kezébe adott cédulát. Halk csende hangon mondá:

— Uraim. Én a becsületbíróság verdiktjéhez nem ragaszkodom. Én a kihívó urat bátor, lovagias férfinak ismerem. Én tehát a verdikt mellőzésével kész vagyok megadni a lovagias elégtételt a kihívó úrnak.

— A proponált feltételek alatt? — kérdezé Ingoványi.

— Igen. Háromszori golyóváltás. Vontcsövű pisztolyokkal, tíz lépés barrière-rel. A cédulák jók lesznek fojtásnak a pisztolyokba.

— Ön teheti azt, gróf úr.

— Nem ezért az úrért itt — mondá Zoltán —, hanem azért a hölgyért ott. — Annak tartozom ez elégtétellel.

Aranka felsóhajtott.

— Még azt sem engedi, hogy teljes szívemből gyűlöljem!

Simon mint a vízbehaló kapkodott levegő után. Zoltán lovagias nagylelkűsége őt csak újabban belevonta a veszélybe, amiből már azt hitte, hogy kiszabadult.

Ingoványi úr erre meghajtá könnyedén a fejét Zoltán előtt.
— Ez esetben azonban én nem lehetek a báró úr párbajsegéde. Üdv önökkel, uraim.

Azzal megfordult a sarkán, senkihez sem szólt egy szót sem, s eltávozott.

Simonnak ismét megkönnyebült a szíve. Ismét megerősíté magát. Ismét haragot színlelt.

— Most meg nincs párbajsegédem — monda Arankának.

— Teremtsen ön egyet, ha a föld alul is! Ha más nincs, én leszek a segédje.

— Nőt nem fogadnak el párbajsegédül.

— Ajánlok egyet — szólt Zoltán az ott maradt segédéhez fordulva. — Itt van Barkó Pál úr. Független dzsentlmen, több nemesi rend lovagja. Ő lehet a báró úr segédje.

— Nincs ellene kifogásom — válaszolt rá Kalászi úr.

— Fogadd el! — sűgá Aranka Simonnak.

— Én? A cigányt?

— Ő a nemes!

— Jól van. Elfogadom.

Pali meghajtá magát.

— Leszek a báró úr segédje.

Azzal Citerának meghagyá, hogy távozzék haza a gyermekkel.

Citera, Palkó és Petykó eltűntek a bokrok sűrűjében.

Kalászi odalépett Arankához:

— Kegyelmes asszonyom. Itt most kegyednek a jelenléte szükségtelen.

Aranka megragadta Simon kezét, s odasűgott a fülébe indulatosan:

— Lódd agyon az átkozottat! Oda lőjj neki a szíve közepébe.

Egész gyűlölete fölédredt Zoltán ellen. Őt tartotta egész balsorsa okozójának.

Azzal karjára kapta a nagykendőjét, s a majorság irányába eltávozott.

A hátramaradt férfiak vártak, míg a léptek elhangzottak.

— Elhoztad a pisztolyokat? — kérde Zoltán Kalászitól.

— Itt vannak, az útitáskában.

— Töltsétek hát meg.

A pisztolyok megtöltésének a két fél láttára kell megtörténnie.

Ki legyen zárva a gyanú, hogy vagy éppen nem tettek golyót a fegyverbe, vagy a kaliberhez képest nagyon kicsinyt, vagy éppen viaszkgolyót ólomporral bemázolva.

Azután még egy kis formáság volt betöltendő. Azok a bizonyos kármentő nyilatkozatok.

Zoltán leült ahhoz az asztalhoz, melynél a cigánycsalád volt az imént.

Elővette a tárcáját, s írt bele.

Végrendelkezés volt.

„Halálom esetén összes vagyonomat felerészben kedves anyámnak, özvegy báró Lenke Lőrincnének, másik felében pedig kedves barátom, Barkó Pál úr gyermekeinek hagyományozom.”

Azután egy másik lapjára a tárcájának is írt valamit, s azt kiszakítá belőle.

Ezalatt Kalászi meglépte a távolságot. Tíz lépés, jó nagy atlétai lépésekkel; mind a két határra egy fehér zsebkendőt fektetett. Ez a korlát. — Azon túl még aztán mind a két fél őt lépésnyi távolságra áll fel.

Orvost nem hoztak. Az ilyen párbajnál az fölösleges.

— Jól van minden.

Zoltán átadta a tárcáját Kalászinak.

— Itt ebben a tárcában van a végrendeletem. Ez az anyámnak átadandó. — Ez pedig az a bizonyos nyilatkozat.

Kalászi úr átvette a tárcát, s a zsebébe tette. A kitépett lappal pedig odament Simonhoz, ki a másik oldalon levő asztalnál ült, sápadt arcát tenyerébe temetve.

— Báró úr! Bátor vagyok önt hasonló nyilatkozat kiállítására felszólítani.

S azzal eléje tette a gróf által kiszakított lapot.

— Mi ez? — kérde Simon, kinek akkor már káprázott a szeme.

Kalászi úr sűrű hajlongások között adá meg a kívánt magyarázatot.

— Ez egy obligát nyilatkozat, minőt olyan párbajnál szoktak a vívó felek a szekundánsoknak átadni, amelynek halálos kimenetele valószínű. — Igen rövid. — Ennyiből áll: — „Én meguntam az életemet, önkezemmel vetettem annak végét. Isten irgalmazzon szegény lelkemnek.”

— Mire való ez?

Kalászi úr csupa udvariasság volt. Erről is adott felvilágosítást.

— Ez a párbajsegédek fedezése végett szükséges. Tetszik tudni, az osztrák törvények a párbajozók irányában nagyon szigorúak. — Ezt a cédulát: tessék csak szorul szóra lemásolni a gróf úréról. Ezt a cédulát. Mindegy, ha plajbással van is írva, úgy is érvényes. Ezt a cédulát annak a zsebébe tesszük, aki halva marad. S aztán itt hagyjuk, míg valaki rátalál. Így segédek menten maradnak, nem üldözhetőek. Legyen szíves, ha úgy tetszik. Így tesszük bolonddá a németet!

Simonnak minden idege fel volt lázadva ettül a gondolattal.

Itt hagyatni a száraz faleveleken fekvé, zsebében az öngyilkossági nyilatkozattal. Amíg rátalál valaki. Talán napok múlva.

A félelem csába vigyorgása jelent meg az arcán.

S ez a rémmosoly azt hitette el a szekundánssal, hogy a báró nagyon tréfás ötletnek találja azt, hogy egy ilyen cédulával majd bolonddá teszik a németet. Igyekezett még jobb kedvet csinálni neki.

— Az ám! Nehogy úgy járjunk, mint a R * * y Szévérek szekundánsai, akik szintén használták ezt az elővigyázati rendszabályt, s otthagyták az agyonlőtt pajtásukat az erdőben, a zsebébe tett öngyilkossági nyilatkozattal, de amellet takarékos-

kodni akartak, a párbajpisztoly helyett egy ócska mordályt nyomtak az elesett kezébe. Aztán a hivatalos obdukciónál kiderült, hogy a golyó, mely a fiatalembert megölte, nem fér bele a kezében maradt pisztolyba! Rajtavesztettek. Most is ülnek! De ilyen ügyetlenség!

Ezzel az anekdotával még jobban fokozva lett Simon ideges izgatottsága.

Még nevetnek is azon az emberen, aki párbajban elesett.

S a szekundánsai otthagyják, elfutnak tőle.

Pedig hátha nem halt meg? Hátha még megmenthető volna? Hány embert emlegetnek, akin keresztülment a golyó, s életben maradt, felépült?

De nem szabad mutatni a félelmet.

Reszkető kézzel leírta a nyilatkozatot, kiszakította a jegyzékéből a lapot, s átadta a párbajsegédnek.

Az szépen megköszönte franciául: „merszi!”

S eltette mind a két cédukkát a zsebébe.

Azzal visszament a saját feléhez.

Zoltán olvasta a mai reggeli lapot. Magával hozta.

Nagyon meg volt elégedve Ollósival, hogy azt a históriát kihagyta a tárcából. A többi cikkek igen érdekesek voltak. Különösen a telegramok.* Budáról úgy, mint Bécsből.

Kalászi várt, míg Zoltán elolvassa a legérdekesebbeket.

Csakugyan bosszúság volna az embernek meghalnia anélkül, hogy megtudná a tegnapi nevezetes nap országos eseményeit.

— Sennyei Pál tárnokmester! Vay Miklós kancellár!

Ilyen két nagy név érdemes rá, hogy az ember tíz percnyi késést okozzon érettük a másvilági gyors utazásban.

Hanem ez a tíz perc elég volt Simonnak arra, hogy a lelkét elveszítsse.

* Vasút még nem volt, de villanytávíró már volt.

Ott ült mozdulatlanul; az arcvonásai elárulták a zűrzavaros víziókat, melyek egymást kergették az agyában.

A szemgolyói kidülledtek, kitégult pupillái mereven bámultak a lombok közé, szemhéjai fel voltak dagadva. Halántékain lüktettek az erek. Arca viaszszárga lett, s galvani mosolyra torzult.

Mi járt a lelkében belül? Mi kínozza az idegeit? Mi kergette ereiben a vért?

A leküzdhetetlen félelem a haláltól. És minő haláltól? Láttá röptében a golyót, mely egyenesen a szemének repül, mint egy bősziűt darázs. Felé legyintett: „hess!”

S aztán miért kell neki most meghalni?

A magas nagy urakért. — Akik őt most eldobták, mint egy kiégett szivarcsutkát. Felrúgták, eltaposták.

Hát még miért?

Azért, mert az az ember ott — hajdani testvére — egy sértő szót ejtett ki ellene. — Hát csak ez mondott és többet nem mondtak? Nem szidalmazta-e az utcán végig egy egész néptömeg? Ezeren voltak! — Nem egy nyomorult pisztollyal; kartáccsal, mitraljőzzel kellene elégtételt vennie a nagy ellenfélen, a közönségen. Tűzagnát a színház alá, s aztán a levegőbe robbantani valamennyit a hegedűssel együtt! Ez volna az elégtétel!

Hát még miért kell neki meghalni? Ezért a hegedűsért? Hogy ne foglalja el a helyét. Az ősz asszonytól és a szép asszonytól is ennek van a követelt helye.

Hogy fog az nevetni, mikor ő a földön hentereg!

A fülében egy forró zsirtenger zúgott; a világ tele volt a szeme előtt táncoló torzalakkal.

S a zavargó rémkáosz közül előtűnt az ijesztő. A zenész maga. Ott állt előtte.

Két pisztoly volt a kezében, agyával előre fordítva.

— Tessék, uram. — Öné a választás.

Aha. Hisz ez a párbajsegéd.

Gépies mozdulattal nyúlt az egyik pisztoly után.

— Ezt a gyutacsot pedig tegye a bal kezébe. Ha a pisztoly nem találna elsülni, újat tehet rá.

Azt is a markába hagyta nyomni.

A segédje behajtá a fehér fátermördereit a fekete nyakkendője alá.

Azt is engedte megtörténni.

A kabátja gomblyukából kivirított az érdemrend veres szalagja.

El lehet dobni.

Semmi fényesnek nem szabad rajta maradni.

A másik segéd is figyelmezteté magá védencét . . .

— Kérlek, gombold be az atilládat, a fehér mellényed ki látszik.

— Inkább egészen kigombolom. Hadd legyen neki jó cél táblája.

S azzal Zoltán végig felgombolta az atilláját, s kétfelé vágta a szárnyait, hogy a mellénye egészen kifehérett alóla.

— Urak! Foglalják el a helyeiket — monda Kalászi. — Háromszor fogok tapsolni. A harmadik tapsolás után egy másodpercig szabad célozni, akkor löni kell. A hely iránt választás dönt.

Azzal kivett a zsebéből egy ezüst forintost.

— Fej vagy írás? A báró úr választ.

— Írás!

A feldobott ezüstpénz az írásos lappal esett fölfelé fordítva.

— A báró úré az árnyék, a grófé a nap.

Az előnyös hely Simonnak jutott, háttal a napnak; Zoltán szemközt a nappal.

— Tessék a helyeikre menni. Aki akar, a tapsolás alatt el mehet a barrière-ig.

Simonnak meg kellett mutatni, hogy hol a helye. Annál az asztalnál, ahol a cigányok tanyáztak az elébb.

Milyen hosszú volt odáig az út.

Mint ha minden lépésnél egy sírgödröt kellene átlépni.

Magában motyogott:

— Azt mondta az az asszony: „Lőjj a szívébe az átkozottnak”.

— De hátha ő lő az én szívembe! — Miért dobog olyan sebesen ez az ostoba szív? Miért reszket a fegyver a kezemben? Mi zúg a fejemben? Félek én? — Még tegnap éntőlem féltek. — Hát ki vagyok cserélve? — Nem én vagyok-e én? — Hát ha én nem félek, ki félt engem? — Senki. — A cigányasszony sem? — Megátkozott engem az a cigányasszony! — „Áldott legyen az a fegyver, mely ezt a te fekete véredet kiontja!”

Egyszerre csak elkezdett az arca rémvigyorgásra torzulni. Már fennhangon dadogott.

— „Fekete vér?” — Hiszen nekem fekete vérem van, nem kék!

Elkezdett kacagni. Rikácsolt.

— Nem kék az én vérem, hanem fekete! Hahaha!

Ekkor megakadt a szeme valamin. Az asztalon hevert Pali-
nak a hegedűje — odarohant, a pisztolyt az asztalra dobta, fel-
kapta a hegedűt, s elkezdett rajta zűrzavaros nótát húzni,
hamis rikácshangon danolva hozzá:

„Cigányasszony sátora,
Kigyulladt a hátulja,
Beleégett a vajdája,
A vajdának a lyánya,
Ihajja hajja.”

S aztán egyszerre megint a hóna alá csapta a hegedűt vonós-
tul együtt, s lekapva a kalapját, kéregető hunyászkodással
fordult az urak felé:

— Instálom a nagyságos, méltóságos urakat. Adakozzanak
a szegény cigánynak. Őt éhező purdém van odahaza.

— Ez az ember megőrült! — kiáltá Zoltán, s eldobta a kezé-
ből a pisztolyt.

A két párbajsegéd odafutott hozzá, s megfogták kétfelől a karjait.

De az őrzőngő nem hagyta magát akadályoztatni. Tovább hegedült, tépve, ütve a húrokat, s danolta mellé a nótát.

És Aranka mindezt hallotta és látta.

Olyan kőszíve volt, hogy színlelt eltávozása után loppal visszasettenkedék, s elbújt egy fatörzs mellé. Látni akarta, hogyan ölik meg azt az embert, akit gyűlöl.

S ahelyett látta az urát megőrülni.

Simon folytatta a hegedülést, virginálást:

„Én a vajdát nem bánom;
De a lányát sajnálom.
Piros bársony topánkája
Jól illett a . . . Jól illett a . . .”

Itt nem jutott eszébe a szöveg, hogy van tovább, csak bámult rémségesen felnyitott szemekkel, tátott szájjal a semmi-
be, saját lelkének a sötétségébe.

Aranka kétségbeesetten tört elő a rejtő bokrok közül.

Amint őt meglátta Simon, egyszerre féktelen kacagásba tört ki, kétrét görnyedve röhögött, s a nyirettyűvel Arankára mutatott: „Hahahahaha!”

Mintha az csiklándozná a zsigereit, hogy ezt a dámát most ugyancsak jól megtréfálta! „Hahahaha!”

Aranka iszonyattal rohant a kacagó rémalakhoz, akit a két férfi alig bírt megfékezni, s nagy kendőjével leborítá a fejét, hogy ne lássa az örült tekintetet.

Zoltán megfogta Aranka kezét, erősen, mint egy vasbilincs, s a szemébe mondá:

— Ez az ön műve, asszonyom. Mért takarja le?

JEGYZETEK

R Ö V I D Í T É S E K

- Bp. Sz. Budapesti Szemle
 Ethn. Ethnographia
 HhM Jókai Mór hátrahagyott művei 1—10. k. Bp. 1912.
 It Irodalomtörténet
 ItK Irodalomtörténeti Közlemények
 JKK a jelen kritikai kiadás
 NK Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 1—100. k.
 Bp. 1894—98. — A fekete vér: 86. k. 1—185. l.
 Nyr. Magyar Nyelvőr
 PH Pesti Hírlap
 VU Vasárnapi Újság
 sh. sajtóhiba
 [szögletes zárójelben] a sajtó alá rendező kiegészítései

KIADÁSOK, FORDÍTÁSOK, ÁTDOLGOZÁSOK

HÍRLAPI KÖZLÉS

Kézirata nem ismeretes.

Először a PH című lapban jelent meg 1891. aug. 20-tól okt. 11-ig (XIII. évfolyam 227. (4542. sz.) — 279. (4594.) sz.). Címe: *A fekete vér*. Regény két kötetben. Írta Jókai Mór. Az egyes folytatásokat *A „Pesti Hírlap” tárcája* c. rovatba helyezik. A PH a második részlettől kezdődően az egyes folytatásokat sorszámmal látja el, így a közlések 2-től 51-ig sorszámozva jelentek meg; a sorszámozásba azonban hiba csúszott, az okt. 1., 2. és 3. napjain közölt részletek sorszáma egyaránt 43. maradt, az okt. 4-i részletet viszont helyesbítésre törekedve a 45-ös sorszámmal közölték, de ismét tévesen, minthogy ez a regénynek már 46-ik folytatása volt. Így a PH Jókai regényét összesen 52 részletben közölte. A közléseket az alábbiakban ismertetjük.

1. 1891. aug. 20. — 227. (4542.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Az első kötet *A fekete asszony* c. fejezete „Abban a kastélyban” szavakkal kezdődő szakaszának végéig.
2. aug. 21. — 228. (4543.) sz. Esti kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet „Ez kellett még” kezdetű szakaszának végéig.
3. aug. 22. — 229. (4544.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet végéig és *Az aranyosó kunyhója* c. fejezet „Azzal átlépett a haldoklón” kezdetű szakaszának végéig.
4. aug. 23. — 230. (4545.) sz. Reggeli kiadás. 1—4. Innen ugyanezen fejezet végéig.
5. aug. 24. — 231. (4546.) sz. Esti kiadás. 1—3. *A Vatermörder* c. fejezet a „Balambér ur közelebb huzta” kezdetű szakasz végéig.
6. aug. 25. — 232. (4547.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet „Huszonöt évig volt” kezdetű szakaszának végéig.
7. aug. 26. — 233. (4548.) sz. Reggeli kiadás. 1—3. Innen ugyanezen fejezet „Alig hinném” kezdetű szakaszának végéig.
8. aug. 27. — 234. (4549.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet „Bocsánat! Elkáprázott a szemem” kezdetű szakaszának végéig.

9. aug. 28. — 235. (4550.) sz. Reggeli kiadás. 1—3. Innen ugyanezen fejezet végéig és *A megyefőnök* c. fejezet a „Nagyon jó, nagyon jó” kezdetű szakasz végéig.
10. aug. 29. — 236. (4551.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet végéig és a *Bárdy Zoltán* c. fejezet a „Zoltán gróf azonban észrevette” kezdetű szakasz végéig.
11. aug. 30. — 237. (4552.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet a „Hát akkor mi bajod” kezdetű szakasz végéig.
12. aug. 31. — 238. (4553.) sz. Esti kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet végéig.
13. szept. 1. — 239. (4554.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. *Az Aranka* c. fejezet a „Kérlek. Mondjad tovább” kezdetű szakasz végéig.
14. szept. 2. — 240. (4555.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet „S azzal nem várva” kezdetű szakaszának végéig.
15. szept. 3. — 241. (4556.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet „Maradj még egy szóra” kezdetű szakaszának végéig.
16. szept. 4. — 242. (4557.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet végéig.
17. szept. 5. — 243. (4558.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. *Az Estély a kegyelmes urndl* c. fejezet az „Értem, de nem tudom” kezdetű szakasz végéig.
18. szept. 6. — 244. (4559.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet „A grófnő jelenléte” kezdetű szakasz végéig.
19. szept. 7. — 245. (4560.) sz. Esti kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet az „Instálom! Május elsejéig” kezdetű szakasz végéig.
20. szept. 8. — 246. (4561.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet „Annak igen egyszerű az oka” kezdetű szakaszának végéig.
21. szept. 9. — 247. (4562.) sz. Reggeli kiadás. 1—3. Innen ugyanezen fejezet „Simon szétválasztotta őket” kezdetű szakaszának végéig.
22. szept. 10. — 248. (4563.) sz. Reggeli kiadás. 1—3. Innen ugyanezen fejezet a „S amíg a csontláncot” kezdetű szakasz végéig.
23. szept. 11. — 249. (4564.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet a „Tőlem aztán szépen” kezdetű szakasz végéig.
24. szept. 12. — 250. (4565.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet „Ugyan édes öcsém” kezdetű szakaszának végéig.
25. szept. 13. — 251. (4566.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet végéig. A PH a fejezet végére a „Vége az első kötetnek” jelzést iktatja.
26. szept. 14. — 252. (4567.) sz. Esti kiadás. 1—2. *A mérreg-vetés* c. fejezet a „Kihuzta, szétnyitotta” kezdetű szakasz végéig.
27. szept. 15. — 253. (4568.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen az „Arról szó sincs” kezdetű szakasz végéig.

28. szept. 16. — 254. (4569.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet végéig és *A fényes elégtétel* című fejezet az „Aha! Most már más” kezdetű szakasz végéig.
29. szept. 17. — 255. (4570.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet „Igen. Kardra” kezdetű szakaszának végéig.
30. szept. 18. — 256. (4571.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet „Ámde a magas ur” kezdetű szakaszának végéig.
31. szept. 19. — 257. (4572.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet végéig.
32. szept. 20. — 258. (4573.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. *A Jótékony művészet* című fejezet a „Mesébe való dolog” kezdetű szakasz végéig.
33. szept. 21. — 259. (4574.) sz. Esti kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet „Ez oly nagy szerencse” kezdetű szakaszának végéig.
34. szept. 22. — 260. (4575.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet „A kapus alázatosan kérdezte” kezdetű szakaszának végéig.
35. szept. 23. — 261. (4576.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet „Dehogy program” kezdetű szakaszának végéig.
36. szept. 24. — 262. (4577.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet „S azzal a szinlapot” kezdetű szakaszának végéig.
37. szept. 25. — 263. (4578.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet „Azzal megfordult a sarkán” kezdetű szakaszának végéig, valamint e szakaszhoz fűzött „Lesznek, akik a poétai fantázia” kezdetű lapalji jegyzet végéig.
38. szept. 26. — 264. (4579.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet „Mindezt szokott humoros” kezdetű szakaszának végéig.
39. szept. 27. — 265. (4580.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet végéig.
40. szept. 28. — 266. (4581.) sz. Esti kiadás. 1—2. *A rákfordító nap* c. fejezet „Ujabb hír érkezett” kezdetű szakaszának végéig.
41. szept. 29. — 267. (4582.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet végéig.
42. szept. 30. — 268. (4583.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. *A művész gunyhója* c. fejezet végéig.
43. okt. 1. — 269. (4584.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. *A kettős árnyék* c. fejezet „Az én szívembe verted” kezdetű szakasz végéig.
44. okt. 2. — 270. (4585.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen a fejezet végéig, és *A hét szem paszuly* c. fejezet „Ők volnának ezek” kezdetű szakaszának végéig.

45. okt. 3. — 271. (4586.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet a „Pali levetette a tegnapi” kezdetű szakasz végéig.
46. okt. 4. — 272. (4587.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet a „Milyen boldog az a csavargó” kezdetű szakasz végéig.
47. okt. 6. — 274. (4589.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet „Azzal a jobb tenyerét” kezdetű szakaszának végéig.
48. okt. 7. — 275. (4590.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet „Ez szégyen” szavakból álló szakaszának végéig.
49. okt. 8. — 276. (4591.) sz. Reggeli kiadás. 17—18. Innen ugyanezen fejezet „Ilyenkor én, ha férfi” kezdetű szakaszának végéig.
50. okt. 9. — 277. (4592.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet „Kalászi ur sűrű” kezdetű szakaszának végéig.
51. okt. 10. — 278. (4593.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen ugyanezen fejezet „Két pisztoly volt” kezdetű szakaszának végéig.
52. okt. 11. — 279. (4594.) sz. Reggeli kiadás. 1—2. Innen a fejezet végéig.

K Ö T E T K I A D Á S O K

- I. *A fekete vér.* 1—2. k. Budapest 1892. Révai Testvérek kiadása. I. k. 158 l.; 2. k. 142 l. (Jókai Mór újabb regényei.)
A kiadás kötött és fűzött példányai közt eltérés nincsen. A sorozatcímeket csak a kötött példányok címfelirata adja meg a bekötési táblán, ezek a regény két részét, szerkezeti értelemben vett „kötetét” egybekötve, de kötetenként külön lapszámozva nyújtják.
- II. a) Bp. 1898. Révai Testvérek. 1—186. l. (Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 86.) A 187—273. l. a *Lencki fráter* c. regénnyel.
- b) 1898. Ugyanez megjelent teljesen azonos, finomabb papírra nyomott „amateur” díszkiadásként és nagy 8° alakban Nemzeti díszkiadás elnevezéssel.
- c) Bp. 1904.
Címlapkiadás.
A sorozat jelzésével.
- d) 1904.
Címlapkiadás.
A sorozat jelzése nélkül, a Nemzeti kiadásétól eltérő kötésben.
- e) 1907.
Címlapkiadás.
A sorozat jelzésével.

- f) 1907.
Címlapkiadás.
A sorozat jelzésével, de a Nemzeti kiadásétól eltérő kötésben.
- g) 1910.
Címlapkiadás.
A sorozat jelzésével.
- III. Bp. é. n. [1912] Révai 235 l. (Olcsó Jókai 64—66. sz.)
- IV. a) Bp. é. n. [1915] Révai I. k. 125 l.; 2. k. 112 l. Tolnai Világlapja ajándéka.
- b) [1915]
Címlapkiadás
Eltérő kötésben; az előbbivel azonos szövegváltozat.
- V. Bp. 1931. Franklin — Révai 1—148. l. (Jókai Mór művei. Centenárium kiadás 84.) A 149—218. l. a *Lenczi fráter* c. regénnyel.

IDEGEN NYELVŰ KIADÁSOK

Jókai műveinek idegen nyelvű fordításairól Gál János (*Jókai élete és lírai jelleme*. Berlin 1925. 244—292.) és Ferenczi Zoltán (*Jókai idegen nyelvekre fordított műveinek jegyzéke*. Magyar Bibliofil Szemle 1925.) nyújtották az első áttekintést; újabb értékes adatgyűjtemény Demeter Tibor kézirata (*Magyar szépirodalom idegen nyelven* 1952., *A fekete vér* c. regény adataival a IV. k. 1255—1256. l.) Monografikus áttekintést ad a lengyel fordításokról Jan Ślaski tanulmánya (*Jókai lengyelül*. Világirodalmi Figyelő 1958. 38—57.), az orosz fordításokról Radó György kézirata (*Magyar irodalom orosz nyelven*).

A fekete vér Jókai fáradtabb, kisebb jelentőségű regényei közé tartozik, mégis négy idegen nyelven nyolc kiadást ért meg. Könyvtárainkban ezeknek csak egy része hozzáférhető, a csupán cím szerint ismerteket *-gal jelöljük.

Német:

Jókai, Maurus: *Schwarzes Blut*. Roman. Bearbeitung von Ludwig Wechsler. Berlin é. n. [1892.] Michel Verlag 224 S.

Ua. 2. kiadás. Berlin é. n. [1892.] Janke 284 S.

Lengyel:

*Maurycy Jókai: *Czarna krew*. Powieść. Przełożyła B. Jaroszevska. Warszawa 1897.

A regénynek ezt az első lengyel fordítását a *Kuryer Niedzielny* c. folyóirat közölte a cári Oroszországhoz tartozó lengyel tartomány fővárosában.

Ua. Warszawa. 1903. Druk Jezierski. I. tom 160 p.; 2. tom 150 p. Biblioteka dziel wyborowych 282.

A regény ugyanott megjelent első lengyel nyelvű kötetkiadása.

* Ua. 2. kiadás. Grodek. 1905. Czaiński. I. tom 168 p.; 2. tom 144 p.

* Ua. 3. kiadás. Lwow. 1905. Gubrynowicz i Schmidt.

A regénynek az osztrák uralom alatt álló lengyel területen, Galíciában megjelent két kiadása.

Cseh:

* M. Jókai: *Černá krv. Překlad G[ustav] N[arcissus] Mayerhoffer. Praha 1902. „Rodinné Besedy.”*

Ua. 2. kiadás: Praha 1925. František Borový. 201, 5 p. Jókai M. romany a povídky 12.

Szlovák:

Jókai M. *Čierna krv. Preložila Géczy-Hugyecz. Slovenské Noviny. IV. (XXXVIII.) évf. 36—46. sz. — 1926. szept. 5. — nov. 14.*

A Budapesten kiadott hetilap tizenegy részletben adta közre a regény rövidített szlovák fordítását.

SZÍNPADI ÁTDOLGOZÁS

Számos jel arra vall, hogy Jókai regénye csupán előmunkálatnak tekintendő, a téma végleges feldolgozását drámának szánta. Drámájával 1898-ban készült el, bemutatója a Nemzeti Színházban *Fekete vér* címen 1898. nov. 25-én volt, az egykori sajtótudósítások szerint fényes sikerrel. A cselekményt kétségkívül meggyőzőbbre, hatásosabbra formálja; első részében azonban helyenként szó szerint hasznosítja a regény párbeszédeit. Érdekes, hogy Jókai a regény hősnőjének nevét a drámában Corinnára változtatja, neve szerint is közelebb hozva őt Hollós Kornéliához, akiről a regény Arankájának egyes vonásait mintázta.

KELETKEZÉSE, FORRÁSAI

INDÍTÉKOK

Három-négy évtizeddel az események múltán a Bach-rendszer korának történései, hangulatai, mindaz, ami az önkényuralom alatt napi gondként merült fel s az ország állandó közös problémája volt — történelemmé lett, többé-kevésbé feledésbe merülve csak az idősebb nemzedék emlékezetében élt tovább. Jókai ekkor már maga is e nemzedékhez tartozott. *A fekete vér* drámai változatának színrevitele alkalmával némi túlzással úgy nyilatkozik, mintha e mű már pusztán mint a Bach-rendszer viszonyainak irodalmi ábrázolása is időszerűtlen volna.

„Most megint egy ilyen obszolétus tárggyal kerültem össze. A Bach-korszak eszmevilágát próbáltam meg láthatóvá tenni.

Hát emlékszik még valaki erre az időre?

Hát lehet még elhiteni valakivel, hogy ennek az évtizednek (melynek története nincs) működő alakjai valóban éltek, mozogtak és mozgattak, s valami életcéllal bírtak?

Ugyan ki tudja magát beleképzelné abba a világba, amidőn minden szabadság el volt kobozva: a sajtót a cenzúra zsibbasztotta meg, a szószék rendeletekkel volt beragasztva, a hazafilélek börtönben sínyltek; amidőn egy nemzeti dalokból összeállított hangverseny diadal-számba ment, egy hegedülő művész nemzeti hősnak tartatott? Ki tudja visszaérezni azt a gyönyört, amit a régi emberek éreztek, mikor a szabadság varizskelyhének csak a habját szürcsölhették az ajkaikkal: — most, amikor a szabadság bikavérértől torkig vagyunk lakva, s készülünk ezt az italt, mely gyomrunkat fölkeverte, kihányni!” (*A „Fekete vér”*. PH 1898. nov. 26. — XX. évf. 327.(6566.) sz. 6.)

A fekete vér e régi „gyönyör” visszaézésére való késői kísérlet.

Az író 1890. körüli életviszonyaira vonatkozó ismereteink szembe-tűnően hézagosak, hozzátartozóinak emlékezései, életrajzai, műveinek méltatásai egyaránt cserbenhagyják a kutatót, aki az idevágó kérdésekben pontosabb eligazítást keres. *A fekete vér* keletkezéstör-

ténetének rekonstruálásában is csak maga a regény és Jókainak néhány maga följegyzte adaléka nyújt támpontot következtetéseinkhez.

A kutatás során abból a pszichológiai feltételczésből indultunk ki, hogy Jókainak e késő korszakában nyilván közvetlen motívumra volt szüksége ahhoz, hogy az egykori, évtizedekkel korábban élt emberekre s a velük kapcsolatos eseményekre vonatkozó emlékei felfrissüljenek, alkotásra késztesék, s műveiben életre támadjanak. *A fekete vérben* írónk negyven-ötven év távolságába, az önkényuralom, sőt az első nagy kolerajárvány korába nyúlt vissza; az 1890-es éveknek olyan eseményéről kellett tehát az alkotáshoz közvetlen indítást kapnia, amely a regényben érintett történelmi fordulatokat számára ismét időszerűvé tette, e fordulatoknak valamely régen látott, nevezetes szereplőjét váratlanul az író közelébe sodorta.

Ez az esemény meggyőződésünk szerint Reményi Edének, a világhírű magyar hegedűművésznak magyarországi vendégszereplése volt az 1891. év első hónapjaiban. Reményi ekkori megjelenése szükségszerűen idézte fel írónkban a szabadságharc után emigrációba kényszerült művész korábbi, 1859. évi hazatéréséhez s akkori forradalmi tüntetésekkel aláfűtött hangversenyeihez fűződő emlékeit, s izsította fel általában az októberi diploma koráról őrzött, immár halványuló benyomásait. Reményi Ede 1891. február 17-én érkezett Budapestre, s itt első hangversenyét március 4-én tartotta. Nem tudjuk, jelen volt-e Jókai régi barátjának hangversenyén; a róla szóló sajtóközleményeket minden bizonnyal olvasta, s minden valószínűség szerint találkozott is az ifjúkori emlékeit idéző művésszel. Véleményünk szerint a regény koncepciójának kialakulása ezzel az eseménnyel veszi kezdetét; a mű első fejezetét a Pesti Hírlap augusztus 20-án kezdte közölni.

Bár *A fekete vér* kétségkívül a legrövidebb Jókai kétkötetesnek tervezett alkotásai között, így is az elsietett kidolgozás szembetűnő jegeit viseli: Jókai ismert munkamódszere nem maradhatott az alkotásra nézve következmények nélkül. A sietős munka sokat megmagyaráz *A fekete vér* kiforrotlanságaiból, kidolgozásának helyenkénti vázlatosságából, az egyes motívumok kínálta lehetőségek kiaknázatlanságából. Jókait ez alkalommal több körülmény ösztökéli sietőségre.

Művét mindenekelőtt is ekkori formájában nem tartja végleges megoldásnak. Látható, hogy *A fekete vér* cselekményét élesen elhatárolódó, nemcsak időpont, hanem színhely szerint is összetartozó fejezetekre, illetve fejezet-csoportokra tagolta, a történet ezen belül mintegy drámai csomópontokba összpontosította.

Bár a cselekmény bizonyos fokú összpontosítása a regény műfájában is szükségszerű, *A fekete vér* esetében e művelet olyan messze megy, hogy nyilvánvaló: az író e művét eredetileg drámának szánta, és a jelek szerint eredeti szándékát megváltoztatva öntötte a témát regényformába. Jókai írói életművében *A fekete vér* ilyen szempontból tehát kivételesnek látszik. Bár regényeinek drámaisága számos esetben szembetűnő (vö. erről Sötér István: *Jókai Mór*. Bp. é. n. [1941] 88—89.), általában egyes regényeit utólag dolgozta át drámává; epikus alkotásainak dramatizálására, színpadra alkalmazására mintegy másodlagos feladat vállalkozott. *A fekete vér* esetében szemmel láthatóan a fordított eljáráshoz alkalmazkodott. Mi lehet az oka az írói szándék irányváltásának — erre vonatkozóan ma még találgatásokra vagyunk utalva. Nem látszik kizártnak, hogy Jókai már 1891-ben tárgyalt valamely színházunkkal művének bemutatásáról, s csak mivel a tervezett darab bemutatása akadályokba ütközött, értékesítette témáját regény formájában. Ezt a gyanúkat csak erősíti az a tény, hogy pl. Jókai más regényeinek hasonló részleteihez képest *A fekete vér* egyik nőalakjának, Arankának öltözködését, viselkedését, mozdulatainak, arckifejezésének jellegzetességeit nem egy helyen olyan aprólékos pontossággal írja le, mintha valamely élő, általa is ismert és erre a szerepre alkalmasnak ítélt színésznőről mintázta volna. Figyelembe jöhetnek azonban az eredetileg tervezett műforma megváltoztatásának magyarázataként azok a visszaemlékezések is, amelyek szerint az öreg Jókait családja, környezete akadályozta meg egyes általuk merésznek, a társadalmi felfogásba ütközőnek vélt drámaterveinek megvalósításában. (Feszty Árpádné: *A tegnapi*. Bp. 1924. 177. és Bóka László: *Jókai titkos drámai*. Válogatott tanulmányok. Bp. 1966. 950.) Lehetséges, hogy a felvetett kérdések megoldásához Jókai drámáinak, valamint levelezésének kritikai kiadása nyújt majd némi támpontot.

Az tehát a benyomásunk, hogy a regényt e hirtelen megalkotott alakjában Jókai a téma későbbi drámai feldolgozásának előmunkálatául szánta, a végleges megoldást későbbre halasztotta és a drámai formától várta. A regény így mintegy az átmeneti állomást jelöli a tárgy művészi megformálásának folyamában.

Fontosabb azonban ennél, hogy minden jel szerint különösen gyors munkára kényszeríti Jókait anyagi helyzetének ekkori (nem első) válsága. Éppen Reményi megérkezésének napjaiban ugyanis azt adja hírül egy indiszkrét sajtóközlemény, hogy Móricz Pál csődbe jutásával Jókai Mór csaknem az egész vagyonát elvesztette (Ellenzék 1891. márc. 5. — XII. évf. 52. sz.); s jóllehet e hír túloz, annyi alapja mindenesetre van, hogy *A fekete vér* különösen sietős kidolgozásának,

valamint dráma helyett regénnyé alakításának egyik okát az író anyagi helyzetében keressük. Az „anyagi ösztönzésnek” ez a formája természetesen nem szolgálhatott írói munkájának javára.

Az alkotásra ösztönző közvetlen indítékoknak viszonylagos késői-sége ellenére Jókai *A fekete vér* alapötletét már az 1880-as évek derekától magában hordozta. A regény keletkezéstörténetéhez támpontul szolgáló első feljegyzését az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában Oct. Hung. 699. számon nyilvántartott jegyzetfüzetek sorában a VI. (időrendben 24.) sorszámú notesz tartalmazza, amelynek adatai túlnyomórészt az 1886—87. évekre utalnak. (Vö. JKK *Följegyzések*. II. k. 317.) Az író a jegyzetfüzet 10. lapjának verzóján a mű alapmotívumát rögzíti: „Kemény Nándi gyerekét elcseréli cigányasszony Lőrinc ma is muzsikál, amaz beczirker lett Haynau alatt. Kegyetlen, megőrült.” E sorokat Jókai utóbb regényének *Fekete vér* címével ferdén átírja. A későbbi XII. (időrendben 26.) sorszámú jegyzetfüzet 20. lapjának rektóján még egyszer felbukkan e motívum: „Az elcserélt gróffiu és a cigány gyerek” (Vö. JKK *Följegyzések* II. k. 421.); minthogy Jókai regénye 1891 nyarán már — legalább jelentős részében — elkészült, éppen e feljegyzésre hivatkozva vetődik fel a kérdés, nem kell-e vajon a XII. jegyzetfüzetbe került első bejegyzések idejét a vélt 1892. évnél korábbra tennünk? (Vö. *Följegyzések* I. k. 621.)

Van azonban Jókainak egy későbbi, a regény megjelenését követő időkből származó feljegyzése is a VII. (időrendben 25.) sorszámú noteszkönyvében. E füzetében „Munkáim jegyzéke” címen megközelítő teljességgel, bár pusztán emlékezetből szemlét tart addig megjelent művein, valószínűleg előmunkálatként ezeknek gyűjteményes kiadására. Jóllehet hasonló jegyzékkel e noteszokban máshol is találkozunk, az itt említettnek kiemelkedő jelentőséget ad az a tény, hogy Jókai piros tintával a megfelelő regénycím mellé jegyezte egyúttal az adatközlő nevét is, akitől a mű témáját kapta, illetve a modell nevét, akiről a mű főhősét mintázta. Így került pl. *A lélekidomár* cím mellé az 55. lapon a 125. sorszám mellé a piros tintás feljegyzés: „Ráday” — s a név ebben az esetben olyan személyre utal, aki adatközlő és főhős egy személyben. (Vö. *A lélekidomár*. JKK 51.k. 528—29.). Hasonlóan kell értékelnünk a notesz 54. lapjának verzóján feltüntetett adatot: „Fekete vér Bánffy Béla”. A fentiek alapján jogos feltevés egyrészt, hogy a regény témájul szolgáló ötletet Jókai Mór báró Bánffy Béla előadásából ismerte, másrészt Bárdy Zoltán alakjának egyes vonásait Bánffytól kölcsönözte; s így báró Kemény Nándor elcserélt gyermekének esetéből kiindulva alakította ki a cigány-Bezirker és a báró-cigányzenész párhuzamos történetét.

Ezt a feltevést több körülmény támasztja alá. *A fekete vér* alapmotívumát nyújtó első feljegyzést közvetlen megelőzően ugyanis Jókai egy Bánffyra mint adatszolgáltatóra név szerint is utaló érdekességet jegyzett noteszába: „Bánfi ősapja megveri nagyapját, mert nincs ezüst sarkantyúja; nem enged magyarországi birtokot vásárolni, vas ládájában 45000 aranyat hágy.” Figyelembe véve a későbbi, Bánffy Bélát mint *A fekete vér* ötletének közvetítőjét említő idézett adatot, nyilvánvaló, hogy a Kemény Nándor fiának dolgáról szóló sorok — közvetlen a Bánffy ősapjára vonatkozó érdekességeket követően — mint adatközlőre szintén Bánffy Bélára mutatnak vissza. (*Följegyzések*. II. k. 317.) Ezt a feltevést valószínűsíti továbbá Bánffy rokonsága az Erdély történetében jeles szerepet játszó Kemény családdal.

Feltételezésünket azonban a bizonyosság fokára emeli Jókainak későbbi hírlapi nyilatkozata, amelyet a regényből formált *Fekete vér* c. drámájának 1898. évi bemutatója alkalmából tett közzé. Ekkori kritikusi hihetetlennek minősítik a történet alapjául szolgáló gyermekcsere-motívumot. Jókai külön nyilatkozatban hívja fel a figyelmet arra, hogy bármily hihetetlen, az eset mégis megtörtént.

„Igen tisztelt bírálóm . . . mind egyetértenek abban, hogy a darabom alapeszméje, a két újszülött elcserélése egy bizarr mese, amit nem lehet elhinni.

A hírneves tengerész-regényíró Marryatnak van egy elbeszélése, melyben egy hajóskapitány egy új találmányú csodaszert szállít a golettjén kőkorszokban, mely minden tárgyat, amit beleártanak, kővé változtat. Útközben elfogy a hajón az ivóvíz: a matrózok nekiesnek a korsóknak s azoknak a tartalmát kiisszák. Ettől aztán mind kővé válnak. A hajó megérkezik az amerikai kikötőbe s a hajóskapitány kiállítja a kővé vált embereit, mint európai művészek szobrait. A kritika kimondja rájuk, hogy szobroknak eléggé szobrok; — nem természetűek.

Akkurát így jártam én.

Ezt a történetet nekem megboldogult báró Bánffy Béla barátom, a képviselőház alelnöke mondta el. Valóban megtörtént Erdélyben ez a végzetes gyermekcsere: annak mind a két alakját ismerte mindenki; a cigány zenevirtuózt a mágnási körökben mint hozzájuk tartozót becézték, barátokoztak vele, s az egész történetet ismerte valamennyi kortárs.

Hanem hát nekem megvan az a ‚pech’-em, hogy akármit frok, arra mind azt mondják, hogy ‚mese.’” (Jókai Mór: *Még valami a saját darabomról*. Magyar Hírlap 1898. nov. 27. — VIII. évf. 328. sz. 1.)

Bárdy Zoltán

Bárdy Zoltán — a történetben Simonnak féltestvére és ellenpólusa — nemcsak a Zoltán névben rokona Kárpáthy Zoltánnak, Jókai szemmel láthatóan kiemeli, környezete fölé helyezi, jóllehet nem kiemelkedő képességeivel, hanem elvhűségével, elveiért vállalt vértanúságával igyekszik hőse részére az olvasó rokonszenvét biztosítani. Bárdy lényegében azt a nemzedéket képviseli, amely előbb a szabadságharc és önkényuralom, utóbb az októberi diploma napjaiban jutott történelmi szerephez: Tisza Kálmán nemzedékét; közeleti szerepéről azonban közelebbi tájékoztatást nem nyújt, csupán népszerűségét hangsúlyozza. Magatartásában váltogatva hol a tapintat, hol a keménység, hol a jóindulatú emberségesség, hol pedig a rideg fölény válik uralkodóvá. Bár így alakjában a XIX. század második felének politikusát testesíti meg, nem érezzük hús-vér egyéniségnek: a korszak átlagos típusát képviseli, csak néhány vonása mutat vissza az író egyik vagy másik kortársára félreérthetetlenül.

Vannak azonban tulajdonságai, illetve tulajdonságkomplexusai, amelyekkel Jókainak ez a hőse is egy-egy történelmi személyiséget idéz emlékezetünkbe, azok közelebbi vagy távolabbi rokonának látszik.

Írói módszerének ismeretében, hogy ti. a regényeinek témáját közvetítő személyt esetenként egyúttal a megfelelő mű hősének modelljéül is felhasználja, arra kell gondolnunk, hogy *A fekete vér* Bárdy Zoltánja nem teljesen független Bánffy Béla alakjától, akitől Jókai e regény alapötletét kapta.

Gróf Bánffy Béla (1831—1888) Jókainak ifjúkori ismerősei közé tartozott, a tizenhétéves Bánffyval még 1848—49 nevezetes telén Debrecenben találkozott. Jóllehet Bánffyt ifjúkorára való tekintettel nem vették be honvédnek, Kolozsvárnak Urban általt történt megrohanása alkalmával ő is Debrecenbe menekült. Itt rokona, Kemény Zsigmond vette pártfogásába, s Csányi László a közlekedésügyi minisztérium tiszteletbeli fogalmazójának nevezte ki.

Találkoztak-e utóbb Jókai erdélyi látogatásai alkalmával, nem tudjuk; a kiegyezés után azonban érintkezésük szükségszerűvé vált. Bánffy Tisza Kálmán benső híve volt, pártjában különös tekintélyt élvezett; politikai ügyességének eredményeként zárkózott fel ugyanis 1875-ben Erdélynek a kiegyezést ellenző, „balközépi” szemléletű vezető rétege Tiszához, vállalva a Deák-párttal való fúziót s a fúzióval létrehozott szabadelvű párt programját. Tisza Kálmán körében, az országgyűléseken, melyeknek élete utolsó éveiben Bánffy egyik alel-

nőke volt, nemkülönben a szabadelvű párt összejövetelein tehát Jókainak sűrűn kellett érintkeznie Bánffyval, ismeretségük közvetlenebbé formálódására tizenként év politikai élete bőven szolgáltatott alkalmat. Puritán jelleme mellett rokonszenvensé tehetette Bánffyt Jókai szemében Erdély viszonyaiban való tájékozottsága is. Bánffy gyermekkorának jelentős részét anyai nagyszüleinél, báró Wesselényi István és felesége, báró Kemény Rozália házánál töltötte. Itt gyakran megfordultak Erdély vezető személyiségei: a graefenbergi fogságból visszatért Wesselényi Miklós, az idősb Bethlen János, Zeyk Károly és József, Veér Farkas, Kemény Zsigmond — amíg Erdélyben lakott —, Kemény Dénes, Kemény Ferenc és sokan mások; atyja, Bánffy Miklós házánál viszont a konzervatív politikai törekvések képviselőivel találkozhatott. Így „ha csak hallomásból is, igen érdekes dolgokat tanult megismerni.” (Vö. Gr. *Bánffy Béla*. PH 1888. nov. 20. — X. évf. 321. (3558.) sz. 4—5.) Jókainak Erdély romantikus világa iránti ki nem fogyó érdeklődését ismerve azt is számba kell vennünk, hogy Bánffy maga sem csupán politikai tárgyú cikkeket írt, hanem tárcákat is, melyek „szinte megeleveníték előttünk a régi erdélyi udvarházak életét, Kolozsvár ódon utcáit, embereit s eltöltötték a lelket ama patriarchális idők varázsával”. (PH id. sz. 5.)

A fekete vér szempontjából főként Bánffy erdélyiségét kell hangsúlyoznunk. A regénybe foglalt események nem lépnek túl Erdély határain, jelentős részben éppenséggel a „fővárosban”, azaz Kolozsvárott játszódnak. Magában Bárdy személyében írónk szembetűnően az erdélyi mágnás vonásainak kivésésére törekszik, annak a Jókai szívéhez különösen közel álló típusnak ábrázolására, amelyet egyrészt a mély történelmi hagyományokból táplálkozó demokratizmus, másrészt az uralkodóház iránt való lojalitással párosult hazaszeretet, végül bizonyos általános liberalizmus, az előítéletektől való mentesség s a haladás iránt való készség jellemez. Bánffy Bélát hasonló értelemben méltatja nekrológja: „testestől, lelkestől igaz magyar volt, mint általában az erdélyi mágnások; de ő józanul szerette hazáját s azzal a fiatal lelkesedéssel szólt mindig igazaink mellett, mely a nagy Széchenyi politikai iskoláját jellemzi.” (Pesti Napló 1888. nov. 19. — XXXIX. évf. 320. sz. 3.)

Még két vonást kell kiemelniünk Bánffy sorsában, amelyek Jókai regénye szempontjából figyelmet érdemelnek. A regény hőstét, Bárdy Zoltánt 1853-ban elfogják: ellenségei a kerületi főnök kezére adják egyik állítólagos, „az emigráció főnökéhez”, azaz Kossuthhoz írt levelét, „melyből kitűnik a részvétele az összeesküvésben, melynek célja az országnak általános fellázítása”, bizonyos „amerikai dollárjegyek” felhasználásával (vö. JKK 45 és 68.) A regény itt kétség-

kívül olyan erdélyi eseményekre céloz, amelyek ismereteseek Jókai kortársai előtt. 1851-ben Rózsafi Mátyás, Várady József, Mack József és Gál Sándor az akkor Kiutaliában élő Kossuth jóváhagyásával titkos szervezetet hoztak létre, amelynek célja az önkényuralom megdöntése és Kossuth kormányzása alatt az ország függetlenségének visszaállítása volt. A tervről a kormányzat besúgók útján rövidesen értesült, az összeesküvők nagyrészt 1852. január 24-én elfogták, június 13-án további letartóztatásokra került sor s az 1853—54. év felségárulási perci a vádlottakat szigorú börtönbüntetéssel és vagyonekobzással, néhányukat halállal büntették. (Berzeviczy Albert: *Az abszolutismus kora Magyarországon*. I. k. Bp. 1922. 287—314. és Lukács Lajos: *Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849—1867*. Bp. 1955. 50—130.)

A regény említett célzásaiból nyilvánvaló, hogy Jókai e mozgalmat idézi emlékezetünkbe. És bár Bánffy Béla sorsa, életpályája nem tüntet fel olyan mozzanatot, amely e székelyföldi mozgalommal való közvetlen kapcsolatot bizonyítaná, tudjuk, hogy az októberi diplomával indított udvari kezdeményezés csődjét követően Bánffynak is volt összeütközése az önkény rendszerével: „erős tollával ostorozta az oláh és német hivatalnokok garázdálkodását nemcsak magyar lapokban, de a bécsi »Debatte« ujságban is, melyben az erdélyi ügyekről frott cikkei mindenfélé nagy feltűnést keltettek s nevét emlegetetté tették — Bécsben. E cikkek miatt sok zaklatásokat szenvedett az erdélyi kormány részéről, mely már azért is üldözte Bánffyt, mert kétszer választották be a szebeni törvénytelen országgyűlésbe követnek s ő mind a kétszer tiltakozott s nem jelent meg.” (PH id. sz. 5.). Az itt jelzett „zaklatás” természetesen nem hasonlítható a székelyföldi mozgalom résztvevőinek kegyetlen sorsához. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy a regényben Bárdy Zoltánt koholt vád miatt éri meghurcoltatás s tízhónapi fogság után megszabadul.

Utalnunk kell végül arra is, hogy Bánffy Schmerling bukása után 1865-ben Kraszna megye főispánja lett. Ez a motívum regényhősünk történetében is visszatér: „Újabb hír érkezett Bécsből! Ki vannak nevezve a főispánok. Gróf Bárdy Zoltán lett a megyénk főispánja.” (JKK 156.)

Mindez — ismételjük — kevés ahhoz, hogy Bárdy alakját a maga egészében Bánffy Bélával kapcsolatba hozhassuk; legfőjebba Bánffy—Bárdy név hasonlósága adhat e feltételezésre némi további alapot. Be kell érniünk azzal, hogy a regényhős legáltalánosabb kontúrjai a fentiek bizonyossága szerint Bánffyra terelik figyelmünket, mint aki az idős Jókai számára a politikában elkötelezett erdélyi mágnás típusát a fúziót követő években legkézenfekvőbben testesítette meg.

Bárdy Zoltán történetének egyes szerényebb színfoltjai azonban túlmutatnak a passzív ellenállás erdélyi politikusainak típusán, a korszak más politikai irányaira utalnak, s szemelláthatólag egyes pontosan meghatározható történelmi személyek életének ismeretében, azoknak hatása alatt kaptak szerepet *A fekete vér* hőséneke ábrázolásában.

E történelmi minták sorában elsősorban Ürményi Józsefet kell említenünk, akit Jókai az önkényuralom legnehezebb korszakában a tisztesség mintaképeként látott. „Ha akar valaki jellemében szilárd, becsérzetében tiszta, barátságában hű, magányéletében dicsérendő férfiút látni, nézze Ürményi Józsefet, s vegyen példát róla” — írta 1855-ben. (—i—r: *Ürményi József*. VU 1855. ápr. 29. — II. évf. 17. sz. 129—30. és *JKK Cikkek és beszédek*. 4. k. 145—47.)

Ürményi Józsefnek (1807—1880) szabadságharc előtti közigazgatási pályáján az 1841—46. közt viselt nádor-helyettesi méltóság jelentette a csúcst; a szabadságharc után a Tisza-szabályozás biztosója volt s a kiegyezést követően mint Zala megye alispánja fejezte be életét.

Annak a politikai irányzatnak volt a híve, amelyet a világiosi fegyverletételt követően „6-konzervatívok” néven emlegettek. Ez a nem túlságosan széles körű tábor Apponyi György körül csoportosult s főként monarchikus érzésű főurakból, magas műveltségű, vagyonos nemesekből állott. Különleges politikai súlyát az abszolutizmus sajátos viszonyai magyarázzák.

Mint hogy a magyar országgyűlést 1849 után egy évtizednél hosszabb ideig nem hívták össze, sőt a közigazgatási kerületek megszervezésével a politikai élet ősi, szűkebb fórumát, a vármegyét is megszüntették, országunk lényegében a törvényes politikai megnyilatkozást biztosító valamennyi szervét elvesztette.

A korszak történetírója szerint „ha beszélhetünk ez időben Magyarországon politikai pártokról, úgy e névvel kétségkívül csak a konzervatívok voltak illethetők, amennyiben csak ezek tartottak fenn egymással bizonyos állandóbb érintkezést, csak ezeknek voltak összeköttetések révén értesüléseik a Bécsben történő vagy tervezett dolgokról s csak ezek érvényesülhettek bizonyos közösen elhatározott és keresztülvitt politikai cselekedetekben.” (Berzeviczy Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849—1865*. II. k. Bp. 1925. 157.). Az 6-konzervatívok jelentős hányadában Bécsben élő csoportja, ha nem is hivatalos és jogszerű formák közt, de az udvarral, az osztrák politikai irányító személyekkel fennálló összeköttetések, baráti és rokoni kapcsolatok biztosította befolyásával tehát számottevő politikai energiát jelentett e korszak teljes történetében. Politikája a jogfolytonosság elvére épült: Magyarország politikai önállóságának biztosítására, törté-

nelmi intézményeink helyreállítására, a magyar államéletnek magyarokkal való irányítására törekedett, nem ugyan az 1848. évi törvények alapján, hanem a rendi alkotmány bizonyos korszerűsítésével, az 1847. évi országgyűlés intézkedéseinek továbbfejlesztésével. Álláspontját nem osztották az ország messzebbre tekintő, haladóbb gondolkodói; a nehezebb órákban azonban átmenetileg sokan remélték tőlük az önkényuralom okozta bűnultság feloldását, valamelyes politikai modus vivendi kialakítását.

Így érthető, hogy az abszolutizmus rendszerében vezető együttes: Bach, Schwarzenberg és más osztrák politikusok és katonai személyiségek szemében ez a magyar csoport az emigrációnál is veszélyesebbnek és gyűlöletesebbnek látszott az 50-es évek közepén. Az emigránsok külpolitikai lépései ugyanis legfőljebb közvetve és távolról veszélyeztethették hatalmukat; a konzervatívokkal szemben viszont — tekintettel ezeknek udvari kapcsolataira és lojális érzületére — bizonyos fokig állandó készenlétre és védekezésre szorultak.

Ehhez járul még, hogy a magyar érzésű csoport jól ismerte az önkény rendszerében tevékenykedők múltjának és magánéletének sötét foltjait. Nem is szalasztotta el az alkalmat, ha az udvar többé-kevésbé finoman csípős stílusában e szeplőkre célozhatott. Különösen Alexander Bach személye (1813—1893) kínálkozott célpontul. Bach magyar szempontból oly tragikus politikai befolyását a történetíró szerint a világtörténelemben is emlékezetes, páratlan elvtagadás árán szerezte meg. Mint liberális szemléletű ügyvéd egyik előidézője és vezéralakja volt az 1848. évi bécsi márciusi forradalomnak, s e szerepében került hamarosan az igazságügyminiszteri székbe. S ekkor váratlan és hihetetlen fordulattal „erélyesen védelmére kelt a kormány tekintélyének és szembeszállott a túlzó radikális követelésekkel,” úgyannyira, hogy „az októberi bécsi forradalom idejében már annyira gyűlölt volt, hogy Latour mellett a nép főleg őt kereste halálra.” (Berzeviczy Albert i. m. I. k. Bp. 1922. 49.). Ilyen előzmények után fordult feléje az udvar különös kegye, s lett 1849 tavaszán az „egységes Ausztria” belügyminisztere.

A fekete vér lapjain Bárdy Zoltán jellemzésében éppen egy Bachra célzó történelmi epizód alkalmazásában figyelhető meg filológiailag is Ürményi személyének hatása.

Jókai először *Az én dolgom a Pesti Naplónál* c. tárcájában 1863-ban idézte fel ezt az epizódot:

„Az ötvenes években lélekzetet venni minden honpolgárnak, rang- és fajkülönbség nélkül, teljesen szabad volt, de már a lélekzetet vissza is lehelni, úgyhogy ennek hangja is hallható legyen, csupán a magyar ó-konzervatívoknak . . .

A magyar ó-konzervatívok lumene volt Ürményi József. A magyar nemzeti ellenzék egyedül látható feje. . .

Egész legendakör képződött az alakja körül.

Hogy figurázta ki a Hofburg fényes udvari báljában a mindenható Bach minisztert, fennhangon kérdezte tőle: „nun lieber Herr Doktor(!) was haben Sie neues vor, um Ungarn zu beglücken?” Hallatlan merénylet!

De hasonló merészség volt, amikor Ürményi József a budai várban a helytartó által adott udvari bálon odaplántálta magát a legelső hivatalnokvezér elé, hátat fordítva felé, úgyhogy a két kezét a két frakkszárnynak zsebébe mélyesztve, önagyméltóságát teljesen elnap-sötétítette.” (HhM. 5. k. 288—89.)

Hasonló értelemben, de néhány további mozzanattal kiegészítve idézte fel utóbb Bach bécsi kigúnyolását „*A párbaj a magyar irodalomban a régibb időkben*” c. dolgozata A Hon lapjain:

„A magyar konzervatív főurak helyét a kormányhivatalokban elfoglalták az új ‚Beamterek’. Hanem azért a magyar konzervatív főurak nem szüntek meg udvarképesek lenni, s ahol összejöttek az új méltóságokkal, nem mulasztották el velük éreztetni lenéző fumi-gálásukat. Különösen tudta őket infestálni Ürményi József. Az udvari bálban a mindenható miniszter Bachot, mikor az már báró volt és excellentiás ur, így szólítja meg: ‚nun, wie geht’s Ihnen Herr Doctor?’ ” (A Hon 1879. dec. 25, Reggeli kiadás. — XVII. évf. 309. sz. 5.)

A mondottak alapján nyilván Ürményi esetével függ össze Bárdy Zoltánnak az a jellemzése, amelyet róla Lebegut Ottokár, a „megyefőnök”, a regénynek ez az idegen létére is rokonszenves tisztviselő-alakja nyújt: „Ez karakán fickó! Mindenki tudja róla, hogy mikor Bécsben találkozott egy ünnepélyen a mindenható miniszterrel, ki hajdan ügyvédje volt, azzal szólítja meg: ‚nun lieber Doktor(!), was haben Sie neues vor?’ ” (JKK 48.)

A regény egy további megjegyzése félreérthetetlenül a magyar emigráció vezéregyéniségeinek egyikére, gróf Teleki Lászlóra utal. Szemmel láthatóan Teleki László életének nagy fordulata, különös, nem várt körülmények közt történt megkegyelmeztetése ihlette Jókait *A fekete vér* néhány, Bárdy Zoltán alakjához kapcsolt mozzanatában.

A hontalanságban mind zaklatottabb idegéletű Teleki László az 1860. év végén álnévre kiállított útlevéllel Drezdába ment. Az erős osztrák befolyás alatt álló Szászország hatóságai azonban felfedezték kilétét és közvetlen karácsony előtt a magyar közvélemény nagy megdöbbenésére kiszolgáltatták Ausztriának. Az októberi diplomával megindult politikai enyhülés és a nemzeti érzésnek ezt követő magyar-

országi fellángolása egyaránt közrejátszott benne, hogy elfogatása az osztrák kormány számára inkább teherterét, mint megkönnyeb-
bülést jelentett. Így lesz érthetővé az említett váratlan fordulat, amely-
ről kevéssel utóbb maga Teleki így számol be báró Jósika Miklóshoz
intézett levelében:

„Landesgerichtsath nekem jelentette miszerint neki parancsa van,
engem három órákor Vay Miklóshoz vinni, s azt is, hogy Vayval
együtt Majláth, a tárnok is várand. Délután három órákor tehát én
ama Landesgerichtsath, és még egy hivatalnok kíséretében kocsiba
ültem. Látva, hogy a Burgba megyünk, csodálkozásomat fejeztem
ki. Az volt a válasz, hogy Vay azon teremben vár reám, ahol a
Reichsrath [birodalmi tanács] szokta volt üléseit tartani. Hittem.
Kísérőim is igazán hitték, amit mondtak. Csak akkor tudtam meg a
valót, mikor a császár előtt állottam, ki mögött Vay Miklós és Gren-
neville tábornok voltak. — Ezen gyönyörű surprise-re [meglepe-
tésre] és mise en scène-re [színpadias rendezésre] egy szegény fogoly
irányában két hónapig készültek! — A császár elmondta nekem, minő
ellensége vagyok én neki s egész dinasztiájának, s hogy én egész az
utolsó időkhöz elkövettem ellene mindent, ami hatalmamban állott;
conspiráltam, szövetkeztem, s hogy neki erről bizonyosságai vannak;
de mindemellett is három föltétel alatt kibocsát: 1. hogy nem megyek
többé külföldre; 2. hogy a külfölddel ellenséges szövetségeket nem
folytatok; 3. hogy a hazában minden agitációról és politikai tevékeny-
ségről lemondok. Én ily helyzetben csak arra ügyelhettem, hogy
semmi olyat ne mondjak, ami multammal, elveimmel ellenkezésbe
hozhatna . . . Az ellen emeltem hát szót, hogy erről lemondjak.
Mire az volt a válasz, hogy ezt legalább *ideiglenesen, pillanatra, vor
der Hand* tegyem. Minden, mit megmentheték, hazámra nézve leendő
politikai tevékenységem, és hatásom volt. Ezt tehát úgy megigérttem.
Mit tehettem volna egyebet . . . Az a vígaszom, hogy politikai hatá-
somra nézve az áldozat csak ideiglenes . . . Pár hónapnál semmi esetre
sem lehet több.” (Kemény G. Gábor: *Teleki László válogatott munkái*.
II. k. Bp. 1961. 219—21.) Ismeretes, hogy Teleki Lászlónak 1861.
máj. 7-ről 8-ra virradóra elkövetett öngyilkosságát kortársai egy-
részt éppen ez ígéretből adódott lelki konfliktussal magyarázták.

A *fekete vér* tájékozottabb olvasóit ilyen körülmények között
kétségkívül Teleki Lászlóra emlékeztették a Bárdy Zoltánról írt sorok:
„már egyszer amnesztia után szabadult meg a büntetés alól, és akkor
nemesi szavára fogadta meg, hogy többé semmi összeesküvésbe nem
adja magát.” (JKK 68.)

A regény Bárdy Zoltánja egyebekben kiegyensúlyozott, fegyel-
mezett egyéniség, türelme, belső biztonsága is megkülönbözteti a

nyugtalanság hajtotta, felfokozott idegéletű, örök izgalmakban élő Telekitől.

Enlítést érdemel végül Bárdy Zoltánra vonatkozóan, hogy Jókai jelesebb regényeinek hőseitől közös vonásaik ellenére is megkülönbözteti jellemének néhány szembetűnő negatívuma. Személyében a passzív jegyek emelkednek ki: a szabadságharcot követő kényszerített katonáskodása, szerelmesének hűtlenné válása, méltatlan bebörtönöztetése stb. Politikai passzivitását csak némileg oldja fel a Durchlaucht megtréfálása, a becirkerekkel és az önkény magyar kiszolgálóival éreztetett megvetése, illetve rokonszenvenyilvánítása a függetlenség hívei iránt. Azok a nagystíliú tulajdonságok, amelyek Jókai kiváló alkotásainak főalakjait magasra emelik, Bárdy Zoltánból hiányoznak. Sem a fizikum átlagon felüli volta, sem különleges szellemi képesség vagy szakértelem, sem saját belső világának rendkívüli nemessége nem kap hangsúlyt történetében. Helyettük a bátor politikai elvhűség, férfias puritánság és a korszak párbajkodexének elveiben gyökerező lovagiasság domborodik ki uralkodó vonásként alakján. Még szembetűnőbb, hogy az író ezt a hőst szerelni életében sem ábrázolja feddhetetlennek, ellenkezőleg: Arankával való ifjúkori kapcsolatát félreérthetetlenül viszonyként minősíti. Mindebben egyrészt a naturalizmusnak tesz némi engedményt, másrészt századvegi politikus kortársainak átlagát teszi meg — indokolatlanul — emberi-eszményi mértéknek.

A regényhős ábrázolása egyébként más vonatkozásban is anakronisztikus, politikai szemléletét is a századvég viszonyai befolyásolják. Bárdy Zoltán a regény szerint az októberi diploma kiadásának alkalmával a díszlakomán „a legelső magyar emberre” mond áldomást. (JKK 158.) A jelenet a korszak közjogi viszonyainak ismeretében merő képtelenség. Az októberi diploma korának közfelfogása szerint V. Ferdinánd, majd Ferenc Károly lemondása a trónról törvénytelen és érvénytelen, Ferenc József „főherceg”, osztrák császár kétszeres törvénytelenység alapján gyakorolja 13 éve az uralmat, semmibe véve a feltételeket, amelyekhez a magyar királyi jog kötve van s amelyeket még a *pragmatica sanctio* határozott meg. Az az országgyűlési vita, amely az 1861. ápr. 4-i trónbeszédre választ keresve az alkotmányos állapot visszaállításának és biztosításának módjait és feltételeit vizsgálja, lényegében éppen annak következménye, hogy az országnak törvényesen megkoronázott királya nem volt. Ilyen körülmények közt a királyra mondott burkolt felköszöntő is az ország közjogi szemléletének megcsúfolása lett volna. *A fekete vér* tehát e mozzanatával nyilván az öregedő írónak az uralkodóház iránt megenyhült, sőt túlzó lojalitásba csapott felfogását tükrözteti.

Ezzel kapcsolatban említést érdemel, hogy miután az 1861. évi országgyűlés Deák Ferenc híres beszédének hatása alatt Ferenc József trónbeszédére adott válaszának formájául a „felirat” mellett döntött, külön vitatta meg az uralkodónak alkalmazandó megszólítását. Jókai regényében a „király” szó elkerülése a Vörösmarty *Fóti dal* c. ódájából vett idézetben mintha önkéntelen is ezt a vitát idézné emlékezetünkbe. A parlamenti vita egyes szónokai is mellőzni akarták közjogi megfontolásból a „király” szót, nehogy azt a látszatot keltsék, mintha Ferenc Józsefet az ország koronázatlanul is királyának ismernék el.

Mindent összevéve úgy véljük, a Bárdy alakjának kiformalásában megfigyelhető hatások sokszínűsége is hozzájárult ahhoz, hogy a regénynek ezt a minden mitikus elemet nélkülöző személyét kevésbé érezzük elevennek és reálisan elfogadhatónak, mint Jókai legjobb műveinek csodálatos hőseit.

Barkó Pali

A regény legrokonszenvesebb alakja kétségkívül Barkó Pál, az arisztokrata eredetű, de cigánynak nevelt hegedűművész. Ez a különös melegséggel ábrázolt személy az, akinek mintázásához Jókainak jeles hegedűművészünk, az ünnepelt Reményi Ede adta az indítást 1891. évi hazai vendégszereplésével.

Reményi meghívata Magyarországon tartandó körújtjára — a művésznek magának is jóleső meglepetés volt; néhány héttel korábban elfoglaltságainak özönében még arra sem nyílt lehetősége, hogy a Nemzeti Zenede fennállásának ötvenedik évfordulójára hazalátogasson. Fogadtatása ekkori fellépései alkalmával éppoly meleg, mint az emigrációból való, három évtizeddel korábbi hazatérésekor volt. Most azonban hiányoznak közönségéből a társadalmi-politikai indulatok: a puszta művészetére kíváncsi hallgatóság a szó szoros értelmében végkimerülésig muzsikáltatja a képességei legmagasabb csúcseit járó, de immár előregedett Reményit. (*Reményi Ede levele a Nemzeti Zenedéhez*. PH 1891. jan. 8. — XIII. évf. 8 (4323.) sz. 4.; *Reményi levele Hubayhoz*. Uo. 1891. jan. 12. — 12 (4327.) sz. 3.; *Reményi Ede első hangversenyéről*. Uo. 1891. márc. 5. — 63 (4378.) sz. 6—7. l.)

Jókaiiban sok emléket idézhetett fel ez az esemény. Eszébe juttathatta mindenekelőtt az 1849. évi debreceni napokat. Reményi Ede már a szabadságharc alatt meghódította a magyar közvéleményt, mind különleges képességei, mind magatartása által. Jókaiival való

ismeretsége erre az időre nyúlik vissza. Reményi Ede, Hoffmann Henrik miskolci aranyműves fia (1829—1898), igen fiatalon fut meg nemcsak nálunk, de Európában is tüneményes pályát. Még nincs húsz éves, amikor a szabadságharc hírére lemond az angol király zínház zenekarában viselt első hegedűsi tisztségéről, elhagyja Londont, hazasiét, és honvédnek áll. Jókai a debreceni országgyűlés napjaiban ottani hangversenye alkalmából írta róla első cikkét. „Vandal volna az, ki e kézbe kardot adna vagy puskát, mely a vonónak ily fiatal korban páratlan mestere. Mégis a táborban tölti idejét, s Görgey s Klapka tábornokok oldalánál nagy fáradsalmak, nehéz csaták után visszaadja a lélek ruganyosságát, s feleleveníti az érzéseket, hogy enyhítse a lélek élvezeteiben a nehéz táborzás sanyarúságait. Most itt van. Legnagyobb művész csalhatatlanul, ki Debreczenben hallatja magát, s hazánkfia is. A hangverseny jövedelmét egy, a nehéz idő általi nyomorúságra jutott család fölsegéllésére szánta.” (Reményi Ede. Esti Lapok. 1849. máj. 10. 66. sz. vezércikk.)

Világos után emigrációjának éveiben amerikai, londoni, párizsi hangversenyeit követően főként Németország különböző városaiban lépett fel a művész. Szivélyes barátságban állt Brahmszal, akit ő mutatott be Liszt Ferencnek, ő fedezett fel, mint komponistát, s aki előtt ő nyitotta meg a magyar népdal zenei világát; s meleg kapcsolat fűzte Liszthez és Wagnerhez is. Liszt ajánlására került vissza 1856-ban Londonba, ekkor már mint Viktória királynő magánhegedűse. Művészi körútjainak következményeként neve az egész művelt világban ismertté válik. Művészetét Liszt Ferenc külön fejezetben méltatta a cigányokról írt nagyszerű könyvében és e könyv benyomásai is újraélednek Jókaiiban Reményi 1891. évi hazai hangversenyeinek hatása alatt.

Liszt műve: *Des bohémiens et de leur musique en Hongrie* (Paris 1859) a XIX. század derekán a cigányzene iránt Európa-szerte megnyilvánuló érdeklődés egyik fődokumentuma. Francia kiadását hamarosan magyar és német fordítása is követi, s az 1880-as években francia változatát egy, német fordítását két további kiadás tette általánosan ismertté. Tévedései és elhamarkodott általánosításai ellenére szerzőjének lelkesedése, finom megfigyelőkészsége, zenei hozzáértése és elragadó írásmodora e művet a század nagy könyveinek sorába emelték. Hazánkban volt e műnek bizonyos visszahatása is, Liszt egyes kellően nem mérlegelt s nem is tudományos egyértelműséggel fogalmazott tételeit a magyar és cigány zene viszonyára vonatkozóan sajtónk nem egy csipős megjegyzéssel kommentálta; s a kommentárok írói közt ott volt maga Jókai is. (Vö. *Cikkek és beszédek*. 5. k. 298, 317, 361, 405—408.) A könyvnek Reményiről írt fejezete ennek

ellenére mélyen megragadta, gondolatmenete *A fekete vér* koncepciójának kialakításában is részt kapott.

Bár Reményi nem volt cigány eredetű, művészetének bizonyos sajátosságai alapján Liszt mégis a magyar cigányzene tanítványának tekinti, s főként ebből a nézőpontból méltatja. (Vö. Liszt Ferenc: *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon*. Pest 1861. 310—11.) Annak igazolására törekedve, hogy a cigányság muzsikáló gyakorlatában bizonyos ősi közvetlenség nyilatkozik meg sokszor szemképráztatóan bravúros módon, elégtétellel mutat rá Reményire: íme, felfedezett valakit, aki az ún. „jó társasághoz” tartozik, annak tagja, annak törvényei szerint él, s mégis megőrizte játékának önkéntelen jellegét, s nem veszítette el a maga egyéniségét. Mint egykor Csermákról, róla is el lehet mondani: nem cigány, de magába asszimilálta a cigányság zenei és érzelmi világát. Reményi Liszt szerint a hiteles cigány zenei hagyományok, a cigány művészetben kifejeződő ezoterikus érzések képviselője. Innen van, hogy, mint Liszt bevallja, ő volt az első, aki benne annyi év múltán újra fel tudta támasztani azokat a zenei benyomásokat, amelyeket egykor Biharytól kapott. S ezért Reményit különleges hely illeti meg azok sorában, akik által a művészet egy-egy már csak halódó ága új életre kapott — folytatja a tanulmány. — Hiszen ha fel akarjuk fogni, mit jelentett Magyarországon a cigány zeneművészet a maga legjobb pillanataiban, meg kell feledkeznünk napjaink unalmas, polgáriasant művész-típusáról. Ennek éppen ellentéte Reményi. Élénk, érzéseiben gazdag, kissé bohém, fellázad minden egyhangúság ellen, s eredetiségének érvényesítésében nem ismer akadályt. „Mindamellet buzgón folytatja klasszikai tanulmányait; cigány önszeretet, mondhatnók, ösztönzi őt ebben; mert míg tetszik neki magát a Chaconneban, Bach Tempo di Burra-jának futamaiban, Mendelssohn és Spohr hangversenyeiben bámultatni, — visszatér lassankint az ő lassúira és frisseire kettőzött lelkesedéssel, mintha hallgatag mondani akarná: ím lássátok! mennyivel szebb az, amit a cigányok tudnak csinálni, mint minden más” (I. m. 311—12.). Hogy *A fekete vér* lapjain Jókai Reményi alakjának vonásait a cigány Barkó Palira ruházza át, annak indítékait Liszt idézett fejtegetésében találhatjuk meg.

A regény Barkó Pálja azonban cigány létére nemcsak fejedelmi udvarokban forgó, európai nevű művész, hanem egyben annak a forradalmi indulatnak is kifejezője és szítója, amely magyar közvéleményt az októberi diploma napjaiban fűti. Hogy az emigrációból anyja közbenjárására hazatérő Reményi hasonló szerepet játszott, a kor sajtója és a Bécsbe küldött titkos jelentések egyaránt tanúsítják. (Szabad György: *Forradalom és kiegyezés válszútján. 1860—1861*.)

Bp. 1967. 42, 101, 276, 360, 443.) Visszapillantva a művész ekkori nemcsak művészi, de politikai szempontból is jelentős szerepére, maga Jókai így méltatja barátját:

„Reményi volt ott az egyedüli vitéz [ti. Világosnál], ki nem rakta le a fegyverét (a nyirettyűt); hanem tovább küzdött vele a magyar nép dicsőségeért . . .

S ez valóban bámulatos eszköz Reményi kezében, ez a nyirettyű! Ez neki toll, mely a legszebb antikritikákat írja, ez neki kard, mellyel versenytársait levágja, ez neki ecset, mellyel lefesti a magyar búját és örömét.” (Jókai Mór: *Reményi Ede. Életemből.* 2. k. NK 97. k. 304—05. — Reményi 1860. évi tavaszi pesti hangversenyeiről vö. *Cikkek és beszédek.* 5. k. 352, 356.)

Az emigrációból hazatérő neves magyarok ünneplése ebben az időben napirenden volt, minden viszontlátás egyre újabb alkalom a közhangulat megnyilatkozására, a nemzet szabadságvágyának kifejezésére. *A fekete vér* lapjain szembetűnően visszhangzik a hazatérő Reményi fogadtatásával kapcsolatos hasonló megnyilatkozások sora; a művész műsorának összeállításában szándékosan keresi azokat a témákat, amelyek a közvéleményt mozgásban tarthatják, az érzések továbbhullámzását biztosíthatják. Barkó Pál szembeszegülése bezirker testvérel, az elcserelt cigányfiúval a regényben leírt jótékony célú előadáson — önként kínálkozik párhuzamul a Reményi első ekkori fellépéséről megjelent hírlapi közleményekhez.

„Midőn a művész érdekes halvány arcczal, nemzeti ruhájában: attilában a szinpadon megjelent, a közönség barátságos éljenzései és üdvkiáltásai között nemzeti szalaggal diszitett koszorúkkal és virág-bokrétákkal halmoztatott el. A rokonszenv és szeretet e tartózkodás nélküli zajos megnyilatkozása mélyen, egész a könyvezésig megindította a hazájától oly sokáig távol élt művészt. Ünnepléses szünet állt be: mind a közönségnek, hogy a viszontlátás örömeinek első látát lecsillapítsa, mind a művésznek, hogy látható felindulását leküzdje, több percire volt szüksége . . . De létezik még valami, mit e magas vélemény nem fejez ki s melyet csak a mi sziveink ismerhetnek és érezhetnek csupán: az, hogy Reményi mint művész is teljesen magyar. Meggyőződhetünk magyar dalaiból, miket úgy játszott, mintha a lefolyt 10 évet a windsori és londoni paloták helyett az alföld pusztáin sirta volna át. És mit mondjunk Rákóczijáról, melyet a közönség kérelmére volt szives eljátszani? Valóban a lágy kis hangszer egész zenekarrá vált kezében. Hallani véltük a trombiták riadását, a harci ménék száguldását s az ágyuk ünnepléses bömböléseit. A hatás, mit játékaival eszközölt, leírhatlan. A közönség, melyet e csodás hangok ugyszólván egészen lázba hoztak, állva hallgatta végig e ritka genialitással átitrt

darabot." (Magyar Sajtó 1860. jan. 31. — VI. évf. 25. sz. 104.) A kép teljességéhez tartozik, hogy a Rákóczi-nóta előadását a rendszer szigorúan tiltja, előadását keményen bünteti; még egy néhány nappal Reményi hangversenye után is egy álarcosbálra „készen álló katonai őrségek hivattak elé”, mivel a jelenlevők a Rákóczi-indulót kívánták. (Magyar Sajtó 1860. febr. 8. — VI. évf. 31. sz. 128.) Maga Reményi sem vitte el a kilengést szárazon: „Hangversenyeinek folytatása a nemzeti színpadon rendőrhatalósággal tiltatott.” (Magyar Sajtó 1860. febr. 3. — VI. évf. 27. sz. 3.) Ezek az emlékek sugalmazták *A fekete vér* lapjain kibontakozó drámai összecsapást Barkó Pál és Lenke Simon között. (Vö. JKK 142—143, 145—146.)

Végül van Reményi egyéniségének még egy olyan vonása, amely *A fekete vér* Barkó Palijának jellemzésében is kidomborodik, s ez önzetlensége. Anna bárónő bejelentését: „a mai hangverseny eredményeül jelenthetem, hogy ezzel teljesen egybegyült az összeg, melyen a kisdédóvó házat felépítettük” — Barkó Pali felesége azzal egészíti ki: „és ezt mind az én uram hegedülte össze.” (JKK 129.) A bőkezűség minden nemes társadalmi teendő, nemzeti ügy, sőt egyes szerencsétlenül járt emberek szolgálatában Reményi Ede legszebb tulajdonságai közé tartozott. Népszerűségében ez is szerepet játszott. „Nem volt olyan közcél, melyért meg ne hozta volna a maga áldozatát pénzzel vagy művészetével. Amint hazajött és szemei hiába keresték a szabadságharc nagy dalnokának szobrát: ő volt az első, ki a nemzetet mulasztására figyelmeztette és lelkes fölhevítést tett között a Petőfi-nek emelendő szobor érdekében . . . El lehet mondani, hogy a Petőfi-szobor alapját Reményi teremtette elő lelkesedésével és fáradtságot nem ismerő kitartásával. Pedig e szobron kívül még hány hazai közügy vette igénybe jó szívének beavatkozását, s mily nagy volt ama magánosok száma, kik időről időre áldozatkészségéhez folyamodtak! . . . Embertársainak szerencsétlensége többször mozgásba hozta hegedüvönóját, mint a meggazdagodás önző érdeke . . . Utóbb ugyyszólván kötelességeül tekintették, hogy csakis mások érdekében ragyogtassa csodás művészetét.” (*Reményi Ede*. PH 1891. febr. 17. — XIII. évf. 47 (4362.) sz. 1—2.)

Az októberi diploma éveiben egyébként „a jótékony cél” valóban jótékonyan leplezi a műsoros estek, hangversenyek mélyén meghúzódó politikai eszméket és indulatokat. Reményi és Hollósy Kornélia együttes fellépése 1860. okt. 21-én, a diploma kiadását követő napon „a pesti vakok ápolója javára” történik s ugyanezen a napon hasonló műsoros alkalom kínálkozik külön a pesti, külön a budai Jótékony Nőegylet rendezésében is. (Pester Lloyd 1860. okt. 21. — Nr. 243.) Elképzelhető tehát, hogy ez alkalommal a politikai esemény

kellette izgalom valóban érezhető volt a közönség hangulatán, az értesülések kicserélése éppúgy folyt az egyes műsorszámok közt, mint ezt *A fekete vér* lapjai elének vetítik. (JKK 155—156.)

Liszt hatása alatt Reményi Ede alakját vette hát kiindulásul Jókai Barkó Pali alakjának megformálásakor; ám a cigánynak nevelt mágna-síú sajátosan cigány vonásainak kidomborítása végett a művelt, polgárosodott, csiszolt modorú cigányzenésznek korában kibontakozó típusához folyamodott. E típus megközelítéséhez jó alapul szolgál írónk vonzalma az egyszerű népi és népszerű dalkultúra iránt.

Saját megnyilatkozásai szerint a magasabb zenei műveltséghez írónkat nem sok szál fűzte. Vallomás értékű ilyen szempontból Liszt egyik hangversenyéről írt beszámolójának néhány sora:

„. . . A zene nálunk nem liberális tantárgy. Petőfi annyira unmu-sikalisch volt, hogy a színészetet csak azért hagyta el, mert énekelni is kellett volna . . . Bajza népszerűségének egyik alapja az volt, hogy az operát nélkülözni tudta; — Gaál József elbeszélése, a ‚Zeneember‘, a zenekedvelők karrirozásával kapott országos hirre . . . A ki nálunk zongorázni tud, az abba a hírbe keveri magát, hogy lutheránus; a puritán kálvinizmus még az orgonának is útját állta, ez emlékezetes mondattal: ‚minek a templomba a duda?‘ . . .

Tehát nálunk zenéhez érteni nem liberális dolog; én sem értek hozzá.” (Jókai Mór: *Liszt hangversenye. Életemből.* I k. NK 96. k. 147—150.)

A sorokban természetesen egy kis öngúny és sajnálkozás is rejlik, nem vehetjük egészen szó szerint, hiszen ha nem is rendelkezett az író szakszerű zenei műveltséggel, báró Kemény Zsigmondot kivéve alig találunk századának magyar írói közt még valakit, akinek művei annyi utalást tartalmaznának a zeneművészet igényesebb alkotásaira, elsősorban az operákra, mint Jókai; erről egyebek közt maga *A fekete vér* is tanuskodhatik. Mégis az a gyanúnk, hogy írónk inkább az operák romantikus szövegekönyvei, mintsem zenéje felé fordul érdeklődésével. Így párhuzamul kínálkozik a zenei hozzáértését kevesellő idézett sorok mellé a cigányzenének, különösen a régi stílusú cigányzenének az az elismerő méltatása, amelyet írónk Boka Károly, a neves, régi, debreceni prímás pesti látogatása alkalmával nyújt:

„De más formák voltak ezek a régi jó magyar nóták, de tele voltak érzéssel, szellemmel, művészi gondolatokkal; de különböznek a mi mostani csengő, bongó ürességeinktől, a mik közül egy sem él egy farsangtól a másikig; s csak lábnak s fülnek vannak írva, nem szívnek és léleknek. De jól esik azokat elhallgatnunk, velük szívünkig eltel-nünk! . . . Maradj még itt jó öreg Orpheus, tanítsd meg ezeket a te fiaidat itten azokra a vén nótákra, miket nem a taktus, hanem az érzés

szed rendbe.” (Jókai Mór: *Boka Károly hegedője. Életemből.* 2. k. NK 97. k. 330—32.) Barkó Pali, a cigányzenész, — Jókainak itt körvonalazott zenei igényét testesíti meg (vö. Markó Miklós: *Boka Károly. Cigányzenészek albuma.* Bp. 1896. 10—11. és uő.: *Debre-ceni Boka Károly.* A régi mulató Magyarország. Bp. é. n. [1927] 15—17.), mint társadalmi jelenség azonban már a cigányzenészek egy későbbi nemzedéke felé mutat.

E későbbi, a polgárosodás felé Bokánál, Kossuth Lajos, majd a nyírségi földesurak egykori zenészenél is előbbre haladt muzsikus-nemzedék képviselői közül nem egy szintén Jókai ismerősei közé tartozott. Ilyennek elsősorban a Nógrád megyei, nagygyéci Rácz Pál (1815—1885) számít.

A fejlődés következő fokán ugyanis a cigányzenészek egy csoportja a hagyományozott, elődei gyakorlatából közvetlen átvett zenei tudást és különleges zenei készséget szívós gyakorlással, rendszeres iskolázással a magas művészet fokára emeli, művészetével nemcsak nemzetközi sikereket ér el, hanem Európa legmagasabb köreivel is kapcsolatba kerül, polgári — számos esetben nagypolgári — szinten és stílusban él és ennek megfelelő társadalmi formákat sajátít el. A cigányzenének az 1860-as évektől megfigyelhető népszerűsödése egyébként is nagyban hozzájárul a muzsikus cigányság anyagi gyarapodásához és társadalmi emelkedéséhez. Ennek az emelkedésnek kifejezői cigányzenészeknek polgári, illetve nagypolgári vagy arisztokrata nőkkel kötött házasságai is. Egy összeállítás 1896-ig 17 polgári, illetve nagypolgári és 4 arisztokrata nővel kötött magyar cigányzenész-házasságot tart nyilván; az utóbbi közt — *A fekete vért* követő években a legnagyobb feltűnést Rigó Jancsinak Chimay-Caraman belga herceg elvált feleségével, a sokszoros milliomos amerikai Ward Klárával való házassága keltette. (Markó Miklós: *A régi mulató Magyarország.* Bp. 1927. 78—82.) Ez a fejlődés természetesen együtt jár a hagyományos cigányzenei előadásnak egyrészt virtuóz irányú, másrészt a klasszikusok felé közelítő átalakulásával.

Jókai Barkó Palija ebben a háttérben tekintve, sokkal kevésbé valószínűtlen figura, mint a korviszonyoktól elvonatkoztatva, mai fogalmaink szerint vélnők. *A fekete vér* e cigányhősének mintájaként Kálózdi Jancsi, Sárközi Ferenc és főként Rácz Pál vehető figyelembe.

Kálózdi Jancsi (1812—1882) a bécsi konzervatóriumban tanult s elsőnek népszerűsítette a szabadságharc után a cigányzenét Angliában kiváló zenekarával; volt hangversenye, ahol együtt lépett fel Reményi Edével. „Cigány létére a szó szoros értelmében szalon-ember volt”, olvassuk. Hazatérve ő bírta rá Rácz Palit, hogy Londonba menjen — s mintegy folytassa, amit ő elkezdett. (Vö. Markó i. m. 20.)

Sárközi Ferenc (1820—1890) mint Kálózdi, szintén Eszterházy Pál herceg anyagi támogatásával végzi tanulmányait. Az 1850-es években, amikor a cigányzene a nemzeti ellenállás kifejezője lesz a közvélemény szemében, Sárközi országos körútjával mintegy Reményi későbbi szerepét előlegezte. Életrajzírója a „leueurópaibb” cigányzenésnek nevezi; a jelzõt nemcsak iskolázott, fegyelmezett játékaival érdemelte ki: játszott Párizsban, Londonban — Edward walesi herceg hat hónapra szerzõdtette —, Németország számos városában. Felesége gazdag bácskai leány volt. (Vö. Markó i. m. 27—28. és 78—79.)

Barkó Pál alakjához Rácz Pali (1815—1885) még közelebb áll. Jókai személyes ismerõsei közé tartozott, életrajza szerint „Pesten Tehén-utcai (a mai Kinizsi utca) lakásán nagy házat vitt és gyakran látta magánál vendégül Vachott Sándort, Jókai Mórt, Pákh Albertet, Bernáth Gazsit, Lisznyai Kálmánt és másokat.” (Markó Miklós: *Híres cigánymuzsikus házasságok*. A régi mulató Magyarország. Bp. é. n. [1927] 78.) A regény egyik helyéhez fûzött lapalji jegyzetében Jókai név szerint is említi Rácz Palit, felidézti élettörténete néhány részletét igazolásául annak a „képtelenségnek”, hogy „egy világhírû mûvész hazajõjön cigányprimásnak a szülõföldre”. A regény szóban forgó helye egyébként Barkó Pali „elõkelõ modorát” hangsúlyozza s Rácz Pali ilyen tekintetben is a regényhõs mintájául szolgálhatott. Az alakjához kapcsolódó anekdoták sorában akaratereje és tanulékonyága mellett legélesebben éppen egyéniségének nagyvilági, sõt nagyúri vonásai domborodnak ki. Végül, hogy *A fekete vér* Citerája, Barkó Pali felesége a szemünk láttára alakul át tûzrõlptant cigánymenyecskébõl társaságbeli hölgygé, erre nézve is kész motívumokat szolgáltat Jókai kezéhez Rácz Pali házasságainak története.

Rácz Pali — minthogy része volt egy garázda nógrádi nemes megõlésében — tizenhét éves korában elmenekült falujából, Nagygécrrõl, egy Rozsnyón verbuvált csapatnál katonának csapott fel és a Milánóban állomásozó 33. ezredhez került. Kiküzdötte feljebbvalói elégedettségét; káplár, majd az 1848. évi forradalommal kapcsolatos harcokban õrmester lett s egy dúsgazdag olasz polgár leányával, Ferrario Giuditával kötött szerelmi házasságot.

1850-ben befejezte katonai szolgálatát s közel egy évtizeden át gondtalan jómódban élt Milánóban. . . Ám mindez nem elégítette ki s mikor felesége hozománya fogyni kezdett, hazatért s elõbb Vácott, majd Pesten lakott, Patikárius Ferkó kiváló játéka egy alkalommal szinte lenyûgözte: annyi év után maga is ismét hegedût vett kezébe, éjjel-nappal tanult, gyakorolt — míg végre a nyilvánosság elé lépett

s hamarosan a legnépszerűbb primások közé emelkedett. „Hangjának izmossága, plastikája tultett a Joachim vonásán is”, olvassuk róla, „jóllehet nem oly fönséges, de aztán annál sallangosabb, magyarabb volt. A sok sujtástól alig látszott a szövet, a czikornyától a dal. Oly tulipántosan nem hegedült még dade fia, mióta magyar nóta zeng a magyar fővárosban”. (Forgó János: *Fővárosi primások*. Magyarország és a Nagyvilág. 1875. 5. sz. 52.)

1873-ban Lipcsében, majd egy féleven át Londonban játszott, 1875-ben pedig Szentpéterváron hangversenyezett. Életrajzírója szerint „egész életén át megtartotta urias tempóit, szeretett jól élni, vendéglátó házat tartott”. (Cigányzenészeink életrajzi adatait csak népszerű kiadványok, Markó Miklós összeállításai foglalták össze; előbb a *Cigányzenészek albuma*. Bp. 1896. 15—18., majd *A régi mulató Magyarországn*. Bp. é. n. [1927] 21—23. foglalokzik Rác Pál alakjával. Mindkét kiadvány műkedvelő színvonalú, hiteléhez sok szó fér.) Olasz feleségétől elválva Rác Pál utóbb többször megnősült. Harminchat gyermeke közül Jókai közlése szerint a regény írásakor huszonkét fia volt életben, valamennyiből tanult, művelt embert nevelt.

Ha megfontoljuk, hogy *A fekete vér* Barkó Palija Anna bárónő bőkezűségéből Budapesten tanulja ki a zeneművészetet, már tizen-nég éves korában hangversenyeken lép fel, utóbb Konstantin nagyherceg meghívására Szentpéterváron ad hangversenyt, majd Angliában játszik, még a királyné előtt is muzsikál s egy hétig vendégeskedik a walesi hercegnél, a francia császár sajátkezűleg tűzi mellére az ordót, majd a regény végkifejlete idején az erdélyi nagyúri társaság bevett tagja, saját háza, kertje van, és határozott, férfias modorával csak úgy, mint művészetével a legjobb körök rajongásának tárgya — nyilvánvaló, hogy regényhősnének megalkotásakor Jókai szemei előtt a fentebb körvonalazott cigányzenész típus, elsősorban pedig Rác Pali alakja lebegett; Rác Pali felé mutat családi körülményeinek rajza is. (Vö. főként JKK 34-35, 74-75, 83-84, 89-90, 145-146.)

Talán szabad itt végül — a Barkó Pál ábrázolásában jelentkező meleg líraiság magyarázataként — arra a tényre utalnunk, hogy a származásáról mit sem sejtő, idegen környezetben nevelt, művészi hajlamú főúri sarjadék, a „cigány” Barkó Pál mása az író saját családjában is jelen volt — Jókai fogadott leányának, Laborfalvi Róza unokájának: Feszty Árpádné Jókai Rózának — a festőművész harmadik Rózának személyében.

A regény központi alakja nem Barkó Pál, hanem a másik elcserélt fiú, Lenke Simon, a főrendnek nevelt cigánygyermek.

Rendelkezésére álltak-e Jókainak a jegyzetfüzeteiben előadottakon kívül további, Kemény Nándor fiára vonatkozó adalékok is, amelyek nem vetett papírra, pusztán emlékezetében őrzött, — bizonytalan. Forrásaink a Kemény-család történetének e különös eseményéről hallgatnak. A nagymultú és kiterjedt Kemény-törzs legkülönbözőbb leszármazási táblázatain nem sikerült Kemény Nándor (Ferdinánd) fiának, Lőrincnek nevét megtalálnunk; ennek egyik oka lehet, hogy „e család Erdélyben a Bethlenek után legelterjedtebb, — s mint Kőváry írja — 1854-ben hetven élő tagja volt”. (Nagy Iván: *Magyarország családai*. VI. k. Pest 1860. 181.)

György Lajosné (Kolozsvár) szíves tájékoztatása szerint Erdély régi családjainak hagyománya napjainkban mit sem tud az egykori Kemény Ferdinánd fiának elcseréléséről; Erdély mai történettudománya sem ismer a Kemény-családban hasonló eseményt. A szíves tájékoztatásnak van még egy további figyelemreméltó adata is: e szerint a második világháború előtti években „Petrichovich Horváth Lázár [helyesen Emil] összegyűjtötte az ilyen kényes családi adatokat, de... Pesten a bombázás áldozata lett.” Sajnos, Petrichovich Emil nyomtatásban megjelent művei sem szólnak Kemény Ferdinánd elcserélt fiáról. A regény Lenke Simonjának Jókai feljegyzéseiben s idézett nyilatkozatában megjelölt mintájáról tehát mai ismereteink birtokában nem mondhatjuk ki a végső szót.

Mindaz, amit Lenke Simonról a regény előad, csak fejlődésének legáltalánosabb kontúrjaiban tükrözteti a becirkerré züllő Keményfiú történetét. Jókai ebben az alakjában a Bach-rendszer hivatalnok-típusának ábrázolását nyújtja. Lenke Simonban származásától függetlenül a hatalomra jutott félművelt bürokrata jegyei domborodnak ki, akinek egyetlen célja a maga egyéni érvényesülését szolgálni. Mint-hogy — saját bevallása szerint — anyagi helyzete nem biztosítja boldogulását, a hivatali emelkedést mindennél előbbre valónak tartja. Vállalja népe elnyomóinak fenntartás nélküli kiszolgáltatását, pusztá eszközzé lesz a Bach-rendszer szolgálatában, megcsúfolva nevét és neveltetését. Ügybuzgalmában az idegeneken is túltesz, azokban is több az emberség, készségesebb a magyar viszonyokhoz való alkalmazkodás. Züllésének mértékét mutatja, hogy összekötetéseket hajhászva, nem habozik a kormányzó Durchlaucht rosszhírű szeretőjét feleségül venni, legjobb jóakaróját, féltestvérét is börtönbe jut-

tatja, hogy politikai érdemeket s mellelleg az elítéltnek vagyorrészére jogot szerezzen.

Mindezek általános jegyek. Simon azonban a regénynek legkövetkezetesebben kimunkált, legelevenebb jelleme, alakjának egyes vonásai tehát élő modellt sejtetnek; s e vonások közt a regény szempontjából el nem hanyagolható, hogy cigány sarjadék. Mindez együttesen szűk körre korlátozza a számításba jövő minták sorát. Bach-huszárokat nyilván bőven ismert az író; ám ezek között cigány származású és hozzá még jelentős, vezető szerepet játszó személyiség egyetlenegy akadt: Debrecen polgármestere, Csorba János. A Csorba cigány eredetére vonatkozó mendemondának pedig kevéssel *A fekete vér* írása előtt olyan mű adott határozottabb alapot, amelyet Jókai minden kétséget kizáróan ismert: József főherceg *Cigány nyelvtana*.

Az Ugocsa megyei származású Csorba Jánost († 1870) id. Majthényi László Hont megye „6-konzervatív” politikai szemléletű alispánja neveltette. Forrásaink hol a debreceni kollégiumot, hol általánosságban Pestet jelölik meg iskolázatása helyéül; az utóbbi adat (Szinyeyi József: *Magyar hók élete és munkái*. II. k. 1893. 430. hasáb) a valószínűbb, a debreceniek ugyanis mindvégig „idegenből átültetettnek” tekintették (Vö. Boldizsár Kálmán: *Debrecen sz. kir. város története 1867—1914*. c. tanulmányát a Csobán Endre és Csürös Ferenc szerkesztette *Magyar városok fejlődése*. I. Debrecen sz. kir. város. Bp. 1931. c. mű 152.). Debrecen élére a Bach-korszakban természetesen nem választás útján, nem a város akaratából, hanem az önkény módszerének megfelelően kinevezéssel került.

Mint a rendszert kiszolgáló szélesebb hatáskörű közigazgatási tisztviselők általában, Csorba János is szorosan az osztrák példákhoz igazodott hivatali működésében. Így a városrendezés, a közigazgatási, a gazdasági-pénzügyi és művelődési fejlesztés területén jelentős eredmények is kapcsolódnak nevéhez.

Jókai számára azonban e rokonszenves mozzanatokkal szemben elsődleges fontosságú volt az a körülmény, hogy Csorba Bach embere volt, rendszerét szolgálta, Béccsel állt szoros összeköttetésben, s bár udvari kapcsolatai útján előre is vitte a város állapotát, lényegében mindvégig az önkényuralom végrehajtó szerve maradt: az ország függetlenségi törekvései ellen dolgozott. Egyik történetírónk „az abszolutizmus rajongó híveként” emlegeti, aki Albrecht főhercegnek, a magyar kormányzónak s Bachnak, az „egységes” monarchia belügy-miniszterének egyaránt benső, bizalmi embere. (Wertheimer Ede: *Gróf Andrássy Gyula élete és kora*. 1. k. Bp. 1910. 125.) Nyilvánvaló, a maga korában már pusztán emiatt is ellenszenvvel tekintették; hozzájárult azonban ehhez magatartásának — a Bach-huszárokra álta-

lában jellemző — nyersesége és keménysége s kérkedő modora is. Szűcs István mindezeket mérlegre teszi:

„Csorba nem választás, hanem kormányi kinevezés útján állítottán Debreczen város közügyei élére, már hivataloskodása kezdetén nélkülözötte alapját a bizodalomnak. Talán ha nem lett volna az ő modorában annyi érdes, s ha eljárásában kevesebb lett volna a szigorúság, melyen a vele érintkezésbe jövők közül nem egy-két gyöngédebb érzelmű ütközött meg; talán ha hivatali eljárásáról jelentéseiben saját egyéniségét nem állítja annyira előtérbe: eljárása kevésbé fogott volna visszatetszésre találni azok előtt, kik eszökbbe vették, mikép ő mint fizetéses hivatalnok csak eszköz, tulajdonképi tényező pedig maga az anyagi erővel rendelkező város.” (Szűcs István: *Szabad királyi Debreczen város történelme*. III. k. 1029—30.)

Hogy a Bach-rendszernek e tipikus megiszemélyesítőjét Jókai képzelete érdekesnek találja és egyes vonásait *A fekete vér* főfigurájára ruházza, arra Csorba cigány származása adta az indítékot. Erre vonatkozóan határozott utalást talált Jókai Ponori Thewrewk Emil *Irodalmi kalauz* c. munkájában. Ez a magyar cigányokra vonatkozó enciklopédikus adatgyűjtemény József főherceg cigány nyelvtanának függelékeként jelent meg (József főherceg: *Cigány nyelvtan. Romano csibákero sziklaribe*. Bp. 1888. 219—377.) s nemcsak alaptémájával vonhatta magára írónk figyelmét, hanem saját nevének ismételt említésével, műveiből vett idézetekkel, főként pedig cigány tárgyú alkotásainak, illetve alkotásai cigány vonatkozású részleteinek könyvészeti számbavételével is (i. m. 348.).

Ponori Thewrewk munkájának egyik fejezetét a „hires cigányoknak” szánja (332—43.), s abban egyebek közt az „állítólag cigány eredetűeket” is számbaveszi. „Debreczennek egyik polgármesteréről országszerte az a hiedelem, hogy cigány eredetű volt” — olvassuk itt —. „Ugyanazt állítják egy jeles megyei főorvosról is. Kutattuk a dolgot; de igazolása nem sikerült.” (343.) A könyvhöz fűzött *Pótlék* c. zárófejezet (376.) azután ismét visszatér a kérdéshez, ám itt már a szóban forgó személy pontos megjelölésével. Forrásaként Reiner B.: *Der Zigeunerbürgermeister von Debreczin* c. cikkére hivatkozik, amely a Neue Freie Presse, a hazánkban is sűrűn olvasott bécsi napilap hasábjain éppen a cigány nyelvtan nyomdai előkészítése alatt jelent meg (1888. febr. 23. és 24. sz.). Itt közli Csorba János és öccse, Csorba József Somogy megyei tiszti főorvos, akadémiai levelező tag életrajzi adatait — cigány származásuk hangsúlyozásával. (A könyv idevágó adataira Herrmann Antal: *József főherceg könyve* c. ismertetése is kitér. Vö. Képes Folyóirat. 1888. III. évnegyed. 513—20, 594—606.)

Úgy véljük, ez az a pont, ahol Jókai számára Csorba János érdekessé válhatott, s ahonnan képzelete Lenke Simon egyes jellemvonásainak kibontásához indítékot kapott. Megjegyzendő, hogy Csorba személyéről nemcsak irodalmi forrásokból szerezhetett értesüléseket, hanem Tisza Kálmántól is, akit az 1861. évi országgyűlésre éppen Debrecen egyik kerülete választott képviselőjének (Vö. Szücs István i. m. 1038.), aki tehát a Debrecenben végbement őrségváltásról, főként a Bachot kiszolgáló személyek jelleméről és tetteiről közvetlen információt adhatott írónknak.

Nem volna teljes Lenke Simon számbajöhető mintáinak sora, ha nem említенők Kuthy Lajosnak, Jókai szomorú sorsú ifjúkori barátjának, az egykor ünnepezt magyar írónak nevét. Kuthyt tudvalevően 1853. dec. 6-án a nagyváradi helytartósági osztály területére másodosztályú megyebiztossá, majd 1856-ban első megyebiztossá nevezte ki Bach belügyminisztériuma, 1857-ben Pestre rendelte a hivatalos lap, a Budapesti Hírlap szerkesztőségébe, a lap megszünte után 1861-ben pedig a nagyváradi büntetőtörvényszék megyei főbiztosává tették meg. (Wallentinyi Dezső: *Kuthy Lajos életrajza*. Rimaszombat 1897. 94—98.) Mindezt anélkül, hogy az író a hivatali munkaköréhez szükséges jogvégzettséggel rendelkezett volna.

Ismeretes, hogy Kuthy előtt, akinek három elárvult hugaról minden vagyon nélkül kellett gondoskodnia, évekig tartó nyomorgás után más út nyitva nem maradt. Albrecht főherceg a Zichy-családnál időzve Bihardiószegen, ahol Kuthy testvéreivel szőlőjének présházában éldegélt, 1851 karácsonyán magához rendelte az író, s személyesen közölte vele, „hogy reá nézve az írói pálya örökké el leend zárva, miután utasítva lett a cenzúra semminemű művét kiadás alá nem bocsátani, kegyelemből azonban megengedi neki, hogy az államszolgálat legújabb szervezése alkalmából vállalon hivatalt.” (Váli Béla: *Kuthy Lajos élete és munkái*. Bp. 1888. 150.)

Kuthy csak két évvel e kihallgatás után szánta rá magát a hivatalvállalásra, minthogy elszigetelődve az irodalmi élettől s egykori pesti társaságától, senkitől támogatást nem kapott. Így lett a közvélemény szemében árulóvá. „Nem ő volt az egyetlen, aki megalkudott. Nem is lehetett volna az. Ám ahogy a nemzet nem tudta a vere séget önmagának megbocsájtani, s ennek bűnbakjául a szabadságharc legkiválóbb tábornokát: Görgeyt tette meg, úgy azt sem tudta önmagának elnézni, hogy fél és megalkuszik. Ezt a kollektív rosszérzést is át kellett valakire hártani a felgyülemlett torlódó indulatok egész erejével. Kézenfekvő volt, hogy a félclem és megalkuvás bűntudatát viszont Kuthyra hártítsák át, a Bach-huszárra.” (Possonyi László: *Bűnbak és áruló*. Bp. 1968. 273.)

Ez a „negatív Kuthy-mítosz” nem maradhatott hatástalan Jókaira. Lenke Simon ábrázolásakor; dokumentumait mintegy kezeügyébe szolgáltatta kevéssel a regény írása előtt Kemenczky Kálmán egyik írása, amely annál jellemzőbb, mivel már közvetlen megjelenése után minden részletében valótlannak bizonyult. (Kemenczky Kálmán: *Egy renegát magyar költő*. Ország-Világ 1888. szept. 7. — IX. évf. 37. sz. 578—579. — Lauka Gusztáv és Kulinyi Nagy Benő hozzászólásai: uo. szept. 15. 38. sz. 605. és okt. 6. 41. sz. 650—651.)

Aranka

A regény női főszereplője, Aranka, azt a Jókai korábbi regényeiből jól ismert démoni nőtípust képviseli, amely *A készílvő ember fiainak* Plankenhorst Alphonsine-jában és *Az aranyember* Brazovics Athalie-jában lép elénk leghatásosabban. Arankával — igazi nevén Arnóti Zsófiával — együtt mindhárman egyazon élmény megszállottjai, ugyanazon pokoli gyűlölet, bosszút lihegő szenvedély irányítja tetteiket a boldogtalanságukat felidéző férfi: Baradlay Richárd, Timár Mihály, Bárdy Zoltán ellen. A pusztító érzés hármuk közül a legigénytelenebbet, Arankát is bizonyos fokig emberfeletti, mítoszi színben tünteti fel: amint a színpadon *A próféta* Fidesének szerepében Zoltán felé fordulva énekli átkait, majd a közönség tapsviharát fogadja — „fejét dacosan hátravetve, ököltre szorított kezekkel maga volt a bosszuállás istennője”. E nőalakok gonosz indulatainak féktelensége magyarázza, hogy megfontolást, erkölcsi mérlegelést nem ismerve, elvakultan idézik fel egy-egy érdemtelenül gyűlölt, nemes gondolkodású személy vagy család romlását vagy pusztulását, de egyúttal a saját magukét is. *A fekete vér* történetében e tragikus folyamat mindenestre bágyadtabb és ártalmatlanabb, mint Jókai jelesebb alkotásaiban: Aranka gyűlölt szerelmesének, a börtönbe juttatott Zoltánnak ártatlansága kiderül, gyűlöletének eszközeit, férjét vizont a politika hullámvérése elsodorja hivatali helyéről s az alkalmatlannak bizonyulva emberi tisztességének igazolására, megőrül. Az Aranka sorsából adódó költői mondanivaló mindenestre messze marad az Alphonsine-ok és Athalie-k végzetében rejlő eszméktől, tanulságoktól.

Jókai e romantikusan demonizálva elgondolt alakját szintén hosszú élete egyes kortársainak színeivel törekszik életteljessé formálni.

Az októberi diploma korának Aranka története szempontjából figyelembe vehető személyeit kutatva, nem csekély meglepetésben van részünk. Jókai ugyanis — mégoly gonddal rejtegetve is a modellt — ebben az esetben regényében elég határozott támpontokat ad a következtetéseinknek. Az a meggyőződésünk, hogy *A fekete vér*

ellenszenves hősnőjét éppen e kor egyik kiemelkedően rokonszenves alakjának, Hollósy Kornéliának élettörténetéből vett motívumokkal ruházta fel.

Hollósy Kornélia (1827—1890), a vagyonos szamosújvári Korbuly család sarja, első operaénekesnőink közé tartozik azok sorában, akik világhírnévre tettek szert. Bécsben, majd Milánóban nyerte kiképzését, s már 1846-tól sűrűn lépett fel Európa operaszínpadain. Szülei aggodalmának engedve azonban hamarosan hazatért. Itt egy pesti házi hangversenyen Petrichevich Horváth Lázár figyelt fel kiváló szopránjára és színes, élményszerű előadásmódjára. A Nemzeti Színházban való vendégszerepléseivel valósággal meghódította a közönséget s a kor folyóiratai széles sajtóhadjáratot indítottak szerződtetése érdekében. „Mind egy szálíg diák gyerekek halálosan imádtuk,” írja Ágai Adolf. (Porzó: *Utazás Pestről — Budapestre*. Bp. 1906. 47.)

Népszerűségével vonta magára a Nemzeti Színház akkori primadonnájának, Schodelné Klein Róának és baráti körének féltékenységet is. A szerződtetésért különös energiával küzdő Frankenburg Adolfot, az Életképek szerkesztőjét, párbajjal fenyegették, második fellépése körül botrányt kavartak stb. Ráday Gedeon gróf, a színház főigazgatója azonban a közvélemény követelése elől nem térhetett ki, szerződtette Hollósy Kornéliát, aki 1846 szeptemberétől 1850 elejéig mint „első lírai énekesnő” sikert sikerre halmozott a Nemzeti Színház operaelőadásain. (Vö. JKK *Cikkek és beszédek*. I. k. 611—12. és Sz. T. (Szana Tamás): *Hogyan szerződtették Hollósy Kornéliát?* PH 1890. febr. 14. — XII. évf. 44 (4001). sz. 1—3.). A Schodelné részéről tapasztalt féltékenykedés idők múltán sem enged fel, maga Jókai is hozzászól e kérdéshez az *Életképek Mi hírt Budán?* c. rovatában s éppen. *H. kisasszony* oldaláról, kinek „kegyosztalékival senki fia nem dicsekedhetik, ki magának személyes hódításokkal, sem ősi becsületű családjá befolyásával nem szerze a közönség között pártot, hanem bírja annak osztatlan tetszését művészeténél fogva, ki a nápolyi szinigazgató legfényesebb ajánlatát kikerülte, hogy édes hazája színházánál maradjasson.” (*Életképek* 1848. I. félév. 9. sz. 284—86. és *Cikkek és beszédek*. I. k. 519—22.)

A szabadságharc után a művésznő megvált a Nemzeti Színháztól, de 1851 tavaszán egy esztendőre ismét ide szerződött, 1854 tavaszától 1862-ig pedig folyamatosan a Nemzeti Színház tagja maradt. A magyar opera fejlődésének egyik jeles korszaka fűződik személyéhez; képességeire jellemző, hogy az 1850. évi külföldi vendégszereplései után a legkecsegtetőbb külföldi ajánlatokkal keresték fel. Mint európai hírvő koloratúra-énekesnő, akinek énekstílusában az egykorú kritika

szerint kiemelkedően érvényesültek az olasz iskolában elsajátított finom fioriturák és passage-ok, a magyar operaművészet európai rangjának biztosításában kiemelkedő szerepet játszott.

Ehhez járult, hogy példás magánéletével a színesi pályára vonatkozó előítéletek megszüntetésében is hatásosan közreműködött. Ezt tanúsítja Vadnai visszaemlékezése is. (Vadnai Károly: *Egy művésznőnk szalonja. Emlékezés Hollósy Kornéliára.* Elmúlt idők. Bp. 1886. 133.)

A *fekete vér* Arankájának történetében Hollósy Kornélia művészi kibontakozásának körvonalazott mozzanatai nem játszanak szerepet. Még kevésbé hasonlít Aranka magánélete a híres énekesnőéhez. Szembetűnő viszont, hogy a regény a magyar opera történetének kétségbevonhatatlanul azt a korszakát állítja elénk, amely Hollósy művészi pályafutásának kezdetére esik. A regényben említett jeles dalművek, Bellini: *Norma*, Meyerbeer: *A próféta*, Verdi: *Ernani*, Donizetti: *Linda*, Rossini: *A sevillai borbély* c. operája egy-egy állomása volt Hollósy Kornélia sikereinek. Fellépései mindezekben feledhetetlen élményt nyújtottak kortársainak, s ilyen értelemben eleveníti fel azok emlékét regényünk is. Annál különösebb, hogy c kiváló művésznőnk, aki 1891-ben, *A fekete vér* írásakor, már egy éve halott, bizonyos vonatkozásban Aranka negatív tulajdonságainak kidolgozásához is indítékot nyújthatott Jókainak.

Alig hallgattak el az országban a fegyverek és érte el hazánkat Bach rendszerének első terrorhulláma, Hollósy Kornélia elhagyta hazánkat, Bécsben, majd Varsóban lépett fel, s itt a gyűlölt osztrák császár, amott az orosz cár s ismét csak a császár, mint a cár vendége előtt énekelt. A legyőzött Magyarország szemében akkor ez már-már a hűtlenséggel volt egyértelmű: a nemzet vígasztalása helyett az elnyomók kegyét, tapsait keresni! A közvélemény kedvencének távozását nemcsak művészi életünk veszteségének tekinti, bár e fölött sem hunyhat szemet; hazánkban akkor még szokatlan egy-egy művésznőnk nemzetközi sikerét nemzeti sikernek könyvelni el (ilyen szempontból csak Liszt Ferencsel tettünk kivételt). Így érthető, hogy a Bach-rendszer cenzúrája ellenére a folyóiratokban ugyancsak szegénynek lett irodalom művelői újra meg újra megtalálják a módját, hogy az énekesnővel szemben rosszállásukat éreztessék. Az első közlések névtelenek, ám a későbbiekben teljes nevén jegyzi őket Frankenburg Adolf, Jókai barátja. A megnyilatkozások jelentős részben a Hölgyfutárban jelentek meg, amelynek Frankenburg bécsi munkatársa volt. Ő saját sérelmének tekinthette Hollósy lépését, akinek a pesti Nemzeti Színházhoz való szerződteséséért kevéssel előbb kemény harcot vívott. Így azt a csipkelődést, amely a Hölgyfutár lapjain kezdődik még a művésznő hazai fellépéseinek utolsó hónapjaiban, utóbb bécsi

szereplési idején Frankenburg mintegy személyes érdekeltiséggel folytatja.

Néhány adalék a Hölgyfutárnak Hollósy Kornélia távozására vonatkozó megjegyzéseiből: „Ha hazáját szereti, ha a közönséget méltányolja, melly őt érdeme szerint bálványozza, ugy valóban megtehetné azon áldozatot, hogy utazási szándékáról legalább a legközelebbi évre lemondana” (1850. jan. 11. 9. sz. 40.); „csalatkotzunk e jeles művésznő honleányi érzelmeiben... most, midőn nemzeti intézetünk állása olly sulyos, valóban méltánytalanság nélkül várhatuk, hogy nemzetiségünk, közönségünk érdekeinek áldozatul legkedvesb ohajtásit és terveit is kissé továbbra halaszthatta volna” (1850. jan. 28. 23. sz. 100.); „szándékát rendkívül dicséretesnek találni nem birjuk” (1850. febr. 18. 40. sz. 176.); „ő nekünk, nemzeti intézetünknek legszomorubb állapotában hátat fordít... ő meg tud hazájától válni most, miért ne tudnók ezt mindnyájan minden további busongás nélkül eltűrni?” (1850. febr. 27. 48. sz. 208.); és végül: „azon bálványozó szeretetet, mellyel rajta mindenki csügge, épen nem menthető mostani távozása kissé megingatta”. (1850. márc. 8. 72. sz. 308.)

Hollósy 1850. márc. 22-én lépett fel utoljára a Nemzeti Színházban, ezután már csak néhány jótékonycélú ünnepélyen énekelt. Hamarosan Bécsbe utazott, s május 2-től kezdődően ott tűnt fel a császári opera színpadán. Kétségkívül elsöprő sikert aratott, sok évvel utóbb, s már kiengesztelődött hangnemben, maga Frankenburg tanúskodik diadaláról. Frankenburg egy késő emlékirata szerint Hollósy Kornélia bécsi népszerűségéhez hozzájárult a magyar nép iránt akkor kibontakozó rokonszenv: „minél több embertelenséget követtek el odafönn a magyarok ellen, annál több rokonszenv nyilvánult irántuk az alsóbb rétegekben” (Frankenburg Adolf: *Bécsi élményeim*. I. k. Sopron 1880. 177.). De elősegítette a sikert a bécsi opera 1850. évi állapota is: „A forradalom annyira megtizedelte a kitűnő művészek sorait, hogy a megmaradottakról méltán el lehetett mondani: ‚der Rest ist Schweigen!’” (Id. mű 109.) Ilyen körülmények között lép színre Bellini *Alvajáró* c. operájában, Amina szerepében: „Eleinte kissé elfogult volt; de a dörgő tapsviharsz ezerajku, ‚éljen’-ek csakhamar fölbátoriták, s ugy énekelt, a hogy’ énekelni szokott: mint egy angyal. Maga a császár is lelkesen tapsolt; az egész közönség élvben és gyönyörben uszot, előhítták valami tizszer vagy tizenkétszer, kapott virágot és koszorut is, szóval tökéletesen reüzirozott — valamint később a ‚Luciá’-ban és a ‚Hugenották’-ban is.” (I. m. 181.)

Az 1850-es években azonban a Hölgyfutár lapjain Frankenburg még más hangnemben írt, közléseiből sohasem hiányzott bizonyos gúny vagy politikai célszerűség.

Magyar lap akkor nem beszélhet nyíltan, de a magyarok a sorok között is tudtak olvasni. Ennek megfelelő érzésekkel olvashatták, hogy Hollósy Kornéliának első fellépésekor „maga a császár is olly lelkesen tapsolt, mint csak lehetett” (Frankenburg Adolf: *Levelek Saroltához*. Hölgyfutár. 1850. máj. 7. 105. sz. 440—41.); hogy ugyanakkor „senkinek sem jutott eszébe Nelli kisasszonynak rossznéven venni, hogy a rác özvegyek számára akart énekelni” — azaz a szabadságharcban ellenünk küzdők özvegyei javára (i. m. 440—41.); hogy a művésznő Varsóba készül, ahová az orosz cár már megérkezett, több fejedelmet meghívott — Ferenc Józsefet is —, s ahol így „fényes keretek közt fog fellépni” ha a meghívást elfogadja (Hölgyfutár 1850. máj. 28. 121. sz. 516.). A közvélemény ítéletének kialakítására akkoriban e maliciózus célzások is elegendők. Frankenburg olvasóiban az a gyanú érlelődhetett meg, hogy Hollósy Kornélia az elenség táborához pártolt.

A *fekete vér* írásakor azonban Hollósy Kornélia pályájának, bécsi, majd varsói alakulásáról további, még figyelemreméltóbb adalékokat szolgáltatató források is az író rendelkezésére állhattak. Így Vadnai emlékiratai, melyek a művésznőnek a császárral és a cárral való közvetlen ismeretségéről is hírt adtak (i. m. 123—68.).

„A varsói színházat akkor Abramovics orosz tábornok (rendőr-miniszter féle) maga igazgatta — olvassuk. — Ez az ember igazi bagariás muszka volt, ki gyűlölt minden idegent . . . Valószínűbb, hogy a Pestről kapott kedvezőbb értesítések puhíták meg Abramovics tábornokot, elég az hozzá, hogy Hollósy Kornélia kisasszony fölépett és igen nagy tetszést aratott . . . Tizenhárom hónapon át vendégszerepelt Varsóban, s egyre jobban tetszett lengyeleknek és oroszoknak . . . Abramovics oly gyöngéd lett hozzá, mintha tulajdon édes lánya volna. . . . A cárné óhajta megismerni, s meghívatta az udvari hangversenyekre is . . . Maga a büszke, katonás Miklós cár kedvtelve hallgatta a rokonszenves lány énekét. Egy ily udvari estélyen magas vendég volt: az osztrák birodalom fiatal császára, ki a hála és köszönet látogatására ment Varsóba. Bemutatták neki a magyar énekesnőt, ki ez alkalommal a 'Télen nyáron pusztán az én lakásom' dalt énekelte”. (Vadnai: i. m. 135—36.) Nem dönthetjük el, mennyire váltak ismertté korábban e kapcsolatok a Bach-korszak magyarsága előtt. Hollósy politikai megítéléséhez mindenesetre alapul szolgálhattak.

S mi több, felbukkantak a cár és a császár neve mellett más, a magyar szabadságharc történetében közvetlen szerepet játszó személyek, orosz hadvezérek, politikusok nevei is, akikkel Hollósy Kornélia már egy-két évvel Világos és Arad után közvetlen kapcsolatban állt: „Varsó akkori kormányzója Paskievics volt, ki annyira megkedvelte

a fiatal művésznőt, hogy fölvonások közt gyakran fölkereste a színpadon. Dicsérte énekét és vigasztalta a magyar nőt. „Nem tehetünk róla — mondá neki —, hogy a mi hadjáratunkra olyan siralmas állapottok következtek.” Rüdiger tábornok, ki előtt Görgey letette fegyverét, szintén meghívta estélyeire, hogy énekeljen.” (Vadnai i. m. 136.)

A fentiek alapján az a meggyőződésünk, hogy Jókaiiban mélyen elraktározódtak a Hollósy Nelli szabadságharc utáni bécsi és varsói pályafutásával kapcsolatos politikai benyomások, amelyeket az önkényuralom első korszakának lázas hangulatában a művésznő hazájával szemben elkövetett hűtlenségeként értékelt. Ezek az emlékek — más hatásokkal is összeszővődve — élednek újjá írónkban *A fekete vér* Arankájának megalkotásakor, akit némileg hasonló páfordulás jelleméz: elpártol a szabadság volt harcosától, az önkényt képviselő Durchlauchttal szó viszonyt, majd a becirkerré torzuló Lenke Simonnal köt érdekházasságot.

Hollósy Kornéliára vonatkozó emlékeiben írónkat kétségkívül szubjektív indítékok is irányították. A forradalom és szabadságharc napjaiban Jókai új személyi kapcsolatokba került, új összeköttetései új érdekköröket jelentettek, s ezek hatása alatt nem ritkán felülvizsgálta régi álláspontjait is. Életének ilyen új vonatkozása házasságba torkoló szerelme Laborfalvi Róza iránt s barátsága Nyáry Pállal; mindkét vonatkozásban adva az út a Schodelné Klein Róza iránt való megértés felé, aki Laborfalvi Rózával évek óta szívélyes kapcsolatban állt, s akit Nyáryhoz bensőséges érzelmi szálak fűztek. Jókai és felesége, továbbá Nyáry és szerelmese együtt élték át a szabadságharc viszontagságait, együtt voltak Debrecenben, utóbb Nyáregyházán, Szegeden, Aradon is, a két asszonyt a kritikus napokra együtt helyezték biztonságba Gyulán stb. — megmaradhatott-e az író mindezek után azon a hűvösen tárgyilagos állásponton, amellyel korábban Schodelné rovására Hollósy Kornélia érvényesülésének útját egyengette? Nyáryt politikai magatartásáért a szabadságharc után évekre bebörtönözte az osztrák önkény, Schodelné magára maradt, elzárult útja a Nemzeti Színház felé, s hamarosan (már 1854-ben) el is húnyt. Így érthető, hogy Jókai utólag visszatekintve, Schodelnéban találja meg azt a mértéket, amelyhez viszonyítva a hazájából Bécsbe, Varsóba szerződő Hollósy Kornélia könnyűnek találtatott. (Vö. Vay Sándor: *Nyáry Pál szerelme*. Pestmegyei históriák. Bp. é. n. 53—65. Érdekes Újság Könyvtára; Jókai Mór: *JKK Cikkek és beszédek*. II. k. Bp. 1967. 481—82.)

Van a regény Arankájának még néhány, esetleg szintén Hollósy Kornéliára utaló vonása is. Jókai nem hanyagolja el azt a körülményt sem, amely a regény írásakor Hollósy bécsi és varsói útjainak indíté-

kaiként már általánosan ismertté vált, és a művésznőt politikailag minden gyanú fölé emelte, hogy ti. külföldi útjain voltaképpen Haynau által halálra ítélt testvére, Hollósy József főhadnagy megkegyelmeztetése érdekében keresett összeköttetéseket. A regényben Aranka is politikai összeköttetésének hasonló eredményeire hivatkozik: „Hány embernek nyitottam meg a börtöne ajtaját! — Hány embert szabadítottam meg a bujdosásból! — Hány gyászoló családnak adtam vissza a családapát!” stb. (Vö. JKK 60.)

Érthető képzettársítással hozta összeköttetésbe Jókai Aranka alakját Barkó Palival: az az emberséges, kölcsönös megbecsülés és tisztelet formálódik itt regényesen bonyolult, viszonzatlanul egyoldalú szerelemmé, amely az októberi diploma korának két művészegényisége, Hollósy Kornélia és Reményi Ede között fennállt.

Nem tudjuk, mikor kezdődött a két európai hírvő művész ismeretése, találkoztak-e az 1840-es években Bécsben tanulóéveik alatt, majd Petrichevich Horváth Lázár szalonjában, ahol mindketten bemutatták művészetüket, vagy akár legelső fellépéik idején a Nemzeti Színház színpadán? Ám így is sok adat szól amellett, hogy a kölcsönös nagyrabecsülés érzése hatotta át mindkettőjüket egymás iránt. A regény szempontjából különösen három együttes fellépésükre kell figyelemmel lennünk, minthogy mindhárom alkalom magánéletük, illetve az ország sorsának egy-egy fordulópontján adódott.

Hollósy Kornélia — rövid, magánélete alakulásával kapcsolatos megszokást kivéve — már 1851 tavaszától Magyarországon játszott. Reményi Ede megkegyelmeztetése után 1860. január 30-án tartott első hangversenyén egyike volt azoknak, akik Reményinek demonstráció számba menő fellépése alkalmából a kísértő műsort szolgáltatták: „Ha hozzátesszük, hogy a mi Hollósy L.-nének azzal a kedves hanggal, melyben már oly sokszor gyönyörködénk, néhány bájos népdalt tett még bájosabbá, . . . képzelheti a jelen nem volt nyájas olvasó, hogy az este egy zengő ligetben valánk.” (Pesti Napló 1859. febr. 1. — X. évf. 26—2991. sz. 3.)

A második jeles alkalom, amely nem kevésbé mélyen vésődhetett Jókai emlékezetébe, Reményinek a pesti vakok ápodlaja javára ugyancsak a Nemzeti Színházban az októberi diploma kiadását közvetlen követő napon, 1860. okt. 21-én tartott hangversenye. Ennek műsorán ismét találkozunk Hollósy nevével, aki a Reményi által országosan ismertté vált *Repülj fecském* c. dalt énekelte. (Pesti Napló 1860. okt. 20. — XI. évf. 243—3208. sz. 3.)

Nem kevésbé sokatmondó volt végül 1862. július 29-én Hollósy Kornélia búcsúfellépése Erkel Bánk bánjában a magánéletbe való végleges visszavonulása alkalmával:

„A szinte halotti csendben Reményi Ede hegedűművész, Erkel Ferenc, Ábrányi Kornél, Mosonyi és Zimay — valamennyi híres zenész és komponista —, Szigligeti és Egressy Gábor léptek elejébe, hogy a főváros közönsége nevében búcsút vegyenek tőle. Meghatottan, néma könnyhullatással hallgatta Hollósy Reményi beszédét, melynek elhangzása után Erkel nemzetiszínű-szalagos babérkoszorút tett a művésznő fejére. Majd Reményi átadta neki a közönség gazdag ajándékait, miket a küldöttség mellett három jelmezes apród bársony párnákon hozott. Végül Thaly Kálmánnak nehéz fehér selyemre nyomtatott költeményét — melyet nemzetiszínű papíron a közönség között is szétosztottak — nyújtották át a művésznőnek.

Jóllehet az előadás egyre fokozottabb lelkesedés mellett fejeződött be, ezzel még korántsem volt vége az ünneplésnek. A közönség hatalmas csoportokba gyülekezve folytonos éljenzéssel kísérté lakásáig a művésznőt, aki csak Egressy Gábor támogatása mellett tudott hazamenni. Reményi közben hazaszaladt a hegedűjéért, magához vett néhány cigányt a Bunkó zenekarából, s ezekkel és egy írőkből, zenészekből és művészekből — Hollósy szalonjának ismert alakjaiból — álló társasággal felment Hollósy lakására, hogy a síró hegedű bánatos hangjával búcsúztassa el még egyszer a ‚kedves csalóányt’” (Diósszilágyi Sámuel: *Hollósy Kornélia emlékezete*. Hollósy Kornélia emlékalbum. Makó 1927. 14.)

Hollósy Kornélia és Reményi Ede ezen együttes fellépeteinek emlékeiből szökhette a jelek szerint Jókai *A fekete vérből a Jótékony művészet* c. fejezet számos részletét. A jótékony cél mezében zajló hazafias ünnepély, Barkó Pali művészi remeklése, műsorának népszerű, politikai célzatú dalokból való összeválogatása — szimbolikus borstörésül a becirker-világ orra alá —, a hangverseny alatt felforrósodó hangulat — a művész hegedűje éppen azokat az érzéseket tolmácsolja, amelyeket az októberi diploma híre kivált —, végül a koszorúátadásának motívuma is — azzal a különbséggel, hogy itt Aranka ajánlja fel azt Barkó Palinak, nemcsak a hála, hanem egyúttal a szerelem jelképeként is — egyaránt helyet kaptak a regénynek ebben a fejezetében. (Vö. JKK 126–127, 130, 137, 156–157.)

Mint látjuk, Jókai bőséges információval rendelkezett Hollósyra vonatkozóan; ezekhez nem csupán saját színházi élményei, nem is pusztán újságírói hírforrásai juttatták hozzá. Volt mindezeknél közvetlenebb informálója is saját családi körében: Laborfalvi Róza, Kornéliának évek során át pályatársa a Nemzeti Színházban. A Hollósy Kornéliával kapcsolatos emlékek éppen feleségének beszámolóit kapták meg életteljeségüket. A jeles énekesnőről kialakult kép azonban regénye anyagának belső törvényeihez, alapjellegé-

hez igazodott az író alkotó műhelyében, s így szükségszerűen nagyon is módosult, messze került az eredeti modelltől.

Aranka alaptermészetéhez, kiegyensúlyozatlan alkati tulajdonságaihoz azonban Jókai nem használhatta mintául Kornélia harmonikus egyéniségét. Szeszélyes, zabolátlan temperamentumával, könyörtelenségével, hullámzó szerelmi életével éppúgy, mint intrikus hajlamaival Aranka inkább az ifjú Schodelné Klein Rózát (1811—1854) idézi emlékezetünkbe, ezt a tüneményes tehetségű énekesnőket, aki a magyar operaszínpad művésznői sorában elsőnek szerzett európai nevet. Életrajzírója szerint Schodelné alapjában jólelkű, de uralkodni vágyó természet volt, kiváltságos helyzetét tehetsége mindenképpen indokolta, kivált mivel messze versenytárs nélkül érvényesülhetett a pesti színpadon. Ezt a helyzetet azonban félreértette, magánál nagyobb urat nem ismert, feltétlen hódolatot követelt, a színházban a társulat többi tagjával állandóan viszályban volt, s szeszélye annyira elragadta, hogy még egyes drámai színészeknek is távoznuk kellett, akiket Nyáry Pál mint a színházi bizottság egyik tagja és Schodelné benső barátja „egyszerűen elcsapott csak azért, mert a kedvelt Schodelné előtt nem voltak hajlandók meghajolni.” Bajza József lemondása a Nemzeti Színház igazgatói tisztjéről szintén Schodelné dolgával függött össze: a kötelességtudó, pontos Bajza „nem tudta szó nélkül nézni az énekesnő önkénykedéseit, s ezért összeütkezésbe került a színház választmányával, mely minden alkalommal a primadonnának fogta pártját.” (Vö. Benyovszky Károly: *Schodel Rozália*. Magyar Színművészeti lexikon. Szerk. Schöpflin Aladár. IV. k. 1931. 93—94.; Benyovszky Károly: *A pozsonyi magyar színművészet története 1867-ig*. Pozsony 1928.; Vay Sándor: *Nydry Pál szerelme*. Pestmegyei historiák. Bp. é. n. 53—65. Érdekes Újság könyvei; Jókai Mór: *Cikkek és beszédek* II. Bp. 1967. 481—82.).

Az önkényuralom magyarországi vezető személyiségénél, a Durchlauchtnál kilincselő, vele társadalmi kapcsolatot tartó, sőt viszonyba bocsátkozó Aranka alakja továbbá önkénytelenül is Szendrey Júliára irányítja figyelmünket. Kortársainak szóbeszéde hasonló vádakkal illette őt is, szemére vetették, hogy Haynaut felkereste, hogy Haynau helyettesével, herceg Liechtenstein Ferenczel szerelmi kapcsolatot tartott, s főként, hogy még a gyászév le sem telt, már Horvát Árpád felesége lett. Valóban, *A fekete vér* Arankájának megformálása aligha lehet független Szendrey Júlia alakjának e régebben szokványos megítélésétől. Jókai Mór kétségkívül osztozott azokban a vélekedésekben, amelyeket közvetlen *A fekete vér* iratását megelőző években melegít fel és szellőztet újra — a védelem álarcában — a memoár-

irodalom. Ekkor jelent meg Farnos Dezső *Petőfiana* c. évkönyvében (Kolozsvár 1889.) Dekániné Vadadi Berta írása, amelynek tartalmát a Fővárosi Lapok ismertetés ürügyén minden kritikai megjegyzés nélkül tárja a nyilvánosság elé (1889. okt. 23. — 291. sz.): szerzője kamaszleány kori — negyven év előtti — fantáziájának képzelgéseit idézi fel itt az urát kereső Szendrey Júlia kolozsvári napjaira vonatkozóan. Ugyanekkor szólal fel Vachott Sándorné Csapó Mária, akinek személyi problémája volt, vajon ura, Vachott vagy Petőfi volt-e a nagyobb költő; ő ugyancsak Júlia apológiájának ürügyén a Júlia 1850. évi pesti tartózkodásával kapcsolatos mende-mondákat teregeti ki. Végül közvetlenül *A fekete vér* íratásának évében jelent meg Szana Tamás teljességgel megbízhatatlan műve, amelyhez Júlia elvált férje, a szexuálpatologikus típusú Horvát Árpád szolgáltatta az anyagot. (Szana Tamás: *Petőfiné Szendrey Julia*. Bp. 1891.) *A fekete vér* szempontjából főleg Júliának Liechtenstein Ferenczel való állítólagos viszonyára vonatkozó irodalmi mendemondák érdemelnek figyelmet; ismételjük, pusztán *A fekete vér* szempontjából, mint-hogy az is erősen kétséges, vajon egyáltalában ismerte-e Júlia a herceget.

A Durchlaucht alakjában a lovagiasság domborodik ki, herceg Liechtenstein Ferencre (1802—1887) éppen e vonása látszik utalni. Dienes András szerint e tulajdonsága emelte kortársai szemében is némileg Haynau fölé: „A herceg 48 éves... már tábornok; arcképei szerint hódító külsejű férfi, közismert gavallér, feljegyezték róla, hogy a Haynau parancsára felgyújtott Csongrádot megmentette a porrá-égéstől, és ő volt az, aki kegyelmet eszközölt ki Dessewffy honvéd tábornok számára, akit Haynau bitóra ítelt: közbenjárására Dessewffyt „csak” főbelőtték. Annyi kétségtelen, hogy Liechtensteinnek nagy befolyása volt Haynaura, nem lehetetlen, hogy Julia járt a lovagiasnak hirdetett herceg irodájában, kérnivalója volt elég: utlevél, pesti lakhatás, Petőfi lefoglalt ingóságaiából az asszony tulajdonát képező javak visszaadása stb. Ismételjük: ez lehetséges és ebben semmi kivetni való nincs.”

Teljesen valószínűtlen viszont, hogy ez a hivatalos kapcsolat viszonyná alakult volna, hogy „a herceg, az osztrák tábornoki kar tagja, ez a főnemes, a Mária Terézia-rend lovagja arra kérte a forradalmár feleségét, hogy „engedné meg, hogy az ügy [ti. a Bem apóhoz történő fantasztikus utazás ügye, amelynek terve Júliát állítólag foglalkoztatta] koronkinti fordulatáról maga vihessen neki tudósítást” (Szana i. m. 125.). Vagyis ez a dugszagd világi, akinek kastélyai és várai voltak, Garay János magyar költő szegényes bérelt lakásában folytatott viszonyt a császári ház első számú ellenségének, a proskri-

bált Petőfinek a feleségével.” (Dienes András: *Perújítás* „Szendrey Julia ügyében. ItK 1962. 307—38.)

Hogy Jókai e szóbeszédben szőtt „ponyvaregény” motívumait használja regényében, szubjektív indítékok magyarázzák.

Irodalomtörténetírásunk jogos kétkedéssel mérlegeli azoknak az emlékezéseknek hitelét, amelyeket Feszty Árpádné egyik írása ad elő a Jókai-családnak Petőfire, illetve Petőfinére vonatkozó vélekedéséről: eszerint Jókai „hideg hiszterikának” tartotta Petőfinét, aki egyebek közt őt magát is — mint Petőfiék lakótársát a pesti Schiller házban — „megkivánta”, bár ő nem állt kötélnek stb. (Feszty Árpádné: *Jókai Petőfiékről*. A tegnap. Bp. 1924. 43—59. l.) Ezzel a gyöngye hitelű családi hagyománnyal szemben inkább kell ténynek tekintenünk, hogy Jókai s kivált Jókainé sohasem feledhette, mennyire ellene volt Petőfi, az egykori jóbarát és politikai fegyvertárs, Jókai házassági tervének s „nagyonis világnézeti-erkölcsi motívumok alapján” mint próbálta még Jókai hozzátartozóinak mozgósításával is megghiúsítani e tervet. Ilyen előzmények után a Jókai-család mintegy elégtételnek foghatta fel a Petőfi részéről ért sérelmeivel szemben, hogy Petőfi özvegye — mint híresztelték — nem maradt hű ahhoz az erkölcsi magaslatához, amelyre őt tragikus sorsú urának versei állították; Laborfalvi Róza viszont — ifjúkori tévelygése ellenére — Petőfi felfogását megcáfolva becsülettel állt helyt hitvesi hűségében. Nagy Miklós tanulságosan összegezve az idevágó dokumentumokat arra a meggyőződésre jut, hogy „Így idegződhetett be Jókaiabn eltörölhetlenül egy erősen egyéni eszmétársítás: Róza kiválóságai csak Júlia gyarlóságainak holdudvarával ragyognak igazán”, s a Júliáról szárnyra kelt szóbeszéd ilyen alapon vezette a félig kimondott összehasonlításhoz a maga hitvese és Petőfié között: „Csakhogy az én csillagom engem a zenittől a nadírig elkísért.” (Nagy Miklós: *Jókai. A regényíró útja 1868-ig*. Bp, 1968. 237—43.)

Ebben a szubjektív felfogásban válik érthetővé, hogy Arankának a Durchlauchttal szőtt viszonyát ábrázolva, az író a Szendrey Júliával kapcsolatos szóbeszéd egyes motívumait is felhasználta.

KORRAJZ, KÖRNYEZETRAJZ

A kolera

A kolera rajzában Jókai elsősorban saját emlékeire támaszkodott. Élete során a járványnak három nagy hulláma söpört végig hazánkon. Az indiai eredetű ún. ázsiai kolera (*cholera asiatica*) 1826-tól kezdve fokozatosan közeledett egyrészt Perzsián és Oroszországon, másrészt

Törökországon át s 1831 nyarán egyszerre tör ki a Lengyelországgal és Galiciával határos északi megyékben és a török határ mentén, a Bácskában. Magyarország egész területén végigvonulva több mint félmillió ember kapott kolerát, s a betegek 44%-a meghalt. A második veszedelmes hullám 1855-ben, a harmadik 1872-ben érte el hazánkat. Jókai a járvány mindhárom hullámáról bőséges tapasztalattal rendelkezett, közvetlen benyomásai fölöslegessé is tették, hogy a járvány és a vele szemben hozott közegészségügyi intézkedések ügyében irodalmi forrásokhoz folyamodjon; ilyenek pusztán a regényeiben festett kép színezéséhez és árnyalásához járulhattak hozzá adalékaikkal.

A legmélyebb hatást minden jel szerint a gyermekkorában lezajlott első kolera-hullám tette írónkra. Mindössze hat éves, amikor az országos megpróbáltatás — még életének komáromi korszakában — szülővárosát sújtja. Erre (s nem pozsonyi cseregyermekségének éveire) vonatkozik visszaemlékezése *Szomorú napok* c. regényének lapjain. (JKK 2. k. 116—17.)

Az itt vázolt kép legfőbb elemei *A fekete vér* lapjai is visszatérnek: a kordon, a záróvonalat biztosító polgárőri intézkedések, a nyakba akasztott kámfor, a gyümölcsökre vonatkozó tilalom, a valódi kórokozók ismeretlensége, a tömeges halálozást jelző harangszók félelmetessége — együtt és egyenként megannyi személyes élmény, amely a gyermekkori benyomások színességével él az íróban.

Ennek az 1831. évi kolerának gyermekkori emlékeit eleveníti meg Jókaiiban az 1855. évi újabb járványhullám. Újságok, folyóiratok szinte napról napra adnak ekkor hírt nemcsak közegészségügyi intézkedések, a betegségre vonatkozó statisztikai adatok közlésével, hanem a helyileg beváltak tartott gyógyító módszerek ismertetésével, a bajelhárítás pszichológiájának taglalásával s nem utolsó sorban a helyenként változó hangulat érzékeltetésével. Különösen nagy hatást vált ki a közvéleményben, hogy Obernyik Károlyt, Petőfi egykori Tizek Társasága néven ismert írócsoportjának kedvelt tagját is elragadta a kolera. Amit *A fekete vér* a kolera felidézte babonás népi varázslélményekről előad, nagyrészt e második országos csapás sajtó-regisztrálásaira vezethető vissza.

Különösen érdekes a Vasárnapi Újság *Vidéki hírek* c. rovatának egyik közleménye, amely a regény első fejezetének paraszti kolera-mitológiájához szolgáltatott érdekes adalékokat. Hasonlóan ahhoz, amint pl. a moldvai csángó-székelyek körében a megszemélyesített „Holera” maga természetfölötti hatalommá emelkedik (Vö. Hegedűs Lajos: *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések*. Bp. 1952. 44.), úgy elevenedik meg a járvány hatására népünk képzeletében a pusztulást okozó betegség-démonok egész sora. Ezek közül a regény szempont-

jából a Mármaros megyei Csuma érdemel figyelmet. Erőli írja a folyóirat a következőket:

„Mármaros megyében augusztus hó folytán, a városok és falvak csaknem minden tornyaiban naponként zugnak és csengenek a harangok; a kholera, a szegények kunyhójában, a mesteremberek tiszta hajlékában és a tehetősök urak lakásaiban egyaránt dúl s oltja ki az életet!! Csak Szigeten e hó 24, 25 és 26-dik napjaiban 25—30 ember (ide számlálván a kórházak halottjait is) lőn martaléka a halálnak! A miveltebbek a lélekrendítő események okát a légromlottságában, az orvostan fejletlenségében, az egyenetlen időjárásban, az éretlen és rosszul érett gyümölcsökben és közrémületben keresik; s mit változtatniok nem lehet: abba belenyugszonak; reményöket a jövő napokba helyezik. — A miveltebbek pedig és tudatlanok, Istennel harczoló, emberfölötti lénynek tulajdonítják a baj okát, s a romboló szellemet, melly kíméletlenül pusztítja kedveseik életét, nevében nevezik, erdőben mezőben, temetőben és templomban mindenütt látják s haragja engesztelésére ajánlatok — és ajándékokkal járulnak.

A borzasztó kórszellem nevé, mellyet már népünk remegve emleget Csuma (vesztés, csoda, szörnyeteg). Ezt különféle emberek különféle alakban látták és látják és még ezután is bizonyosan fogják sokan látni a képzelges nagyító üvegein.”

Ezután néhány közzsájon élő esetet sorol fel a közlemény a koleával történt személyes találkozásokról, majd így folytatja: „Ez adoma ezután kitoldva foldva, ezer alakban vándorol a nép közt, kik ezek valóságáról naponként inkább meggyőződést érlelnek fejökben, hallván kongatni a harangokat, reggel, délelőtt, délben, délután és estve.” (*Csuma, mint kórszellem.* VU 1855. okt. 7. — II. évf. 40. sz. 317—19.)

A Csuma mint betegségdémon szóláskincsünkben is ismert („sovány, mint a Csoma lova”), Jókai korának etnográfiai irodalmában azonban még nem kapott helyet. Jókai emlékezetében — már csak anekdotikus jellegénél fogva is — a VU közvetítette közlések rögződtek meg.

Ezt az anekdotikus anyagot kamatoztatja Jókai *A fekete vér* lapjain: a Csuma alakjához hozzákapcsolja képzelete egyrészt a betegségdémonok, másrészt a bajelhárító varázslóeljárások változatos fajait, amint ezt tapasztalatai és a kor időszaki sajtója keze ügyébe szolgáltatják.

Az 1872. évi járvány közegészségi és járványügyi közleményei, melyeket az író saját lapja, *A Hon* sürű egymásután nyújt közönségének, e késői regény szempontjából csak mint Jókai emlékezetének további ébrentartói játszottak szerepet. A mű egyébként is csupán

bevezetesként vázolja fel a kolera első, ismeretlenségében különösen félelmetes berontásának romantikus körülményeit, amelyek a gyermekcsere kulisszául önként kínálkoztak.

A cigányok

Jókainak több írása foglalkozik a cigánykutató József főherceggel (vö. főként *Táncz estély József főhercegnél*. A Hon 1876.; *Alcsuthról*. Vasárnapi Újság 1884.; *Alcsuth, a tündérlak Magyarhonban*. Magyar Salon 1885.; *József főherceg családja körében*. Életemből. I. rész. NK 96. k. 279—82.; *Szüreti mulatság Alcsuthon*. Uo. 283—87. c. írásait).

Van tanulmánya, amely címéül József főherceg cigány nyelvtanának cigány nyelvű alcímét — *Romano csibákero sziklaribe* — választja. (Nemzet 1884.; vö. *Még egy csokrot*. NK 69. k. 168—91.) Ez a dolgozat ismerteti — egyebek közt — József nádor unokája, a Habsburg József Károly Lajos (1833—1905) etnográfiai érdeklődésének kialakulását, tájékoztat cigánykutató munkájának eredményeiről, sőt idézetekkel, bizonyos tanulságok kiemelésével is tanúsítja, hogy Jókainak már évekkel e mű megjelenése előtt áttekintése volt a *Cigány nyelvtan* tartalmáról. Jókai közlései tudománytörténeti vonatkozásban sem érdektelenek; *A fekete vér* szempontjából azonban fontosabb, hogy a magyarországi cigányság fejlődési lehetőségeit is mérlegre teszi, s ezzel kapcsolatban a regény Barkó Palijának alakja felé mutató megfigyeléseket sorakoztat fel.

Jókai szerint „távol hazájukból kivándorlásuk után Magyarország volt az, ahol legelőször állandóan letelepedtek az indus származású „romá'-k” (NK 69. kt. 171.) s ennek következtében lett „a magyarországi cigány az egész világon szétszórt cigánynépnek a törzse, az arisztokráciája” (uo. 170.). Mindez lényegében különbözteti meg más országok vándorló, lefokozott jogállapotú vagy élősködő cigánycsoportjaitól: „A magyarországi cigány az egész világon szétszórt cigánynépnek a törzse, az arisztokráciája. Nemcsak nagyobb szellemi tehetségeinek számbavevése indit az állításra, ámbár ez is erős bizonyíték. A magyarországi cigányok közül katonai, papi és polgári pályákon is találkozunk kitűnőségekkel. Volt egy cigány tábornokunk, nem rég szenteltek fel a váci dioecesisben egy cigány plébánost, s Rácz Palinak, a közkedvességű zeneprimásnak huszonhárom élő fia közül ügyvéd, mérnök, hivatalnok, orvos, tanár cseperedett már fel s tán csak egypár marad meg „cigánynak”. Olvasottság, tudománykedvelés meghonosult náluk; sokan közülük házakat, földeket szereztek; többen a szavaló, éneklő művészet terén fényes neveket vívtak ki maguknak, a mellett példás családi életet élnek (azt kell látni, hogy

szereti a cigány a rajkóját!) egymás elhagyott árváiról gyöngéden gondoskodnak s fiaik a hadseregben jó katonák.” (Uo. 170—71.)

Jókai szóban forgó tanulmánya olyan, közvedlenül József főhercegtől származó értesüléseket is tartalmaz, amelyek utóbb a *Cigány nyelvtan* lapjain nem kaptak helyet, *A fekete vér* szempontjából azonban jelentőségük el nem hanyagolható. A regény elején a gyermekcserét végrehajtó cigányasszony fűvész-ismereteivel segít a szülés következtében életveszélybe került bárónőn: „vérelállító fekete nadálytőt, tejoszlató bürköt, halálélesztő nárdusgyökeret” szed, hisz „ismerik azokat a cigányasszonyok”, majd málnavizet készít, s betegét „addig kötözteté ildott jó fűvekkel, amig elcsillapult, megittatta málnavizel, elaltatá.” Mindez arra az „alte Hexé”-nek nevezett németországi cigányasszonyra emlékeztet, akiről Jókainak József főherceg beszélt id. cikkében: „Az ,egyiptomi bűvészet’ segélyével csodakurákat művelt, s hetedhét országban híres volt felőle. Különösen a makacs női bajokat, a mik minden orvosi tudományon kifognak, csalhatatlanul meggyógyította. Két magas fejedelmi hölgy is, kik közül az egyik a főherceg rokona, fölkeresé a csodatevő cigány-asszonyt, József főherceg kíséretében.” (Uo. 187.)

A regénynek egy további részletében Lenke Simon sorra leleplezi Barkó Pali műsorának fedőnevekkel jelölt, de eredetileg forradalmi célzatú zeneműveit: a Svihrovai-nóta — Bercsényi indulója; a Bihari kesergője — valóságos Bihar vármegyei protestáció; a Berlioz-féle transzpozíció — maga a Rákóczi-induló. József főherceg egy idevágó epizódot említ Jókainak. Egyszer egy erdélyi városban a kerületi főnök — Bezirkskommissar — József főherceg tiszteletére egy cigánybandával a nagyidai nótát szeretné eljátszatni. „A főherceg erre odaszólt a prímásnak:

— Húzd rá neki azt a nótát, amelyikért huszonöt botot kell kapnod, én minden botért, amit kiállsz, száz forintot adok.

A primás ráhunytott, s azt mondta rá: „csácsó!” s a mint a nagyságos ur ráparancsolt, hogy húzza el a nagyidai nótát, rárántotta neki a Rákóczi-indulót.

A Bezirker majd a bőréből ugrott ki dühében, de a cigány olyan ártatlan képpel esküdött mennyre-földre, hogy ez az igazi nagyidai nóta, hogy inkább adott neki egy fertálybankót, csak ne húzza tovább.” (Uo. 186.)

Érthető ezek után, hogy Jókai — tanulmányának tanulsága szerint — mindent elkövet, hogy József főherceget a cigányokra vonatkozó kutatásainak közzétételére rábeszélje.

A *Cigány nyelvtan* 1888-ban jelent meg (József főherceg: *Cigány nyelvtan*. Romano csibákero sziklaribe. Bp. 1888. 377.), de testes

kötetének második része nem nyelvtani anyagot nyújt, s nem is a főherceg műve.

Ezt az *Irodalmi Kalauzot* Ponori Thewrewk Emil szerkesztette, s benne a cigányságra vonatkozó kutatások enciklopedikus összefoglalását nyújtja, alapos bibliográfiát ad, s külön fejezetekben tekinti át a cigányok ethnológiájára, történetére, nyelvére és népköltészetére, a magyar és cigány zene összefüggéseire, a világ és hazánk híres cigányaira s végül a cigány tárgyú szépirodalomra és művészetekre vonatkozó alapvető ismereteket. A *fekete vér* kialakulásában Ponori Thewrewk adatgyűjteménye jelentős szerepet kapott, figyelmét már csak Jókai nevének ismételt emlegetésével is felkelthette, de még inkább az író cigány tárgyú műveinek áttekintésével: Jókainak 1888-ig megjelent munkái sorában tizenhatot tart említésre méltónak.

Az *Irodalmi Kalauzban* is talált Jókai néhány sort a „Gyermekrablás vádjáról”. A mű idézi Arany János *Bolond Istókjának* a vád ellen szóló sorait:

— „Loptam! — ki ördög lopna ily kamaszt?
Loptam! hogy is ne! hisz csak nem malacz!”

Felsorolja továbbá a „Cervantes óta regényekben, novellákban, szindarabokban előforduló téma” több irodalmi feldolgozását, számbaveszti egyes külföldi néprajzkutatók hozzászólásait (Id. mű 262.). Eötvös regénye, *A nővérek* természetesen nem kap helyet e felsorolásban, minthogy e regény nem említi cigányokat, pusztán egy „kőbornő” mesterkedésének mutatja be a gyermekcserét. Az erre vonatkozó adatok mindenesetre hozzájárulnak ahhoz, hogy Kemény Nándor gyermekének esetét az írónak újólaj emlékezetébe idézzék.

Indítékokat kapott Jókai Ponori Thewrewknek az „állítólag cigány eredetű” híres személyekkel foglalkozó adatsorától is. A hegedűművészé fejlődött cigányzenész alakjának elgondolásában Jókai arra a közkeletű vélekedésre támaszkodhatott, amely a nagynevű hegedűművész Sarasate cigánynak mondta. Az *„Irodalmi Kalauz”* Jókai *Még egy csokrot* c. művének egy futó megjegyzését is feleveníti ezzel kapcsolatban, amely szerint „zenélni pedig sehol sem tud a cigány, csak nálunk, másutt csak gajdol. (Egyes lángelméket kivéve, mint Sarasate).” (Romano csibákero sziklaribe. NK 69. k. 171.). Ponori Thewrewk Sarasate közvetlen nyilatkozatával cáfolja ezt a feltételezést: „Maga a művész azt tudatta velünk, hogy nem cigány származású; hogy baszk neve van, s hogy az egy navarrai falunak is a neve.” (I. m. 342—43.). Mindez természetesen aligha zavarta Jókai képzetét alkotó-alakító munkájában, annál kevésbé, minthogy

éppen e mű szolgáltatja keze alá a Debrecen Bach-korszakbeli polgármesterének cigány eredetéről szóló adalékokat is. (I. m. 343. és 376.).

A komáromi származású Jókait már csupán a csallóközi aranymosókra vonatkozó emlékei, benyomásai alapján is megragadhatta Ponori Thewrewk művében a cigány aranymosókra vonatkozó adatsor. Gyermekéveiben találkoznia kellett a Duna partjain hasonló foglalkozást űző magyarokkal akár a Szigetköz, az „Aranykert”-nek nevezett Csallóköz területén, ahol az aranymosás ma sem tűnt el teljesen, s mint nagymultú, de mind szűkebb körre szoruló hagyomány még közvetlenül is tanulmányozható. (Vö. Uzsoki András: *Adatok a dundntúli aranymosás történetéhez*. Arrabona. A győri Xántus János múzeum évkönyve. I. k. 1959. 74—82. és uő.: *Egy szigetközi aranyász és felszerelése*. Néprajzi Közlemények. 1959. 4. szám. 158—166.) Ennek jele, hogy aranymosó eszközök futólagos előszámlálása is pontosabb *A fekete vér* második fejezetében, mint a Vasárnapi Újságnak erre vonatkozó, Jókai forrásával szolgáló közleményében. (Lukács Béla: *Az aranymosó cigányok*. VU 1870. jan. 9. — XVII. évf. 2. sz. 17.)

Valószínűleg e személyes emlékek hatása magyarázza azt is, miért teszi meg az író a gyermekcserében ludas asszonyt éppen egy aranymosó cigány feleségének.

Az erdélyi aranymosó cigányok adóztatására vonatkozó megjegyzése viszont szorosan Ponori Thewrewk Emil ismerete mellett tanúsodik. Eszerint „az aranymosó cigányok egy része még mai napig is őrzi az 1776. jún. 21. kelt királyi parancsot, mint olyan okmányt, mely az aranymosás engedélyét már magában foglalja, pedig az 1854. évbeli általános bányatórvény életbe lépte óta ama nyílt parancs voltakép érvénytelenné vált.” (I. m. 256.) Számuk Erdélyben az 1781. évi összeírás szerint 1291, az 1785. évi összeírás szerint 1694 család (vö. i. m. 233.). Kiváltságos testületnek számítottak, a többi bányászokéhoz hasonló kedvezményekben részesültek, külön inspektor felügyelete és gondozása alatt állottak (vö. i. m. 272.). A rendelkezések a XVIII—XIX. század fordulóján elhatárolják az aranymosó cigányokat az összeírt, de még állandó lakással nem rendelkező, tehát sátoros vagy fiskális cigányoktól, valamint e nép kóborló, ún. lepdős csoportjaitól és a magánföldesúri és községkehez tartozó cigányoktól is (vö. i. m. 271—72.).

Eszerint az aranymosó cigányság kedvezőbb jogállapotot élvezett, mint e nép egyéb foglalkozást űző csoportjai. Privilegiumait mesteriségének köszönheti, amelynek jövedelmezőségét egykori statisztikáink adatszerűen szemléltetik; így pl. az 1781. évi adatok szerint munkájuk a fejadón felül 3802 forint kincstári tiszta hasznot jelentett. Ennek

következménye, hogy — mint Jókai *A fekete vér* lapjain írja — „Az aranyosó egy arany évi bért fizet” az uraságnak. Az említett összeg valójában nem az „uraságot”, hanem az államkincstárt illette. Az 1781. évben az erdélyi aranyosó cigányok rendes adója fejenként 1 forintot tett ki, az erdélyi királyi kincstárnokság 1792. évi 4553. sz. rendelete az aranyosó cigányokra ugyancsak 1 forint fejadót rótt ki.

Mindezeknél lényegesebb, hogy József főherceg műve nyomán országos érdeklődés bontakozik ki a cigányok világa iránt, amelynek sodrában Jókai képzelete is szárnyat kapott.

József főherceg cigány nyelvészeti adatgyűjtésével párhuzamosan folytatta magyarányú néprajzi kutatásait a jeles Wlislöcki Henrik is. Kivált az erdélyi cigányokra vonatkozóan évről évre bocsátotta közre érdekes eredményeket összegező köteteit, így a vándorcigányokról szóló összefoglaló munkáját (*Vom wandernden Zigeunervolk*. Hamburg 1890.), valamint az erdélyi és délmagyarországi cigányság folklór-kincsének kitűnő áttekintést biztosító testes kötetét (*Volksdichtungen der siebenbürgischen und südungarischen Zigeuner*. Wien 1890.). Benyomásait nem pusztán szakmunkákban rögzítette. Cikkei, tanulmányai hosszú sorában, népszerű és tudományos folyóiratok lapjain is beszámol róluk — olykor szenzációnak számító, érdekfeszítő anyagot nyújtva a szélesebb nyilvánosságnak.

Jókai minden jel szerint leginkább *Az erdélyi sátoros cigányok nemzetségi és családi viszonyai* c. tanulmányát olvashatta (VU 1888. szept. 9. — XXXV. évf. 37. sz. 611–12.), *A fekete vér* néhány részletét Wlislöcki itt előadott megfigyelései alapján írta meg. Ebben Wlislöcki tanulságosan mutatja be, mint szakadnak ki egyesek a sátoros cigányok közösségéből (rendszerint a cigányság hagyományos jogi-erkölcsi szemléletébe ütköző tettük következtében); az illető „ilyenkor azután rendszeren beállott napszámosnak és akárhányszor szűkebb családjá is önként osztozván száműzetésében, valamely faluban vagy városban végkép megtelepedett. Főleg a jobbágság korában találtak a földesuraknál az ily száműzött cigányok menedékhelyet.” (I. m. 611.) Manga és családjá is a „földesuri cigányok” rétegéhez tartoznak, Barkó Pali innen lép át a városi cigányok közé, akik „már régóta szakítván hagyományaikkal és eredeti szokásaikkal, lassankint a polgárosodott népek keretébe léptek be.” (I. m. 612.). Talán e dolgozat is hozzájárult annak a különleges megbecsült helyzetnek megokolásához, amelyet Manga a Bárdy családban élvez. Igaz, ennek alapja lényegében a kolerajárvány alkalmával a Bárdyéknak tett szolgálata; ám a regény mindvégig hangsúlyozza Manga bűbájos praktikáit, gyógyító, jósló mesterkedéseit is, annak megfelelően, hogy a hiedelem szerint „a vén asszonyok mindennemű titkos szerek és bűbájos

talok birtokában vannak” s ezek által „nagy tekintélyre vergődhetnek”. (I. m. 612.) Fontosabb, amit Wlislöcki a cigány fiúgyermek sorsáról közöl. A regény utolsó fejezetében Barkó Pál két kisfiát is kiállítja a sétatérre muzsikálni, pénzt keresni. (JKK 174.) A kép a cigányság nevelési rendjében gyökerezik, mint Wlislöcki írja: „A cigány fiúgyermek már tizedik évében ‚nagykorú’ lesz, s szülei csakhamar a szó teljes értelmében az ‚ajtó elé’ teszik. Most már magára hagyatva kell dolgoznia, élnie.” (I. m. 612.) Az erdélyi szaktudós hatása korántsem igazolható oly mértékben, mint József főherceg művének adalékaié, a feltételezett összefüggés mégsem hagyható említés nélkül. Annyi mindenesetre tényként állapítható meg, hogy Jókai az egykorú cigánykutatás eredményeiről bizonyos áttekintéssel rendelkezett, ennek alapján írta meg e művét, amely így a cigány életforma sok vonását hűen világítja meg.

Az önkényuralom

A regényben a politikai éghajlat változásainak bemutatása szükségszerű, ehhez képest többet s a történethez szervezesebben fűződőt is váránk. Néhány részlete azonban ekkor játszódó, korábban írt regényeihez viszonyítva is újat és kiemelkedően érdekeset nyújt.

Az önkényuralom eszközei közt említi *A fekete vér*, hogy a zsandároknak „tagliát kell adni az elfogottakért az azokra kimért büntetés kvalitása szerint”; a Bach-korszak erre vonatkozó díjszabásáról is pontosan tájékoztat: „Egy éven alul ítelt bűnös két forint, azon fölül három forint és aztán minden további év három forint. Ha olyat kerít kézre a zsandár, akit halálraítélnek: azért hatvan forint”. Való, hogy az 1850. jan. 18-án kelt belügyminiszteri rendelet 92. §-ában a zsandároknak polgári személyek elfogatásáért kijáró jutalmakat, („Taglien”) ugy szabályozta, hogy „minden általa elfogott egyén után, ha az egy évnél rövidebb idejű börtönbüntetésre ítéltetett, 4 forint jutalmat kapott; a börtönbüntetés hossza mértékében 1-től 15 évig ez a jutalom fokozatosan 8, 16, 25 és 30 forintra emelkedett, s halálbüntetés esetében 60 forintot ért el”. (Berzeviczy Albert: *Az abszolútizmus kora Magyarországon*. I. k. Bp. 1922. 171.) A hasonló rendszabály minden korban kész felhívás a hatalom birtokosainak – a hatalommal való visszaélésre.

★

A Bárdy Zoltán és Lenke Simon közt kipattanó ellentéttel kapcsolatban szól *A fekete vér* a politikai párbajokról is, hiszen, mint Jókai fogalmazza, e párbajok által „a g e n t r y fiatalok a társas életben mindenféle legénykedéssel infesztálják az uj korszak férfiaiit”. (JKK 121.)

A lovagias ügyek elharapódzása az osztrák érzésű szoldateszka akkori magyarországi garázdálkodásától valóban elválaszthatatlan társadalmi jelenség. A Bach-rendszer egy-egy vezető katonai személyisége — a kortársak megítélése szerint — „hadserege tisztí karát a törvény fölébe emeli, és a jog s önkény közt bíróná unszolja”. (Magyarország 1861. máj. 9.—I. évf. 110. sz. 2.) Az a kihívóan magyarelles magatartás, amely az osztrák érzésű tiszteket jellemzi, szükségszerűen hozta magával a párbaj széles körű divatját. *A tengerszemű hölgy* lapjain e korszakra emlékezve Jókai úgy látja, „az ötvenes években egy katonatiszt látogatása egyértelmű volt a kihívatással”, mivel a nemzeti érzésű birtokos nemességnek a védekezés törvényes eszközei hiányában pusztán az elégtétel kikényszerítésének lovagias formái álltak rendelkezésére (NK 76. k. 192.). Jókai úgy tudja, a politikai párbajok megszaporodását még „Bécsben is megsokalták”, úgy vélték, „ennek csatányosan véget kell vetni” (JKK 121.); ezzel magyarázza, hogy személyes sérelmekért a rendszer embereivel olykor egész testületek vállalata szolidaritást. Viszonzásul hasonlóan jártak el a magyar egyesületek, testületek is. A párbaj párbaj-sorozattá dagadásának jellemző példája volt a Benedek táborszernagy 1861. márc. 21-i veronai hadparancsával kevert botrány. Ez a bécsi *Militär-Zeitung* lapjain isközlött irat az alkotmányos kibontakozás akadályozóit felsorolva az „einige feige Magnaten” (néhány gyáva mágnás) kifejezést használja. Válaszul 109 magyar mágnás nyilatkozatot tett közzé hírlapjainkban, visszafordítva Benedekre a sértést: „kimondjuk miszerint igenis gyávnának volnánk kénytelenek mondani mindazon magyar mágnást, ki alkotmányát védelmezni minden percben kész nem volna”. (Pesti Napló 1861. ápr. 16. és 18. — XII. évf. 87—3353. sz. 2. és 89—3355. sz. 2.) A Benedek párbajra szólítását sem nélkülöző további tiltakozásokra válaszul — „a császári szoldateszka a táborszernaggyal szolidaritást vállalva fenyegette az *elégedetlen magyarokat*” (Szabad György: *Forradalom és klegyezés válaszüttján 1860—61. Bp. 1967. 331.*).

A fentiekhez hasonló, testületi konfliktussá terebélyesedett összetűzések sorában helyezkedik el az az affér is, amelyet Jókai *A fekete vér* lapjain említ: „A tisztí kaszinó in korpore provokálta a mágnási kaszinót án-blok”, s ennek következményeként „sorshúzás útján választatott mind a két részről három-három viador, s azok karddal vívtak meg”. (JKK 121.) E közlését lapalji jegyzet egészíti ki: „Nevezetes, hogy a három magyar nemes ifjú közül, akire a sors esett, ket-tőből magyar miniszterelnök lett az újabb korszakban”. *A tengerszemű hölgy* fentebb idézett helyén Jókai pontosan meghatározza a delegált osztrák tisztek magyar ellenfeleit Tisza Kálmán, Szapáry Gyula és

Beniczky Ferenc személyében, akik közül utóbb valóban miniszterelnökök lettek Tisza (1875—1890) és nyomában Szapáry (1890—1892).

Kiegészíti az itt közölteket Jókainak *A hajdani Nemzeti Színházról* szóló 1900-ban írt megemlékezése, amely külön fejezetben foglalkozik a „hazafias párbajokkal”. (HhM IV. k. 30—31.) E szerint a sértés az osztrák tisztekkel szemben a magyar fiatalság, nevezetesen Tisza Kálmán részéről történt. Ez a visszaemlékezés azonban legendának minősíti az esetnek azt a változatát, amelyet *A fekete vér* lapjain maga is rögzített: az új változat szerint is három katonatiszt párbajozott három arisztokrata ifjúval (Tisza, Keglevich, Szapáry), de kiválasztásuk nem sorshúzás útján történt.

A regény tehát valóban a Bach-korszak egyik jellemző eseményét villantja fel.

A társadalmi erők megmozdulása az önkénnyel szemben a Bach-rendszer alatt csak burkolt formában, politikai pártok helyett társadalmi egyesületek, gyűlések helyett műsoros és színelőadások útján érvényesülhetett. *A fekete vér* ezek közül egyrészt a jótékony egyesületekre, másrészt a jótékony célú előadásokra irányítja a figyelmet.

A keretet, amely a jótékony célt képviseli, többnyire nőegyleteink adták. A regényben az események végső drámai fordulatát éppen egy jótékony nőegylet hangversenyének előkészületei során mutatja be: „A mai hangverseny eredményéül jelenthetem, hogy ezzel teljesen egybegyűlt az összeg, melyen a kiseddóvó házát felépítettük” — hirdeti ki itt Anna bárónő, Bárdy Zoltán édesanyja, mint elnök.

A fekete vér olvasóit meglepheti, hogy a jótékony nőegyletben, e szép nemzeti feladatokért fáradozó intézményben Aranka, az osztrák érdekeket vakon szolgáló Lenke Simon felesége is kiemelkedő szerepet játszik, „legbuzgóbb választmányi tagja” a jótékony nőegyletnek; sőt e funkció vállalására maga a kormányzó, a Durchlaucht szólítja fel. Jókai ezt az eseményt az önkényuralom viszonyaira vonatkozó emlékeiből szerkeszti meg. Az így körvonalazott kép, beleértve *A fekete vér* jótékony nőegyletének a kiseddóvóért való fáradozását is, önkéntelenül Hildegarde főhercegnőnek a pesti jótékony nőegyletrel és a bölcsődével való kapcsolatát idézi emlékezetünkbe.

Hildegarde főhercegnő Albrecht főhercegnek — 1851 vége óta Magyarország teljhatalmú kormányzójának — felesége volt, akit 1852 tavaszán magával hozott Budára. Felismerve a Hildegarde főhercegnő személyében kínálkozó kapcsolat előnyeit, az 1817-ben alakult pesti jótékony nőegylet vezetője, a lelkes magyar érzésű Bohus Szögyény Antónia megragadta az alkalmat arra, hogy az együletet a folytonos rendőri beavatkozásoktól megszabadítsa: felaján-

lotta a főhercegnőnek az intézmény védnökségét. A főhercegnő elfogadta ezt a „megtiszteltetést”, s ettől kezdve „a rendőrség képviselője nem mert többé a választmányi üléseken megjelenni”, az egyesület pedig akadálytalanul támogathatta az egyes bajba jutott honvédcsaládokat. (Berzeviczy i. m. 2. k. 412.)

A regény szempontjából említést érdemel, hogy a főhercegnő pártfogása alatt jött létre az első bölcsőde is Pesten 1852-ben, mint a nőegylet fáradozásának egyik kiemelkedő eredménye. Innen Hildegarde főhercegnő érmelygős magasztalása a VU hasábjain. (VU 1856. aug. 17. 33. sz. 287—90. Vö. még: *Gyűjtő-könyvecske Ó cs. kir. fensége Hildegarde főhercegasszony m. pártfogása alatt álló első bölcsőde részére.* Pest 1856.)

★

A szerző feleleveníti a „szűkölködő horvát testvéreink javára” rendezett egykori ünnepély emlékét is (JKK 137.), amelyben konzervatív főurak írakkal, színészekkel összefogva „együtt játszottak komédiát”, és pedig úgy, hogy előadásuk alkalmával „színpadi képletekben testesültek meg a protestációk.” Az említett ünnepély 1860. ápr. 3-án volt a Nemzeti Színházban, s az érdeklődésre való tekintettel a következő nap is megismételték. MúSORÁN maga Jókai, „a magyar világ kedvence” kettős minőségben is szerephez jutott: a *Bátory Mária* nyitányát követően elszavalta Vörösmarty *Szilágyi és Hajmási* c. versét, majd a Zrínyiasz egyes jeleneteiből formált élőképek magyarázataként az eposz megfelelő részleteit adta elő zenekísérettel. (Pesti Napló 1860. ápr. 6. — 81—3046. sz. 2—3. l.)

Később maga Jókai is felidézi az esemény emlékét *Az én színpadi életem* c. írásában (*Életemből* I. k. NK 96. k. 68—70.), némi maliciával regisztrálva annak a demokratikus közhangulatnak mulandóságát, amely az 1860. körüli napok hazafias felbuzdulásának idején a főúri világot megérintette:

„Volt biz abban egy kis politikai demonstráció is. Az utolsó budai basa azt mondá rá, hogy ‚das war eine fein gesponnene Intrigue!’ de nem lehetett megakadályozni; mert horvát testvéreink valóban éheztek, s mi valóban fel voltunk értük lelkesülve.

Minden szereplő gróf, herceg, grófnő és hercegnő volt; csak egy csizmadia volt a társaságban, magam egyedül . . .

Én szavaltam Szilágyit és Hajmásit. Ennél nagyobb kaliberű szavalmányt nem engedett a censura a budai várak és citadella ellenében elsüttetni, én magyaráztam Zrínyi Miklós a költő verseivel a tableaut, melyben gróf Zichy Manó, mint Zrínyi, megesküdteti a magyar arisztokraciát, hogy az utolsó csepp vérig nem fognak ezentúl máskép

beszélni, mint magyarul. Olyat sem látott a publikum soha, ezután se fog látni soha.”

Meg kell emlékeznünk végül az önkényuralom egyik korszakának záró eseményéről, az 1860. okt. 20-án kelt királyi oklevél, az októberi diploma kibocsátásáról. Ez döntő fordulatot hoz a regény hőseinek életébe, Simon és Aranka bukását, Bárdy Zoltán felemelkedését hozza meg. Legfőbb pozitívuma, hogy visszaállította a vármegyei rendszert s általában az ország „történeti individualitását”, az országgyűléscset, az alkotmányos életet. Egyúttal azonban újabb kísérletet tett a Habsburg birodalomban élő népek függetlenségének korlátozására: egy összbirodalmi tanácsot, központi parlamentet helyezett mindezek fölé. Minthogy pedig Magyarországon az 1848. évi törvények mellőzésével a rendezést a korábbi rendi intézményekre támaszkodva kísérte meg, az enyhülés ellenére kibocsátásakor sem fogadhatta az az általános öröm, amelyet neki Jókai regénye tulajdonít.

IRODALMI ELŐZMÉNYEK ÉS FORRÁSOK

Gyermekcsere, gyermekrablás, gyermek kitétele, sőt gyermekgyilkosság, mint cigányasszony végrehajtotta, végzetes következményekkel járó büntett — az európai irodalomnak Jókai előtt is sűrűn alkalmazott motívumai. „Cervantes óta regényekben, novellákban, szindarabokban többször előforduló téma”, állapítja meg Ponori Thewrewk Emil (*Irodalmi kalauz.* József főherceg *Cigány nyelvtanának* függeléke. Bp. 1888. 262.); ugyanő számbaveszi a kérdést vizsgáló egykorú tudományos kutatást, s utal a motívum néhány „modernnek” számító szépirodalmi feldolgozására. Az utóbbiak közül Jókai kortársai előtt főként José Echegaray drámája lehetett ismeretes, *A fekete vér* színpadi változatának előadásai is ezt idézik a magyar olvasók emlékezetébe. *O locura, o santidad* c. darabját *Őrült vagy szent* címen írónknak három kortársa is lefordította magyarra, s a fordítások egyike az 1890-es évek színpadán is szép sikereket aratott.

A Nobel-díjas spanyol író (1833—1916) Juanaja és Jókai Mangája valóban sok szempontból rokonok; s elsősorban éppen a gyermekcsere romantikus motívumában. Jókai egyik bírálója két nagy költőszellem találkozásának fogta fel a párhuzamot (Max Rothauser: *Zigeuner Blut.* Pester Lloyd 1898. nov. 26. — XLV. évf. 285. sz. 2—3.). Ám ugyanaz idézi a közmondást: ha ketten ugyanazt teszik, nem ugyanaz mégsem. A spanyol írónál a józan ész határain túlhaladva válogatott borzalmakhoz vezet a költői igazságszolgáltatás; Jókai lágyabb kedélyű, nemesebb erkölcsi felfogású; nála is tisztán ragyog az igazságszeretet, de ennél is nemesebben a hazaszere-

tet tüze. Ezért Manga, a cigányasszony maga leplezi le tettét, sőt saját gyermekével is szembefordul, amiért az hazája ellenségei közé állt. Nincs is rá adatunk, hogy Jókai ismerte volna Echegaray művét.

A fekete vért — ha közvetve is — jóval szorosabb szálak kapcsolják a spanyol irodalomnak egy másik, régebbi alkotásához, Antonio Garcia Gutierrez drámájához: ez a spanyol mondai hagyományban gyökerező mű szolgáltatott ugyanis anyagot az olasz Salvadore Cammaranónak, Verdi librettistájának *A trubadúr* szövegkönyve megírásához. *A fekete vér* számos helye ma is *A trubadúr*t juttatja olvasójának eszébe. Az operát először 1854. okt. 31-én mutatta be a Nemzeti Színház — már egy évvel a római bemutató után — s dallamgazdagsága következtében hazai népszerűségével az operairodalom nem sok alkotása vehette fel a versenyt. Jókai kétségkívül ismerte *A trubadúr*t, erről éppen *A fekete vér* tanúskodik.

Verdi zenedrámája ismertebb, semhogy részletesebb bemutatása ehelyütt szükséges volna; csupán a Jókai művével való érintkezési pontjait kell kiemelnünk. Ezek sorában éppen a gyermekcsere motívum az első, jóllehet az opera annak egyik sajátos, Jókaiétól eltérő változatát nyújtja. Azucena ugyanis — bosszúból édesanyja máglyáraküldéséért — elrabolja Luna gróf csecsemőkorú fiát, s ugyanazon a helyen, ahol édesanyját kivégezték, tűzbe akarja vetni a gyermeket; ám dühödt kétségbeesésében megzavarodva a grófi csecsemő helyett tévedésből saját gyermekét dobja a lángok közé. A dráma cselekménye csak évekkel a borzalmas esemény után veszi kezdetét, éppúgy, mint Jókainál. Szembetűnő, hogy személyeinek egymáshoz való viszonya pontosan megfelel *A fekete vér* főszereplői közt fennálló érdekkapcsolatoknak, illetve ellentéteknek. Azucena, a cigányasszony a gróf fiából, Manricóból trubadúr-t nevel, mint ahogy Manga is zeneművésznek nevei Barkó Pált. Sem Manrico, sem Barkó Pali nem ismeri származásának titkát. Cigány és gróf — egyúttal a zendülők vezére s a hatalmat kiszolgáló várúr — áll szemben egymással az operában; s ismét csak a cigány meg báró — egyben a magyar függetlenség ügyét szolgáló művész és a zsarnoki rendszer nagyhatalmú kreatúrája — a magyar regényben. Van az operában egy jelenet, Azucena híres románca a második felvonásban, ahol a cigányasszony maga tárja fel a trubadúr előtt származásának körülményeit; de Manrico ijedt felkiáltására: „Hiszen akkor nem vagyok fiad” — bomlott beszédnek minősíti ezt a vallomást. E jelenet másával *A fekete vér* lapjain is találkozunk: a színház előcsarnokában Manga szemébe vágja a hatalmaskodó ál-bárónak, édes fiának, hogy nem bárónak, hanem cigánynak „szülte ezt az Isten ostorát”; s ugyancsak ő vonja vissza utóbb e vallomást — az elcsérelt igazi báró, Barkó Pali boldogságát féltve.

Végül említést érdemel, hogy az operában a testvérviszály két alkalommal is fegyveres párbajjá fajul; Jókainál ugyancsak két párbaj bontakozik ki: a cigányból báróvá ravaszkodott Lenke Simonnak vélt testvérbátyjával, Bárdy Zoltánnal kell mérkőznie. A motívumok sorrendje tehát a két műben nem azonos, az igazságszolgáltatás is más törvényszerűséggel működik. A cselekmény kiemelkedő fordulatait alkotó motívumok azonban — eltérő csoportosításuk és logikájuk ellenére is — Verdire emlékeztetnek.

A regény alapkoncepciójának kialakulása szempontjából magyar irodalmi hatásokkal is számot kell vetnünk, az Ázucena-motívum hazánkban sem ismeretlen, felbukkant már Erdély első társadalmi regényében, Petrichevich Horváth Lázár: *Az elbujdosott vagy egy tél a fővárosban* (Kolozsvárt 1836.) c. munkájában is. (Vö. Sándor István: *Erdély első társadalmi regénye*. Erdélyi Múzeum. XL. évf. 1935. 321—55.) E munkában Szerényi Róza mint egyszerű polgárleány lép elénk, s csak fokozatosan derül ki, hogy valójában nem más, mint gróf Széplaky Róza, öt gyermekkorában maga az édesanyja távolította el egy cigányasszony praktikai segítségével a szülői háztól, hogy első házasságából származott leánya, Isaura számára biztosítsa elhalt második urának vagyonát. Az események tragikus alakulása azután úgy hozza magával, hogy Rózának szerelmeséért éppen testvérével, Isaurával kell megküzdenie. Említést érdemel, hogy a családjából gyermekfejjel kiszakadt s haza csak évek múltán, akkor is álnéven, angol utazóként térő Várkonyi—Woodland gróf Lőrinc neve azonos az elcsérélt és cigánynak nevelt Kemény-fiú Lőrinc nevével. Minthogy Petrichevich Horváth Lázár kolozsvári születésű, s regénye is szülővárosában játszódik, nem lehetetlen, hogy műve Jókai regényének keletkeztörténetében is kapott némi szerepet. A két mű említett lényeges motívumának párhuzama s főként erdélyisége mindenképpen figyelmet érdemel, amellet Jókait a 40-es — 50-es években irodalmilag is foglalkoztatta a Honderű szerkesztőjének különös alakja, melyet az *Egy magyar ndobban* meg is örökített. Regénye is megfordulhatott kezében.

Ezzel szemben teljesen meggyőzően, filológiai pontossággal mutatható ki *A fekete vér* közvetlen összefüggése Eötvös Józsefnek *A nővérek* c. regényével.

A regény keretétül szolgáló romantikus történet: Bárdyné menekülése az 1831. évi kolerázadás fenyegető hullámai elől az aranyosó cigány távoli, elhagyott kunyhójába, ahol gyermekét világra hozza; majd a cigány feleségének praktikája, aki ugyanakkor szült gyermekének jövőt akar biztosítani s ezért azt a grófi csecsemővel elcséréli; végül a megdöbbentő fordulat, hogy ugyanez a cigány-

asszony évtizedek múltán saját, nagyúri környezetben felnőtt gyermekéből kiábrándulva e titkot leleplezi, de a maga-nevelte, cigánnyá formált gróf boldogságának megőrzése érdekében leleplezését visszavonja és misztifikációnak bélyegzi — e keret részleteiben is szoros párhuzamot tüntet fel Eötvös Józsefnek az önkényuralom éveiben írt regényével, *A nővérekkel*. Hogy Jókai olvasta és nagyra értékelte Eötvösnek éppen ezt a könyvét, arra nézve maga szolgált bizonyítékot. Kevéssel megjelenése után terjedelmes, szempontokban gazdag méltatást írt róla. (*Magyar Sajtó* 1857. júl. 2. — 25. — III. évf. 148—51, 153, 168. sz. és *Cikkek és beszédek* 4. k. 441—53.); kézenfekvő így, hogy Kemény Nándor elcserélt gyermekének regényét tervezve ismét Eötvös regényéhez nyúlt.

A tematikus egyezések hosszú sora ellenére a két regény mindegyike más-más írói módszert követ. Eötvös a maga sajátos módján lélektani realizmusra törekszik, a társadalmi-történelmi viszonyok pontos rögzítésével, az apró események indítékainak és jelentőségének gondos elemzésével. Jókai viszont a mese érdekességének adja az elsőséget, gyors és változatos eseménysorozatot nyújt, feláldozva a belső hitelesség követelményét, amely Eötvös előtt mindennél előbbre való.

A nővérek írója elvszerűen keresi a regényben a cselekmény szenzáció-mentességét, a rendkívüli viszonyok közt is a hétköznapi ember szokásos lélektani reakálási elveit és módjait vizsgálja, s ezeknek törvényei szerint bonyolítja történetét. Jellemző erre a regény XXVI. fejezetének bevezető fejtegetése, ahol arra a kérdésre — „vajon olvasóim nem tennék-e félre könyvemet még mielőtt eddig jutottak?” — Eötvös így felel: „Ha a lelket s idegeket felrázó események eszembe jutnak, melyekkel a kötelességét ismerő regényíró napjainkban olvasóinak kedveskedik, s melyek a közönség művelésére azon tagadhatatlan hatást gyakorlák, hogy Horác „nil admirari”-ja általánossá vált; s ha meggondolom, hogy ennyire haladva, még semmit sem mutathatok elő, miből crimínális bíránk — kiknek kiképzése, ugy látszik, az újabb regény-irodalom fő feladataihoz tartozik — valamit tanulhatnának: csaknem elcsüggedek. Egyedüli reményemet az emberi természet azon tulajdonába kell helyeznem, mely szerint a molnár, ki a forgó kereknek lármájánál elaludt, ha malma megáll, egyszerre felébred. Talán a csend, melyben történetem tovább foly, a nagy izgalmakhoz szokott olvasóra hasonló hatást fog gyakorolni... s én nem tehetek róla, ha képzeletemből embereket teremteni nem tudok, s csak olyanokat irok le, minőket magam is, olvasóim is ismertek; ezeknek nagy része pedig minden rendkívüli események nélkül, szép csendesesen válik szerencsétlenné.” (Báró Eötvös József:

A nővérek. Bp. 1902. 305.) Ez az elvi álláspont a regény teljes kidolgozását határozta meg. Érthető, hogy e módszerre Jókainak is fel kellett figyelnie.

Kritikájának az a részlete, amely a tartózkodásnak ezt az eötvösi metódusát vizsgálja, *A fekete vér* szempontjából sem közömbös. Mintha Jókai e késői alkotása egyszerűen követne az Eötvösével ellentétes eljárást s éppen azt aknázná ki regénye hatásosságának biztosítására, amit Eötvös elkerülni törekedett. Jókai írása, amely a maga korának legjobb kritikai megnyilatkozásai közé tartozik, nemcsak Eötvöst jellemzi, hanem egyben a saját álláspontjáról is képet ad. „... kfnálkozott az alkalom szerzőnek megrázó hatású jeleneteket idézni elő — olvassuk — aminők abban az időben gazdagon történetek, ott regényes küzdelmek közepett indokolni az egyik kised elvesztését, s szívdobogató utakon menteni meg a másikat az anyával együtt; ez így képzethevítőbb, idegkreatívabb lett volna — és — és valószínűbb. De mint állítom, annyira meg Eötvösnek a drasticum elleni undora, hogy itt, ahol az a *helyzet igazsága végett* éppen helyén lett volna, szándékosan kikerüli s a regény meséjét képző csomót egy sokkal nehezebben kivihető és még nehezebben felfogható módon köti meg; az által, hogy a grófné gyermekét az anya oltalma alól a cseléd kezére bizza. Bármennyi helyzetszerű és lélektani indokolás kösse is csomóba e tényt, az a kérdés mindig megfajtetlen marad, hogy mint adhatta ki egy oly idegesen szerető anya gyermekét a veszély idején kezéből *kényszerítés nélkül*? ... Tán épp azért kereste a nehezebb utat, hogy annál több alkalma legyen választottainak lelkeivel foglalkozni?” (Magyar Sajtó 1857. júl. 3. — III. évf. 149. sz. 603. és *Cikkek és beszédek* i. h. 444—45.).

Jókai írói álláspontjának eltérését Eötvösétől főleg *A fekete vér* első két fejezetén tudjuk lemérni.

A nővérek cselekvénye Felső-Magyarországon, *A fekete vér* Erdélyben — úgy látszik — Brassó vidékén, a Bucsecs hegy alatt indul meg, mindkettő a koleramozgalom fenyegette birtokoscsalád életviszonyainak és menekülésének rajzával. Ám Eötvösnél együtt van Ormoslakon az egész gróf Ormosy-família: férj, feleség, egy két éves és egy pólyás kisleány. Jókainál — az első lényeges különbség — egyrészt a család fő, Lenke Lőrinc báró tábornok távol van családjától, mivel a szomszéd megye nyugtalanságának elfojtására vezényelték el, másrészt Lenke Lőrincnének van ugyan egy fia a néhai Bárdy Ferenc gróffal kötött első házasságából, a nyolc-tíz éves Zoltán, Lenkétől származó gyermekének megszületése azonban még csak küszöbön áll, minden percben várható. Mindkét regényben számíthat a család a maga jobbjágyainak jóindulatára, de attól tart, hogy idegenből érkező

izgatók hatása alá kerülnek. S ehhez járul még *A fekete vér* c. regényben, hogy — Eötvös művével szemben egy második lényeges különbség — Lenke tábornok feleségét túsznak szánják a szomszéd megyéből érkező zendülők, hogy a tábornok kezét megkössék. A közvetlen veszély hírére ezért döntenek mindketten a menekülés mellett; hogy távozásukat titokban tartsák, mindketten lemondanak a kocsijukról és gyalog indulnak neki (a kerten át vagy a kert palánkja mellett) az erdős hegyhátnak — Ormosyék még világos délután, Lenkéék este, vacsora után. Ormosyékát útközben vihar lepi meg, Lenkéék is viharfelhők leple alatt haladnak, amelyeket azonban szétoszlat a szél. Ormosyék támasza az úton kis csecsemőjüknek, Annának dajkájá; Lenkéné János hajdú, az egykori huszár. Mindkét csoport a városba törekszik: Ormosyék Kassára, Lenkéék egy meg nem nevezett helyre. Ormosyék elérik a hegy csúcsán emelt vadászházat, ahol dajkájuk férje, Miska, a vadász fogadja őket; Lenkéné azonban útjában utoléri a szülési fájdalmak — újabb lényeges különbség Eötvössel szemben — s vízmosságokon, szakadékokon át nagynehezen jutnak el az aranyosó cigány kunyhójához.

A párhuzamok mellett innen kezdve egyre szembetűnőbbek az eltérések a két mű között. Ormosyékra a vadászházban nehéz percek várnak: a szomszéd falu felkelőinek egy csoportja elől a padláson megbújva hallgatják végig az életüket fenyegető terveket. Lenkéékre más izgalmak következnek — Jókai romantikus fantáziája jegyében. Az aranyosó cigány a szabad ég alatt haldoklik, felesége, a cigányasszony a kunyhóban most szülte meg fiát, s Lenkéné ilyen körülmények között ugyancsak a cigánykunyhóban ad életet a maga fiának. Csak miután János hajdú a nagyobb fiúval eltávozott, a beteg Haricska a kunyhó bejáratánál lelkét kilehelte s a cigányasszony gondosan eltüntette a menekülő Lenkéék nyomait — érkezik meg az üldöző falusiak csoportja; a halott cigány láttán megriadva azonban tüstént vissza is fordul.

Mindkét író a maga módján teremti meg tehát a feltételeket ahhoz, hogy regénye cselekményével feleljen a kérdésre — vajon a jómód, az anyagi függetlenség párosulva az arisztokrácia osztálykiváltságaival, a legszélesebb műveltséggel, az életmód kiemelkedő nagystílűségével szükségszerűen boldogítja-e, s másfelől: a polgári élet szerényesége vagy éppen a cigánysors szükségszerűen boldogtalanná teszi-e az embert. Feleletük azonos, bár megokolása mindkét regényben más. Eötvös regénye általános emberi vonatkozásaiban vetve fel a kérdést (s női példákon szemléltetve tételét), az arisztokrácia lényegében: önzésében, egocentrikus életérzésében, önmagába-bonyolódásában s ebből következő ernyedtségében keresi a bajok forrását. S

ehhez képest, úgy véli, a polgári életforma éppen a munka által biztosít tartalmat az emberi életnek: önmagán túlmutató célokat létesít, s ezekért való önzetlenségre, áldozatkészésre sarkal. Eötvös nem határozza, nem nevezi meg közlelebből e célokat. Érdemes itt idéznünk a szavakat, amelyekkel Jókai kritikája foglalja össze és méltatja *A nővérek* eszmei mondanivalóját: „Sokat írtak a nagyvilág boldogtalan embereiről, de azt, hogy ezek *nem is lehetnek* boldogok, első volt Eötvös kimondani. Lesujtó, agyonnyomó volna a gondolat; ha a mutató kéz világosan nem utasítana az ösvényre, melyen nagy urak számára is teremhet boldogság.

Mi a boldogtalanság legbővebb kútfeje?

Eötvös azt felelé: „az unalom.”

Mi véd meg az unalom ellen? „A munka.”

A nagyvilág emberei legjobban unják magukat, azért legboldogtalanabbak. Lássanak munka után!

Ott vannak előttük a legmagasztosabb célok, mikért az emberiség, a nemzet, a közműveltség áldásai hárulnak vissza rájuk.”

Eötvös elemzése tehát mintegy lélektani-bölcseleti irányú, téma-világában nem lépi át a magánélet korlátait. Jókai regénye, *A fekete vér* ennél messzebbre mutat. Minthogy hősei férfiak, akiknek sorsát az önkényuralom keretezi, az alapkérdést vagyoni-társadalmi viszonyaink boldogságszerző következményeire vonatkozóan politikai hangsúllyal veti fel. A cigánykunyhóban művészé érelődött férfi jelleme és tehetsége erejével az elnyomott nemzet ébresztésére vállalkozik, emberbaráti intézmények anyagi megalapozásán fáradoz stb. Őt szegénysége, küzdelmes élete edzi jellemmé. A palotában, kényelemben nevelt, kényeztetéshez szokott negatív hős viszont az ország elesttségének állapotában nem tudja vállalni a becsület útját, úrrá lesz rajta a „fekete vér”: a hazáját sanyargató önkény szolgálatába szegődik. Bárdy Zoltánnal folytatott vitájában vagyontalanságával indokolja, miért vállalt az abszolutizmus rendszerében hivalt. Lenke Simonra nem maradt, mint féltestvérére, hatalmas vagyon apai örökség gyanánt, halljuk e vitában; s ezután — szembetűnő következetlenséggel — az író éppen Lenke Simon szájába adja a hagyományos nemesi életforma tartalmatlan, sekélyes voltának gúnyos jellemzését, amelyet más regényeiben a társadalmi és politikai reformtörekvéseket képviselő, rokonszenves hősei hirdetnek. Simon Bárdyval szemben éppen a nemesi életforma időszerűtlenségét használja fel ürügyül annak megokolására, miért hódolt be az ország új, törvénytelen urainak, miért keresi gerinctelenül övéinek — legközelebbi jötevőinek, rokonainak — könnye, verítéke, vére árán az érvényesülést. Jókai tehát e politikai-társadalmi szempontok felvetésével — tén öntudat-

lanul is — egyrészt kiegészítést, másrészt korrekciót nyújt Eötvös művének tételeihez.

Az ifjú Jókai *A nővérekről* írt kritikájában kitér Eötvös regényének megindító záróakkordjára: Ormosy grófnő elhalt leányát gyászolva megtalálja ugyan másik, polgári sorban nevelt leányát, s vagyonának, társadalmi helyzetének minden előnyével megajándékozhatná. Ám ez a lépése a leány családi boldogságát rontaná meg. Ormosyné pedig ezt mindennél előbbrevalónak ítéli. Jókai elismeréssel szól a történetnek e befejező mozzanatairól:

„A grófnő, ki látta Margitot a finom világ bájai alatt összeroskadni; s ki látja Mariskát egy szerény közpolgár házában boldognak; összehasonlítást tesz a kettő sorsa között; erőt veszen szívéen — és sohasem fedí fel előtte, hogy ő néki anyja: engedí őt földműves nőnek maradni és nem teszi grófnévá.

Ez a vég morálja a regénynek; amit aztán csattanósabb hatásnak lehet nevezni valamennyi fővárosi titkokról írt rémregények rázó hatásánál.” (J. h. 451.)

Érthető így, s egyben a szerző sokhelyt megmutatkozó rousseau-izmusából is logikusan következik, hogy *A fekete vérben* Jókai is hasonló megoldást választ, sőt a főúri „osztályelőnyök” pedagógiai hátrányosságát túlhangsúlyozva elutasításuk körülményeit is romantikussá színezi. Manga, az öreg cigányasszony, a kolozsvári színház előcsarnokában a nyilvánosság előtt leplezi le botrányt keltő fiát: „Ez a gyehennaember: az én fiam! Azt hittem, jót teszek vele, mikor beloptam őt az úri palotába.” Ám éppen Simonnak a „gyehennaembernek” politikai ellenfelei igyekeznek eltitkolni e leleplezést — az elcserélt másik fiú, Barkó Pali érdekében. A művésznek ugyanis nemcsak művészetében okozna tragikus törést ez a fordulat: főúri mivoltában nem léphetne többé a hangversenydobogóra, de családi boldogságát is tönkretenné. S valóban — mikor Barkó Pali mégis tudomást szerez Manga leleplezéséről, kétségbeesve, az öngyilkosság kísértésével viaskodva kóborol az éjszakában a folyó partján; s itt kéri számon Mangától, az öreg cigányasszonytól: „Nem voltam én tegnapig boldog ember? Volt kis gunyhóm, de tele örömmel, szeretettel. S te most engem a gunyhómból kizavarsz? Azt mondod, menjek palotával cserélni. Hát az én cigány asszonyom? A kis kölykeim? Az mind nem enyim. Álmodtam: vége van! És a hegedűm? Az sem az enyim! Törjem össze.” A cigányasszony végül is saját magát cáfolva tagadja meg a valóságot: „Az én fiam vagy! Tudod, hogy neked sohasem hazudtam.” S így a cigányasszony „helyrecigánykodik”, amit elhibázott. Mindez nyilván Eötvös megoldásának érezhető, bár erősen romantikussá formált párhuzama. (Vö. JKK 148. és 167.)

Az idős Jókai munkássága sem függetlenülhetett eredendően romantikus képzeletalkatától, mégsem kétséges, hogy az 1880-as évek végén áttekintést szerzett az európai regény modern törekvéseiről, s az új irodalmon nevelődött új ízlésre — alapvető fenntartásai ellenére — figyelemmel kellett lennie.

Ismeretes, hogy Haraszti Gyula: *A naturalista regényről* c. műve (Bp. 1886.) Jókainak a felesége halálát követő túlfeszített állapotában első olvasmánya volt, s heves ellenmondásra készítette. Ez a könyv a modern európai regénynek valóságos enciklopédiáját szolgáltatta Jókai kezébe, mintegy kalauza volt a művelt világ változatos irodalmi törekvéseinek ösvényein Stendhaltól Tolsztojig. E mű következményeként sajátos dialektikus viszonyba került az író a naturalizmussal: többé egy műve sem alakulhatott ki a kor valóságűségere való törekvéseinek szem elől tévesztésével, bár egy műve sem mellőzheti fenntartásait velük szemben. (Vö. JKK *A lélekidomár*. 538.)

Jókai regényírása szempontjából főként Haraszti művének az a fejezete látszik tanulságosnak, amely Émile Zola tanulmányai alapján a naturalizmus esztétikai elveit fejt ki. Haraszti különös fontosságot tulajdonít a francia író *Le roman expérimental* címen írt dolgozatának. Nemcsak Zola itt előadott vezető-szempontjait ismerteti és elemzi, hanem bő idézeteivel a francia író szuggesztív fogalmazásában körvonalazza a „kísérleti regényre” vonatkozó elméleti elképzeléseit. Művébe iktatja egyebek közt Zolának a kísérleti regény természettudományos módszertanára vonatkozó fejtegetéseit: „azt akarom bizonyítani, hogy a kísérleti módszernek, ha a physical élet ismeretére vezet, a szenvedélyi és értelmi élet ismeretére is el kell vezetnie. Az út egy, csak a fokozatok különbözök, a vegytantól, az élettantól az ember- és a társadalomtanig! S mindezek végén a kísérletező regény áll: le roman expérimental est au bout.”

Zola szavaival válaszol továbbá a szkeptikus kérdésre is, vajon hogyan lehet az emberi szellem, a lélek — kísérletezés tárgya? „Oly sajátoságos történetben kell szerepeltetni az alakokat, mely nyilvánvalóvá tegye, hogy abban a sorrendben következzenek benne a tények egymás után, ahogyan azt a tanulmányozásul fölvelt tünetek determinizmusa kívánja. A feladat ez: megtudni, hogy ez vagy ama szenvedély bizonyos környezetben és bizonyos viszonyok közt működve, mit hoz létre az egyén s a társadalom szempontjából; a kísérleti regény mindössze hivatalos jelentés ama kísérletről, melyet a közönség szemé előtt ismételi a regényíró. Egészben véve az egész műtét abban áll, hogy a természetből veszünk egy csomó tény, aztán e tények mecha-

nismusát vizsgáljuk, a viszonyok és környezetek módosításaival hatva rájuk, de a nélkül, hogy egy percre is eltávolodnánk a természet törvényeitől.” (Vö. Harasztli i. m. 220—21.). Végül — egyebek közt — a kísérleti regény várható társadalmi funkciójáról is Zola szavaival tájékoztat: „S íme ebben rejlik politikai haszna és fenkölt morálja a mi naturalista műveinknek, melyek az emberen kísérleteznek, — melyek darabonként szedik szét s rakják össze az emberi gépezetet, hogy ezt a környezet befolyása alatt működtessék. Majd ha elérkezik az idő s kezeink közt lesznek a törvények, akkor már csak hatnunk fog kelleni az egyedekre s a környezetekre, hogy jobb állapotba jusson a társadalom. Így foglalkozunk mi gyakorlati társadalomtannal s így segít munkánk a politikai és gazdasági tudományoknak.” (I. m. 227—28.) Jókai tehát a kísérleti regényírás valóságos kész metódikáját találja meg Harasztli művében.

Az a benyomásunk, hogy ez a naturalista módszertan Jókai öregkori munkáira nézve nem maradt következmények nélkül. 1888-tól kezdve írt számos regénye hat úgy, mintha a „kísérleti regény” műformája lebegne az író szemelőtt, ám egyik sem oly szembetűnően zolai, mint *A fekete vér*. Adva van a gyermekcsere következményeként Kemény Nándor családjába csempészett gyermek esete, aki az erdélyi mágnásfamíliák viszonyai közt nevelkedik; ám az 1849. évi fordulat tal az ország ellenségei közé, Bach táborához pártol, mint becirkér kegyetlenkedik, pályájának befejezéséért pedig megőrül. S adva másfelől a főúri család elcsérelt gyermekének, Lőrincnek dolga, aki cigánynak nevelve „ma is muzsikál”. Ezek alapján az egyik írói feladat: felderíteni — az élettani adottságokból kiindulva (pl. gyáva, sunyi természet) —, mint alakítja a Bach-rendszer az egyik fiút önző, osztrák érdekeket szolgáló idegenné; hivatalára képességeinél fogva alkalmatlanná, gyűlöletes tirannussá; sőt osztályának — Jókai sajátos társadalmi szemlélete szerinti — legszebb tulajdonságait: puritán egyszerűségét, ellenállóképességét, lovagiasságát, meleg családi érzését is megcsúfoló „cigánnyá” s feltárni az ember és a szerep belső konfliktusából adódó tébolyának felidéző okait. A regény előterébe ezt a fejlődésfolyamatot állítja az író. Másik teendője ehhez képest háttérbe szorul: a cigánysorba került gyermek pályájának pszichológiai megvilágítása. Barkó Pál a cigányvilág zenei készségét elsajátítva megtalálja az utat hazája és Európa legmagasabb köreibe; férfias határozottsággal áll a magyar függetlenségi törekvések oldalán; erkölcsi magatartását tekintve cigány életformája ellenére a Jókai elképzelése szerinti magyar nemesúr megszemélyesítője; s cigány fogalmak szerint elrendezett családi boldogságát nem rendeli alá a főúri világ szerelmi kalandorkodásainak.

A két hős sajátos társadalmi szituációja, a politikai éghajlatváltozások okozta törekvés emberi érzésviláguk és életpályájuk alakulásában, a sorsuk ellenpontozására való törekvés kétségkívül a „kísérleti regény” zolai módszerére emlékeztető sajátosságok. S még inkább azok társadalmi magatartásuk élettani indokolásai. (Vö. JKK 54.)

Lenke Simon alakját már a regény címe is a „fekete vér” attribútumával jellemzi: a cigányságtól elszakadt s a magyarsággal azonosulni nem tudó, jellegtelen figura lényéhez tartozik az érzéketlenség, a közöny. Innen van, hogy nem érti meg Zoltánt, amikor az magyarságára apellál. „Ha az idegen sújt bennünket a korbáccsal, egyszer fáj, elfelejtjük; de ha vérünkéből való vér kezében van a korbács, annak az ütése éget és el nem múlik soha!” Simon — éppen mivel nem „vérünkéből való vér” — nem reagál a kérésekre. „De hát az amfibiumoknak az a sajátosságuk, hogy ha szerelmeskednek is, ha dühbe jönnek is, azért a vérük csak hideg marad.” S e megállapításhoz mintegy magyarázatot keresve fűzi a kérdést Jókai: „Talán ez a *fekete vér?*” Éppen a „vér” érzéketlenségének következménye azután, hogy az ökönyuralom a maga eszközüül használhatja; s hogy másrésről Lenke Simonnak is jó eszközüül kínálkozik az önkény által kezére bízott hatalom. Íme, a biológiai alap, amely a „kísérlethez” kínálkozik! Lényegében annyi eltolódás is elég ezek után a belső összeroppanás, az örület indokolására, amennyit a Bachtól az októberi diplomáig ható történelmi átalakulás magával hozott.

Barkó Pali fejlődésrajzában ugyancsak származásából indul ki a regény. Arca „valódi fizionómiai talány”, külsejében, magatartásában cigány neveltetése ellenére maga a megtestesült Jókai-hős, legfeljebb barna arca, biccentő járása és sajátos komolysága — „mint akinek a homlokára van írva, hogy ő szenvedni, túrni született” — árulkodik cigány neveltetéséről. „Aki nem ismerte, azt hihette, valami herceg”, „egy diplomata veszett el benne”, — ilyenféle célzások jelzik a műben veleszületett adottságait. Szinte önkéntelen talál rá megalázó, kényes vagy feszült helyzetekben a sima megoldást, kibontakozást biztosító gesztusokra, a szóra vagy lépésre, amely cigány mivoltában is megmenti a megaláztatástól, s az őt lenéző fölé emeli. Mangát, a gyermekcserében ludas cigányasszonyt is meglepi ez az ösztönösen meleg vonzalom, amely Barkó Pali és igazi édesanyja, a bárónő között megnyilatkozik. Bármennyire elnagyolja a regény Barkó Pál történetét — szerepe mint cigánynak, társadalmi szükségyszerűségéből csak passzív szerep lehet a mágánások világában —, az író szembe-tűnően ismét biológiai adottságokkal alapozza meg ezt a történetet is.

A regény elvi csattanója, hogy származásának kiderültével Barkó Pali elutasítja a nagyúri élet nyújtotta előnyöket, s a cigány életforma

mellett dönt — éppen a fent vázolt előzmények alapján válik különösen élessé. A Lenke Simon jellegű „amfibiumtól” tehát Barkó Palit úgyis mint magyart s úgyis mint cigányt meleg közönségi érzelmei különböztetik meg.

A fekete vér természetesen nem válhat tiszta típusú „kísérleti regény-nyé”; igénytelensége ellenére több merő lélektani kísérletnél. S ennek kulcsát Jókai tehetségének alapjellege magyarázza. Irodalomtörtén-tünk régi felismerése, hogy írónkat sokszínű készségei igen változatos feladatok megoldására tették alkalmassá. „Ő az író — írja Sőtér István —, akinek számára közömbös, milyen korban születik: a XVIII. században államregényt írt volna, a XVII-ben pikareszk sorozatot, s ha jobban ismeri Zolát, ha a naturalizmus közelebb áll hozzá, talán megelőzi Justhot a ‚kiválás genezisével’.” (*Jókai Mór*. Bp. é. n. [1942] 82.) Hozzátehetjük, mind a pikareszk, mind az államregény, mind a naturalizmus néhány regényformája több-kevesebb sikerrel szerephez is jutott Jókai életművének alakításában. Ám bármily sokoldalú Jókai tehetsége, lényegében haláláig a XIX. század derekának nemzeti hevíületű, romantikus írója maradt, aki az ország szolgálatát látta feladatának. Mint Sőtér látja, „pályájának csúcspontja a szabadságharc utáni évekre esett, a körülmények és saját, a közönség iránt nagyon is érzékeny ösztöne sugallatából a nemzet vigasztalójának és szórakoztatójának szerepét vállalta”. (Sőtér i. m. 82.) Áll ez *A fekete vérre* is: naturalista szempontokhoz közeledve sem kötheti le kizárólagossággal az ösztönök és érzelmek mechanizmusának működése, „kísérletének” központjában sokkal inkább az a kérdés áll, hogy állja meg helyét a kísérletül választott két jellem népének, hazájának szolgálatában. Amellett Lenke Simon süllyedésében nagy szerepet juttat egy éppen nem naturalista eszközökkel megfcstett, regényesen démoni nólaknak is.

IRODALOM

A REGÉNY FOGADTATÁSA

A fekete vér fogadtatása az egykorú sajtóban jóval szerencsésebb, mint Jókai egyéb, 1890 táján megjelent regényeié. Megjelenését nem előzte meg kiadói hírverés, s az sem állítható, hogy az irodalmi folyóiratok lapjain sűrű egymásutánban jelentkeznének a műre vonatkozó állásfoglalások. Az a két méltatás azonban, amely Jókainak e gyöngébb művét mérlegre teszi, szempontjainak változatosságával és ítélkezésének lelkiismeretességével tévedései ellenére is a Jókai-kritika e késői korszakának javához számítható.

A Pesti Napló G. jelzésű kritikusa kevéssel a regény kötetkiadásának megjelenése után tárcacikkben fogalmazta meg véleményét. (1891. dec. 16. — XLII. évf. 345. sz. 1.) Helyesli a regény tárgyválasztását: „szívesen vágjuk fel azt a kötetet, amely nekünk egy kis beamter-világot ígér”; — hiszen előre feltehető, hogy „korunkhoz még közel eseményekkel s oly alakokkal találkozunk az elbeszélés folyamán, kiknek szerepeltetése ama korra nézve jellemző, s azt akár a komoly kritika, akár pedig a humor fényével világítja meg . . . a hálás anyag még koránt sincsen kimerítve”.

A cselekmény ismertetése után mindenekelőtt Jókai művének a francia átlagregénnyel való rokonságát emeli ki, s Jókai korábbi munkái közül az *Enyém, tied, övé* c. regénnyel való párhuzamára utal; úgy véli azonban, az összehasonlítás *A Fekete vérre* nézve balul üt ki. A regény ugyanis számos részletében messze letér a lélektani következetesség, a jellemek meghatározta belső logika útjáról. Akár Aranka és Lenke Simon, akár Zoltán vagy a cigányasszony belső fejlődését vizsgáljuk, egy-egy tettük lélektani megalapozatlanságáról szembetűnő mozzanatok tanúskodnak.

Aranka és Simon jellemének alakulása szempontjából a kritika elsősorban a végjelenetet kifogásolja:

„Ez a befejezés nagyon hatásos, p. o. »Fromont és Risler«-ben, vagy »Clemenceau«-ban, sőt Jókainak egy másik regényében is. Az »Enyim, tied, övé« című regényt értjük, ahol ugyanezt mondják a megőrülő Áldorfai démonának. Ebben a regényben azonban humo-

risztikus hatása van s a pathetikus szavakat aligha lehetett volna alkalmazni, ha Arankánál véletlenül nincsen a — nagykendő, mellyel a Simon arcát betakarja. Mert bármekkora szörnyeteg volt e nő, az, hogy Lenkét ő hajtotta örületbe, ráfogás, legalább a regényből merített adatok alapján — ráfogni nem lehet. Lenke a regényen végig alattomosan alávaló lelkiületű egyénnek van rajzolva, aki már ilyennek bizonyult kora ifjúságában is, amikor Arankát még nem ismerte. Aranka egyszerűen *elvéttette* magát Lenke által, s még a Zoltán feladását is maga végezte el, Lenkének csak passzív hozzájárulásával.”

Hasonlóan zavarosnak látja a cikk Zoltán gróf viselkedését:

„Van a regényben egyéb is, ami zavarólag hat. Így Zoltán gróf nemes alakja, kinek nemessége azonban egyszer-másszor (pl. az első párbaj alkalmával) már bosszantóan nevetségessé válik. Zoltánnak nincs mit nagylelkűsködni feladójával, aki nemzetének is ellensége. Máshol ismét oly hányiveti modort vesz fel, amely ezzel a troubadouri idealizmussal teljesen ellenkezik . . . A képtelenség e hatásával vannak reánk a regénynek összes, a Lenke fölmentésének jelenete után következő részei. Olyan lehetetlen, olyan logika nélküli dolgok ezek mind, egész a már idézett álpathosszal telített befejezéseig, mintha ezeket a lapokat nem is legnagyobb regényírónk írta volna, hanem valaki más, aki a nagy elbeszélő után akart volna kapaszkodni, de nem bírta tudóval.”

Végül megalapozatlan a Pesti Napló szerint Mangának, a cigány-asszonynak öneleplezése is, amelyet pedig a regény fordulópontjának szánt Jókai:

„Épp ily lehetetlen valami a vén cigány asszony jelleme. Hogy a lázongás alatt a konyhába vetődött grófnő csecsemőjét kicseréli a maga porontyával, abban nincs lehetetlenség. Mindaddig értjük az alakot, amíg a szerző az elfojtott, néha magáról megfélelmező anyai szeretetet festi, sőt szeretőnk, ha ezt a szép anyagot mélyebben is kiaknázná az író ragyogó tolla. De teljesen képtelen s a cigány furfanggal ellentét az, hogy fiát egy szétkergetett koncert miatt árulja el palam et publice, s elátkozza az egész világ szemé láttára. Ez nem akceptálható dolog.”

A fentiek alapján a kritika így sommázza Jókai hőseire vonatkozó megfigyeléseit: „A lélektani precizitással, a logikai korrektséggel is úgy vagyunk Jókai Mórnál, mint a jó hús mellé adott nyomatékkal. Egy kis csontot a font mellé elfogadunk.”

Különösen figyelemreméltó a Pesti Napló bírálójának néhány megjegyzése a „fekete vér” elméletéről, amellyel Jókai mintegy természettudományos alapot óhajt találni Lenke Simon sötét tetteinek magyarázatához, s amely a mű fölépítését is meghatározza. „A fekete

vérű Lenke gazságának okát Jókai a regény folyamán az *qtörök*lés teoriájából igyekszik levezetni, amire vall a regény címe is. Hogy aztán megáll-e a teoria s általában a cigány vér rászolgál-e a regényben kifejezett szigorú ítéletre: azt Jókai Mór végezze el a tudósokkal, és a cigányokkal.

Az a bevezetés tehát egy kis színpadi hatás, egy kis görögtűz, amelynek fellobbantása hirtelen jutott eszébe a rendezőnek, anélkül, hogy szüksége lett volna reá." A kritikus szerint tehát ez az élettani konstrukció nemcsak hamis, de fölösleges is.

A cikk második része a regény érdemeivel foglalkozik, hiszen „ez a regény sem nélkülözi azokat a tulajdonságokat, amelyek Jókai Mór nagyságának alkatrészei". Ilyen elsősorban az író korfestő képessége, amely mind a kolera pusztításának, mind a Bach-korszak viszásgának bemutatásával jeleset alkot, s bár mindkettőről többször is írt Jókai, de „ily színgazdagon és közvetlenül még nem rajzolta meg".

További jelessége Jókainak a bírálat szerint a mellékalakok változatossága és érdekessége. „Az özvegy bárónő matrónai alakjához minthacsak a magyar történelem nemes hölgyei ültek volna modellt" — olvassuk —, „s pompás humorral van leírva a szabadságharc utáni beamter-világ is... Kivált a kis Lebegut és neje sikerültek pompásan; Lebegut a Jókai egyik legsikerültebb genre-je. Nem rossz a Durchlaucht és a kétszínű firkász alakja sem." Ezek az alakok élnek, míg a főszereplők legtöbbször „ideális alak", Aranka pedig „nem egyéb, mint a Jókai Mór által gyakran használt démon-klisék lenyomatá". Hasonló kettősséget mutat Jókai stílusa is. „Az előadás itt-ott tetszeleg a romantikus időszak hőseinek és hősnőinek hyperbolikus és túldagályos előadásában, általában véve azonban Jókai Mór, kivált ott, ahol előadása a humorba csap által, ismét a magyar elbeszélés mesterének bizonyul. Például az I. kötetnek az a részlete, amelyben Manga cigányos dicsekvéssel beszél *fiának* külföldi szerepléseiről s elmondja, hogy jelentek meg Londonban a bucsuestélyen az összes királyfiak piros ruhában s hogy ültek az asztalnál váltakozva egy cigány — egy király, egy cigány — egy király, mindig csak egy cigány — egy király".

A bírálat befejezésül az 1890-es évek elejének magyar regényeihez méri hozzá Jókai művét, írói vénájának termékenységét irodalmunk kiváló szerencséjének ítéli, minthogy „az ifjabb elbeszélők csak vázlatokat, vagy Zola-utánzatokat termelnek, vagy pedig *erénynek* deklarálják méltóságteljes meddőségüket, kfnos vajudásaikat." A fiatalok kísérleteihez mérten Jókai művei hibáikkal, hiányosságaikkal is értéket jelentenek, véli a kritika. „Ismételten használjuk azt a hasonlatot, hogy Jókai Mór nélkül a magyar irodalom hasonlítana a vidéki

hetivásárhoz, amelyre az uradalom egyszer nem küldené el társzekerreit. A Zola-utánzatok fekete retkével nem lehet vásárt csapni." Nem ért egyet azokkal sem, akik hirtelen kézzel alkotott műnek ítélnék a regényt, amelynek még érlelődnie kellett volna. A „nonum prematur in annum” elve ugyanis sokszor a mű frissességét veszélyeztetheti; „mert a bor annál becsesebb nedű, minél több éven át tartjuk eldugaszolva, de az alma, körte és birsalma kilenc év alatt bizonyosan elrothad vagy elalszik.”

A Katona Lajos és Vikár Béla szerkesztette Élet c. rövid életű, de színvonalas folyóirattól kapja *A fekete vér* a másik figyelemreméltó kritikát. (–i –e. Élet 1892. febr. 15. — II. évf. 2. sz. 131.). Ez az írás a Pesti Naplónál jóval szigorúbb álláspontot képvisel.

Bevezetésül a regény alap gondolatának kibontására tesz kísérletet. „Bár tapasztalásból tudjuk, hogy ha Jókai regényében valami alapeszmét keresünk, legtöbbször csalódunk, mégis sok regényének címe újabb kísérletekre csábít. Így a *Fekete vér* is. Szerző nyilván azt akarja feltüntetni, hogy a cigányvér, cigánytermészet megmarad, ha mindjárt a purdé bársonyban nevelkedett is föl, bárói címet viselhet és kegyelmes úrként nagy tisztességben volt is; a kékvér pedig csak kék vér marad, s a mágnási sarjadék habár rongyokba takarva didergett, habár hétéves korától fogva hegedülve kereste kenyérét, — s bár később mint elismert művész ragyogó kitüntetésekben részesült és címet, vagyont, tekintélyt, mint jogos örökséget fogadhatna is el, hű marad hegedűjéhez, cigányfeleségéhez és purdéhoz.” A közlemény nem mérlegeli e társadalompolitikai elv komolyságát; annál inkább hangsúlyozza a tételt sugalmazó történet valószínűtlenségét. Ami a gyermekcsere fejezeteit illeti, ez éppúgy kihívja ellenkezésünket, mint a cselekmény végső kifejlése. „E regény kiinduló pontja is a valószínűség hiányában szenved. Az epemirigy mindent, még a madarakat is pusztítja, az újszülöttek azonban mentek maradnak a büdös cigánykunyhóban, ahol az öreg cigányt épp akkor viszi el a devla, s az a cigányasszony szoptatja őket, aki a dögvésztől elragadott urát a végtisztességgel ellátja. Aztán a cigányanya is csak anya, talán még inkább mint mások, a nagyurasság éppen nem bántja, hogy cserélné el az a gyermekét csak azért, hogy úrrá tegye!”

A gyermekcsere végső következményeit az eleve valószínűtlen kiindulás legkevésbé sem indokolja. „Lenke Simon, a cigányivadék — olvassuk — mint katonanövendék gyáva, mint jogász delator, mint kerületi titkár és főnök hitvány, zsarnok és kéjenc; ellenben Pali, a kicserélt mágnási becsületes ember, kitűnő férj és világhírű művész; amaz ravaszságával épített fellegvárainak összeomlásakor, a neje becsületéért vívandó párbaj előtt megőrül, s ekkor ragadja magához

a hegedűt és groteszk alakká válik — ami mind érthető; Barkó Pali ellenben, midőn teljesen jogaiba léphetne is, megmarad nem művészeknek, hanem csak cigánynak, s midőn Lenke Simon előtt két gyermekével hegedűl, s ezeket pénz szedni küldi, szintén groteszk alakká válik, de ez éppen nem érthető, — hanem visszatetsző.”

De nem pusztán az alapeszmét hordozó hősök viselkedése, sorsa áll szemben társadalmi - lélektani tapasztalatainkkal. A bíráló szerint „Jókai rendesen kivételes egyéneket vesz hőseiül, s ezeket még túlozza, ezáltal vesztek el hősei is, cselekvényei is hitelüket.” Ez az egyoldalúság Aranka és Zoltán jellemzésében egyaránt megbosszulja magát. „Minő alak az az Arnóti Zsófia vagy Aranka, — mert ez utóbbi néven szerepel! — hiszen ennek még a jó démona is, mint maga mondja, »őrült lángoló szellem, aki csak a jelennek él, csak a gyönyört keresi, feláldozza magát: nem törődik isteni és emberi törvényekkel, csak a szenvedélye vér parancsolatával.« Bárdy Zoltán alakját ezenfelül még bizonyos belső következetlenség is terheli: „a regénynek ez az egyetlen igaz embere is sokat veszít méltóságából, midőn a kerületi főnök estélyén mókáz.”

A kritika a következőkben Jókai nyelvezetét bírálja: „Idegen szavakkal s idegenszerű kifejezésekkel — mint Jókainak újabb műveiben majdnem kivétel nélkül — e regényben is sűrűn találkozunk. A nagy költő, ki első regényeiben magyarságával tüntetett, most szinte tüntetőleg fordít hátat a magyar géniusznak. Bocsássa meg ezt neki a — magyar géniusz.”

Végül kiemeli a regény két előnyös vonását: korrajzának hitelességét és meséjének érdekességét: „A regény 1853-ban szerepel, színhelye Erdély. Az ötvenes évek vidéki életét, az idegen hivatalnoki kar egyes alakjait, a mozgolódó magyarságot, az első szabad lélekzetvétel örvendetes voltát találóan rajzolja. Minnek ismételtetjük, hogy az elbeszélés ebben a regényben is folyton leköt, a mese pedig valószínűtlensége dacára is érdekes.” A fentiekből önként adódik következtetése: „Szóval, a *Fekete vér* Jókainak gyöngébb regényei közé tartozik.”

A REGÉNY UTÓÉLETE

Szendrey Zsigmond: *Népbabondk Jókai műveiben* c. tanulmányában (Ethn. 1919. 122.) az NK alapján számbaveszi Jókai tájékozottságát népünk hiedelemvilágában, említi *A fekete vérben* közölt kolera-elleni védőpraktikákat és a párbajt a hét babszemmel meghíúsító varázsló eljárást is, mint Jókai megfigyelőképességének s emlékezőtehetségének bizonyítékait.

Gulyás József a Magyar Néprajzi Társaságban 1925. nov. 25-én tartott *Jókai és a népdalok* c. előadásában (megjelent az Ethn. 1925. 133—48.) ismétlően foglalkozik a regénnyel. Nemcsak a regényben említett népdalszövegeknek Jókai egyéb műveiben fellelhető párhuzamait s az egykorú folklórkiadványok sorában felderíthető forrásait adja meg táblázatos kimutatásában, hanem külön problémaként azokra a sajátosságokra is kitér, amelyeket éppen ez a regény e népdalok dallamára, a dallamok vándorlására, Jókai korában szokásos éneklési módjára és a dalok zenei kíséretére vonatkozólag rögzít: „A Cigány asszony sátra . . . mint új nóta említettik a *„Fekete vér”* c. regényben (166, 184), amelyet Pontyugró most hozott a Tisza mellékéről. Ugyanitt Lebegut magyar nótát dalol, két mutató ujját feltartva s a cigány a fülebe húzza (102), Barkó Pali a nagyteremben csárdába képzel magát, melyben egy szál betyárnak muzsikál, aki dalolja a szomorú nóta még szomorúbb versét. Úgy húzza egyik népdalt a másik után. A magyar népdalhoz okvetlenül kell valami kíséret. Azt egy szál hegedűvel nem lehet méltó módon előadni. Hazai daloknál nekiereszti a nyirettyűt, nem látja a közönségét, nem hallja a kísérő zenét, csak bokrot lát, csak a vadludak kiáltását, csak a nád zizegését hallja maga körül (82).”

Gál János a Jókai-centenárium alkalmából írt monográfiájában többször említi a regényt, amely felfogása szerint Jókai művei sorában „nem tartozik a jobbak közé”. Témája szerint az abszolutizmus és kiegyezés félig múlt, félig jelen korszakával foglalkozva egyúttal a „korabeli társadalom rajza”; s mint ilyen „már a társadalmi regény címre is számot tarthat”. Hősnője, Aranka Jókai „rossz embereinek” rétegébe tartozik, a *Pater Péter* Idaliájával, a *Szeretve mind a vérpadig* Ozmundájával rokon fúria-típus. E nők lelkialkatukban rokonok: „Szenvedélyeik (legtöbbször az olthatatlan lánggal égő, ki nem elégtett szerelem) annyira elvakítja őket, hogy őriöngésükben ölni-gyilkolni képesek és eszeveszetten rohannak a vesztükbe.” Ez a típus végletességében már riasztó: „már borzadni kezdünk és jobban szeretnők a ponyván látni, mint Jókai regényeiben”. (Gál János: *Jókai élete és írói jelleme*. Berlin. 1925. 80, 104, 151. és 158.)

Zsigmond Ferenc az író születésének századik évfordulójára készült becses kötetében (*Jókai*. Bp. 1924. 257.) úgy látja, a század-vég története nem ihlette meg Jókait, a megelőző félszázad viszont „kifogyhatatlan tárháza a nagyszerű dokumentumoknak!” — erről Jókai életművének nagyobbzabású alkotásai mellett „a jelentéktelenebb *Fekete vér*” is tanúságot tehet.

A Ványi Ferenc szerkesztette *Magyar irodalmi lexikon* ismerteti a regény tartalmát, utalásával céloz a regénynek Eötvös József: A

nővérek c. művével való párhuzamára, végül említi színművé történet 1898. évi átdolgozását s a színmű egyik hírlaprecenzióját. (*Magyar irodalmi lexikon*. Bp. 1926. 18.)

Pintér Jenő irodalomtörténete (7. k. Bp. 1934. 333.) annak említésére szorítkozik, hogy Jókai „a Bach-korszakban játszó regényt 1898-ban a színpad számára is feldolgozta”.

Nagy Sándor tanulmánya (*A hírlap hatása Jókai társadalmi regényeinek anyagára*. It 1937. — XXVI. évf. 7—8. sz. 145—55.) annak bizonyítására, hogy Jókaiiban a regényíró a hírlapíróval szorosabban köti össze az a tény, hogy regényei először a hírlapok tárca-rovatában jelentek meg s csak aztán könyvalakban, — egyebek közt a kötetkiadás megjelenése előtt a PH-ban folytatáson közölt művét, *A fekete vért* is említi. Ugyancsak utal a regényre a Bach-korszakot ábrázoló Jókai-művek felsorolásában. Figyelembe jön *A fekete vér* szempontjából az a megfigyelése is, hogy az író társadalmi regényei gazdagságukkal az egykori hírlapok anyagára emlékeztetnek, így pl. az újságok társadalmi riportjainak megfelelően ünnepélyek leírása, különböző párbajok rajza — „alig van Jókai-regény, melyben a párbaj elő ne fordulna”.

Nyilván elírás következtében egyik dokumentációs kiadványunk *A fekete vért* „a szabadságharc előtti kor regényei” közt sorolja fel. (*Jókai Mór*. Bibliográfia életrajzi adatokkal, Jókai műveinek ismertetésével, illusztrációkkal. Szerk. Tiszay Andor. Bp. 1954. 44. A világirodalom klasszikusai. 3. sz.)

Szebényi Géza: *Jókai és a Fekete gyémántok néhány kérdése* (It 1954. 24—60.) c. dolgozatában politikai felfogásának alakulása szempontjából dokumentum értékűnek ítéli *A fekete vért* s általában az öreg Jókainak e művel egykorú alkotásait. „A 80-as évek közepén, a dualizmus válságának idején, meglátja: nem oda vezetett Tiszáék útja, ahová remélte, hanem egy kiútalan válságba. Ekkor újra megtalálja kapcsolatát a néppel. Itt újra régi fényében csillog az öreg Jókai. A kurucok dicsőséges harcának idézésétől *A lőcsei fehér asszony* (1882—83.), a *Kiskirdlyok* (1884.) bírálatán keresztül az uralkodóosztályok között élni nem tudó és nem akaró grófkisasszonytól (*Gazdag szegények*, 1890.) a nemes urig (*Fekete vér*, 1891.) visz az út; sőt még ezen túl is az önálló népi hősig: a *Sárga rózsáig* (1892.)” A regény Szebényi szerint nem a maga koráról beszél, de a maga koráról mond kritikát. „Jókai írói nagyságát dicséri az is, hogy minden korlátja ellenére sohasem lett történelmietlen. Igaz, hogy célkitűzései, álmjai, tervei — mint minden romantikusé — könnyen megvalósíthatónak látszanak, éppen a valóságos érdekek figyelmen kívül hagyása következtében’ (Lenin, A gazdasági romanticizmusról), s így sok

esetben hamis, járhatatlan utat mutatnak — de sohasem hirdette azokat tovább, mint amíg történelmileg indokolt illúziók voltak. Jellemző erre a helyzetre, hogy megalkuvása után, 1875 után jelentős regényeiben hatalmas méretű hősöket hozott létre. Sőt, bizonyos nyílt bíráló is hangzik el bennük a 80-as évek Magyarországának visszasságairól, társadalmi viszonyairól (*Rab Ráby, Kiskirdályok, Fekete vér, Gazdag szegények pl.*)”

Nagy Miklós: *A balatonfüredi Jókai Múzeum ismertetése* (ItK 1956. 98—99.) c. közleményében felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a szabadságharcra visszaemlékező Jókai-írások sorában „eszmeileg és művészileg erősen elütő regények” vannak, sellentétként állítja szembe egymással a „*Köszlőű ember fiai*” és „*A fekete vér*” című műveket.

Szövegkritikai munkánkat a *Kiadásunk főbb elvei címmel* (JKK I. k. 298—318.), valamint A Jókai kritikai kiadás sajtó alá rendezésének új szempontjai címmel (JKK 24. k. 299—307.) megadott elvek irányították. A *fekete vér* 1891 decemberében 1892 évszámjelzéssel megjelent első kötetkiadását vettük alapul, változatokként a Pesti Hírlap tárcarovatában 1891-ben megjelent folytatásos közlést, valamint a Nemzeti kiadást vettük figyelembe. A regény eredeti kézírata elpusztult vagy lappang.

Munkánk során figyelembe kellett vennünk, hogy a Pesti Hírlapban megjelent korábbi szöveghez képest a kötetkiadás nemcsak korrekciókat nyújt, hanem sajtóhibák, elírások is akadnak benne, olykor a közérthetőség, máskor a közönséges nyelvhasználat, illetve helyesírás rovására. Ezeket a Pesti Hírlap szövegének megfelelően helyesbítettük, a szövegváltozatok jegyzékében pedig esetről esetre feltüntettük.

Az említett kiadási szabályzatokban előírottakon kívül helyesírási szempontból a következő módosításokat végeztük.

A kötetkiadás általában nem tesz különbséget a rövid *i*, *u*, *ü* és hosszú megfelelőik között, a PH pedig e magánhangzóinkat teljes következetességgel mindenkor rövidnek jelzi. Annál szembetűnőbb, hogy a kötet néhol a maihoz képest indokolatlanul hosszú magánhangzót alkalmaz rövid helyett: *dlnnye*, *kútakat*, *thúja*. Ezeket a mai szokás szerint írjuk. Ugyancsak a mai nyelvhasználatnak megfelelően rövidre módosítottuk a kötetkiadás hosszú *ö*-jét a hol? kérdésre felelő *elől* szóban, valamint az *eljöjjön* szóban is.

Hosszúra változtattuk viszont a kötetkiadásban alkalmazott rövid magánhangzót a *börönd* szó első és a *kisdedovó* szó harmadik szótagjában.

A kötet számos esetben használt rövid mássalhangzót ott, ahol ma a hosszú mássalhangzó általános: *boszu*, *boszus*, *drap*, *eként*, *éljenrivalds*, *elsülyed*, *ép*, *épen*, *fenhagy*, *fenhançon*, *fenszóval*, *jösz*, *képen*, *kompromittál*, *köny*, *nyilaló*, *tarkdó*. Ezeket mai helyesírásunk szerint írtuk. Meghagytuk azonban az egykorú népies-katonás kiejtést érzékeltető *aldsan* szó rövid mássalhangzóját.

Szórványosan előfordul, hogy a regényben hosszú mássalhangzó^t találunk ott, ahol mai helyesírásunk rövid mássalhangzót követel: *csattos, kétrétt, lehellet, mássát, porcellán, vajjon*. Ezeket a mai szokásnak megfelelően röviden írtuk.

Több esetben Jókai nyelvhasználatának jellegzetességeiként a kötetkiadás rövid magánhangzója mellett döntöttünk olyan esetben, amikor irodalmi nyelvünkben hosszú az általánosabb, bár egyéni nyelvhasználatban a rövid magánhangzós változatok ma is megfigyelhetők, így a *granát, kedvéért, néhány, selyemzsínor* szavakban. Hasonlóképpen Jókai korának kiejtését tükröző alakként meghagytuk az *egyáltalajában, önkénytelen és viaszék* szavak helyesírását.

A kötetkiadás *attila, pereputya* szavait viszont a ma szokásos *atilla, pereputtya* formára írtuk át.

A Jókai óta meghonosodott, de a regény korában még idegennek érzett s idegen helyesírással közölt szóalakokat a mai magyar helyesírásnak megfelelően írtuk. Szembetűnő azonban, hogy az író főként a regény második felében különös kedvét találja meg nem honosodott, de az egykorú társasági életben divatozó idegen szavak, kifejezések magyaros helyesírású alakjaiban. Jókai főként a Bach-rendszert képviselő becirkerek jellemzése végett folyamodik ehhez a humoros hatású írásmódhoz, amely kiejtésük felszégességét, műveltségük felszínességét egyaránt érzékelteti; szaknyelvi kifejezések hasonló átírásával jellemzi azonban a kétkulacsos újságírókat, Ollósyt is. Így kerül a szövegbe a francia kifejezések köréből: az *afér, dn-blokk, antrifilé, a revodr, d-tú-pri, kommuniké, ku-dö-Zsdrndk, malapropó, mitraljóz, on di, otelje, prénié, pur-lönnör-dü-drapó, pur prándr konzszé, ránkontr, sartröz, revánzs* stb.; a német kifejezések köréből: *cvdjiler, diszpoziciónszfond, ferzeszkaszni, frai, frdj, klsztihand, spiegelsekteráj, umsturcpártj* stb.; a latinból: *diskusszió, in korpore, in médiáosz rész, species fakti, spiritusz* stb. Ezeket a regény szövegében — néhány nyilvánvaló elírás helyesbítésével — megtartottuk, a megfelelő helyesírású alakot azonban a szómagyarázatokban megadtuk.

Meghagytunk továbbá néhány idegen szót a regény helyesírásában, ha az író ezeket nyilvánvalóan vagy feltehetően szóíáték kedvéért írta le a megfelelő formában. Így a vendégeket bejelentő komornyik *kancellista* helyett *kancalistát* mond; a magyarul alig értő cseh járásbíró összetéveszti a *komondort* a *commandeur*-rel, a francia szót a regény *komondór* alakban adja vissza.

A regény változtatva használja a *tószót* és a *toaszót* szóalakot; nyelvhasználatunk ennek ejtésében és írásában ma is ingadozóznak mutatkozik, így e kettősséget meghagytuk.

Néhány földrajzi és személynevet, mint *Józefstadt*, *Coriolán*, *Dyonizius*, *Hordcius*, *Kurácius*, *Rákóczy* helyes alakjukba tettünk át: *Josefstadt*, *Coriolan*, *Dionysius*, *Horatius*, *Curatius*, *Rákóczi*.

Említést érdemel végül, hogy az első kiadásban — és már előbb a PH hasábjain is — található kiemeléseket az NK mellőzte; ezeket az első kiadásnak megfelelően helyreállítottuk.

Lap: Sor:

- 6 : 2 dunnák (NK: dunna)
 18 és a kocsmákat (NK: és korcsmákat)
 31 Ferencné (NK: Ferencz neje)
- 7 : 2 a kedves titkot (PH: az örvendetes titkot)
 5 stlban (PH, NK: stilben)
 6 parktul (NK: parktól)
 13 fönnekadt (NK: fennakadt)
 14 fölépíthette (Nk: felépíthette)
 gunyhóját (NK: kunyhóját)
 18 sűrűen (PH: sűrűn)
 25 írta volna meg (PH: írta lesz meg)
- 8 : 13 megváltoztatták (PH: megváltoztatják)
 18 lett rosszul (PH: lett egyszerre rosszul)
 24 tanácsára (PH: tanácsadására)
- 9 : 1 nevelőnő (1892, NK: nevelőnője — sh.)
 3 aludni (PH: alunni)
 10 erdésztnyán (PH: erdősztanyán)
 15 föltartóztatnak (NK: feltartóztatnak)
 33 grófnő (PH, NK: bárónő)
 34 Bucsesre (PH: Buncsesre)
- 10 : 5 fölkapkodott (NK: felkapkodott)
 9 föl (NK: fel)
 24 A puskája (a NK e szavakkal új szakaszt kezd)
- 11 : 2 amit a gyümölcsszedő (PH: amit vadgyümölcsszedő)
 4 Csak a tapasztalt (PH: Csak tapasztalt)
 21 fölhágni s leszállni (PH: fölhágni és leszállni)
 24 Mindjárt (PH, 1892: Mingyárt)
 grófnő (PH, NK: bárónő)
 32 Nyilaló (NK: Nyilaló)
- 12 : 5 bárónővel (NK: bárónéval)
 10 van (PH: volt)
- 13 : 6 bazaltsziklába (PH: bazalt sziklákba)
 16 gunyhója (NK: kunyhója)
 18 faderekakbul (NK: faderekakból)

Lap: Sor:

- 13 : 22 fáklya *a* zöld (NK: fáklya zöld)
23 tetőről (PH: tetőrül)
- 14 : 6 abbul (NK: abból)
12 gunyhóhoz (NK: kunyhóhoz)
13 lépésre (PH: lépésére)
21 földön (PH: fővényen)
29 gunyhóhoz (NK: kunyhóhoz)
- 15 : 6 megölt (NK: megöl)
15 kunyhóban (PH: gunyhóban)
20 kunyhóajtón (PH: gunyhóajtón)
- 16 : 3 Eközben (PH: Ekközben)
16 néhány (NK: néhány)
- 17 : 2 röpked (PH: repked)
3 gyermeksírást (PH: gereksírást)
- 18 6 röpködő (PH: repkedő)
- 19 : 1 főlemelé (PH: felemelé)
5 fölfele (PH: felfelé)
8 odafönn (PH: odafenn)
29 fölvaltotta (PH: felvaltotta)
- 21 : 3 visszatoppantak (NK: visszatoppantak)
5 takarékoskodott *a* könnyzaporával (NK: takarékoskodott könnyzaporával)
13 Az aranyás gödre (a NK e szavakkal új szakaszt kezd)
27 huszár (PH: svalizsér)
34 szerszámait (NK: szerszámjait)
- 22 : 4 fölvaltva (PH: felvaltva)
- 23 : 5 Bezirkekre (PH: Becirkekre)
6 „Bezirker” (PH: „Becirker”)
- 24 : 19 báróné (PH: báróné)
20 az a ház (a NK e szavakkal új szakaszt kezd)
24 Bezirks-Sekretariat (PH: Becirks-Sekretariát)
- 25 : 2 velencei (1892, PH: velenczi — sh.; NK: velenczei)
8 kunkora (PH: kunkoru)
13 keresztben (NK: keresztbe)
15 retardandum (PH: resardandum — sh.)
24 Méltóságos (PH, 1892: Méltóságos)
29 ajtótul (NK: ajtótól)
- 26 : 1 arrul (NK: arról)
szóru (NK: szóról)
22 darabbul (NK: darabból)

Lap: Sor:

- 27 : 8 *linea*” elmúljon (NK: *linea*” *ne* múljon *el*)
20 kedvéért (NK: *kedvéért*)
- 28 : 27 belőle hazádra (1892, PH: hazádra belőle)
- 29 : 7 *ágrul-végről* (NK: *ágról-végről*)
16 *folyamadást* (1892, PH: *folyamadást* — sh.; NK: *folyamadást*)
30 *mondhatja* (1892, PH: *mondja* — sh.)
- 30 : 14 *elül* (NK: *elől*)
33 *livrée-jét* (PH, 1892: *livréjét* — sh.)
- 32 : 18 *mindjárt* (PH: *mingyárt*)
19 *Héj, okos* (PH: *Még okos*)
- 33 : 18 *rimánkodás ránca. Most* (PH: *rimánkodás ránca, hazudozás ránca, tetteltt ijedség ránca. Most*)
22 *selyemzsinórral* (NK: *selyemzsinórral*)
- 34 : 5 *bőkezűségébül* (NK: *bőkezűségéből*)
18 *kétfelül* (NK: *kétfelől*)
25 *bronzsal* (PH, 1892: *bronzsal*)
- 35 : 15 *zsebéből iratait* (PH: *zsebéből az iratait*)
17 *útlevel* (1892, PH: *oklevél*)
23 *jössz hozzánk* (PH: *jössz mi hozzánk*)
33 *különvdíva élnek* (PH: *külön-külön járnak*)
- 36 : 14 *szemedet és nézz* (PH: *szemeidet, nézz*)
18 *Itt egy ütést kapott* (PH: *Itt kapott egy ütést*)
20 *oculátdt* (PH: *visum repertumot*)
- 37 : 4 *bárónéhoz* (NK: *bárónéhoz*)
5 *ezért nekem* (PH: *nekem ezért*)
33 *vezetnem dolgotokat* (NK: *vezetnem a dolgotokat*)
- 38 : 5 *Nem vályogvető ez* (PH: *Nem rájtschul ez*)
23 *kezét a fiú fejére* (PH: *kezét Pali fejére*)
27 *Egészen elképedt* (a PH e szavakkal nem kezd új szakaszt)
- 39 : 1 *riasztottak* (PH: *riasztott*)
4 *rivalt* (PH, 1892: *rivalt*)
9 *előbbi* (PH: *előbbi*)
16 *audienciának* (NK: *audenciának* — sh.)
32 *maman* (PH, NK: *mamám*)
grófné (NK: *grófnő*)
- 40 : 12 *megtiltom* (PH: *Megtiltom*)
24 *melyet* (PH: *a mit*)
25 *calicot* (NK: *kalikót*)
- 42 : 5 *Bezirknek* (PH: *Becirknek*)
17 *kétrét* (1892, NK: *kétrét*; PH: *kétré* — sh.)

Lap: Sor:

- 42 : 23 fel (PH: föl)
43 : 3 az *a* szokása (PH: az szokása)
8 szivarát (NK: szivarját)
9 ellentállásnál (PH: ellenállásnál)
30 önkénytelen *ez a* (PH: önkénytelen *az a*)
44 : 9 erőltette (PH: erőtette)
31 bizonyosan előléptetésem (PH: bizonyosan *az* előléptetésem)
45 : 11 Tízévi sáncfogság, *sáncfogság* és birtokvesztés (NK: Tíz évi
sánczfogság és birtokvesztés)
29 hajlandóságombul (NK: hajlandóságomból)
47 : 19 *sem* veres (1892, NK: *se* veres)
20 *sem* halálfej (NK: *se* halálfej)
49 : 21 szeret (PH: szeretett)
24 gyönyörbül (NK: gyönyörből)
50 : 1 *ellenére* (PH: ellen)
19 hajthatatlan (PH: hajthatlan)
51 : 9 *azután* (NK: *asztán*)
13 *oly* (NK: *olyan*)
19 *odanyújtá* (1892: *odanyujta* — sh.)
33 *asztán* (NK: *azután*)
52 : 2 állni (NK: állani)
7 *jogunk* (PH: *okunk*)
24 *vitelkedés* (PH: *bátorság*)
53 : 1 felvilágosítottal (PH: fölvilágosítottal)
5 nőről (PH: nőről)
54 : 1 szempontjából (NK: szempontjából)
33 birtokodtul (NK: birtokodtól)
55 : 3 *s* vállára (PH: *s a* vállára)
28 *sietve* (PH: *hirtelen*)
57 : 1 *tiédből* (NK: *tiedből*)
9 *s* légy (PH: *s aztán* légy)
27 *elővarðzsolni* (PH: *előteremteni*)
58 : 15 *az* anya és fiú (NK: *az* anya és *a* fiú)
21 *kegyence* (NK: *kedvencze*)
22 *hírtak* (NK: *hívtak*)
59 : 5 *grófról* (PH: *grófrul*)
7 *nem maradt a* székvárosban (NK: *nem volt a* székvárosban)
15 *asztán* (NK: *azután*)
60 : 1 *Kérlek. Mondjad* (NK: *kérlek, mondjad*)
3 *koncesszával* (NK: *koncesszióval*)
13 *zsarnoknak a* kedvese (NK: *zsarnoknak* kedvese)

Lap: Sor:

- 60 22 *ügyiratok* (PH: *okiratok*)
- 61 : 7 *számodra egy meglepetést* (NK: *számodra meglepetést*)
8 *kebléből* (NK: *kebeléből*)
30 *a két kezét* (NK: *a kezét*)
- 62 : 10 *egy kis ideig* (NK: *egy ideig*)
11 *Pártfogónktól* (PH: *Pártfogónktul*)
12 *főlhívják* (PH: *felhívják*)
19 *minden* (NK: *mind*)
26 *fölvette* (PH: *felvette*)
- 63 10 *kalligrafiával* (PH: *kaligrafiával*)
22 *torzította* (PH: *szorította*)
27 *kikísérje* (NK: *kísérje*)
29 *próbáruul* (NK: *próbáról*)
30 *a próba elkezdődött* (NK: *a próba már elkezdődött*)
- 64 : 27 *vele valami csodakúrát* (NK: *vele csodakurát*)
32 *Mért* (NK: *Miért*)
- 65 : 27 *hangom, a megjelenésem* (NK: *hangom, megjelenésem*)
- 66 : 14 *olvasta* (PH: *elolvasta*)
20 *tart; azt Bécsben* (PH: *tart; Bécsben . 1892: tart; az Bécsben — sh.*)
- 67 : 12 *bocsátá* (NK: *bocsájtá*)
- 68 : 3 *enyimben* (NK: *enyémben*)
6 *mondod: „eh!* (NK: *mondod: „Eh!*)
9 *tiltva!” — hát* (PH, 1892: *tiltva!” Hát — sh.*)
15 *asztaláruul* (NK: *asztaláról*).
- 69 : 5 *fog* (NK: *fogja*)
15 *gróf a levelet* (PH: *gróf azt a levelet*)
- 70 : 6 *nem szokásom* (PH: *nem az én szokásom*)
9 *bűnrészességében* (NK: *bűnrészességéről*)
15 *töménytelen* (PH: *töménytelve*)
19 *szerződve* (PH: *szerződítve*)
23 *Olympustól* (PH: *Olymptól*)
- 72 : 3 *báróbul* (NK: *báróból*)
6 *vált* (PH: *vál*)
9 *egyáltalában* (NK: *egyáltalában*)
11 *velleitásoktul* (NK: *velleitásoktól*)
: 24 *Megapellálhatta* (PH, NK: *megapellálhatta*)
- 73 6 *államokat összeragasztja* (PH: *államokat legjobban összeragasztja*)
23 *fenyegetőzött* (NK: *fenyegetődött*)
- 74 : 18 *bujdosóruul* (NK: *bujdosóról*)

Lap: Sor:

- 76 : 17 hordozhatod (1892: hordohatod — sh.; NK: hordhatod)
77 : 28 vette a kezébe (NK: vette kezébe)
78 : 3 inggallérok (NK: inggallér)
79 : 1 Mért (NK: Miért)
80 : 11 Dionysios (PH, 1892, NK: Dyonízios — sh.)
16 férjének a karját (PH: a karját férjének)
34 jelekkel. Fruzina (PH: jelekkel Fruzina)
81 : 17 rövid derekú írakkban (PH: rövid frakkban)
20 ez az az ember (PH: ez az ember)
27 Hogy ő-e (az NK e szavakkal új szakaszt kezd)
82 : 4 asszony az utóbb (1892: asszony s az utóbb — sh.)
16 hogy az az (NK: hogy ez az)
19 Kapotnyaki (PH: Kapornyaki — sh.)
34 regulát (1892, PH: régulát)
83 : 31 Livrée-s (1892, PH, NK: Livrés)
84 : 9 kéznyújtáshoz (PH: kinyújtáshoz)
23 úrnak ez sehogy (PH: urnak sehogy)
85 : 33 beszédje (NK: beszéde)
86 : 15 Schubert (PH: Schuber — sh.)
87 : 1 kiáltását (NK: kiáltásait)
8 oly (PH: olyan)
19 agent (PH: aztán — sh. A PH 1891. szept. 10. — 248. (4563.) sz. a regény 2. folytatásának végén ezzel kapcsolatban *Hibaigazítás* címen a következőket írja: „Az előző folytatás második hasábjának 3-ik sorában ‚aztán provokatór’ helyett *azsán provokatór* (agent provocateur) olvasandó.”)
24 Babilonba (1892, NK: Babylonba)
89 : 4 kifütyülnék (NK: kifütyölnék)
90 : 12 inggallérja (PH: inggallérai; 1892: inggallérjai)
91 : 13 monda (NK: mondd)
92 : 2 ajtóstól (NK: ajtóstól)
6 mamán (PH, NK: mamám)
15 Hiszen csak . . . (PH: Hiszen csak egy . . .)
34 bárótól (NK: bárótól)
93 : 7 útívelem (PH: utlevelem)
15 hittem, hogy te (NK: hittem, te)
19 megírtam én neked (NK: megírtam neked)
94 : 1 volt az egész (NK: volt egész)
13 komámasszonyom (1892: komámasszony — sh.)
95 : 20 felsikoltson (PH: felsikoltson)
21 Aranka mellett (az NK e szavakkal új szakaszt kezd)

Lap: Sor:

- 96 : 2 volt az arcára (NK: volt arczára)
8 ötet (PH: azt)
- 98 : 27 monda (NK: mondd)
Aranka, visszanyerve (PH: Aranka visszanyerte; 1892:
Aranka. — Visszanyerve — sh.)
30 akikre neveltetésem (PH: a kikre a gondviselésem)
31 felismertem (PH: fölismertem)
- 99 : 2 Mátul (NK: Mától)
22 kényeső (NK: kéneső)
25 volt a megindítója (NK: volt megindítója)
26 És most (az NK e szavakkal új szakaszt kezd)
- 100 : 3 hát mi nem tegezzük (PH: hát nem tegezzük mi)
8 Emlékezetes egy este (PH: Emlékezetes este)
23 fejével, hogy beleegyezik (PH: fejével: beleegyezik)
27 De csak fél krajcárban, fél krajcárban (NK: De csak fél kra-
czárban)
34 Pálom! Egészítsd (NK: Pálom! egészítsd)
- 101 : 1 az (PH: ez)
8 mégis csak sok (NK: mégis sok)
13 magát; lehetett (PH: magát. Lehetett)
33 asztalfiókombul (NK: asztalfiókomból)
- 102 : 1 abbul (NK: abból)
rózsamálbul (NK: rózsamálból)
abban (PH: ebben)
Bátyja (NK: Bátya)
9 ámbíció (NK: ambíció)
19 kifogyhatlan (PH, NK: kifogyhatatlan)
24 csiklándó (PH: csiklándó)
- 103 : 11 utánadanolja (NK: utána da/olja)
21 azután (PH: aztán)
34 éjszaka A magyarnak (1892: éjszaka a A magyarnak — sh.)
- 104 : 7 csárdást (e szó után 1892 és PH: vége az első kötetnek. A
Második kötet a fejezetek sorszámozását előlről kezdi, az
1892. kiadás fűzött példányai külön fűzésben s ennek meg-
felelően mind a fűzött, mind a kötött kiadás példányai a
lapszámozást előlről kezdve jelentek meg.)
- 105 : 8 majd ha (NK: ha majd)
9 föl (NK: fel)
hozzá, és referáljon (NK: hozzá s referáljon)
21 került ki (NK: kerül ki)
metronpázs (NK: metronpázs)

Lap: Sor:

- 105 : 23 *ki is írná* (NK: *ki írná*)
24 *lajbzsurnalisztája* (NK: *lajbzsurnalisztája*)
- 107 : 1 *alul félt bűnös* (PH: *aluli bűnös*; 1892: *alul idélt bűnös* — sh.)
10 *Héj* (NK: *Hej*)
most a Bárdy-palotában (PH: *most ott a Bárdy palotában*)
14 *Általjában* (NK: *Általában*)
- 108 : 11 *seprűjét* (PH: *seprőjét*)
17 *tomba* (1892: *tomba* — sh.)
- 109 : 15 *felvilágosítani* (PH: *fölvilágosítani*)
32 *ezt* (PH, NK: *azt*)
34 *szimatol* (NK: *szimatoljon*)
- 110 : 14 *migrénjük* (1892: *migrényük* — sh.)
16 *innen az írás* (NK: *innen ez az írás*)
- 111 : 28 *pámsábel* (NK: *pánusábel*)
- 112 : 3 *fellegvárai* (NK: *fellegvárai*)
28 *a Göncöl szekereig* (NK: *a Gönczöl szekérig*)
- 114 : 5 *helyiségben* (NK: *helyiségben*)
- 115 : 2 *arrul* (NK: *arról*)
3 *paskvillrul* (NK: *paskvillról*)
14 *bőröndtül* (NK: *bőröndtől*)
15 *elhozatta* (NK: *elhozhatta*)
Bárdy palotából (NK: *Bárdy-palotából*)
20 *jelenség* (PH: *tünemény*)
- 116 : 4 *kérdezte* (PH: *kérdezé*)
24 *az. Hanem* (NK: *az, hanem*)
25 *hagyja az állását* (NK: *hagyja állását*)
- 118 : 19 *A! freskó* (PH: *Ah freskó*)
22 *hónaljáig* (PH: *honaljáig*)
- 119 : 4 *tapasztalatbul* (NK: *tapasztalatból*)
11 *oteljét* (PH: *oteljet*)
krónikába (PH: *kronikába*)
15 *tujákkal* (PH: *slinjákkal*; 1892, NK: *thújással*)
- 120 : 3 *mindjárt* (PH, 1892: *ningyárt*)
4 *médiász* (PH: *médiász*; NK: *mediász*)
29 *csiklandozást* (PH: *csiklándozást*)
- 121 : 13 *helyet* (1892: *helyett* — sh.)
23 *Ismét* (NK: *Ki ismét*)
24 *ő* (1892: *ö* — sh.)
30 *akinek nyakán* (PH: *akinek a nyakán*)
- 122 : 1 *bátyjának életébe* (PH: *bátyjának az életébe*)

Lap: Sor:

- 122 : 6 kezén a bilincs (PH: kezén *pedig* a bilincs)
7 igyekezik (PH: igyekeznek)
8 ki (PH: aki)
20 vívók fejükre (PH: vívók a fejükre)
23 mint mellet (NK: mint a mellet)
24 heidelbergi (PH: heidelbergai)
26 állani (NK: állni)
33 ebből (NK: ebből)
34 aligha nem (PH: aligha *meg* nem)
- 123 : 6 hivatalból (NK: hivatalból)
7 barátságból (1891, NK: barátságból)
9 komputizálni (PH: kompatizálni)
Aztán (PH: Azután)
13 pezsgőtől (PH: pezsgőtől)
17 fél hétkor *már* fölcibálták (NK: fél hétkor fölcibálták)
- 124 : 32 testvéreét (NK: testvérét)
- 125 : 5 kimondák (NK: kimondták)
11 Mátul (NK: Mától)
16 magáru (NK: magáruól)
- 127 : 20 földből (NK: földből)
- 128 : 8-9 hímét soha. *Azért mondja róluk a lengyel közmondás — «nye dve» (soha ketten)! Citera* (NK: hímét soha. Citera)
- 129 : 1 kisdedővő (1892, PH: foérjában; PH: fojéjában)
ahova (PH: a hová)
20 házát (NK: házat)
34 hangversenyeinek (NK: hangversenyeknek)
- 131 : 10 sarkantyúja sleppjét (1892, NK: sarkantyúját, sleppjét — sh.)
24 érhet ez a koszorú (NK: érhet az a koszorú)
- 132 : 17 atilát (1892, NK, PH: atilát)
- 134 : 1 elfeledkezett (NK: megfeledkezett)
15 vesztit (NK: vesztét)
26 boudoírom (PH: budodrom, 1892: budofrom — sh.)
27 étagère-en (PH: etazséren)
- 135 : 4 boudoirja (PH: budóirja; 1892: budofrja — sh.)
12 boudoirban (PH: budóirban; 1892: budofrban — sh.)
20 nyakravalót újrakötni (PH: nyakravalót kötni)
- 136 : 10 betoppan (PH: betoppant)
foyer-ba (PH: fojéba)
18 játsszuk (1892, PH: játsszuk)

Lap: Sor:

- 136 : 19 kifütyüljük (NK: kifütyöljük)
29 felhasználták távollétemet (PH: fölhasználták a távollétemet)
33 feltételhez (PH: föltételhez)
- 137 : 3 csapva a cenzor (PH: csapva az a cenzor)
5 ebben (PH: benne)
25 földöntheti (NK: feldöntheti)
27 felfordulás (PH: fölfordulás)
28 indítják a *galibát* (PH: indítják meg a *kabalát*)
- 138 : 17 egy test, egy (PH: egy test és egy)
33 Dionysius (PH, 1892, NK: Dyonízus)
34 hanem *van* spiritusz (NK: hanem spiritusz)
- 139 : 2 hírnevű (PH: *htrű*)
16 Dionysiusok (PH, 1892, NK: Dyonízusok)
- 140 : 10 kvalifikációjából (PH: *qualifikációiból*)
13 változtattad (PH: váltóztattad)
18 följöött (NK: feljöött)
20 játszuk (PH, 1892: játszuk)
- 141 : 12 közé (1892: közü — sh.)
16 Mindjárt (PH, 1892: Míngyárt)
33 Mindjárt (PH, 1892: míngyárt)
- 142 : 27 kihozta sodrából (PH: kihozta a sodrából)
- 143 : 22 *foyer*-ba (PH, 1892: *fojéba*)
23 lábainak letaposásával (PH: lábádnak a letaposásával)
25 *dépêche* (PH: *depress*; 1892: *depeehe* — sh.; NK: *depesche* — sh.)
28 volt birtokában (PH: volt a birtokában)
33 *dépêche*-eket (PH, 1892: *depeseket*; NK: *depescheket* — sh.)
- 144 : 17 Azután (PH: Aztán)
23 elfelé (1892, NK: felfelé — sh.)
- 145 : 26 Odalépett egészen közel (a NK e szavakkal új szakaszt kezd)
31 Holnaptul (NK: Holnaptól)
32—33 kávéházban, a sétányon (NK: kávéházban, sétányon)
34 órátul (NK: órától)
- 146 : 5 *foyer*-ból (PH: *fojébul*)
32—33 az anyával és a leányával (NK: az anya és leányával)
35 grófné (NK: grófnő)
- 147 : 11 kiálta (NK: kiáltá)
- 148 : 20 fájdalomtul (NK: fájdalomtól)
29 az Isten (1892: a Isten — sh.)
33 gyehennaember: ez az (NK: gyehennaember: az)

Lap: Sor:

- 148 : 34 belopom (NK: beloptam)
149 : 12—13 fölfuvakodott (NK: fölfuvalkodott)
150 : 2 fölbontani (NK: felbontani)
15 októberi (PH: oktoberi)
17 alul (NK: alól)
25 mért (NK: miért)
27 Mért (NK: Miért)
30 föllélegzése (PH: föllélekezése)
34 se kerületi (NK: sem kerületi)
se a gróf (NK: sem a gróf)
151 : 23 még te (NK: te még)
27 ráfújásdval (NK: ráfújással)
28 varangy, a tündérherceggé (NK: varangy, tündérherceggé)
29 tette, a hullóvé (NK: tette, hullóvé)
33 orcával (PH: arcával)
152 : 18 rémlátásra (1892: rémlátásra — sh.)
31 végeig (PH: végéig)
153 : 1 ereszték (NK: eresztették)
155 : 21 másikéra (1892: másikére — sh.)
156 : 16 megyénk (NK: megyének)
23 várostul (NK: várostól)
157 : 3 karácsonyja (PH, 1892: karácsonja)
12 fölállt (NK: felállt)
20 monda (PH: Mondá)
158 : 12 fölköszöntés (PH, NK: felköszöntés)
19 toasztok (PH: tóasztok)
28 Itt van! *Az egyik példányt átadta Zoltánnak, a másikat Palinak.*
Zoltán (1892, NK: Itt van! Zoltán)
160 : 8 leérték (NK: letérték)
19 tarkálló (NK: tarkáló)
23 volna a hivatala (NK: volna hivatala)
24 gyerekekre (NK: gyermekekre)
161 : 2 gyerekek (NK: gyermekek)
6 fölveszed (NK: felveszed)
12 Ebbül (NK: Ebből)
16 fölébred (NK: felébred)
29 gyereknek (NK: gyermeknek)
162 : 4 kisdedóvókat (PH, 1892: kisdedovókat)
6 kisdedóvód (PH, 1892: kisdedovód)
32 íralással (PH, 1892, NK: íralással)
163 : 10 ínséget (PH, 1892, NK: ínséjet — sh.)

Lap: Sor:

- 163 : 15 *mindjárt* (PH, 1892: *mingyárt*)
164 : 2 *mind* (1892: *mint* — sh.)
165 : 14 *hegedűvel* (PH: *hegedülve*)
17 *az élete* (PH: *az egész élete*)
166 : 2 *többé* (PH: *többet*)
11 *nyugoti* (PH: *nyugati*)
16 *föl* (NK: *fel*)
21 *cirpeltek* (PH: *csirpeltek*)
szerteszéjjel (PH, 1892: *szerteszéjlyel*)
167 : 22 *örömtül* (NK: *örömtől*)
25 *cigányasszonytul* (NK: *czigány asszonytól*)
168 : 32 *már, hogy mi zaj* (PH: *már a muzsikus, mi zaj*)
33 *városbul* (NK: *városból*)
170 : 26 *tűnődő* (PH: *Tűnődő*)
171 : 3 *Hajh* (PH: *Ejh*)
19 *kedvezésekkel* (PH: *kedvtelésekkel*)
23 *multságdiban* (PH: *multságban*)
24 *viseletébe* (PH: *viselésébe*)
172 : 7 *könnyes* (PH, 1892, NK: *könyes* — sh.)
173 : 3 *fokrul fokra* (NK: *fokról-fokra*)
6 *ahelyett* (PH: *a helyet* — sh.)
15 *borókabokrok miatt* (NK: *borókabokrok mögött*)
22 *bársonyatilát* (PH, 1892, NK: *bársonyattilát* — sh.)
24 *hítták* (NK: *hívták*)
posztóbul (NK: *posztóból*)
25 *ólompitykével* (PH: *ólompintykével* — sh.)
174 : 6 *Pletykálhat* (PH: *Plétykálhat* — sh.)
12 *Mindjárt* (PH: *Mingyárt*)
16 *hegedűvonótul* (NK: *hegedűvonótól*)
175 : 6 *lyánya* (NK: *leánya*)
10 *monda* (NK: *mondá*)
14 *lyányát* (NK: *lányát*)
23 *félvállrul* (NK: *félvállról*)
176 : 13 *rendszerváltozást* (NK: *rendszerváltoztatást*)
29 *aludtetejes* (PH: *aludtejes* — sh.)
177 : 19 *Milyen boldog* (az NK e szavakkal új szakaszt kezd)
21 *Még az a két pár* (az NK e szavakkal új szakaszt kezd)
23 *Éppen a Palkó meg a Petykó* (a PH e szavakkal új szakaszt kezd)
178 : 11 *felrugjon* (NK: *felugorjék*)
13 *begombolják a kabátjaikat* (PH: *begombolják kabátjaikat*)

Lap: Sor:

- 179 : 7 elámulva (NK: elbámulva)
8 katrincája *mögé* (PH: katrincája *ald*)
29 véled (PH: veled)
- 180 : 17 egymásnak háttal fordítva (PH: egymás *mellé*, háttal fordítva)
24 kiálta (NK: kiáltd)
- 182 : 7 tenyéren (NK: tenyerén)
22 feleségestül (NK: feleségestől)
- 183 : 21 arról (PH: erről)
22 Az dicsőség (PH: Ez dicsőség)
23 Az dicsőség (PH: Ez dicsőség)
- 184 : 2 én művész (NK: én a művész)
26 *silhouette*-je (PH: *sziluetje*)
- 185 : 3 Pálom — monda (PH, 1892: Pálom. *Mondá* — sh.)
4 megcsókolta (NK: megcsókolá)
20 monda (NK: mondd)
21 reggelt — *viszonzák* (PH, 1892: reggelt. *Viszonzák*)
24 uraim — monda (PH, 1892: uraim. *Mondá*)
- 186 : 4 Igen — monda (PH, 1892: Igen. *Mondá*)
12 erőltette (PH: erőtette)
25 *barrière*-rel (NK: *báriérrel*)
- 187 : 8 monda (Ph, NK: mondd)
13 *dzsentlmen* (NK: *gentlemen* — sh.)
31 *Őt* (PH: *Ő* — sh.)
- 188 : 8 *viaszkugolyót* (NK: *viaszgolyót*)
9 *Azután* (NK: *Aztán*)
13 Elővette a tárcáját (NK: Elővette *tárczáját*)
33 kiállítására felszólítani (PH: kiállítására *felszöllítani*)
- 189 : 17 úréről. *Ezt a cédulát*. Mindegy (NK: úréről. *Mindegy*)
22 *ettül* (NK: *ettől*)
gondolattul (NK: *gondolattól*)
26 *csába* (PH: *csábult*)
- 190 : 2 *obdukciónál* (NK: *obductionál*)
4 *maradt* (1892: *marad* — sh.)
16 „*merszi*” (1892: „*merci*”)
22 Különösen a telegramok (az NK e szavakkal új szakaszt kezd)
- 191 : 20 *vennie* (NK: *venni*)
30 *rémkadosz* (PH, 1892: *rémkhaósz*; NK: *rémchaos*)
- 192 : 13 *atilládat* (PH, 1892, Nk: *atiládat*)
17 *atilláját* (PH, 1892, NK: *atiláját*)

Lap: Sor:

- 192 : 19 el a helyeiket — monda (PH, 1892: el a helyeiket. Monda;
NK: el helyeiket, mondd — sh.)
- 193 : 12 fennhangon (PH, 1892, NK: fennhangon)
24 lyánya (NK: leánya)
31 megőrült! — kiáltd (PH: megőrült! Kiálta — sh.; 1892:
megőrült! Kiáltá)
- 194 : 1 hozzá, s megfogták (NK: Simonhoz és megfogta)
2 karjait (NK: karját)
5 És Aranka mindezt (az NK e szavakkal nem kezd új sza-
kaszt)
20 kétrét (1892, NK: kétrétt)
21 Hahahahaha (NK: hahahahad)
22 csiklándozná (NK: csiklandozná)
a zsigereit (NK: az idegeit)
25 kendőjével (NK: kendővel)
29 Mért (NK: Miért)
takarja le? (PH: takarja el?)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

MOTÍVUMROKONSÁG

A regény keletkezéstörténetének keretében feltártuk egyes fejezeteinek, motívumainak összefüggését Jókainak kortársairól: Reményi Edéről, Liszt Ferencről, Boka Károlyról, a cigánykutató József főhercegről, Schodelnéről, Hollósy Kornéliáról írt cikkeivel, tanulmányjaival. Hasonló összefüggések, motívum -, sőt motívumsor-párhuzamok *A fekete vér* és egyes korábbi szépirodalmi alkotásai közt is megfigyelhetők.

A kolera-lázadás témája Jókai *Szomorú napok* c. regénye felé mutat, *A fekete vér* erről szóló fejezeteiben a járványra, ellenszercire és a vele kapcsolatos óvintézkedésekre vonatkozó motívumok egész sora már a *Szomorú napokban* is adva van és pedig e késői műnél frissebb, drámaibb és részletesebb előadásban. Újdonság azonban a kolera-démon és a kolerával szemben alkalmazott baj-elhárító szokások, varázslatok leírása; s újdonság az a tudománytörténeti érdekesség is, hogy állítólag 1831-ben „egyetlen hírlap volt az országban, melyben azt lehetett olvasni, hogy az a titokteljes rém valami apró, szemmel láthatatlan férgcskétől származik, melyekkel telítve van a levegő”. Louis Pasteur (1822—1895) és Robert Koch (1843—1910) az 1870-es — 1880-as években végzik alapvető jelentőségű kutatásaikat a fertőző betegségek, köztük a kolera kórokozóira vonatkozóan s tárják fel a baktériumok világát. Jókai emlékezetében e modern járvány-szemlélet valamely hazai előfutárának figyelmet érdemlő megnyilatkozása élhetett. Párhuzamos a két műben a lázongó parasztok úr-ellenes ideológiája is.

Jelentősebb ennél *A fekete vér* szempontjából, hogy már Jókainak e korai alkotásában is megjelenik egy a felkelés leverésén fáradozó „vas ember”, Vértessy tábornok, — Lenke Lőrincz báró tábornok mása. Vértessy felesége pedig a lázongó tömeg által körülvelt háztömbben, a kaszárnya szomszédságában éppen a legnagyobb veszély perceiben szüli meg „élet és halál küszöbén” gyermekét — éppúgy mint az aranyosó cigány kunyhójának menedékebe ájultan hurcolt Anna bárónő a magát. *A Szomorú napok* cselekményének központi

témájául szolgáló kolera-mozgalom természetesen *A fekete vérbe* foglalt történetnek csupán megindítására alkalmas, mintegy bevezetésül, előjátékuul szolgál a szorosabban vett cselekményhez.

Egy korábbi meglígyelés szerint a *Politikai divatok* köpönyegforgató magyarja, Bárzsing „sokban elődje” *A fekete vérben* szereplő s a Bach-korszakban elnökségért folyamodó Balambérnek, ki a forradalmi kormánytól sokféle megbízást elvállalt, de — ez utólagos „érdeme” — „semmit sem hajtott végre” (JKK 29.). S mi több, Bárzsingot a Bach-korszakban hasonló munkakörben mutatja be Jókai, mint amelyre *A fekete vér* lapjain Kapotnyaki Balambér is pályázik: a földkataszter hivatalának tagjaként, akkortájt népszerű névén földkóstolóként. Egyébként a Bach- és Schmerling-korszak ábrázolása a *Politikai divatok* lapjain szembetűnően szegényes. További rokonságot sejtet viszont az olyan alakok egymás mellé állítása, mint Szerafin és Aranka, Fertőy és Lenke Simon, Volozov herceg és a Durchlaucht, s úgyszintén a köztük kibontakozó sajátos reláció is. Némileg az öreg Lévainé és Anna grófnő alakja is párhuzamba kívánkozik. Ha figyelembe vesszük a *Politikai divatok* kulcsregény jellegét, úgy véljük, *A fekete vér* cselekményét ihlető személyes indítékok sorából Jókainak Szendrey Juliával kapcsolatos élménykörét nem lehet elhanyagolnunk.

A Bach-rendszerrel szemben kialakuló passzív ellenállás ismertebb módszereinek ábrázolásával *A fekete vér* önkéntelenül súrolja *Az új földesúr* témakörét.

A regénynek mellékalakjai közül főleg Lebegut Ottokár, a mindent kétszer mondó megyefőnök és siketnéma felesége kívánkozik *Az új földesúr* jövevény-figurái: Maxenpfutsch Vendelin, a jószágkormányzó és „altknechtje”, Konrád, valamint Bräuhäusel kerületi biztos és alárendeltje, a didergő Mikucsek mellé. Mint komikus zsáneralak, jó szemmel megfigyelt s nyilván az életből ismert típus; ám *Az új földesúrban* mind egyértelműen a rendszer hívei, népünkkel szemben ellenséges indulattal telve s másrészt tájékozatlanul szokásainkkal és életkörülményeinkkel. *A fekete vérben* Lebegut és felesége feloldódottabb, magyar környezetükkel rokonszenvező személyek. Ennek megfelelően *Az új földesúr* említett epizódhőseit Jókai a szatíra eszközcívvel, az akciókat követő felsüléssel jellemzi, míg *A fekete vér* kerületi főnökével szemben bizonyos külsőséges komikummal is beéri, s még rokonszenvét sem vonhatja meg a rendszert némileg kijátszó, emberségesebb hivatalnoktípustól.

Egy töről származik végül a két regény két hűvösen számító, rosszindulatú nőalakja, Corinna és Aranka (említsük itt újra: az utóbbinak nevét az író *A fekete vér* drámai feldolgozásában szintén Corin-

nára változtatta). Mindketten a szabadságharc következtében rászakadt balsorsában hagyják el vőlegényüket, a katonasorba vagy börtönbe hurcolt hazáit, az eszményi Jókai-hóst, Aladárt illetve Zoltánt. S minthogy anyagi érdekük úgy kívánja, mindketten mindenre elszántan főzik mesterkedéseiket annak érdekében, hogy a hős balvégzetéből meg ne szabadulhasson, szenvedéseik, üldöztetésük ne csökkenjen, sőt a lehetőség határai közt minél hosszabb ideig tartson. Aranka ilyen tekintetben még túl is tesz *Az új földesúr* Corinnáján, minthogy személyes bosszúból maga adja a Durchlaucht kezéhez a Zoltán ellen koholt feljelentést, s így a kényszer-katonáskodáson túljutott hazáit maga juttatja börtönbe. Ettől eltekintve azonban a két regényben körvonalazódó jellempár s a köztük kibontakozó szituáció azonos.

A regény zárójelenetében a párbaj előtti dúlt idegállapot elhatalmasodik Lenke Simonon és megtébolyodik, Bárdy Zoltán pedig Aranka felé fordulva mintegy itéletként mondja ki a vádló szavakat: „Ez az ön műve, asszonyom.” A jelenet az *Enyém, tied, övé* c. regényből ismerősünk (JKK 30. k. 235.), mint erre már az egykorú kritika is felhívta a figyelmet. Az esztét vesztett Áldorfai Ince hűtlen kedvesének, Fatimének mondja itt szemébe Walter Leo: „Ez az ön műve.” A két nyilatkozat szó szerinti egyezése mellett egyes szereplő személyek és viszonyaik hasonlósága is szembecömlő. Jókai felfogása szerint az örület felidézője mindkét esetben egy-egy színésznő, a maga módján mindkettő a rontás démona ledérségével és nagyravágásával egyaránt. Lenke Simon és Áldorfai örületének kirobbanása egy-egy lovagias üggyel kapcsolatos, jöllehet Lenke Simont a párbajtól való roppant félelem, Áldorfait pedig ellenfelének a párbajtól való elzárkózása juttatja a végső meghasonlás állapotába. S örületük jellege is ennek megfelelően más: amazé a csendes téboly, ezé a féktelen dühöngés. Említésre méltó, hogy mindkét regényben szerepet kap a mágnásvilág jótekmény célú előadásainak divatja, s mindkettőben ez szolgál a cselekmény egy-egy drámai fordulatainak keretével: az *Enyém, tied, övé* c. regény lapjain itt leplezi le Fatime Áldorfai Vince papi múltját Hanna grófnő előtt, *A fekete vérben* pedig itt derít fényt Manga, az öreg cigányasszony vallomása Lenke Simon cigány származására (JKK 30. k. 137.). S míg Áldorfait a kapitalizmus korának üzletemberei használják fel eszközként céljaikra, Lenke Simon a Bach-rendszer apparátusának mindenre hajlandó eszköze és kiszolgálója. Egyébként az *Enyém, tied, övé* c. regénynek egyes fejezetei is az októberi diploma korára esnek: az 1859. évi enyhülés hozza haza Áldorfait az amerikai emigrációból s politikai álláspontjának bizonytalanságai némileg őt is Lenke Simon rokonának mutatják, míg nem tanácsadói tapasztalatai jobbik énjét diadalra nem segítik. Említést érdemel,

hogy Jókai már Áldorfai jellemzésében is hasznosítja azt a Teleki László életrajzából kölcsönzött motívumot, amelyet előbb Bárdy Zoltánnal is kapcsolatba hoz: „azt mondják, hogy mikor audiencián volt a császárnál, megesküdött, hogy semmi mozgalomban sem fog részt venni”. (JKK 2. k. 67.)

Több párhuzamos motívumot kínál *A fekete vér*hez Jókai 1874-ben írt *Egy ember, aki mindent tud* c. kisregényének VII. fejezete is. Itt Rengeteghy Ottó, a magyar arisztokrata számos más irányú próbálkozás után a politikai érvényesüléssel is kísérletet tesz, osztrák összekötötteseket keres az önkényuralom korának szokása szerint, hasonlóan más „nagyszerű családok bürokratáinak nevelt magzataihoz.” Sikerét pedig nem politikai rátermettségével, hanem Sardana grófnővel való kapcsolata által biztosítja, aki egyúttal „az irányadó minisztert” is boldogítja szerelmével — hiszen „cbben nincs semmi incompatibilis”. Végül az ő karrierjét is félbeszakítja pártfogójának hirtelen bukása: „kap a mindenható miniszter egy handbilletet (amit ki kell tennie az ablakába) s azzal megszűnik miniszter és patrónus lenni.” A miniszterrel együtt eltűnik Sardana grófnő is a hős életéből. Az így körvonalazódó események háttérében itt is az októberi diploma korszakának viszonyai bontakoznak ki. (NK 37. k. 289—300.)

A regény, mint Jókai késői munkáinak tekintélyes csoportja, beletartozik a műfaj századvégi divatos típusainak abba a változatába, amely előkelő környezetben helyezi el hőscit, azokat főként szerelmi viszonyaik vonatkozásában jellemzi, erkölcsi értékmérőül a becsületügyi kódexet, a lovagiasság szabályzatát tekinti, amelyben a cselekvény útját a mindent egyensúlyba állító párbaí irányítja. E regénytípust, amely Európa minden országában bőven virágzik, Jókai késői alkotásai közt *A lélekidomár* képviseli leghatásosabban.

A fekete vér összefüggéseit *A lélekidomár*nak egy Maupassant-ra emlékeztető epizódjával, *A kis senki* c. fejezetbe foglalt, francia kisvárosi milieu-ben játszódó történettel kell itt megemlítenünk. Az az alaphelyzet, amely a Lenke Simon — Aranka — Durchlaucht háromszöget jellemzi, e regényben megfelel az írónak — a felesége — és főnöke közt fennálló összekötöttesnek. Mindkét esetben a feleségnek a férj tudtával üzött viszonya a férj feljebbvalójával szolgál a férj jómódjának és emelkedésének eszközéül. Amíg azonban *A lélekidomár* bizonyos mondain humorral tárgyalja ezt az epizódot, a hazai környezetben játszódó későbbi mű a főcselekménybe iktatja, és puritán szemlélettel, megvető és elítélő hangnemben, az idegen önkény embereinek jellemét és életmódját szemléltető szándékkal használja fel e motívumokat. (Vö. JKK 51. k. 284—295.)

Említést érdemel továbbá, hogy Barkó Pál nevét viseli az *Eppur si mouve* egyik Körösi Csoma Sándorról mintázott szereplője is. Kapotnyaki Balambér, a minden rendszert kiszolgáló kurtanemes alakja némileg beszédmodorában is *A kösztvű ember fiainak* Tallérossy Zebulonjára emlékeztet.

A fekete vér c. regénynek számos ötlete búvik meg Jókai 1885-ben kiadott kisregényében, *A cigánybárában*. A mostoha körülmények közt élő ifjú Botsinkay Jónást éppúgy hálójába szeretné keríteni a dúsgazdag, de feslett életű Arzéna, mint Barkó Palit Aranka s éppúgy — hiába. A cigánybárának csúfolt Botsinkay „kivívja a becsületét a cigánynévnek”; míg Barkó Pali cigánysorban szerzett zenei készségét fejleszti művészetté, Botsinkay cigány katonáinak kovácstudásával rendbe hozza a harcban tönkretett ágyúkat: mindkét hős így szerez belépőjegyet az előkelő társaságba. Mint Barkó Paliról, úgy Botsinkay feleségéről, Szaffiról — aki mellesleg a gondos családanynának és hű feleségnek Citerához hasonló mintaképe — kiderül, hogy bár cigányként nevelkedett, előkelő család sarja. Ez a regény *A fekete vér* legközelebbi rokona, legközvetlenebb előkészítője.

Lap: Sor:

5 : 6 *csuma* — ezen a néven emlegette az 1855. évi kolerajárvány alkalmával a betegséget okozó gonosz szellemet, a betegség démonát Mármaros megyének babonás félelemtől megszálolt népe. (Vö. *A fekete vér* keletkezéstörténetének a kolera egykorú irodalmára vonatkozó fejezetét.)

kiszela — kiszela baba, kiszebaba néven emlegetik napjainkig az ország palóc községekben, Nógrádban és a szomszédos magyar megyékben űzött népszokás egyik kellékét, azt az embernagyságú bábút, amelyet a tél végén, többnyire farsang vasárnap, mint a télnek és a tél végén szokásos betegségeknek megszemélyesítőjét, tréfás felvonulással, énekelve kivisznek a faluból és a lakóterületen kívül a patakba dobznak vagy elégetnek. Nincs rá adatunk, hogy a kiszebabát más alkalommal, pl. járvány esetén a baj elhárítása végett is kivinnék a faluból.

7 *epemirigy* — az 1831. évi kolerajárvány alkalmával a betegség neve az orvosi és az irodalmi nyelvben
cholera morbus — a kolera latin neve az egykori orvosi irodalomban

8 *fekete asszony* — jelképes elnevezés, amellyel főként költők és általában a társadalom műveltebb rétegei nemcsak a kolera okozta pusztulást, hanem általában minden tömegpusztító

Lap: Sor:

- járvány okát személyesítik meg; általában a halál költői megszemélyesítése
- 5 9 *megtiltották megyszerte a dinnye-, uborka-, gyümölcslevést* — a felsorolt növényi táplálékok nem önmagukban, hanem esetleges szennyeződésük következtében válnak a kolera terjesztőjévé. A kolerával fertőzöttek számára azonban bélgyulladásos állapotukban mindezek fogyasztása súlyos veszedelmet jelent.
- 11 *kámfort kötöttek zsacszkóba* — az a régi hiedelem, hogy a kámfor a kolera megelőzésére, a fertőzés kiküszöbölésére is alkalmas, aseptikus. A szer hasonló alkalmazása Jókainak gyermekkori emléke: „anyánk kicsi tarsolyokban mindenünkünk nyakába darabka kámfort akasztott,” — olvassuk. Említi a szokást *A kőszlvi ember fiai* c. regényében is.
- 12 *füstöltek* — hagyományos gyógyító eljárás, amely a levegő megtisztítását célozta. Nemcsak zárt helyiségekben alkalmazták, hanem falvak, városok utcáin, terein is, ahol hatalmas máglyákon égették a fertőtlenítő hatásúnak vélt különböző szereket. A szokás Európában is sokáig élt, nyomai századunkban, a két világháború közötti időkhöz kiterjedtek; Keleten ma is alkalmazzák.
- fenyőmaggal* — pontosabban a boróka (*Juniperus communis*) magvával. A boróka bogycsújának állítólagos gyógyító hatásáról a múlt század derekának folyóiratai érdekes nyilatkozattal szolgálnak. Figyelemre méltó az alábbi, Jókai kezűgyébe eső nyilatkozat: „A fenyvesek oroszai, zsákokkal hordja nálunk az áldott magvakat és torka reked kiabáltában, míg két garas árát elárul közöttünk. Pedig, hogy a fenyőmaghca és külső melengetés, ha időn túl nem marad alkalmazásuk, — egyetlen és csatlós mentő szer a kholerában, azt én több mint tíz kholerabeteg mellett tapasztaltam; közülök egyetlen egy sem halt meg.” (VU 1855. okt. 7. — II. évf. 40. sz. 318.)
- 15 *felültették a nemességet* — jelképes kifejezés; értelme: a nemességet fegyverbe szólították. A nemesség hadkötelezettségét az 1715. évi VIII. törvénycikk szabályozta, amely szerint nyílt háború esetén hazája védelmére fegyvert fogni, illetve hadsereget toborozni volt köteles. Az utolsó nemesi felkelés Napóleon 1809. évi magyarországi hadjárata alkalmával volt. Az 1831. évi koleramozgalmak alkalmával tehát nem az inszurgens nemesi erők, hanem a királyi hadsereg csapatai

- hajtották végre az egészségügyi szempontból szükségesnek vélt feladatokat; s az ő kötelességük volt a paraszt mozgalmak elfojtása is. Alább maga Jókai is a „katonai rendes haderőt” említi.
- 5 20 *szalmával kitömött bdbot hordoztak körül* — nem szorosan a kolera elhárítását célzó, hanem általános télvegi bajelhárító szokás. Vö. a 5:6 *kiszela* szavához fűzött jegyzetünket.
- 22 *cihertüzön* — bozótos terület ághulladékából rakott tűzön
22—23 *levetközött lednykákat* — házak ruhátlan körülfutása, épületek, városok, falvak körülszántása mint különféle veszedelmek, bajok elhárítását célzó, ún. aporeitikus varázsló eljárások elemei az ókor óta ismertek Európában. Egyes típusaik hazánkban is fellelhetők, így pl. a ház ruhátlan körülfutása egerek, patkányok elűzése végett. Délszlávok, románok lakta vidékeken hasonló eljárással szárazság okozta károktól óhajták megmenteni a falut: „Egy-egy szegénysorsú leányka körülrakja magát zöld galyakkal, levelekkel és több hasonló sorsú leánytól kísérve megindul mint ‚dodolo’ esőt kérni.” (A „dodolo” leány. Magyarország és a Nagyvilág. 1871. okt. 1. és 8. — 40—41. sz. 523, 528 és 538.) E motívumoknak Jókai említette összeszövését a kolera elhárítását célzó szertartásként más leírásból nem ismerjük.
- 6 1—2 *viszmuthport* — bizmut tartalmú gyógyszer, a régi kolerajárványok egyik leggyakrabban használt, legjobb hatásúnak vélt orvosszerét
- 10 „*monas*”-okat — a monas a világot alkotó végtelen parányi, sőt kiterjedés nélküli, önmagukban zárt erőegységek, metafizikai pontok neve a német G. W. Leibniz (1646—1716) bölcséleti rendszerében. A monaszokat anyagtalanságuk különbözteti meg mai világképünk atomjaitól. A fertőző betegségeket okozó, csupán mikroszkóppal látható, de még sejtszerű élőlényeket, a baktériumokat csak kevéssel *A fekete vér* megjelenése előtt fedezi fel a tudomány. Louis Pasteur (1822—1895) és Robert Koch (1843—1910) az 1870-es és 1880-as években végezték erre vonatkozó alapvető kutatásaikat. Mint tudományos szenzációra céloz erre Jókai *A lélekidomár* lapjain is. (Vö. JKK 51. k. 33 és 701.)
- 9—10 *azért olyan sárga az ég nappal* — hasonlóan ír Jókai a *Szomorú napok* c. regényében a járvány napjainak sajátos

Lap: Sor:

- atmoszférájáról „Az a méla sárga fény, az a barna, ércszegélyű felhő pedig befedé a földet, . . .” (JKK 137.)
- 6 : 14—15 *urak és a zsidók szövetkeztek* — a vélekedés nemcsak az 1831., hanem az 1855. évi kolera idején is lábrakapott, jöllehet a kelet-magyarországi zsidóság az országos csapástól sújtva a korszerű gyógyszereken, gyógyító eljárásokon kívül számos esetben maga is sajátos varázsló hagyományaihoz folyamodott (Vö. VU 1855. 346, 347, 318.)
- 15 *a parasztság kiirtására* — a kolera nyomában kialakuló parasztmozgalom sajátos eszmei hátterét ugyanígy határozta meg Jókai a *Szomorú napok* c. regényében (JKK 130.)
- 7 : 1 *ordindrius* — itt: háziorvos
19 *tudós asszony* — bába, szülésznő
28 *főkormányshék* — Erdély legfőbb kormányzati szerve a Habsburgok alatt 1848-ig
- 8 : 26 *china* — a dél-amerikai eredetű kína-fa kérgéből készített orvosság; a kinin alapanyaga.
- 9 : 34 *Buces* — helyesen: Bucsecs; a Brassói havasok egyik 2508 m magas csúcsa
- 11 : 19 *acél és kova* — a tűzgyújtás egykori hagyományos eszközei: az acéllal megütött kovából szikra pattan ki, amely a mellétartott gyúlékony taplót, gatz lángra lobbantja
- 12 : 7 *kőszurma* — lemorzsolts kőhordalék
12 *telér* — ércnek, értékes kőzeteknek más kőzetekben crezetszerűen elhelyezkedő előfordulási formája. Arany leggyakrabban kvarcos telérekben található.
- 13 **Cím** *Az aranymosó kunyhója* — az aranymosó cigány házatájának és mesterségének leírásában, amint az a regény első és második fejezetében kibontakozik, Jókai szemmel láthatóan a Vasárnapi Újság egy régebbi közleményét veszi alapul. A folyóirat egyik sűrűn jelentkező néprajzi érdeklődésű munkatársa, Lukács Béla jellegzetes illusztráció kíséretében a következőképpen mutatja be e cigányok úzte erdélyi foglalatosságot:
„Az aranymosó cigány bennlakik ősfenyvesek közt, vadon vidékekben, de letelepültnek tekinthető, s nem kóborol tovább sátraival.
Itt űzi keresetmódját, hol aranytartalmú hegyekről vizek gyűlnek alá a völgybe, a mederben s az iszapos partokon keresi azt a tárgyat, amelyet valószínűleg már keleti hazájá-

ből ismer s melylyel itt egy új hazában megbarátkozott, az aranyat . . .

S ha a pusztító áramlat elvonult, iszap, lezúdított fák és sziklák jelölik nyomait — az aranymosó cigány akkor indul aranyat keresni, akkor kezd keresetmódjához. A megdagadt vizek a sok értéktelen között, értékes kőreszeket is mostak le az aranydús hegyekről, s mivel a rendes bányászattal elegenden foglalkoznak, régi törvények alapján pedig a cigánynak rendes bányászatot nem szabad üznie, — e vándor faj meghonosultjai egy könnyebb, de néha elég jövedelmező keresetágot folytatnak, — az aranymosást, aranytartalmú vizek mellett, aranytartalmú iszapban.

Képünk ép ily aranymosó cigányt ábrázol; — aranymosó asztala már ott van a kiszemelt helyen, csak a kannát viszi magával, mely szükséges az aranymosás műtétéhez.” (Lukács Béla: *Az aranymosó cigányok*. VU 1870. jan. 9. — XVII. évf. 2. sz. 17.)

- 13 : 1 *vdpa* — hosszan elnyúló gödör
- 4 *bazsamint* — a fészkes virágzatúak családjába tartozó régi, keleti eredetű gyógyszer-növény, amelyet kertjeinkben hagyományosan neveltek (*Chrysanthemum balsamita*). Ép szélű, kerek vagy lándzsás levelei kicsiny, margaréta-szerű virágai jellemzik.
- tömpöly* — a posványos, mocsaras, békalencsés területek neve Komárom vidékén
- 18 *szelemen* — a ház falain vízszintesen elhelyezkedő, a tető szarufáinak alátámasztására szolgáló tartószerkezet
- 19 *patics* — vesszőből font, sárral betapasztott épületfal
- iszalag* — a boglárka-félék (*Ranunculaceae*) családjába tartozó, hosszú, felfutó szárú, fehér virágú, szőszös-tollas termésű növény (*Clematis vitalba*)
- 20 *indusztria* — itt: hozzáértés; kertész-tudomány
- 23 *kobak* — a tök vastag, húsos falú termése
- 14 : 3 *haricska* — másképp tatárka, hajdina, pohánka; a növény magvából emberi tápláléknak vagy takarmánynak egyaránt használható lisztet vagy darát őrölnek. Hegyi tájakon jól terem, meleg vidékeken való termelése csak hűvösebb nyáron kifizetődő.
- 9 *halat süttöt cserepcsikon* — vörösre égetett agyaglapon, amelyet a sütés céljára előzetesen átforrósítottak. Hasonló süttőkövek használata lepényfélék készítésére Erdélyben egy-

Lap: Sor:

- kor általános volt. Egyébként a cserepecsik szót népünk más értelemben használja, különféle rendeltetésű facsüptetőket jelöl vele; pl. a fenékhorgok felvételére szolgáló csüptető-fát jelöli e szóval a Körös-vidék halászsainak nyelve.
- 14 : 26 *szarka, csóka, vízimadár mind elpusztul* — az ún. állatkolerát nem az emberi kolera kórokozója, a *Vibrio comma* okozza, hanem a salmonellák változatos csoportja. A vibriok bizonyos nemei azonban bizonyos állatok szervezetét is megtámadják. Minthogy mindezek a vizek rothadó szerves anyagaival táplálkoznak, valóban elsősorban a vízi állatok életét veszélyeztetik.
- 15 : 4 *Devla* — a cigány *devel, del*, 'Isten' jelentésű szó magyarra formált alakja
- 17 *eltörött a kereke* — megszülte gyermekét
- 17 : 6 *buglyos* — borzas, kócos (boglyas)
- 30 *uborkalével jóllakhatnám* — a cigány tudatlanságát jellemző motívum, minthogy egyrészt a regény cselekményének lejátszódása idcjén a járvány terjesztésében éppen az uborkának tulajdonítják a főszerepet, másrészt az uborka fogyasztása a belek gyulladással állapotában súlyos táplálkozási hiba. A savanyított uborka- és káposzta leve a népi gyógyászati hagyományban mint a lázas beteg szomjúságának csillapítására alkalmas szer élt.
- 18 : 23 *Amró dáde* — a Miatyánk cigány nyelvű kezdő szavai. József főherceg *Cigány nyelvtana Szöveg-összehasonlítás c.* fejezetében az imádság hat változatát közli, ezek a kezdőszavakat „Amaro dade”, „Amaró dadé”, „Amaro dad”, „Ámáro dad”, „Dáde amáro”, „Dade amaro” alakokban adják. Jókai egy ezekről eltérő változatot ismert, közölte is évekkal József főherceg előtt Kövér Lajos *Indiána c.* cigány tárgyú drámájáról írt ismertetésében. (VU 1858. szept. 19. — IV. évf. 38. sz. 451—52. Vö. JKK *Cikkek és beszédek* 5. kötet. 125.)
- 19 : 13 *kétagarásos* — a garas mint a forint huszadrésze (két krajcár) nálunk 1858-ig volt forgalomban. A halott szemhéjára pénzdarabot tenni az ókori Róma hagyományában gyökerező, nálunk is elterjedt szokás.
- 25 *vérelállító fekete naddlyő* — húsos, kívül fekete gyökerű tojásdad vagy lándzsás tölevelcíről, rózsaszín és lila, felkunkorodó virágzatáról, érdes szőrös száráról, leveléről felismerhető növény (*Symphytum officinale*). Réteken, víz-

Lap: Sor:

- partokon tanyázik. Nyálkás gyökerének pépjét borogatásul használták.
- 19 : 25—26 *tejoszlató bürök* — az ernyős virágzatúak családjába tartozó, árkokban, parlagokon közönséges, erősen szárnyalt levelű, dúsan clágazó, erős szárú, mérges növény (*Conium*)
- 26 *nárdusgyökeret* — a nárdus ismertebb nevén szőrű (*Nardus stricta*), sovány hegyi réteket kedvelő, sűrű gyepet alkotó növény, amely merev, serteszerű leveleiről, ibolyás-barna toklászáról ismerhető fel
- 27 *garabó* — lapos, kerek kosár
- 33 *mamaliga* — főtt kukoricalisztból készített pépes étel, puliszka, polenta. Erdélyben juhtejjel készítik, főként román vidékeken kedvelt néptáplálék.
- 20 14 *turzások* — feltúrt területek, a főveny átszűrése következtében keletkezett, homokos-kavicsos földkupacokkal és kisebb-nagyobb gödrökkel
- 15 *porond* — főveny, szőnyegszerű parti homoklerakódás
- 21 : 29 *hagymázás láz* — itt: önkívületi állapottal, delíriummal járó láz
- 23 : 5 *Kronland* — koronatartomány; a Habsburgok birodalmába bekebelezett, felülről lefelé, adminisztratív eszközökkel irányított, lefokozott önkormányzatú tartomány
- Kreis* — körzet; a politikai élet megbénítása végett Bach a megyerendszert felfüggesztette és az országot közigazgatási körzetekre osztotta fel
- 6 *Bezirker* — a régi megyének megfelelő, közigazgatásilag alárendelt jelentőségű terület vezető tisztviselője; szélesebb értelemben a Bach-rendszert kiszolgáló hivatalnok
- 14 *aura popularis* — népszerűség
- 16 *Vatermörder* — szó szerint: „apagyilkos”; egyúttal az 1850-es évek egyik divatos viseletdarabjának tréfás elnevezése: különösen magas, keményített férligallér
- 21 *bécsíjhelyi katonai növelde* — az egykori Habsburg-birodalom központi tisztképző intézete, melyet 1752-ben Mária Terézia alapított
- 24 : 2 *quietdlni* — nyugdíjba vonulni, nyugdíjba menni
- 6 *delator* — besúgó
- 11 *horrendus* — borzasztó
- 24 *Bezirks-Sekretariat* — kerületi titkárság
- 25 : 15 *Ad referendum* — előterjesztésre
Ad retardandum — elfektetendő, elintézését halogatni kell

Lap: Sor:

- 25 : 15 *Ad acta ponendum* — a többi aktához, azaz az irattárba helyezendő
- 16 *Praeferentissime* — messzemenő elsőbbségben részesítendő
Notabene — feljegyzendő
- 17 *stempli* — itt: hivatali célra szolgáló papír a mai okmánybélyegnek megfelelő ábrával és értékjelzéssel
Befund — „megleletezés”, a kellő illeték levonása nélkül benyújtott iratra büntetésül kirótt magasabb illeték
Passiondtus — ügybuzgó
- 28 *hereinl* — a szó értelme: „befelé”; megfelel a kopogtatásra nálunk használt „szabad!” válasznak
- 26 3 *Zu Befehl* — „parancsára”
- 11 *Még azt a bajuszt is le kell borotváltatni* — Bach rendszere valóban rendeletileg szabályozta az állami alkalmazottak bajusz- és szakállviselését, szigorúan tiltva a tüntetésnek számító hagyományos magyar szokást
- 15 *Vorschrift* — szabályzat, előírás
- 16 *kondíció* — itt: feltétel, intézkedés
- 23—24 *Zrínyi dolmány* — az önkényuralom második felében főként a fővárosban nemzeti tüntetésnek számított a történelmi és a paraszti viselet egyes jellegzetes darabjait utánzó, díszes magyar ruha. Jókai többször foglalkozik e törekvésekkel (*Fekete gyémántok* JKK 2. k. 192.; *Egy az Isten* NK 27. k. 206.; *Egy ember, aki mindent tud* NK 37. k. 221.; *Önéletrajzom* NK 100. k. 144.), a Zrínyi néven említett kabátféle is e mozgalom egyik alkotása. Jókai leírása szerint hosszú, színes pl. világoskék dolmány (azaz kabát) ezüst filigrán gombokkal és széles zsinórzattal (JKK *Felfordult világ* 15.)
- 34 *asztrahán süvegét* — a szibériai Asztrahany városról elnevezett finom bárányprémből készült süvegét
- 27 : 8 *subscus* — titkosan kitervelt zavar, rendbontás, szabálysértés
nulla dies sine linea — egy nap se múljék el nyom nélkül; az idő felhasználására serkentő középkori latin közmondás
- 18 *Durchlaucht* — fenség, a királyi család tagjait illető megjelölés. Erdélyben, a regény színhelyén az 1851. decemberében életbeléptetett osztrák közigazgatás vezető tisztviselői, a kormányzó, illetve a helytartói tisztségek viselői magasrangú katonatisztek voltak. Főhercegi kormányzó került viszont Magyarország élére 1851-ben Albrechtnek, Ferenc József nagybátyjának személyében, aki ezt a méltóságot

- 1860 áprilisáig viselte, ridegen elzárkózva a magyarság leg-
 clemibb nemzeti kívánságainak teljesítésétől. Feleségének
 Aranka felé mutató vonásai alapján úgy véljük, a Durch-
 laucht alakjához neki is köze lehet. (Vö. a keletkezéstörté-
 netnek Az önkényuralom c. fejezetét.) 1860 áprilisában az
 ország kormányzója a magyar származású Benedek Lajos
 tábornok lett, aki alatt az ország kerületi beosztása is meg-
 szűnt és a megyerendszer is helyreállt. *A fekete vér* Durch-
 lauchtjának lovagiasabb vonásai inkább Benedekre vezet-
 hetők vissza, jóllehet merev császárhűségével és a nemzeti
 mozgalmakkal szemben alkalmazott katonai beavatkozásokkal
 rövid, mindössze az októberi diploma kiadásáig nyúló
 kormányzása alatt ő is a magyar közvélemény ellenszenvét
 vívta ki. Tisztsége a magyar kancellária visszaállításáig
 tartott. Említést érdemel, hogy egy ideig Erdély katonai
 kormányzójaként működött az a Lichtenstein Ferenc herceg
 is, aki korábban Pesten mint Haynau helyettese némi ember-
 ségről tett bizonyosságot a legyőzött magyarsággal szemben
 s akivel a szóbeszéd Petőfi özvegyét hírbe hozta. (Vö. a
 keletkezéstörténet *Aranka* c. fejezetét.) A Durchlaucht
 személyében tehát Jókai — ha mégoly általánosítva is — hatá-
 rozott történelmi alakokra vonatkozó emlékeit összegezi.
- 27 : 31 *De hiába, vad nem tñn ki* — idézet Kisfaludy Károly
Karácsonyék c. balladájából.
- 28 : 19 „*Hass, alkoss, gyarapíts! S a haza fényre derül*” — idézet
 Kölcsey Ferenc *Huszt* című költeményéből
- 26 *quadrál* — egyensúlyban van valamivel, összeillik
 „*Minden pálya dicső, ha belőle hazdára derül fény*” — idézet
 Kölcsey Ferenc *Versenyemlékek* címen összefoglalt alkalmi
 epigrammaiból
- 31 *kataszter* — a telekkönyvi intézményt a Bach-korszak
 vezette be hazánkban (vö. *A kiskirdlyok*, JKK 49. k. 320.)
- 34 *avitikum* — „ösiség”; a nemesi birtokkal kapcsolatos tulaj-
 donjogi kérdésekről intézkedő régi magyar jogintézmény,
 amelynek lényege, hogy a birtokos szabad rendelkezését
 az utódok javára erősen korlátozta, a nemesi birtokot lényeg-
 ében elidegeníthetetlen, a családon belül meghatározott
 jogszabály szerint örökölhető családi tulajdonná minősít-
 tette. Elvileg az 1848. évi XV. t. c. szüntette meg, az új
 gyakorlatnak az 1852. évi nov. 29-én kelt ösiségi nyílt parancs
 nyitott utat

Lap: Sor:

- 29 : 1 *földköstold* — a föld minőségi osztályozásának tréfás elnevezése, lényege, hogy szakértői vélemény alapján annak értékét adózás szempontjából meghatározták
- 26 *simpliciter* — egyszerűen, egyszeriben
- 28 „*Oh te nagy szakáll*” — idézet Vörösmarty Mihály: *Az ősz bajnok* c. költeményéből. Az idézett sorok pontos szövege:

„Oh hivatlan vendég,
Ősz fehér szakáll,
Rajtad most nagy átok,
Nagy szerencse áll.

Átok és szerencsel
Úgy viseld magad,
Gyöngybe foglaltalak,
Ősz szakállamat.

Gyöngybe és aranyba,
Dísz ha hozsz nekem:
Sárba és kiteplek
Szálanként, ha nem.”

- 33 9 *vicispán* — alispán
- 27 *szekrementárius* — a ‚titkár’ jelentésű szekretárius és a ‚szent-ség’ jelentésű ‚szakramentum’ szavak keveréséből létrejött tréfás hangulatú szócsinálmány
- Zebaoth* — a héber nyelvből származó kifejezés, értelme: a ‚mennyei seregek’; a Zebaoth Isten kifejezés bibliai eredetű: ‚Seregek Ura’.
- 28 *párizs-alma* — Erdélyben, a Maros székelyföldi partvidékén természetett almafajta. „Ki ne ismerné a költők által megénekelte s a szék címerébe is felvett marosszéki piros párizst?” (Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. IV. k. Pest 1870. 5.)
- 34 : 14 *fizionómiai* — fiziognómiai
- 20 *langos* — hullámos, lobogó
- 22 *affektancia* — itt: színészkedés, természetellenes viselkedés
- 25 *inkarnát* — meggyszínű, természetes testszínű
- 35 : 10 *Konstantin* — Jókai nyilván I. Miklós cár fiára, Konstantin Nyikolajevics főhercegre gondol (1827—1892), aki II. Sándor orosz cár liberális reformterveinek volt híve, főként a jobbágyság megszüntetésének kérdésében s akit éppen

Lap: Sor:

- liberális nézetei miatt III. Sándor cár 1882-ben felmentett magas tisztségei alól.
- 36 : 20 *oculáta* — helyszíni szemle, szemrevételezés
- 32 *viganó* — XIX. sz. eleji divatos, élénk színű selyemből készített, egybeszabott hosszú felsőruha, illetve szoknya
- 40 : 25 *calicot* — finomabb, többnyire mintás, főként babos mintájú pamut vagy lenszövet, amely nevét az indiai Calicut (Kalcutta) nevétől kapta
- 42 4 *megyeifőnök* — a Bach-korszak közigazgatási rendszerének egyik legmagasabb, a régi fő- és alispán hatáskörét egyesítő tisztsége
- 14 *tubákszín* — a tubák színének megfelelő, barnába hajló sötétsárga
- 23 *szalonrokk* — térdig érő, elől sarkos végű férfikabát, a Bach-korszak divatos ruhadarabja; másként: „ferencjóska”
- 43 : 10 *dragaderos* — régi szivarmárka, amelynek a Jókai idézte magyar szójáték tartotta fenn az emlékét
- 28 *kollaudálni* — ellenőrizni, felülvizsgálni, főként pénzügyi és kereskedelmi ügyekben használt kifejezés
- 44 4 *inkvirdl* — itt: nyomoz
- 8 *komondőr* — *commandeur*, „parancsnok”
- 19 *Nudlplanzl* — kifőtt tésztaféle
- 20 *Leibspeisom* — kedvenc ételem
- 22 *Langepuffpartie* — ostáblajáték
- 45 9 *species facti* — itt: a tett maga, a különleges eset
- 27 *az amerika dollárjegyekről* — az emigrációban egy Ausztria ellenes, tervezett katonai megmozdulás költségeinek fedezésére gyűjtött összeg (Vö. Jánossy Dénes: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában*. Bp. 1940. 473—74.)
- 33 *supprimatur* — mint Jókai alább értelmezi, az irat „elfojtandó”, azaz „elpusztítandó”
- 47 2 *ex abrupto* — rögtönözve
- 9 *Lupus in fabula* — szállóige, „mint a mesebeli farkas”. Olyan személy felbukkanásakor alkalmazzák, akiről a jelenlévő éppen akkor beszél
- 25 *Én nem szivarozom* — 1851-ben császári nyílt parancs tette állami monopóliummá a dohánykereskedelmet. Ettől kezdve dohányt csak kijelölt kereskedések, *trafikák* árúsíthattak; a termelő is csak a dohánybeváltó hatóságoknál értékesíthette a dohányleveleket. Ilyen körülmények között a dohányzástól való tartózkodás a Bach-rendszerrel való

Lap: Sor:

- szembehelyezkedés, a csendes tüntetés egyik formájának számít Zoltánnál éppúgy, mint az öreg Garamvölgyinél, *Az új földesúr* lapjain.
- 48 2 *Mucius Scaevola* — az ókori Róma mondavilágának sokat emlegett hőse, aki elszántságáról, akaraterejéről jobbját tűzbe tartva tett bizonyosságot
- 12 *nun lieber Doktor(!), was haben Sie neues vor?* — nos kedves doktor, mik az újabb tervei? (Vö. a keletkezéstörténet *Bárdy Zoltán* c. fejezetét)
- 49 11 *aus dem Geschlechte Azra* — az azrák népéből való. A név a déli arab banu udhra, más átirással odzra népre utal, amelyről az arab hagyomány nem egy megindító szerelmi történetet őrzött meg. Innen került át az azra, mint a magát elemésztő szerelem megtestesítője az európai köztudatba egyrészt Stendhal, másrészt Heine által.
- 13 *Heine* — (1797—1856) Jókainak ifjúsága óta egyik kedvenc költője. Saját vallomása szerint kortársaival együtt a franciákhoz vonzódott; mégis — „ha egy angol vagy német költő kegyelmet nyert előttünk, úgy az Shelley volt és Heine, magok is nemzetek kitagadottjai, s csak nyelvökre nézve angol és német, de szellemökben franciák.” (Jókai Mór: *Az én kortársaim*. NK 96. k. 184.)
- 20 *Fra Diavolo* — „ördög testvér”; Michele Pezza, szerzetesből lett nápolyi briganti vezér álneve (1760—1806). A francia forradalmat követő időben a trónjától megfosztott Bourbon család párthíve volt. A franciák kivégezték. Daniel Auber francia zeneszerző (1782—1871) *Fra Diavolo* c. 1830-ban komponált operája máig fenntartotta emlékét.
- 50 : 26 *Nem tudom én azt megmondani* — Bárdy Zoltán — Lenkei Simon politikai szemléletére való tekintettel — úgy tünteti fel a szabadságharcban való részvételét, mintha holmi ifjúkori könnyelműség, kalandvágy sodorta volna a küzdelembe; de nem tagadja meg nemes érzéseit s ugyanitt „szent düh”-öt emleget
- 53 : 22 *fata* — románul: leány
katrinca — kötényszoknya, szoknyának használt, szabatlan szöttes
- 29 *Dárum maddrum* — az önkényuralom egyik kedvelt dalának („Nyáron rossz a poros út”) refrénje. Jókai többször említi (így *A lélekidomár*. JKK 18. *A mi lengyelünk* HhM 8. k. 281. stb.). *A mi lengyelünk* c. regényében magyarázatot is fűz

szövegéhez: „Új népdal volt ez: az országromlás napjaiban keletkezett. Nagyhamar elterjedt az egész országban vidékről-vidékre, amerre csak továbbvitték, új meg új verseket ragasztottak hozzá; s azok mind kegyetlen, átkozódó, bosszuálló, gúnyolódó indulatok kifejezései voltak”. Kezddő verszaka Jókai szerint a következő:

„Ajtó mögött a sajtár,
beleesett a zsandár,
Dárum, madárum,
Uccu dárum, madárum
Agyonverünk a nyáron!
Dárum, madárum.”

- 57 29 *Akdrcsak Norma az utolsó szcéndban* — Bellini *Norma c.* operájának zárójelenetében Norma, a szüzességre s Róma által leigázott népe iránti hűségre kötelezett druida papnő, bevallja atyja, a druidák feje és az egész nép előtt, hogy elbukott:

Uj áldozatra felkiált az
Istenség — kinek papnője
Hitetlenül megszegte esküvését,
Saját hazáját és istenét megbántá.

(Szerdahelyi József fordítása.)

- 31 *Nevem Arnóti Zsófia* — Jókai e nevet Sophie Arnould (1747—1802), a neves francia színésznő és énekesnő nevére emlékezve teremti meg, akit *A lélekidomár* lapjain is emleget (JKK 321.). A névvel Jókai Párizs városképét, életviszonyait írásban és képekben ábrázoló régi albumokban is találkozott, ilyeneket egyéb regényeiben is kamatoztat. Könyvtárában megvolt A. Diezmann német fordításában a *Malerische Wanderungen durch Paris, oder Schilderung der denkwürdigsten Schicksale, Sitten, Gebräuche, Personen und Gebäude dieser Stadt von den ältesten Zeiten bis auf unsere Tage. Nach dem französischen Werke: „Les rues de Paris.”* (Leipzig é. n Teubner 590 p.), ennek 159—67. lapjai idézik fel a francia színpad egykori hírhedt csillagának emlékét, jóllehet annak ragyogása a múlté: „Régen elmúltak azok az idők, amikor egy herceg Sophie Arnould kisasszonnyal szerződést kötött s abban havonként új fogat ajándékozására kötelezte magát.”

Lap: Sor:

- 58 : 7 *patrónus* — itt: kegyúr, aki mint földbirtokos a birtokán levő egyházi intézmények fenntartásáról, az intézményekben működők fizetéséről illetve megélhetéséről köteles gondoskodni
- 25 *Alboni* — Marietta Alboni (1826—1894) olasz operaénekesnő, a maga idején világhíresség, hangjára „más altdalok szédülve néznek”. Donizetti Lindájában 1846. július 23-án lépett fel a pesti Nemzeti Színházban. Ezen az előadáson énekelt először Pesten a fiatal Hollósy Kornélia is, és „egy csapásra meghódította a közönségét, amely szünni nem akaró tapssal és rengeteg virággal halmozta el — Alboni gyengédtelen mellőzésével”. (Diósszilágyi Sámuel: *Hollósy Kornélia emlékezete*. Hollósy Kornélia Emlékalbum. Makó 1927. 7.) Szereplését Jókai is méltatta (*Cikkek és beszédek* I. k. 358—61.)
- 59 : 7 *Egy ismerős alak nem maradt a székvudrosban* — célzás Kolozsvár állapotára az erdélyi városnak 1849 őszén bekövetkezett román megszállása idején. Jókai erre vonatkozó értesüléseit nyilván az eseményt átcélzó Bánffy Bélától szerezte.
- 63 4 *Nefitim* — halandó emberek és bukott angyalok nászából származó mitikus lény a „Biblián kívüli óhéber iratok” címen emlegetett apokrif gyűjtemény egyik darabjában, Hémón könyvében. A mítoszt részletesebben ismerteti Jókai *A fekete gyémántok* lapjain (JKK 20. k. 54—55.), de említi más műveiben is (*Akik kétszer halnak meg* JKK 6.; *A három márványfej* JKK 217.; *A jövő század regénye* NK 2. k. 259.). A szerelem áldásairól illetve kárhozatos voltáról szóló említett mítoszt Jókai a *Dictionnaire contenant les anecdotes historiques de l'amour c.* kiadványból ismerte. (I. k. Troyes 1811. 168—172.)
- 64 : 5 *A prófétát* — Giacomo Meyerbeer német zeneszerző (1791—1864) operája. Első hazai előadása 1850. jún. 12-én volt a Nemzeti Színházban. Az előadásról részletes beszámolót nyújt Frankenburg Adolf emlékirata, amelyet Jókai egyéb vonatkozásban is hasznosít *A fekete vér* írása közben. (Frankenburg Adolf: *Bécsi élményeim*. Sopron 1880. 191—207.) Frankenburg emlékezetes esete Hollósy Kornéliával, amikor a művésznő nem ismerte fel a páholyával szemközt ülő magyar íróat, a pesti Nemzeti Színháznál történt alkalmaztatásának egykori előharcosát, — éppen *A prófétát* bécsi bemutató előadásán történt. (Vö. *A prófétáról* HhM 4. k. 19.)

Lap: Sor:

- 64 : 5 *Fides* — a koldusnő neve Meyerbeer operájában; az első előadáson e szerepet Lagrange-Sztankovics Anna énekelte magyarul. Utóbb e szerepben Hollósy Kornélia lépett fel kiemelkedő sikerrel.
- 6 *Ernani* — Giuseppe Verdi operája, amelynek szövegkönyvét Victor Hugo *Hernani* c. drámájából Francesco Maria Piave írta. Nálunk először a Nemzeti Színházban 1847-ben adták elő.
- 7 *expressz* — itt: „határozottan”, „félreérthetetlenül”
- 18 *capriciosa* — szeszélyes nő
- 23 *rekvizitum-jegyzék* — az előadáshoz szükséges kellékek jegyzéke
- 65 25 *előbb menjen fel Bécsbe* — hasonló érveléssel kísérelték meg elűtni az ifjú Hollósy Kornéliát a Nemzeti Színházhoz való szerződéstől, mint azt 1846-ban az Életképek lapjain Frankenburg Adolf „három hasábos vértés cikke” leplezte: attól kezdve, hogy a művész „nem is tud jól magyarul” — odáig, hogy „Nelli kisasszonynak még néhány évre Olaszországba kell mennie tanulni”, semmi érvet nem sajnáltak a művésző érvényesülésének elgáncsolására. (Sz. T. [Szana Tamás]: *Hogyan szerződötték Hollósy Kornéliát?* Pesti Hírlap 1890. febr. 14. — XII. évf. 44. (4001). sz. 1—3.)
- 68 : 16 *az emigráció főnökéhez* — azaz Kossuth Lajoshoz
- 69 : 25 *arzenikumcukor* — valószínű, hogy valamely rekedtség ellen használt orvosság; a súlyosan mérgező, arzén tartalmú vegyület és a vele együtt említett cukor azt a hatást jellemzi, amelyet Barkó Pál célzása — Arankának Lenke Simonnal tervezett házasságára — az énekesnőre tesz. Eszerint Aranka érzése ellenére, kizárólag érdekből köti hozzá sorsát a cigányból lett becirkéhez.
- 70 : 19 *Lagrange* — La Grange Sztankovics Anna, jeles francia operaénekesnő, aki Európa szinte minden művelt országában sorozatosan aratott sikerek után 1850. máj. 28-tól nov. 13-ig a pesti Nemzeti Színházban szerepelt, hatvan alkalommal lépett fel, nem egy szerepét magyarul énekelte. Magyar nyelvű szerepeire már előző bécsi tartózkodása alatt felkészült, nyelvmestere Frankenburg Adolf volt; Pesten különös melegséggel ünnepelték, Lévy József külön verskötetet írt tiszteletére. (*Emlékdalok de la Grange asszony tiszteletére*. Pest, 1850.) Erkel az ő számára kompo-

Lap: Sor:

nálta hozzá Hunyadi László c. operájához az ún. „Larange áriát”. (Vö. HhM 4. k. 19. *A hajdani Nemzeti Színházról.*)

- 70 28 *Fidesnek az az átkozóddási jelenete* — Meyerbeer: *Próféta* c. operájának IV. felvonásában a 3. jelenetben a hitehagyott Leydeni Jánost a müncheni főtemplomban, válaszul az érte könyörgő kar énekére, saját édesanyja, Fides átkozza meg:

„Az ég tartsa meg a király prófétát”

Kérik ők —

Nagy ég! te halld meg imámat:

Add, hogy legyen nyomorult s elhagyott,

A földön nyugalma ne legyen

És legyen az égtől átkozott.”

(Egressy Béni és Szerdahelyi József fordítása)

- 30 *Domine salvum fac regem* — Uram, tedd boldoggá a királyt
- 72 : 19 *Lipót-rend* — 1808-ban I. Ferenc császár által apjának, II. Lipótnak emlékére létesített, három fokozatú osztrák kitüntetés, amellyel kimagasló katonai vagy polgári érdemeket jutalmaztak (Vö. *A mi lengyelünk* 312.)
- 22 *Josefstadt* — várbörtönéről hírhedt csehországi város, ahol a Bach-korszakban számos magyar író és politikus szenvedte el büntetését (ma: Josefov)
- 24 *intra dominium* — „birtokon belül”; itt: tréfás szójátékkal: „a börtönből”
- 73 : 29 *ci-devant* — egykori
- 30 *concert spirituel* — vallásos zeneművekből összeállított hangverseny
- 74 : 6 *à la Eugénie* — Eugénia francia császárnőnek, III. Napóleon spanyol származású feleségének hajviselete módjára
- 75 : 6 *egy király, egy cigány* — az ismert anekdota idekapcsolására Rácz Pali londoni útjának eseményei szolgáltak Jókai forrásul. A hetvenes években Rácz Pali zenekarát a walesi herceg szerződtette, „a ‚high life’, az angol arisztokrácia színe nem győzte csodálni a sajátos zenét”, s „egyik udvari estélyen, melyet a királyné Sándor cár tiszteletére adott, ki lányának, az edinburghi hercegnének látogatására jött, a Rácz Pál bandája szintén játszott.” (Forgó János: *Fővárost prfmdások. Magyarország és a Nagyvilág. 1875. 52.*)
- 18 *kuhiból* — szégyenből; itt: valószínűleg adósságból

Lap: Sor:

- 76 : 3 *fraj* — női alkalmazott, szobalány, komorna, felszolgáló
4 *cukkerpakker* — helyesen írva: ‚Zuckerpacker‘; cukorfogó
13 *ribillió* — itt: összeesküvés
- 78 8 *paskvill* — gúnyvers, paszkvillus, amely hibák, hiányosságok helyett személyeket vesz célba
- 79 : 15 *párticédula* — gyászkeretes nyomtatvány, gyászjelentés
- 80 11 *Dionysios-füleim* — a börtönbe zárt rabok beszélgetésének kilesésére használt lehallgató készülék, amelyet — az anekdota szerint — névadója, az idősebb Dionysios, Syrakusa kényura (i. e. 432—367) használt
- 81 3 *hopssz* — a polka-táncoknak egyik, nevével is ugráló, két-negyedes ritmusra célzó fajtája
28 *per procura* — egymás helyetteseként
- 82 5 *sajátszerű mozdulatot* — a mozdulat — ellentétben Lebegut alábbi magyarázatával — inkább szarvakra utal
25 *Kalotaszeg* — a régi Kolozs megye népművészetéről, főként lúdtollal előrajzolt s a rajz nyomán ún. írásos technikával kivarrt népi kézimunkáiról híres vidéke
- 83 4 *praeses* — elnök, hivatalfőnök, igazgató
5 *frdj* — ‚frei‘, szabad
33 *tászli* — kézfodor
34 *chapeau bas* — akkortájt divatos kalapfajta
- 84 : 14 *celebrált* — ünnepelt
21 *Hausorden* — az uralkodó részére tett személyes szolgálato-kért adományozott, nem hivatalos elismerést kifejező rendjel
33 *fetterkém* — itt: bácsikám
- 85 3 *Az aranjuzei szép napoknak vége* — Schiller *Don Carlos* c. tragédiájának kezdő sora
28 *indian beauty* — indiai szépség; vonatkozással a világban szétszéledt cigányság őshazájára, az észak-indiai Pandzábra
- 86 : 25 *Ole Bull* — norvég hegedűművész (1810—1880), Paganini tanítványa, Jókai korának egyik világhírsége. Északi témák hatásos, magas képességeket igénylő feldolgozásaival mint zeneszerző is kitűnt. (Említi: *Cikkek* I. k. 709.)
Vieuxtemps — Henri Vieuxtemps belga hegedűművész (1820—1881), a brüsszeli konzervatórium tanára. Jókai korának legnagyobb zeneművészei közé tartozott. Első pesti vendégszereplése 1843 márc.-ban volt.
28 *Paganini* — Nicolo Paganini (1784—1840), olasz hegedű-művész, minden idők egyik legnagyobb zenei tehetsége.

Lap: Sor:

- Jókai fiatal korának páratlan népszerűségű, legendás alakja, akinck szinte teljes élete egyetlen nagy hangversenykörütnak tekinthető.
- 87 : 24 „*Hegedűnket függesztettük fűzfákra*” — a 137. zsoltár első versszakának utolsó sora, Szenczi Molnár Albert fordításában (Vö. *Az elátkozott család*. JKK 11. k. 54.; *A kiskirályok*. JKK 49. k. 51.)
- 29 *Keleten kitört a háború* — a krími háború, a XIX. századnak a napóleoni háborúk után első nagyobb jelentőségű hadjárata lényegében 1854. szept. 5. és 7. napjain, az angol, francia és török szövetséges csapatok Krim lélszigeti partraszállásával, mint az Oroszország ellen intézett hadműveletek bevezető aktusával vette kezdetét. Szebasztopol ostroma szept. 18-án indult meg.
- 88 5 *Mikor magam előtt láttam* — Barkó Pál előadása külföldi sorairól erősen emlékeztet Jókainak Liszt hatásáról írt soraira. Jókai abból indul ki, hogy a magasabb rendű zene iránt a magyar közönségnek még kevés az érzéke; s e gondolathoz kapcsolódva így folytatja: „Ha bekötött szemmel vittek volna a hangverseny termébe, s ott vették volna le a szememről a köteléket, s azt kérdezték volna, hol vagyok? azt mondtam volna: ‚Bécsben’. Ez az idegennek nézett közönség, melyben tíz ismerős arcot nem láttam, minő lelkesedéssel fogadta a mi magyar költészetünket és művészetünket. — Annak a magyar művészetnek és költészetnek a kedvéért hogy átalakította az egész arculatát magyarrá. A hangverseny után a terem újra tömött lett a lakomára ottmaradtakkal, s az áldomások magyar szóval, magyar szívből hangzottak. Becsületes német hazafiak elővették magyar szavaiikat, azokban tolmáclslák érzelmeiket, az egész zenekedvelők ünnepélye oly magyar jellemet öltött, hogy én most már igazán nem hiszem, hogy — Pesten vagyok.” (Jókai Mór: *Liszt hangversenye*. Életemből. I. k. NK 96. k. 147—50.)
- 13 *Bihari „Kesergőjét”* — Bihari János (1769—1828) a régi magyar cigányzene-stílus legjelesebb képviselője mint prímás és hegedűvirtuóz. „Biharinak volt egy közkedveltségű hallgató magyarja: ‚Bihari nótája, mikor pénze elfogyott.’” (Markó Miklós: *Bihari János a magyar Orfeusz*. A régi mulató Magyarország. Bp. 1927. 12—14.)
- 89 : 21 *És akkor az a hallatlan eset* — Jókai korából a művészeket

övező egzaltált rajongás számos kirívó példája ismeretes. Liszt hajtűrtjéért például valóságos harcot vívtak előkelő hölgyeink. Reményi Ede ezt a hangulatot játékosan ki is használta hírneve öregbitésére. Egyik miskolci hangverseny után egy előkelő család vacsorára hívta; Reményi e szavakkal állított be vendéglátóihoz: Állítsák meg az órát! Hadd mutassa örökre a percet, amikor ide beléptem. — Azután a háziasszonyhoz fordulva csókra nyújtotta neki a kezét; az asszony feltalálta magát, és e szavakkal tért ki: Nagyon sajnálom, nem tudom begombolni a kesztyűjét, mert az én kezemen is kesztyű van. (Vö. Tóth Béla: *A magyar anekdotakincs*. 4. k. 233.) *A fekete vér* a Reményihez kapcsolódó hasonló anekdotákat Aranka jellemének megfelelően átalakítva hasznosítja.

- 89 : 30 *mitigál* — enyhít
 33 *barbardsz* — tejjel vegyített és tojás sárgájával behabart erős tea, elhúzódo szórakozások, lakomák, kávéházi délutánok kedvelt különlegessége a múlt században. Jókai említi az *Erdély aranykora* (JKK 3. k. 47.) és *Felfordult világ* (JKK 120.) c. regényeiben is.
 90 : 16 *pronunciamiento* — kormány vagy rendszer ellen lázongó kiáltvány
 23 *Alföldi halászegény* — Jókai nyilván a hatvanas években kedvelté vált dalra céloz:

Az Alföldön halászegény vagyok én,
 Tisza partján kis kunyhóban lakom én.
 Szőke kis lány, jöjj be hozzám pihenni,
 Öreg anyám majd gondodat viseli.

A dalt kótájával együtt közli Színi Károly: *A magyar nép dalai és dallamai* c. gyűjteményében. (Pest 1865. 208.)

- 32 *Vagabundenpolka* — A XIX. században szerte Európában elterjedt s a Bach-korszakban nálunk is divatossá vált cseh eredetű, gyors ritmusú társastánc egyik változata
 91 4 *straduárió* — régi olasz hegedűkészítő család műhelyéből származó, utolérhetetlenül finom, meleg zengésű hegedűfajta. Világhírét a XVII—XVIII. század fordulóján alapozza meg Antonio mester (1644—1737) és két fia, Francesco (1671—1743) és Omobono (1679—1742).
 93 12 *szabodon jártam-keltem* — Jókai saját emléke; lapjában, A

Lap: Sor:

Honban 1863-ban megjelent közlemény miatt a budai József-laktanyában egy hónapig raboskodott, ám valóban rendkívüli kedvezményeket élvezve s a laktanya parancsnokával való szívélyes összeköttetésben. (Fogságának története és irodalma JKK 14. k. 499—504.)

- 95 : 30 *eksztaziálva* — elragadtatva
- 96 : 21 *drestáns* — rab
- 22 *törökbúza* — a kukorica erdélyi neve
- 24 *kdszu* — kisebb korongforma faedény, amelyet juhtúrótartására használnak a székelyek
- 97 : 6 *krdfli* — a német ‚Krapfen‘ magyaros ejtésű változata; értelme: fánk
- 13 *szekrl* — ‚cercle‘; Jókai *A lélekidomdr* lapjain a francia szót ‚kör-fogadásnak‘ fordítja. (JKK 7.)
- 100 : 6 *fructidor* — a francia polgári forradalom által 1792. szept. 22-től bevezetett s tizenkét évig használt ún. köztársasági naptár beosztásában az aug. 18. — szept. 16. közti hónap neve; ‚gyümölcsöző‘.
- 7 *brumaire* — a köztársasági naptárban az okt. 22.—nov. 21. közti hónap neve; ‚köd hava‘.
- Leydeni János koronázása alkalmával* — Meyerbeer *A próféta* c. operájának jelenetére célzó szavak, minthogy Bárdy Zoltánt az opera előadását követő éjszakán fogták el. (Vö. e mű 66.) Leydeni János, az opera hőse történelmi személy (Jan van Leyden 1509—1536), az újrakeresztelkedők — anabaptisták — vallásának rajongó hirdetője, aki 1534-ben híveivel elfoglalta Münster városát, annak püspöki székébe iktattatta magát s két éven át a város visszafoglalásáig Münster korlátlan ura volt. Ekkor elfogták és kivégezték.
- 102 : 1 *rózsamdli* — erdélyi borfajta
- 103 8 *consignálva* — számbavéve, nyilvántartva
- 32 *policáj-óra* — záróra
- 33 *Megvirrad még valaha* — eredetileg ivó nóta volt. Szövegét és dallamát vö. Színi Károly: *A magyar nép dalai és dallamai* c. gyűjteményében (Pest 1865. 27.) Az elnyomatás alatt különösen népszerű volt. Szerzője Terhes Sámuel.

„Megvirrad még valaha,
Nem lesz mindig éjszaka,
Eszemadta.

Lap: Sor:

Eszemadta teremtetete
Barna fattya
De sok csókot raktam reá,
De hiába.”

- 105 : 19 *cicero durchschossen* — ritkított cicero-betűs szedéssel
21 *metronpázs* — tördelő (mettőr)
24 *lájbszurnaliszta* — saját kedvelt újságjának (németül: Leib-journal) hírlapírója
- 106 : 34 *taglia* — az ókori népek jogszolgáltatási elve, amely szerint a bűnöst ugyanazzal kell sújtani, amivel az a társadalomnak vétett; „szemet szemért, fogat fogért.” Jókai a szokottabb ‚talio‘ alak helyett olasz formájában használja a szót.
- 107 : 11 „*par kompanyi*” — Itt: együttesen, mindenestül. A kereskedelmi életből vett kifejezés helyes francia alakja: ‚par compagnie‘.
- 18 *emlékezetnek okéért* — régi magyar jogszokásra vonatkozó szólásmód; falvak határának kijelölésére szolgáló kövek, fapóznák lerakása alkalmával „emlékezetnek okáért” egykor fiatal síhedereket szoktak megverni, hogy azok emlékezetében a verés helye és körülményei maradandóan megőrződjenek
- 24 *Szibériánk* — Szibéria telepeire a cári rendszer ellen fellépő politikai bűnösöket száműzték
- 28 *levelensült* — hazánk különböző vidékein ismert étel, palacsinta-, lepény-, pogácsa- vagy kalácsféle. Többnyire káposzta-, ritkábban töklevelbe burkolva, forró hamuban, parázson vagy áttűzesített köveken süttötték, hogy héja vékony és puha legyen, tésztája sajátos ízt kapjon. (Vö. Gunda Béla: *Ethnographica Carpatica*. Bp. 1966. 310—14.)
- 108 : 7 *Gracchusok* — Tiberius Sempronius Gracchus és Caius Sempronius Gracchus megkísérelték az i. e. II. században a nyomorgó tömegeket állami földbérlethez juttatni. Magukra zúdították a nagy vagyonnal rendelkező optimaták dühét, akik Tiberiust megölettek (i. e. 133-ban), míg Caius utcai harcokban lelte halálát (i. e. 121-ben).
- 10 *Bertalan-éj* — 1572. aug. 23-án a IV. Henrik és Valois Margit esküvőjére Párizsba összegyűlt protestánsok, a hugenották nagy tömegét a felizgatott nép lemészárolta
szicíliai vecsernye — 1282. márc. 30-án Palermo polgárai

Lap: Sor:

- a városban tartózkodó franciákat lemészárolták, előkészítve az Anjou-uralkodóház szicíliai uralmának bukását
- 108 : 11 *Geduld bringt Rosen* — türelem rózsát terem
- 19 *gubics* — gubacs; tölgyfákon *Cynips* darázs-fajok okozta, nagy csersavtartalmú szövetburjánzás, fadaganat
- 28 *boscói tudomány* — bűvészet. Nevét Bartolomeo Bosco (1793—1863) olasz bűvészmestertől nyerte, aki mutatványaival egész Európában, így Magyarországon is ismételten szerepelt. „Sokáig fennmaradt utána a repülő szó: spiriti miei ubbedite!” — emlékezik vissza hazai szerepléseire Jókai (HhM 4. k. 41. Vö. még *Cikkek* IV. 755. — Az idézett varázsige értelme: szellemeim engedelmesséjétek!)
- 110 : 24 *kurrens* — körözölevél
- 111 : 24 *bonhomme* — jóakarátú, de korlátolt, szűk látókörű ember
- 28 *pánszél* — angol helyesírással: pensionable; nyugdíjgogosult, nyugdíjazásra megérett
- 112 7 „*Umsturcpártj*” — németül helyesen: Umsturzpartei; fel-forgató párt
- 10 *az esztergomi hercegprímással, a kalocsai érsekkel* — Bach évi alatt a nemzeti ügyet ellenzéki magatartással szolgáló főpapok, Scitovszky János (1785—1866), illetve Lonovics József (1793—1867), akit a szabadságharc után lemondásra kényszerítettek
- 29 *grand maszkarad* — grand’mascarade, nagyszabású álarcos, jelmezes multság vagy felvonulás, amely Olaszországból, főként Velencéből kiindulva vált szokásossá szerte Európában az újkor századaiban
- 113 7 *à-tu-pri* — franciául helyesen: à tout prix; mindenképpen, minden áron
- 8 *intercalare* — közbeeső, közbeiktatott idő, pl. szökőévben a szökőnap; célzás Bárdy bebörtönözésének idejére
- 10 *affront* — sértés
- 114 : 2 *diszpozíciósfond* — németül helyesen Dispositionsfond; rendelkezési alap
- 117 3 *Tuhutum* — Anonymus Gestájában a honfoglaló magyarság hét vezérének egyike, a történetíró neki tulajdonítja Erdély meghódítását. Említi Jókai *A kiskirályok* lapjain is. (JKK 48. k. 9.)
- 23 *pur prándr konzsé* — francia helyesírással: pour prendre congé, búcsúvétel végett

Lap: Sor:

- 118 : 1 *Csaszlau* — város Csehországban, mai cseh neve: Časlav
4 *Ha lehetett egy magyar regényíró* — Pálffy Albert (1820—1897) sorsára célzó mondat, akit hosszas bűjdosása után 1853-ban fogtak el és állítottak haditörvényszék elé, mint a Marcius Tizenötödike c. forradalmi lap szerkesztőjét. Pálffy két évre Budweisba internálták. Hasonló esetek az októberi diploma korában sem ritkák, sőt íróink különösen szigorú felügyelet alatt állanak: „Pompéryt, a ‚Magyarország’ szerkesztőjét négyhavi fogságra vitték Jozefstadtba. Oly szoros fölügyázat alatt volt, hogy senkivel sem beszélhetett a várparancsnok engedelmé nélkül . . . Októberben bezárták Tóth Kálmánt szinte négy hónapra; s rá Jókait; aztán gróf Zichy Nándort, s így tovább a legszebb rendben; úgy hogy a valamire való író szinte restelte, ha az egyik vagy másik kaszárnyának egypár hétre vagy hónapra vendége nem lehetett.” (Frankenburg Adolf: *Bécsi élményeim*. Sopron 1880. I. kötet 83—84.)
- 4 *Budweis* — város Csehországban, cseh neve: České Budějovice
- 19 *al freskó* — itt: friss, még meg sem száradt nyomás
- 119 : 11 *oteljé* — hotelier; szállodatulajdonos, szállodaigazgató
- 14 *plén parád* — pleine parade, teljes dísz
- 21 *landauer* — négyülékes, kétoldalt felnyitható tetejű hintó
- 120 : 19 *cettermordjo* — helyesen: zetermordio; jajveszékélés, veszkiáltozás
- 20 *Kladderadatsch* — 1848-ban alapított berlini élc lap, amely hosszú időn át dacol a reakcióval, utóbb Bismarck politikájának támogatója lesz
- 21 *spiegelfekterdj* — szemfényvesztés; itt: látszat-vagdalkozás, ál-párbaj (Spiegelfechtere)
- 121 5 *infesztál* — háborgat, bosszant
- 6—7 *Horatiusok és Curatiusok* — az ókori római monda szerint a három Horatius ikertestvér párviadalt vívott a három alba-longai Curatius ikertestvérről, hogy Róma városának elsőbbségét biztosítsa. A párbajban egyetlen Horatius maradt életben.
- 7 *in korpore* — latin helyesírással in corpore; testületileg
- 8 *dn-blok* — francia helyesírással: en bloc; együttesen
- 9—10 *pur-lonnör-dü-drápó* — francia helyesírással: pour l’honneur du drapeau; a lobogó becsületéért
- 122 : 17 *rdnkontr* — francia helyesírással: rencontre; összetűzés

Lap: Sor:

- 122 : 24 „*dummer Junge*” — sértő kifejezés: ostoba fickó
27 „*smisz*” — vívásból származó sebhely, forradás
- 123 : 8 *rezignálni* — ismételten aláírni
9 *komputizálni* — elszámolni, számvetést tenni
skontrálni — rovincsolni, a pénztárt ellenőrizni
jegyzet „*Cognac*” — és nem *lovak* — szójáték a konyak ejtésű francia szó és a szláv nyelvekben ló jelentésű „*kony*” szó hasonlósága alapján
- 124 : 8 *kolofonium* — hegedűgyanta
- 125 : 28 *Ritter ohne Furcht und Tadel* — „félelem és gáncs nélküli lovag”
- 126 : 18 *lustrum* — öt évenként tartott s a népért felajánlott áldozat a régi Rómában, a vagyonbecslés, illetve a polgárok vagyoni osztályokba való sorolása alkalmából
Gessler — Schiller Tell Vilmosról írt drámájában Svájc népének zsarnoka
- 128 : 31 *helytartó* — minthogy a Bach-rendszer alatt a királyi hatalmat hazánkban képviselő nádori méltóság betöltetlen maradt, a legfőbb hatalmat a helytartó személyesíti meg az októberi diploma kiadásakor
- 129 : 11 *ezüst koszorút* — Művészek, kivált zeneművészek megajándékozása ezüst koszorúval szokásos volt e korban. Maga Jókai ezüst tollat kapott Kolozsvár közönségétől 1853-ban.
24 *mind az én uram hegedülte össze* — Reményi Edére vonatkoztatva hasonló értelemben mondotta Jókai a Petőfi-szobor leleplezésekor: „Uraim! A Petőfi-szobor a legdrágább emlék a földkerekségen, mert a legcsengőbb ércből van öntve: csupa hegedűszókból készült.” (Idézi Liptay Károly: *Reményi Ede*. Magyar Színművészeti Lexikon. Szerk. Schöpflin Aladár. IV. k. Bp. 1931. 35.)
- 131 : 23 *kunstrájer* — műlovar
26 *prima klasszis* — helyesebben *prima classis*; elsőrendű
- 133 : 17 *Repülj fecském* — hasonló értelemben írt a dalról Jókai *Szeretve mind a vérpadig* c. regényében (JKK 41. k. 225.). Említi a dalt a *Fekete gyémántok*ban is (JKK 21. k. 208.) Szövegét és dallamát vö. Színi Károly: *A magyar nép dalai és dallamai* c. gyűjteményben (Pest 1865. 73.):

Repülj, fecském ablakára,
Kérjed, nyissa meg szavadra.
Mondd: ezüstös lapot vevék,
Rá arannyal irtam nevét.

Lap: Sor:

— Képét gyémánt lapra festem,
Rubinkő-ládába rejtem,
S azon leszek, hogy nevének
Nagy ünnepet szentelnének.

133 : 27 *Rozina magndala* — Rossini: *A sevillai borbély* c. operájának I. felvonásában a 6. jelenetben éneкли e dalt a szerelmeséért rajongó Rosina („Meghallám szelíd szavát”)

28 „*Csók-keringőjét*” — a népszerű zenemű ekkortájt jelent meg magyar kiadásban is. (Louis Arditi: *Csók keringő*. Busserl—Walzer. Il baccio. Les baisers. Valse. Pest é. n. [1861] Rózsavölgyi és Társa) Magyar szövegét nem ismerjük. Az egykori kritika a művet így jellemzi:

„Ehhez az ékes címhez tessék egy még ékeőbb címlapot képzelni, melyen egy caballero hatalmasan szorongatja Dulcineáját. Tessék elhinni, hogy ha ez így megy, megérjük, miszerint a mézeskalácsos bolt busserl termékén kívül egyéb is meg fog jelenni zenére téve, p. b. barátfűl sat. Különb a zenemű (?) nem rossz s az a tanulság belőle, hogy a csók könnyű és coda, da capo van benne. Kik ártatlan nemzedéktől szeretnek énekelni hallani, azoknak ajánlhatjuk a szöveg megmásítását, annál is inkább, miután e zene alá minden bolondot, rímest, rímtelent oda lehet tenni.” (Sr. Zenészet Lapok 1862. márc. 13. — II. évf. 24. sz. 190—91.) Vö. még *Enyim, tied, övé* JKK 30. k. 273. és *De kár megvénnülni* NK 77.

31 *Sulle, sulle labbre* — az ajkakon, az ajkakon; a *Csók keringő* kezdő szavai

134 : 17 *Bécsből kormányválságot jeleznek* — az októberi diploma kiadásával egyidejűleg kiadott királyi levél a teljes Habsburg birodalom ügyeit intéző bécsi Johann Rechberg-Rothentlöwen (1806—1899) vezetése alatt álló kormány szervezetében és személyi összetételében — a miniszterelnök meghagyásával — valóban jelentős változtatásokat hajtott végre

137 : 7 *Svihrovai nóta* — Jókai korának szóhasználatában a „svihrovai”, „svihrovoi”, „soihrovai” néven ismert nótát mint „Rákóczi rég elfelejtett tót csatadalát” emlegetik, amelyet a Bars megyei Sala községben született s az egykori Észak-Magyarországon különösen népszerű cigányprímás, Pityó József (1790—1888) feldolgozása tett újra országosan ismertté. (Markó Miklós: *Cigányzenészek albuma*. Bp. 1896. 21. és

Lap: Sor:

- uő.: *A régi mulató Magyarországn.* Bp. é. n. [1927] 15.) Jókai maga *A lőcsei fehér asszony* 1. kötetében így emlegeti: „Az a híres szivhrovi nótát énekli, amit majd az utókor Rákóczi-nótának fog nevezni.” (JKK 1. k. 62.). Előfordul még *Szeretve mind a vérpadig* szövegében is (JKK 1. k. 334.).
- 137 : 12 *Bihar vármegyei protestáció* — Bihari János nevéből kibontott szójáték, célzás Bihar megye 1845. dec. 15-i emlékezetes közgyűlésére (Vö. *A kőszívű ember fiai.* JKK 27. k. 366—70.)
- 18 *Berlioz* — Hector Berlioz (1803—1869) francia zeneszerző, 1846. évi pesti fellépésére dolgozta fel a Rákóczi indulót s utóbb „Magyar induló” címen beleszótta *Faust elkarhözása* c. oratóriumába is.
- 19 *transzpozíció* — itt: átdolgozás, feldolgozás, a dallamok zenei díszítésekkel, ötletes változatokkal való megszínésítése
- 28 *A mágnások és mágnásnék indítják a galibát* — a történetíró szerint is az 1860. okt. 20.-i októberi diploma valóban „a Habsburg-hatalom és az örökös tartományok feudális erőire is támaszkodó magyar konzervatívok alkujának eredményeit” rögzítette (Szabad György: *Forradalom és kiegyezés választójúdn 1860—61.* Bp. 1967. 77.)
- 31—32 *Szűkölködő horvát testvéreink . . .* — Az eseményről ld. a *Keletkezéstörténet* megfelelő fejezetét. A mágnások rendezte műsoros esten Jókai maga is fellépett.
- 138 : 3 *Muszka hercegasszonyok deklamálják* — célzás Budai Julia (1830—1917?) író nő ekkori nyilvános fellépéseire, aki 1849—1861-ig gróf Batthyány Artur felesége volt, 1861-ben pedig gróf Apraxin Sándor orosz diplomatához ment nőül. Nemcsak regényeket, novellákat, verseket írt, hanem 1861 első felében mintegy három hónapon át színészként is fellépett. Főként a történelmi drámák vonzották, játszott Jókai darabjában, *A szigetvári vértanúkban* is, s életrajzírója szerint „a színésznői dicsőségért lemondott születési előnyeiről és rangjának méltóságáról.” (Barna, Catherine: *Une femme de lettres de second Empire, la comtesse Julia Apraxin.* Szeged 1934. 197.)
- 4 „*Ha férfi vagy, légy férfi!*” — Apraxin grófnő első magyar nyelvű próbálkozása a nagyközönség előtt Petőfi idézett versének elszavalása volt 1861. márc. 25-én egyik jótékony célú nőegyletünk műsoros estjén. (Vö. Barna, Catherine i. m. 19. és 197.)
- 15 *rutindlt* — gyakorlott

Lap: Sor:

- 138 : 16 *sarzsádt* — előkelő, magasrangú karakterolle — német helyesírással: Charakterrolle; a jellem-színész szerepe
- 34 *spiritusz familiárisz* — szó szerint: családi szellem; itt: öröklött, veleszületett szellemi képesség, értelem
- 139 : 26 *Józsue Jerikó falait* . . . a biblia szerint Mózes halála után Józsue lett a zsidók vezére, aki népét az „ígéret földjére”, a Jordán vidékére vezérli (Józsue 1—6. fejj.). A parancsára megfúvott kürtök harsogása és a nép kiáltozása következtében Jerikó falai leomlottak s így a város a zsidók kezébe került. (Uo. 6, 20.)
- 27 *ekvilibrum* — latin helyesírással: aequilibrium; egyensúly
- 31 *malapropó* — francia helyesírással: mal à propos; rossz véletlen következtében
- Cythére* — helyesebben Cytherea; Afrodité szokásos jelzője a klasszikus irodalomban, amelyet sokszor az istennő neve helyett használnak
- 140 : 14 *Harpagon* — Molière, *Fösvény* c. vígjátékának hőse; válasz Lenke Simon kérdésére, célzás fukarságára
- 20 *Don Sylva* — Victor Hugo *Hernani* c. drámájának, ill. Verdi *Ernani* c. operájának egyik főalakja; a kérdés ismét válasz Lenke Simonnak, célzásul féltékenységre
- 141 : 1 *minsztrél* — a középkori Franciaországban ménestrel, Angliában minstrel, Itáliában menestrello néven ismert, céhet alkotó hegedűsök, lantosok, kobzosok, énekesek neve
- 31 *Phaedrus* — makedón származású római meseköltő (időszámításunk kezdete idején), Augustus római császár szabadosa, aki görög állatmesék latin nyelvű verses feldolgozásaival örökítette meg nevét
- 31—32 *Phaedrus vaddsza* — a szóban forgó mese nem szerepel a Phaedrus neve alatt fennmaradt gyűjteményekben
- 143 : 25 *dépêche* — sürgöny
- 144 : 9 *Dignetur excellentissime* — Parancsoljon, kegyelmes uram
- 145 : 13 *Coriolan* — Célzás Shakespeare *Coriolanus* c. tragédiájára. Gnaeus Martius római patrícius, aki Corioli városát i. e. 491-ben a volszkusok ellen viselt háborúban elfoglalta, utóbb azonban a római nép demokratikus törekvéseivel szembeszállt és büszkeségből a volszkuszokhoz pártolt. Hazája elleni felvonulását felesége és anyja kérő szava állította meg.
- 150 : 4 *cum honore* — tisztelettel

Lap: Sor:

- 154 Cím *rákfordító nap* — Az októberi diploma kiadása nyílt bevallása volt annak, hogy a Bach-rendszer reakciós politikája, amelyet Jókai a hátrafelé mászó rákhoz hasonlít, tovább nem tartható; viszont a haladás útján az új politika szintén éppoly lassan jut előbbre, mint a nehézkes mozgású rák.
- 155 : 19 *vidatnc* — vitustánc, egyes testrészek idegi eredetű, külső körülményekkel nem indokolható, huzamos mozgatója, rázása
- 33 *illumindlta* — a valóságban csak az Ausztriához húzó körökben történtek kivilágítási kísérletek, a kivilágított ablakokat a függetlenségi gondolkodású tömegek nem egy helyen betörték
- 156 : 8 *katonai erőt beavatkozásra nem alkalmazni* — a valóságban az októberi diplomát követő hónapokban is minden megmozdulást katonai erők bevetésével fojtottak el
- 158 : 9 „*legelső magyar emberre*” — idézet Vörösmarty Mihály *Fóti dal* c. költeményéből:

„A legelső magyar ember
A király.”

19 *megcomparedlt* — megjelent

23 *antrefilé* — entrefilct; rövid újságcikk, karcolat

24 *on di* — francia helyesírással: on dit; azt mondják. A múlt századi lapok rovatai, amelyekben — sokszor finom, burkolt formában — a társasági élet eseményeit, megbízhatatlan híreszteléseit, szóbcszédét használják fel és kommentálják a cikkírók.

ciceró — Jókai az újságírásban szokásos betűtípus-nevek felsorolásával érzékelteti az egykori riporterek képzetvilágát. A nevek egyrészt a betűtestek magasságát, másrészt formáját jellemzik. A betűk magasságának mértéke a pont. A ciceró 12 pont magasságú, címek, feliratok nyomtatására alkalmazott típus.

kompakt — vastag, de rövid vonalú, tömzsi hatású betűforma

25 *verzdl* — nagybetű

elzevir — karcsú, nyulánkább hatású betűforma

borgisz — kilenc pont magasságú, közepes nagyságú betűtípus

nonpareille — hat pont magasságú, apró betűtípus

Lap: Sor:

160 : 22 *eszterhéf* — nád- vagy szalmatető széle, cresz

162 : 2 *napad* — anyósod

166 : 18 *vörösgyűrű* — a somfélék neméhez tartozó növény (*Cornus sanguinea*), amelyet vörös hajtásáért díszcserjének használnak; virága fehér, fekete termése keserű, ehetően *szömörce* — szárnyalt levelcivel, rózsaszínű vagy sötétvörös tömött, szőlő vagy orgona virágzatára emlékeztető kúpalakú fürtjével gyakori díszcserje (*Rhus typhina*) *borbolya* — tövises, sárga virágú cserje (*Berberis vulgaris*); fürtökben csüngő, hosszúkás piros bogyóit kellemes savanykás ízükért a cukrársziparban használták

168 : 17 *ezt a hét szem babot* — e varázsló eljárást említi Jókai futólag a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényében is: „hét babot a hátam mögé” (JKK 41. k. 345.). Néprajzi irodalmunk ebben a formában és funkcióban a szokást nem ismeri, Szendrey Zsigmond forrásértékűnek tekinti Jókai előadását (*Népbabondk Jókai műveiben*. Ethn. 1919. 122.). Szendrey Ákos a babvetést mint általában 41 babszemmel üzött, nemcsak nálunk, hanem széles területen (lapp, cseremis, votják, volgai tatár stb. népeknél) rokon jellegű jósló szokást tárgyalja, Jókai adalékait figyelmen kívül hagyva. (*Babvetés*. Néprajzi Értesítő. 1955. 119–28.). Van azonban adatunk arra vonatkozóan, hogy az erdélyi megtelepült cigánység valóban bajelhárító hatásúnak tekintette a babot; egy marék paszuly, amelyet pünkösd reggelén a kunyhó tetejére dobnak, vélekedésük szerint távoltartja hajlékuktól az ördögöt (Heinrich Wlislocki: *Volks Glaube und religiöser Brauch der Zigeuner*. Münster i. W. 1891. 125.). Jókai előadásának hitelessége tehát elvileg valószínűsíthető, lehetséges, hogy az író személyes megfigyelésén, tapasztalatán alapszik.

170 : 4 *zsendice* — oltott juhtej frissen felforralt édes savója túrójával együtt

173 : 10 *Te Deum laudamus énekelnek* — Szent Ágostonnak, illetve Szent Ambrusnak tulajdonított régi keresztény hálának; idézett kezdőszavainak értelme: Téged Isten dicsérünk

28 *Schunda-hegedű* — a Schunda hangszerkészítő cég a XIX. század második felében jut virágkorához. Schunda Vencel József (1845–1923) Csehországból áttelepülve 1870-ben vette át a bátyja által kezdeményezett vállalat irányítását s az akkor nemzeti hangszerünknek tekintett cimbalom és tárogató modern változatainak kialakítójaként ért el jeles

Lap: Sor:

- sikereket. Ismert volt mint hangszertörténeti szakíró és zeneműkiadó is.
- 174 : 19 *Luiza-csárdás* — Vajda János szerint „az ép magyar fület sértő”, idegenszerúsége ellenére sokat játszott zenemű az 1850-es évek végén
- 175 : 31 *karniol* — vöröszínű féldrágakő, karneol
- 176 : 28 *táritoppos* — kipúposodó tetejű és széles karimájú kalap
- 177 : 23 *prémié* — helyesen: premier
- 178 : 24 *barrière* — sorompó; párbajoknál az a végső határ, ameddig a lövésben soron levő fél a jobb célzás végett előre mehet
- 179 : 15 *equipage* — kocsi, hintó
33 *ordlyoskodás* — veszekedés
- 181 : 11 *Hdt muzsikosoknak neveled* — Az itt következő epizódhoz Rácz Pali családi viszonyai szolgáltatnak indítékot Jókainak: „Sok gyermeke lett . . . Összesen 34. S ezekből sokan tisztességes állásban vannak: orvos, tanár, katonatiszt, hanem persze olyan is van, aki az apja mesterségét folytatja. „A rajko rajko marad’ szokta mondani ezekre a keddélyes Pali.” (*Rácz Pali meghalt*. PH 1885. jan. 31. — VII. évf. 31 (2189). sz. 11.)
- 24 *survézer* — a „szállítóalakulat”, „trén” jelentésű német Fuhrwesen szóból a régi magyar katonanyelvben formálódott szó az ilyen alakulathoz tartozó katona jelölésére
- 183 : 3 *Morny herceg* — Charles Auguste Morny (1811—1865), III. Napóleon féltestvére. Mint belügyminiszternek, jelentős része volt az államcsínyben, amely Bonaparte Napóleont, a köztársaság elnökét a császári székbe emelte.
- 7 *Rómában voltam* — átvitt értelmű, népies kifejezés: gyermeket vártam
- 184 : 14 *Quod non licet Iovi: licet bovi* — a régi latin közmondás visszájára fordított formája; „amit nem szabad Jupiternek, azt szabad az ökörnek’
- 189 : 31 *R...y Szevér* — Reviczky Szevér újságíró (1840—1864), akit ellenfele, Elek Gusztáv szolgálatból kilépett katonatiszt párbajban megölt
- 190 : 26 *Sennyey Pál* tárnokmester — Sennyey (1824—1888) az 1848—49. évi országgyűlés tagjaként nyíltan ellenezte a Habsburg ellenes döntéseket, ennek ellenére Világos után elkülönítette magát az önkény rendszerétől s birtokára vonulva gazdálkodott. Az októberi diploma napjaiban a helytartótanács alelnökévé nevezték ki, a függetlenségi törekvések meghiúsultával ismét visszavonult a közügyektől.

Lap: Sor:

A tárnokmesteri tisztséget jóval később, az újabb enyhülés idején 1865-ben vállalta, ebben a minőségében az ország belügyeinek legfőbb intézője volt. Tisztségét a kigyezésig viselte.

- 190 : 26 *Vay Miklós* — a neves államférfi (1802—1894) a szabadságharcig Bécs teljes bizalmát élvezte, 1850-ben az ország kormányzójává akarták kinevezni. Vay ezt elhárítva a közügyektől visszavonult. Ekkor perbefogták, sőt halálra ítélték, majd az ítéletet négy évi fogságra változtatták. Kiszabadulása után 1859-ben egyes sérelmes kormányintézkedésekkel szemben közvetlen a császárt kereste fel és jobb elhatározásra bírta. Ilyen előzmények után szemelték ki a Magyarországgal való egyezkedés előkészítésére és nevezték ki kancellárrá.
- 191 : 20 *mitraljóz* — francia helyesírással: mitrailleuse; golyószóró
- 192 : 2 *gyutacs* — lőfegyverekben a lőpor vagy egyéb robbanószer felgyújtására használt tokocska, belsejében erősen gyúlékony anyaggal, amely ütésre vagy szúrásra fellobban
- 194 : 10 *virgindlás* — Jókai a szót népnyelvi értelmében — zűrzaravos lárma, dallam nélküli hangzavar — használja

★

A csetkeztéstörténet egyes kérdéseihez és a tárgyi és nyelvi magyarázatokhoz értékes segítséget nyújtottak György Lajosné, Kárpáti Zoltán, Kemény G. Gábor, Máté Károly, Miklós Rafael, Rózsa György és Sándor Tamás. Fogadják hálás köszönetemet.

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. Hollósy Kornélia operaénekesnő. Barabás Miklós litográfiája 1860. (A Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnoka)
- II. Schodelné Klein Róza operaénekesnő. Zechmayer acélmet-szete. (Melléklet az Ungarn c. folyóirat 1844. évfolyamához.)
- III. Reményi Ede hegedűművész. Barabás Miklós litográfiája 1860. (A Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnoka)
- IV. Id. Rácz Pál cigányprímás. (Vasárnapi Ujság 1885. febr. 15. XXXII. évf. 7. sz. 114.)

NÉVMUTATÓ

- Abramovics, orosz tábornok 233
 Ábrányi Kornél 236
 Ágai Adolf 230
 Alboni, Marietta 304
 Albrecht főherceg 226, 228, 249, 298
 Andrassy Gyula, id. 226
 Anonymus 312
 Apponyi György 211
 Appraxin Júlia vö. Budai Júlia
 Appraxin Sándorné vö. Budai Júlia
 Arany János 244
 Arditi, Louis 315
 Arnould, Sophie 303
 Auber, Daniel 302
 Augustus, Octavianus 317

 Bach, Alexander 212–13, 225–226, 228, 231, 247–49, 260, 298–99, 301, 314, 318
 Bach, Johann Sebastian 218, 225
 Bajza József 221, 237
 Bánffy Béla 206–10, 304
 Bánffy Miklós 209
 Barna, Catherine 316
 Batthyány Arturné vö. Budai Júlia
 Bellini, Vincenzo 231–232
 Bem József 238
 Benedek Lajos 248, 299
 Beniczky Ferenc 249

 Benyovszky Károly 237
 Berlioz, Hector 316
 Bernáth Gáspár 223
 Berzeviczy Albert 210–12, 247, 250
 Bethlen János, id. 209
 Bihary János 218, 308, 316
 Bohus Jánosné 249
 Boka Károly 221–22, 287
 Bóka László 205
 Bosco, Bartolomeo 312
 Budai Júlia 316
 Bunkó cigányprímás 236
 Brahms, Johannes 217
 Bull, Ole Bornemann 307

 Cammarano, Salvatore 252
 Cervantes Saavedra, Miguel de 244, 251
 Chimay-Caraman hercegné 222
 Coriolanus, Gnaeus Martinus 317

 Csányi László 208
 Csupó Mária vö. Vachott Sándorné
 Csermák Antal 218
 Csobán Endre 226
 Csorba János 226–28, 245
 Csorba József 227
 Csűrös Ferenc 226

 Deák Ferenc 208

- Dekániné Vadadi Berta 238
 Demeter Tibor 201
 Dessewffy Arisztid, id. 238
 Dienes András 238–39
 Diezmann A. 303
 Diószilágyi Sámuel 236, 304
 Donizetti, Gaetano 231, 304
- Echegaray, José 251
 Egressy Béni 306
 Egressy Gábor 306
 Elek Gusztáv 320
 Eötvös József 253–58, 268
 Erkel Ferenc 235–36
 Eszterházy Pál 223
 Eugénia, francia császárné 306
- Farnos Dezső 238
 V. Ferdinánd, magyar király 215
 I. Ferenc, magyar király 306
 Ferencz József 214–16, 233–34, 298
 Ferenc Károly főherceg 215
 Ferenczi Zoltán 201
 Ferrario, Giudita 223
 Feszty Árpádné 205, 224, 239
 Forgó János 224, 306
 Frankenburg Adolf 230–33, 304–05, 313
- Gaál József 221
 Gál János 201, 268
 Gál Sándor 210
 Garay János 238
 Géczy-Hugyecz, műfordító 202
 Görgey Artúr 217, 234
 Gracchus, Caius Sempronius 311
 Gracchus, Tiberius Sempronius 311
 Grenville, osztrák tábornok 214
 Gulyás József 268
 Gunda Béla 311
- Gutierrez, Antonio Garcia 252
- György Lajosné 225, 321
- Haraszi Gyula 259–60
 Haynau, Julius Jakob 206, 237–38, 299
- Hegedüs Lajos 240
 Heine, Heinrich 302
 IV. Henrik, francia király 311
 Herrmann Antal 227
 Hildegarde főhercegnő 249–50
 Hoffman Ede vö. Reményi Ede
 Hoffmann Henrik 217
 Hollósy József 235
 Hollósy Kornélia 202, 220, 230–237, 287, 304–05
 Horatius Flaccus 254
 Horvát Árpád 237
 Horváth Lázár vö. Petrichevich Horváth Lázár
 Hubay Jenő 216
 Hugo, Victor 305, 317
- Jánossy Dénes 301
 Jaroszevska, B. 201
 Joachim, József 224
 Jókai Mórné vö. Laborfalvi Róza
 Jókai Róza vö. Feszty Árpádné
 Jósika Miklós 214
 József Károly főherceg 226–27, 242–43, 246–47, 251, 287, 296
- Kálozdi Jancsi 222–23
 Kárpáti Zoltán 321
 Katona Lajos 266
 Keglevich [?] 249
 Kemenczky Károly 229
 Kemény Dénes 209
 Kemény Ferenc 209

- Kemény G. Gábor 214, 321
 Kemény Lőrinc 206–07, 225,
 244, 253–54, 260
 Kemény Nándor 206–07, 225,
 244, 253–54, 260
 Kemény Rozália 209
 Kemény Zsigmond 208–09, 221
 Kisfaludy Károly 299
 Klapka György 217
 Klein Róza vő. Schodelné
 Koch, Robert 287, 293
 Konstantin Nyikolajevics főher-
 ceg 300
 Korbuly Kornélia vő. Hollósy
 Kornélia
 Kossuth Lajos 209, 222, 303
 Kölcsey Ferenc 299
 Kőrösi Csoma Sándor 291
 Kőváry László 225
 Kövér Lajos 296
 Kulinyi Nagy Benő 229
 Kuthy Lajos 228–29
- Laborfalvi Róza 224, 234, 239
 Lagrange (helyesen: La Grange),
 Anne Caroline 305
 Latour, Theodor Baillet de 212
 Lauka Gusztáv 229
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 293
 Lenin 269–70
 Lévay József 305
 Leydeni János 306, 310
 Liptay Károly 314
 Liechtenstein Ferenc 237–39,
 299
 II. Lipót, magyar király 306
 Lisznyai Kálmán 223
 Liszt Ferenc 217–18, 221, 231,
 287, 308–09
 Lonovics József 312
 Lukács Béla 245, 294–95
 Lukács Lajos 210
- Mack József 210
 Mailáth György 214
 Majthényi László 226
 Mária Terézia 297
 Markó Miklós 222–24, 308, 315
 Marryat, Frederick 207
 Máté Károly 321
 Mayerhoffer, Gustav Narcissus
 202
 Mendelssohn-Bartholdy, Felix
 218
 Meyerbeer, Giacomo 231, 304–
 06, 310
 I. Miklós, orosz cár 233, 300
 Miklós Ráfael 321
 Molière 317
 Molnár Albert vő. Szenczi Mol-
 nár Albert
 Móricz Pál 205
 Morny, Charles Auguste 320
 Mosonyi Mihály 236
 Mucius Scaevola 302
- Nagy Benő vő. Kulinyi Nagy
 Benő
 Nagy Iván 225
 Nagy Miklós 239, 270
 Nagy Sándor 269
 Napóleon 292
 III. Napóleon 306, 320
- Nyáry Pál 234, 237
- Obernyik Károly 240
 Orbán Balázs 300
- Paganini, Nicolo 307
 Pákh Albert 223
 Pálffy Albert 313
 Paskievics, Ivan 233–34
 Pasteur, Louis 287, 293
 Patikárius Ferkó 223

- Petőfi Sándor 221, 238–40, 314, 316
 Petőfi Sándorné vö. Szendrey Júlia
 Petrichevich Horváth Emil 225
 Petrichevich Horváth Lázár 225, 230, 235, 253
 Pezza, Michele 302
 Phaedrus 317
 Piave, Francesco Maria 305
 Pintér Jenő 269
 Pityó József 315
 Pompéry János 313
 Ponori Thewrewk Emil 227, 244–46, 251
 Possonyi László 228
- Rácz Pál, id. 222–24, 306, 320
 Ráday Gedeon, a Nemzeti Színház intendánsa 230
 Ráday Gedeon, királyi biztos 206
 Radó György 201
 Rechberg-Rothenlöwen, Johann 315
 Reményi Ede 204–05, 216–21, 235–36, 287, 309, 314
 Reviczky Szevér 320
 Rigó Jancsi 222
 Rossini, Gioacchino 231, 315
 Rothauser, Max 251
 Rózsa György 321
 Rózsafi Mátyás 210
 Rüdiger, Fjodor Vaszilievics 234
- II. Sándor, orosz cár 300, 306
 Sándor István 253
 Sándor Tamás 321
 Sarasate, Pablo de 244
 Sárközi Ferenc 222–23
 Schiller, Friedrich 307, 314
 Schmerling, Anton 210, 288
- Schodelné Klein Róza 230, 234, 237, 287
 Schöpflin Aladár 237, 314
 Schunda Vencel József 319
 Schwarzenberg, Felix 212
 Scitovszky János 312
 Sennyey Pál 320
 Shakespeare, William 317
 Shelley, Percy Bisshe 302
 Šlasky, Jan 201
 Sőtér István 205, 262
 Spohr Ludwig 218
 Stradivari, Antonio 309
 Stradivari, Francesco 309
 Stradivari, Omobono 309
- Szabad György 218, 248, 316
 Szana Tamás 230, 238, 305
 Szapáry Gyula 248–49
 Szebényi Géza 269–70
 Széchenyi István 209
 Senczi Molnár Albert 308
 Szendrey Ákos 319
 Szendrey Júlia 237–38, 288, 299
 Szendrey Zsigmond 267, 319
 Szent Ágoston 319
 Szent Ambrus 319
 Szerdahelyi József 303, 306
 Szigligeti Ede 236
 Színi Károly 309–310, 314
 Szinnyci József, id. 226
 Szögyén Antónia vö. Bohus Jánosné
 Sztankovicsné La Grange Anna vö. Lagrange, Anne
 Szűcs István 227–28
- Teleki László 213–15
 Terhes Sámuel 310
 Thaly Kálmán 236
 Thewrewk Emil vö. Ponori Thewrewk Emil

- Tisza Kálmán 208, 228, 248–49
 Tiszay Andor 269
 Tóth Béla 309
 Tóth Kálmán 313
- Uzsocki András 245
- Ürményi József 211–13
- Vachott Sándor 223
 Vachott Sándorné 238
 Vadadi Berta vö. Dekániné
 Vadnai Károly 231, 233–34
 Vajda János 320
 Váli Béla 228
 Valois Margit, Francia királyné
 311
 van Leyden, Jan vö. Leydeni
 János
 Ványi Ferenc 268–69
 Várady József 210
 Vay Miklós 214, 321
 Vay Sándor 234, 237
 Veér Farkas 209
 Verdi, Giuseppe 231, 252–53,
 305, 317
 Vieuxtemps, Henri 307
- Vikár Béla 266
 Viktória, angol királynő 217
 Vörösmarty Mihály 216, 250,
 300, 318
- Wagner, Richard 217
 Wallentinyi Dezső 228
 Ward Klára vö. Chimay-Cara-
 man hercegné
 Wechsler, Ludwig 201
 Wertheimer Ede 226
 Wesselényi István 209
 Wesselényi Istvánné vö. Kemény
 Rozália
 Wesselényi Miklós 209
 Wlislöcki Henrik 246–47, 319
- Zeyk József 209
 Zeyk Károly 209
 Zichy Manó 250
 Zichy Nándor 313
 Zimay László 236
 Zola, Émile 259–60, 262, 265–
 266
 Zrínyi Miklós 250
- Zsigmond Ferenc 268

TARTALOM

I. FEJEZET	
A fekete asszony	5
II. FEJEZET	
Az aranymosó kunyhója	13
III. FEJEZET	
A „Vatermörder”	23
IV. FEJEZET	
A megyefőnök	42
V. FEJEZET	
Bárdy Zoltán	47
VI. FEJEZET	
Aranka	56
VII. FEJEZET	
Estély a kegyelmes úrnál	72
VIII. FEJEZET	
A mérreg-vetés	105
IX. FEJEZET	
A fényes elégtétel	115
X. FEJEZET	
Jótejkony művészet	126
XI. FEJEZET	
A rákfordító nap	154
XII. FEJEZET	
A művész gunyhója	160
XIII. FEJEZET	
A kettős árnyék	165
XIV. FEJEZET	
A hét szem paszuly	170
	329

Jegyzetek	195
Rövidítések	196
Kiadások, fordítások, átdolgozások	197
Kelctkezése, forrásai	203
Indítékok . . .	203
A főalakok mintái	208
Bárdy Zoltán	208
Barkó Pali	216
Lenke Simon	225
Aranka	229
Korrajz, környezetrajz	239
A kolera .	239
A cigányok	242
Az önkényuralom	247
Irodalmi előzmények és források	251
Jókai és a kísérleti regény	259
Irodalom .	263
A regény fogadtatása	263
A regény utóélete	267
Szövegváltozatok	271
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	287
A képmelléletekről	322
Névmutató	323

Ak 761 k 6972

69.66939 Akadémiai Nyomda, Budapest

